

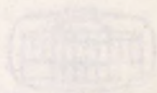
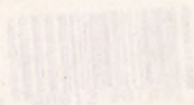

Surányi Róbert

**A brit Munkáspárt és a
Szovjetunió
/1917–1924/**

Surányi Róbert

**A brit Munkáspárt
és a Szovjetunió
(1917–1924)**

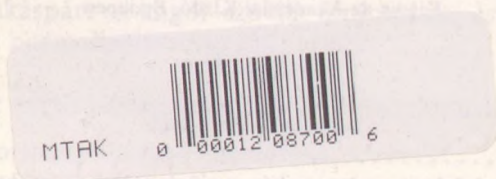
Akadémiai Kiadó, Budapest - 1993

038280

15153

Surányi Róbert

A brit Munkáspárt és a Szovjetunió (1917–1924)

Akadémiai Kiadó, Budapest · 1993

693569

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6419 X

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1993

© Surányi Róbert, 1993

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója

Szedés: Fényszedő Központ Kft. (920796/10)

Felelős vezető: Baráth János

Nyomdai táskaszám: 21777

Nyomás és kötés: Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat

Felelős vezető: Zöld Ferenc

Felelős szerkesztő: Bojtár Anna

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Fedélterv. Polgár Mariann

Megjelent 20,37 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvleltár 3555/19 33... sz.

Tartalom

Bevezetés	7
Áttekintés a téma forrásairól és historiográfiájáról	9
I. A brit Munkáspárt és az oroszországi forradalmak (1917–1918)	17
A februári forradalom után	18
Az októberi forradalom után	42
II. A brit Munkáspárt az antant oroszországi intervenciója ellen (1918. november–1919. december)	62
III. A brit Munkáspárt és a lengyel–szovjet háború (1920)	103
IV. A brit Munkáspárt az angol–szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok normalizálásáért (1921–1923)	129
V. Az első brit munkáspárti kormány és a Szovjetunió (1924)	169
A szovjet kormány de jure elismerése	170
Az angol–szovjet konferencia	178
A „Zinovjev-levél”-ügy	195
Rövidítések jegyzéke	211
Forrás- és irodalomjegyzék	213
Névmutató	224

Bevezetés

Az angol és az orosz birodalom egy évtizedig tartó szövetsége 1917 márciusától utolsó szakaszába lépett. A februári forradalom következtében ugyanis a két ország viszonyának alakulásában mind fontosabb szerepet játszottak az oroszországi új hatalmi tényezők, a szovjetek. Az októberi forradalommal, a bolsevikok hatalomra jutásával pedig a két ország kapcsolatai alapvetően ellenségesre fordultak. Ezután egy vezető tőkés világbirodalom és vele szemben egy olyan új forradalmi hatalom állt, amely az orosz kapitalista rendszer felszámolását egy nemzetközi proletárforradalom reményével kötötte össze. A brit uralkodó körök nemcsak saját társadalmi rendszerüket, hanem birodalmi pozícióikat is fenyegetve látták ettől a teljesen új típusú bolsevik hatalomtól. A szovjet állam a külföldi intervenció és polgárháború időszakában külpolitikailag alapvetően védekezésre kényszerült. 1920–21-től tudott a britellenes nemzeti mozgalmaknak (főleg Afganisztántól, Perzsiától a kemalista Törökországig) jelentősebb segítséget nyújtani. Könyvemben nem tárgyalom e gyarmati vagy függő területeken való összeütközéseket. A Labour Party (LP) állásfoglalásait vizsgálom e két gyökeresen szemben álló nagyhatalom közötti küzdelem egymást követő szakaszaiban. Főként arra keresek választ, hogy miben, mennyiben tértek el e téren az LP törekvései a Lloyd George vezette koalíciós kormány (1916. dec.–1922. okt.), majd a Bonar Law–Baldwin konzervatív kormányok (1922. okt.–1924. jan.) időszakában a fő polgári célkitűzésektől, és végül az első munkáspárti kormány mit tudott elképzelései közül megvalósítani.

*

A Munkáspártot támogató Norman Angell, ismert publicista 1920-ban az „oroszkérdés” igazi jelentőségének más korabeli szociáldemokrata állásfoglalásokkal egybehangzóan azt tartotta, hogy a szocialista „kísérlet” szovjet-oroszországbeli sikere esetén a Nyugat társadalma is meg fog változni, míg kudarca, az intervenciók győzelme a nemzetközi reakció hallatlan erősödését eredményezné. Angliában ugyan nem alakult ki forradalmi helyzet a háború alatt és után, az oroszországi forradalmi fejlemények mégis

erjesztően hatottak a munkásmozgalom irányzataira, és a rugalmasabb angol uralkodó körök nemcsak taktikázásra, hanem arra is rákényszerültek, hogy egyes, már régóta esedékes reformköveteléseket teljesítsenek. A bolsevikok által túl optimistán várt nyugati forradalmak győzelme jelentette volna kétségtelenül a legnagyobb segítséget a szovjet állam számára. Miután Angliában nem jöttek létre a szocialista forradalom feltételei, a Munkáspártnak a szovjetellenes intervenció és blokád megszüntetéséért és az államközi kapcsolatok normalizálásáért folytatott harca óriási jelentőséggel bírt. Ugyanis mindazok, akik az új forradalmi hatalom, a szovjet állam fennmaradásáért való küzdelem során vállalták vele a szolidaritást vagy akár csak a kapcsolatok rendezéséért szálltak síkra, saját közvetlen politikai céljaikat követve a jövő munkásnemzedékeinek a sorsát is szolgálták. Nem pusztán azért, mert úgy érezték, hogy a szovjethatalom pusztta létezése kezdettől fogva könnyebbé teszi az angol és más nyugati-proletariátus életét is, mivel nagyobb mozgásteret nyit számukra saját uralkodó köreikkel szemben. Az angol-szovjet kapcsolatok rendezésétől nemzetközi méretekben a feszültség enyhülését, a béke megszilárdulását, a gazdasági élet stabilizálását s ezzel az életszínvonal javulását várták. Az intervenció beszüntetéséért, a szovjet kormány teljes elismeréséért, a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatokért folytatott küzdelem során (nem illúziók nélkül) remélték, hogy a békés együttműködés feltételei megteremtésével a szovjet rendszer módosul, demokratizálódik, a mérsékeltebb, realistább politikai erők kerülnek előtérbe. Hiszen szó sincs arról, hogy az LP különböző irányzatainak képviselői mindent elfogadtak vagy helyeselték volna, ami Szovjet-Oroszországban lezajlott. Az októberi forradalmat követő szovjet fejlődés több vonását, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlását, a többpártrendszer felszámolását, a bolsevik párt diktatúráját, a túlcentralizálást és bürokratizálódást, a gazdaság teljes államosítását az LP bírálta és elutasította. E negatív tapasztalatok hozzájárultak ahhoz, hogy az LP a saját szocializmusmodelljét erőteljesen elhatárolta a szovjet úttól és ezzel példát adott más szociáldemokrata pártoknak is.

Áttekintés a téma forrásairól és historiográfiájáról

Alapforrásként az irodalomjegyzékben részletesen felsorolt levéltári anyagokat, a különböző munkásszervezetek évi konferenciáinak jegyzőkönyveit, a munkás- és a polgári sajtót, az egykorú munkáskiadványokat, a fontosabb memoárokat és életrajzokat, dokumentumkiadványokat és a parlamenti naplót használtam fel.

Az angliai forrásanyagok kutatását nehezítette, hogy szétszórta, különböző helyeken és intézményekben találhatók, s egyes személyi iratgyűjtemények megtekintését külön engedélyekhez kötötték. A Trades Union Congress (TUC) archívumában a főtitkár hozzájárulásával kutathattam.

Az LP és a TUC vezető szerveinek üléseiről nem gyorsírói, csupán szerkesztett jegyzőkönyvek készültek, de ezek nemcsak a javaslatok és határozatok szövegét, hanem a hozzászólások és viták lényegét is közlik. A nemzetközi osztályok és bizottságok üléseinek jegyzőkönyvei mellett az álláspontok alakulását az igen nagy számú külpolitikai témájú memorandum alapján lehetett legjobban nyomon követni.

A memorandum készítésére rendszerint az LP nemzetközi tanácsadó bizottsága kérte fel a kérdésben szakértő tagját, és megvitatás, jóváhagyás után javaslataival együtt terjesztette a párt és a parlamenti frakció vezetősége elé. Sürgősebb ügyekben az LP és a TUC közös nemzetközi bizottsága közvetlenül is előkészített nyilatkozatot, állásfoglalást a vezető szervek számára. Az LP, a Parliamentary Labour Party (PLP) és a TUC vezetőségeinek közös, koordináló bizottsága (Joint Board, 1921-től National Joint Council) rendszeres üléseinek jegyzőkönyvei is fontos források. Henderson titkárnak az LP archívumában lévő iratai hiányosak, miniszteriális személyi iratai pedig a PRO-ban kutathatók. J.S. Middleton titkárhelyettes és William Gillies külügyi osztályvezető gazdag, az eredeti tematikus és országok szerint kezelt és megőrzött levelezése fontos adatokat szolgáltat a helyi szervezetek állásfoglalásairól és javaslatairól is. E levelezésben és az LP Internacionálé fondjaiban találhatók különböző orosz munkásszervezetektől származó iratok is. A TUC ún. orosz iratgyűjteménye (files) 1923-tól a korábbi titkároknál precízebb Walter Citrine által bevezetett ügykezelés nyomán nagyobb rendben, teljesebben és az eredetileg kialakított tematikus őrzési egységekben maradt fenn.

Az LP külpolitika értékeléséhez is fontos források a Union of Democratic Control (UDC) Végrehajtó Bizottságának és Főtanácsának, továbbá az Independent Labour Party (ILP) vezetőségének (NAC) és parlamenti csoportjának jegyzőkönyvei. Ezek a hulli egyetemi könyvtárban kutathatók. A londoni közgazdasági egyetem könyvtárában vannak még az ILP vezető és egyes helyi szerveinek további iratai is. (Ezek egy része újabban került Bristolból Londonba.) Különösen gazdag Edmund Morel és a Webb házaspár s főként az 1924 utáni időszakra Hugh Dalton és W. M. Citrine iratainak gyűjteménye. George Lansbury levelezése és iratai hiányosak, míg J. R. MacDonald iratainak csak egy kisebb része található e könyvtárban, valójában nagyon gazdag iratgyűjteménye ma már a PRO-ban kutatható. David Marquand szíves engedélyével és segítségével kutattam e gyűjteményben. Az oxfordi könyvtárakban átnézett anyagok közül a legfontosabbak Arthur Ponsonby és a baloldali szakszervezeti ellenzék, a shop steward és a Kisebbségi Mozgalom iratai voltak.

Moszkvai levéltárakban a Profintern és szovjet szakszervezetek vezető szerveinek iratait kutathattam, főként az 1920 utáni időszakra találtam anyagot.

A munkásszervezetek (LP, TUC, ILP, BSP stb.) évi konferenciáinak jegyzőkönyvei tartalmazzák a vezető szervek, különböző osztályok beszámolóit, a napirend szerinti hozzászólásokat, vitákat és az év során hozott fontosabb határozatokat, dokumentumokat is. A konferencia-jegyzőkönyvek (reports) és az egykorú munkáskiadványok nagy részét könyvtárközi kölcsönzés útján értem el. A PLP tevékenységének értékeléséhez az alsóházi naplót használtam fel.

A munkásszervezeteknek a hetilapjuk mellett volt többnyire havilapjuk is – Communist Review, Socialist Review (ILP), Labour Magazine (LP–TUC) –, amelyekben teoretikus cikkeket is közöltek. Az egyetlen munkásnapilap, Lansbury baloldali Daily Heraldja 1922-ben került az LP és a TUC ellenőrzése alá. A Labour Press Service (korábban Labour News) szűkebb pártkörök, szónokok, propagandisták, képviselők számára készült. Munkásvezetők cikkei, nyilatkozatai gyakran jelentek meg a polgári sajtóban is. Mivel Magyarországon az angol munkáslapokból csak a Labour Monthly és a New Statesman évfolyamai vannak meg teljesen és ezenkívül más lapok egyes számai szórványosan, a munkássajtó nagy részét külföldön, moszkvai, varsói, prágai és berlini könyvtárakban néztem át. Az Országos Levéltárban és a Politikatörténeti Intézet Archivumában őrzött angol vonatkozású lapkivágásokkal, lapszemlékkel, könyvmatosokkal, továbbá dokumentumgyűjteményekben megjelent újságcikkekkel is igyekeztem pótolni a sajtóanyag hézagait.

Az átnézett, felhasznált igen gazdag memoár- és életrajz-irodalomból a fontosabbakat feltüntettem az irodalomjegyzékben. A memoárirók gyakori öngigazolásait és pontatlanságait igyekeztem más forrásokkal összevetve lehetőleg kiszűrni.

A korszak brit történetéről átfogó képet adnak Mowat, Taylor, Branson,

Truhanovszkij munkái. Kielégítő magyar nyelvű marxista összefoglalás a szovjet Világtörténet sorozatban található. Morton magyarul is megjelent marxista igényű műve sok vonatkozásban elavult.

A háború alatti nemzetközi és angol munkásmozgalom irányzatairól, szervezeteiről is átfogó képet ad Fainsod és van der Slice monográfiája, továbbá újabban Jemnitz J. több gazdag anyagot feltáró és alaposan elemző munkája.

Az angol munkásmozgalom történetéről szóló művek közül marxista összefoglaló (1920-ig) Morton és Tate munkája, a háború alatti mozgalomról a szovjet Karliner, a háborúellenes szocialistákról a keletnémet Bünger, a háború utáni időszakról pedig Hutt és Gurovics monográfiája. Alapvető összefoglaló művek az angol mozgalomról, az LP-ről a baloldali szocialista Cole, a mérsékelt labourista Pelling, az amerikai Brand, továbbá a tárgyalt időszakra Cowling és McKibbin írásai. Az LP külpolitikájával Maddox, Miller, Winkler foglalkozott. Maddox a szervezeti, vezetési formákat, Miller az ideológiai vonatkozásokat is tárgyalja, Winkler viszont teljesen mellőzi a szovjethatalomhoz való viszony kérdését. A stockholmi konferencia problémáit Maynell, Williams és új források feltárásával alaposabban Jemnitz elemzi több tanulmányában. Stockholmról és a zimmerwaldi baloldaltól nélkülözhetetlenek Vadász Sándor írásai. Az angol mozgalom parlamenti tevékenységét a baloldali Miliband oroszra is lefordított műve mutatja be. Az ILP történetét Dowse tárta fel, aki szerint a labouristák és a kommunisták között centrista pártnak nincs tere, helye az angol mozgalomban. A kommunista párt történetét az exkommunista, baloldali Macfarlane gazdag anyag feldolgozásával, objektíven tárgyalja (1929-ig), a labourista Pelling összefoglalója vázlatosabb, gyakran pontatlan és élesen ellenséges. Pelling a kommunistákat egy idegen diktatúra szolgálatában önmagukat feláldozó brit állampolgároknak tartja, Macfarlane viszont az angol mozgalom szerves részeinek tekinti őket. Klugmann monográfiája hivatalos vagy inkább „félhivatalos” KP-történet; talán a legélesebben a kommunista Hobsbawm bírálta, mint kritikátlan művet, amely nem nézett szembe a problémákkal és nem használt fel levéltári anyagot. Challiner „a brit bolsevizmus” „kialakulásához” a Socialist Labour Party (SLP) történetét vizsgálja, Kendall inkább a British Socialist Partynak (BSP) és az angliai orosz szocialista emigrációnak a szerepét hangsúlyozza a KP létrehozásában.

A szovjet Undaszinov a brit kommunisták és az LP 1919–23. évi viszonyáról írt művében levéltári forrást nem, csupán publikált anyagokat dolgozott fel. Fő feladatának tartotta, hogy a Komintern és a brit KP egységfronttaktikáját kölcsönösen egymásra hatásukban vizsgálja. Így bemutatja a Kominternben az „angolkérdésben” folytatott vitákat is. Egyes dokumentumok elemzésére nem fektetett kellő súlyt, pl. Murphynek a Komintern IV. kongresszusán elhangzott felszólalására, amely az angliai munkásegységfront problémáival, az üzemi bizottságok szervezésének nehézségeivel (a jórészt munkanélküliekből álló brit párt esetén), a nemzeti sajtóságoknak megfelelőbb, differenciáltabb irányvonal szükségességével

foglalkozott. Undaszinov műve már nem terjed ki a témám szempontjából fontos, bonyolult kérdésre, a brit KP-nek az LP-kormánnyal kapcsolatos politikájára.

Az intervencióellenes, proletárszolidaritási küzdelmekkel több szerző is, köztük Jakovlev, Szavcsuk, Rotstejn, Büngrer foglalkozik tanulmányában. Macfarlane és White új gondolatokat felvető tanulmányaikban az akciótanácsok jelentőségét alábecsülik, a brit kormánypolitikát bizonyos fokig mentegetik, fegyveres beavatkozási szándékát, tervét megkérdőjelezzik. Arnot monográfiája az októberi forradalom brit visszhangjáról az 50. évfordulóra készült, rosszul szerkesztett, elsietett, gyakran sommás és pontatlan összefoglaló, de az 1917-es évre új anyagokat is felhasznált. Az amerikai Graubard Arnotéhoz hasonló témájú, de 11 évvel korábban, 1956-ban megjelent munkája sok, főként publikált anyagot dolgozott fel. A szerző túlhangsúlyozza a mozgalom jobboldali vonásait: szemléletére jellemző, hogy meg sem említi az „El a kezekkel”-mozgalmat és szerinte Lansbury 1920-ban semmit se látott és hallott Szovjet-Oroszországban, mivel elfogult volt a szovjethatalom iránt.

Az angol-szovjet kapcsolatokat tárgyalja a Coates házaspár gazdag publikált anyagra támaszkodó marxista szellemű írása (1943), amely 1919 végétől mutatja be részletesen az eseményeket. Nagy kár, hogy W. P. Coates, az „El a kezekkel”-bizottság titkára viszonylag keveset írt e szervezetről. A szovjet Ignatyev műve az Ideiglenes Kormány időszakában vizsgálja az angol-orosz viszonyt (1966). Nem túl sokat nyújt munkásmozgalmi vonatkozásban Lozovszkij tanulmányához (1948) képest, de szemlélete korszerűbb és már orosz levéltári anyagokat is felhasználhatott. Ignatyev az Ideiglenes Kormány egész külpolitikájáról is írt egy monográfiát (1974), akárcsak korábban Vasjukov ugyanerről a témáról (1966). Angol levéltárakban nem kutattak. Hiányzik ezen időszak Oroszországgal kapcsolatos angol külpolitikájának monografikus feldolgozása.

Ullman, amerikai polgári történész 3 kötetben dolgozta fel az 1917 novembere és 1921 márciusa közötti angol-szovjet kapcsolatokat. A katonai és diplomáciai vonatkozásokat, eseményeket elemezte, szándékosan kevés figyelmet fordított a brit belpolitika és a Szovjet-Oroszországgal kapcsolatos angol közvélemény alakulására. Ez a szovjetekkel foglalkozó közvélemény, szerinte, „olyan bonyolult és oly szorosan kapcsolódik a belpolitikához, hogy elemzése önmagában teljes köteteket töltene meg” (l. k. X. o.). 1918 végéig Ullman szerint a brit közvéleménynek „semmilyen része nem volt” a kormány „orosz politikája” alakításában, azt kizárólag a központi hatalmakkal folytatott háború követelményei határozták meg. Szerinte az intervenció kezdetben a keleti front helyreállítására irányult és csak később, fokozatosan lett a célja a szovjethatalom megdöntése. A 2. és 3. kötetben Ullmann már felhasználhatta az időközben kutathatóvá tett angol levéltári forrásokat, amellet az amerikai archívumok anyagait is. Sajnos mostohán bánt az angol-szovjet kapcsolatok brit belpolitikai, munkásmozgalmi vonatkozásaival, pedig témám feldolgozásához ezek lettek volna a legfontosabbak.

A szintén amerikai Cowden főként szovjet sajtó és más publikált források alapján azt vizsgálja, hogy 1917–21-ben a szovjet vezetők, elemzők, kommentátorok hogyan ítélték meg a brit munkásmozgalom forradalmi fejlődési lehetőségeit. Bal- és jobboldali, valamint centrista kommunista interpretációkat különböztet meg, általában a biztató fejlemények felnagyítását, eltúlzását húzza alá, így szerinte a mérsékelt reformizmus is túl éles bírálókat váltott ki. A szerző a témához fontos angol fejleményeket nem elemzi elég mélyen és a szovjet vezetők információs forrásait sem határozza meg, nem közli pl., hogy az angol sajtóhoz hozzájutottak-e.

White brit történész az 1921. évi kereskedelmi szerződéstől 1923 végéig, 1924 legelejéig vizsgálja az angol–szovjet viszonyt. Gazdag levéltári és publikált forrásanyag alapján az angol társadalmi-politikai erők szovjetekkel kapcsolatos megosztottságát hangsúlyozza. A szovjet Lavrov az angol uralkodó köröknek a szovjetellenes politikában megnyilvánuló ellentéteiről írt tanulmányában White-tal szemben más, kisebb jelentőségű taktikai-módszerbeli ellentéteknek tartja ezeket a nézeteltéréseket. White lebecsüli, kétségbe vonja az angol munkások Szovjet-Oroszország iránti szimpátiáját azon az alapon, hogy – súlyos munkanélküliség idején – „keveset” gyűjtöttek az éhezőknek és a KP taglétszáma csekély volt. A jobboldali labouristák szovjetrendszerrel szembeni bírálatait hangsúlyozza, az LP kritikáját, oppozícióját a kormány szovjet politikájával szemben elnagyoltan, nem jelentőségének megfelelően mutatja be és csupán kereskedelmi érdek által motiválnak tartja. White nem ír a kapcsolatrendezést akaró ipari-kereskedelmi és politikai erők előfeltételeiről és ezek késleltető hatásáról a diplomáciai elismerésben. A csak röviden érintett elismerés halogatását White egyszerű „diplomáciai rutinnak” nevezi. Munkámban forrásokra támaszkodva igyekeztem cáfolni White szerintem téves állításait.

Az izraeli Gorodetsky az 1924 és 1927 közötti, angol–szovjet kapcsolatokról írt művében a Labour-kormány idején még két korábbi „Zinovjev-levél” felbukkanását mutatja ki, amelyeket minden további intézkedés nélkül ad acta tettek. A szerző a „Zinovjev-leveleket” mind hamisítványnak tartja, s az ügyben MacDonaldot és a Foreign Office-t (FO) is vétkesnek tekinti. Az angol–szovjet konferencián kifejtett szovjet álláspontot pontatlannul és ellenségesen rajzolja meg, megkérdőjelezi a szovjet megegyezési szándék őszinteségét, másrészt mellőz alapvető angol dokumentumokat (pl. az 1924. júliusi Gregory-memorandumot), így a megállapodás lényege elsikkad és a tényleges angol törekvések is meghamisítja, kedvezőbb színben tünteti fel.

Volkovnak az 1917 és 1924 közötti, az angol–szovjet kapcsolatokkal foglalkozó műve (1954) az akkor hozzáférhető, még nem tetemes mennyiségű publikált forrásanyag felhasználásával készült, és szemlélete is rég elavult. Újabb munkájában (1958) az 1924. évi angol–szovjet konferencia teljes üléseinek jegyzőkönyveit már felhasználta. A szovjet történettudomány is túlhaladta Volkovnak az LP-vel kapcsolatos értékeléseit. Volkov szerint pl. MacDonald beleegyezett a garancia megadásába a konferencia kudarcától

tartva, hogy le ne lepleződjék „az angol dolgozók szemében mint a burzsoázia egyenes kiszolgálója” (65.). Tárgyi tévedései közül megemlítjük, hogy a konferencia nem augusztus 6-án, hanem 5-én szakadt félbe. Nem támasztja alá forrással a szakítás ellen tiltakozó állítólagos augusztus 6-i sztrájkokat. Nem világos, hogy miért hangsúlyozza a Workers' Weekly augusztus 8-ai felhívását, amikor a megállapodás már augusztus 6-án létrejött. Nem tárta fel, hogy az angol kommunista Andrew Rothstein, a szovjet delegáció egyik „titkára” közvetített 5-én a labouristák segítségéért. Volkov csak Radcsenko beszámolóját ismerhette, de a baloldali munkáspártiak döntő közvetítő szerepét bizonyító Ponsonby-naplót, Morel-iratokat, Purcell beszámolóját a TUC Főtanácsának és az FO iratait nem. Zinovjev 1924-ben a megállapodás létrejöttében a TUC szerepét hangsúlyozta. Volkov nem vette figyelembe Morel 1924-ben publikált írásait az LP baloldaliak szerepéről. Volkov a tárgyalások félbeszakadását helyesen a korábbi tulajdonosok ügyével kapcsolatos nézeteltérésnek tulajdonította. Popov az angol-szovjet kapcsolatok normalizálásáról szóló írásában (1965) nem hivatkozott Volkov kutatási eredményeire. Szerinte a félbeszakítást az okozta, hogy az angol delegáció „minden adósság” behajtását akarta. A szerződéstervezeteknek az augusztus 5-ei félbeszakadásakor a parlamenti irományok között publikált szövege és Fischer műve (1930) is bizonyítja (az utóbbi szovjet külügyi források és információk alapján), hogy a kötvényesek fele „adósságát” az LP-kormány hajlandó volt elengedni, ha a kötvényesek egy részével a szovjetek megegyeznek. A források alapján feltártam, hogy a korábbi tulajdonosok kielégítése kérdésében a vita akörül folyt, kié legyen a végső, döntő szó, elegendő-e a szovjet fél megállapodása egyes korábbi tulajdonosokkal ahhoz, hogy az LP-kormány (a brit állam) által garantált kölcsönt adjon a Szovjetunió-nak. Nehézséget okozott, hogy a szovjet delegáció nem fogadott el döntőbíró-ságot a korábbi tulajdonosok bizonyos „kielégítése” ügyében. Szerintem az a megállapodás lényege, hogy az LP-kormány az általános szerződéssel, mint keretszerződéssel biztosította egyfelől a kötvényesek és a korábbi tulajdonosok részleges, bizonyos „kielégítését”, másfelől a szovjet kormányt, hogy ezért előnyös „helyreállítási”, garantált kölcsönt kap. (Ez kereste bizonyos szovjetellenes polgári körök terveit, akik eszközökben nem válogatva megbuktatták az LP-kormányt.) A forrásokon túl álláspontomat közvetve alátámasztják Siskin művei a szovjet külkereskedelmi politikáról és Trus munkái a szovjet külpolitikáról. Ezek szovjet levéltári anyagokat is felhasználó színvonalas írások.

A „Zinovjev-levél”-ügyben új kutatási eredményeket főként a munkásmozgalmi visszhang, reakciók feltárással értem el. Átnéztem az ügyre vonatkozó és a kutatók által eddig mellőzött angol belügyi iratokat is, amelyek, mint a külügyiék, szintén hiányosak, továbbá részben zároltak. Az ügyel kapcsolatban a tárgyalt korszakon már kívül eső, 1925–28. évi belpolitikai fejleményekre, a levél hamisítvány voltát alátámasztó további állásfoglalásokra ezúttal csak részben tudok utalni, részletesebben egy újabb tanulmányban kívánom majd bemutatni ezeket. Annak ellenére, hogy

mindeddig semmivel nem tudták bizonyítani a levél hitelességét, ezt az újabb történeti irodalomban C. Andrew és S. Crowe tanulmányukban legalábbis nyitott kérdésként kezelik. Feltételezik ugyanis, hogy 1924-ben az FO-nak, a Baldwin-kormánynak a levél hitelességére voltak bizonyítékaik, de ezek ma nem hozzáférhetőek, a hamisításra vonatkozó többféle forrást és vallomást pedig fogyatékoságaik, hiányosságai miatt nem tartják meggyőzőnek. A titkosszolgálatokat kutató Andrew a levelet „elfogott” dokumentumként kezeli, és nagy szerepet tulajdonít az ügyben Sidney Reilly „mesterkémnek”. Andrew azonban maga elismeri: nem tudja, hogy szovjet rejteltáviratot 1924-ben képesek voltak-e megfejteni. A Harvardról előkerült orosz nyelvű levelet publikálója hamisítványként elemzi. Angol írásszakértő szerint a levél Reilly írása. E. H. Carr ezt az orosz szöveget fordításnak tekinti és az, hogy Reilly írása, „ha igaz”, szerint semmit nem bizonyít. Reilly, életrajzírója, a titkosszolgálatban dolgozott R. B. Lockhart szerint a hamisítás szervezője volt, és 1924-ben nem is járt a Szovjetunióban. Andrew hivatkozik egy, a Baldwin-kormány alatt szerzett kémjelentésre, amely szerint a szovjet kormányt Csicserin állítólag arról informálta, hogy Zinovjev valóban küldött levelet, de szövegét „megrongálták”, úgy publikálták. Ez egyrészt nem bizonyított, másrészt akár a szöveg megmásítását, meghamisítását is jelentheti. Crowe az FO-t igyekezett felmenteni a felelősség alól, de nem válaszolt arra a kérdésre, ha az FO valóban körütekintően járt el az ügyben, miért nem bizonyította ezt be MacDonaldnek és az LP-kabinetnek 1924-ben és azóta a kutatóknak. E. H. Carr elutasította Andrew és Crowe álláspontját, és akárcsak Gorodetsky és korábban Chester, Fay és Young, a levelet hamisítványnak tekintette.

Könyvem új eredményei közé tartozik a brit kormány szovjetellenes politikájával szemben a munkásmozgalmi opposíció különböző formáinak, indítékainak, sikereinek és kudarcainak részletes feltárása, a kapcsolatok normalizálására irányuló törekvéseik, alternatív terveik bemutatása.

The first part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that a knowledge of the past is essential for a full understanding of the present. The author then goes on to discuss the various factors which have shaped the development of the United States, including the influence of the European settlers, the Native Americans, and the African slaves. The paper concludes by stating that the study of the history of the United States is a task of great importance, and that it is one which should be undertaken by all who are interested in the future of the country.

The second part of the paper discusses the role of the government in the development of the United States. It is argued that the government has played a crucial role in the shaping of the country, and that it is responsible for the many of the problems which have beset the nation. The author then goes on to discuss the various policies which the government has pursued, and the effects of these policies on the development of the country. The paper concludes by stating that the government has a great responsibility to the people, and that it must act wisely and justly in the discharge of its duties.

The third part of the paper discusses the role of the individual in the development of the United States. It is argued that the individual has played a crucial role in the shaping of the country, and that it is the responsibility of each individual to contribute to the development of the nation. The author then goes on to discuss the various ways in which the individual can contribute to the development of the country, and the effects of these contributions on the development of the country. The paper concludes by stating that the individual has a great responsibility to the nation, and that it is one which should be undertaken by all who are interested in the future of the country.

The fourth part of the paper discusses the role of the future in the development of the United States. It is argued that the future is a time of great opportunity, and that it is the responsibility of all who are interested in the future of the country to work for the betterment of the nation. The author then goes on to discuss the various ways in which the future can be shaped, and the effects of these shapes on the development of the country. The paper concludes by stating that the future is a time of great opportunity, and that it is one which should be undertaken by all who are interested in the future of the country.

I.

A brit Munkáspárt és az oroszországi forradalmak (1917–1918)

A Lloyd George vezetésével 1916 decemberében megalakult brit koalíciós kormány a háború teljes győzelemig való folytatását tűzte ki céljául. A hadiipar, a stratégiai nyersanyag-felhasználás és a vasúti szállítás után állami irányítás alá vonta a szénbányászatot és a hajógyártást is. Újabb erők frontra küldése céljából be kívánta vezetni a munkások hadi termelésbe való átcsoportosítását fokozó „nemzeti szolgálatot”, majd arra törekedett, hogy a nem hadiipari ágakban növelje a szakképzetlen munkások (főként a nők) számát, egyes szakszervezetektől pedig meg akarta vonni a katonai szolgálat alóli mentesítés jogát. Mindennek megkönnyítésére az előző – Asquith vezette – liberális-konzervatív koalícióban még csak egy kabinetminiszterrel és két miniszterhelyettessel részt vevő LP megkapta a munka- és a nyugdíjügyi tárcákat, Arthur Henderson párttitkárt bevonták az öttagú háborús kabinetbe, és kilátásba helyezték az élelemelosztás javítását is. Az LP fokozottabb bevonását, 3 kabinetminiszteri és 3 miniszterhelyettesi posztba juttatását az is szükségessé tette, hogy Asquith követői, a tekintélyesebb liberális vezetők nem voltak hajlandók részt venni az új kormányban.¹ A Liberális Pártban Asquith és Lloyd George követői között bekövetkezett szakadás könnyebbé tette, hogy az LP tovább növelje politikai súlyát, majd a háború után a Konzervatív Párttal szemben az alternatív kormányalakító, hatalmi tényezővé váljon.

Az LP 1917. januári konferenciája – bár a kisebbségben levő háborúellenes baloldal erőteljesen fellépett a kormányból való kilépésért és a béketárgyalások megkezdéséért – nagy többséggel a koalícióban való további részvétel, valamint a háborúnak a központi hatalmak vereségeig való folytatása mellett foglalt állást azzal az indoklással, hogy az autokratikus Németország és szövetségesei győzelme veszélyeztetné a demokráciát.

A Will Thorne által beterjesztett háborúpárti javaslatot, mely szerint

¹ A kormányválságot, az angol munkásszervezetek, irányzatok állásfoglalásait l. részletesen *Jemnitz J.*: Fordulat a világháború történetében és a nemzetközi munkásmozgalom. Bp. 1983. 91–126.; *F. Williams*: Fifty Years' March. London, é. n. 239–249.; *M. M. Karliner*: Rabocseje dvizsenyije v Anglii v godi pervoj mirovoj vojni, 1914–1918. Moszkva, 1961. 239–248. Henderson pályáját l. NMTÉ 1988. 208–211.

még a győzelem után sem tárgyalnak a központi, hanem csupán az antanthalmak szocialistáival, 1 036 000 : 464 000 arányban fogadták el. Mivel az LP-hez tartozó szakszervezetek, előzetesen kialakított többségi álláspontjuknak megfelelően, egyöntetűen, „blokkban” szavaznak, a számok – főként a kisebbségben maradt vélemények tekintetében – nem tükrözik pontosan az erőviszonyokat. Különösen a Lloyd George-féle koalícióban való részvétel ellenzők tényleges száma volt jóval nagyobb, mint amennyit a kilépést sürgető indítvány kapott (307 ezret 1 849 000 ellenében). Az LP baloldalához tartozó Independent Labour Party és BSP háborúellenes szocialista körein túl több tekintélyes szakszervezeti vezető, köztük Fred Bramley, a bútorkészítők, C. G. Ammon, a postások, Ernest Bevin, a dokkmunkások képviselője is fellépett a koalícióban való részvétel ellen. Nem látták ugyanis kellően tisztázottnak annak feltételeit, de elleneztek azért is, mert reakciós, munkásellenes tory-politikusokkal kell a kormányban együttműködniük. Úgy vélték, hogy önállóságukat visszanyerve jobban tudnák érdekeiket képviselni. Nem hagyható figyelmen kívül a konferencia több tőkeellenes reformkövetelése, a szénbányák és a vasutak nacionalizálását sürgető határozata sem. A januári pártkonferencián nem egyszerűen az LP, a szakszervezetek megosztottsága tűnt ki az alapvető kérdéseket illetően, hanem a háborús győzelem érdekében a kormánykoalíció vállalása mellett a kormánnyal és a tőkésekkel szemben a munkásérdekek védelmére irányuló törekvések is markánsan jelentkeztek.²

A februári forradalom után

Az oroszországi februári forradalmat a brit kormány és az LP háborúpárti többsége abból a megfontolásból üdvözölte, hogy véget vetett II. Miklós különbéke-kísérletének, és megszabadította Angliát a katonailag „erélytelen” és a közvélemény előtt népszerűtlen autokratikus cári rendszerrel való szövetségtől. A Labour ezt a szövetséget 1914 előtt a radikális polgári körökkel együtt mindig keményen ostromozta, és a háborúba lépés után kényelmetlenül, „politikai szükségből” nyugodott bele. Ezért megkönnyebbültén üdvözölte a gyűlölt zsarnok bukását, és egyes polgári köröktől eltérően fenntartás nélkül fogadta az új rendszert, semmiképp nem követte a konzervatív pártvezér és pénzügyminiszter, Bonar Law példáját, aki a forradalom üdvözlésekor egyúttal a volt cár iránti részvétét is kinyilvánította.³

A brit kormány a forradalom első napjaitól kezdve Oroszország háborúban tartására törekedett, hogy Németország ne összpontosíthassa minden erejét a nyugati frontra. A harc folytatása céljából mindkét orosz hatalmi

² LPCR 1917. 88–98., 125–129.; Bramley és Bevin pályáját l. NMTÉ 1974. 259–261. és NMTÉ 1981. 210–214. Bramley 1917-ben a TUC helyettes titkára, 1923-ban főtitkára lett.

³ PD 91. k. 2085. 1917. március 22.

szervre, az Ideiglenes Kormányra és a mensevik-eszer vezetésű Petrográdi Szovjetre is nyomást gyakorolt. Ehhez igénybe vette az LP többségének a segítségét is.

Hendersonnal az élen húsz labourista vezető George Buchanan petrográdi brit nagykövet tanácsára és a kormány kérésére mindjárt március 16-án táviratban felkérte az eszer A. F. Kerenszkijt és a mensevik N. S. Csheidzt, értessék meg párthíveikkel, hogy a német „despotizmus” elleni harcban „az erőfeszítések bármiféle csökkentése katasztrófát jelentene a frontárokban levő elvtársak és a társadalmi újjászületésbe vetett közös reményeink számára”. Az üzenetet aláírták az LP miniszterei, parlamenti frakciójának (PLP) vezetői, a két nagy szakszervezeti központ, a TUC és a General Federation of Trades Union (GFTU) elnökei és titkárai, majd néhány nap múlva a választójog kiterjesztéséről tárgyaló közös LP-TUC konferencia is jóváhagyta.⁴ Március 22-én a PLP csatlakozott az alsóház üdvözlétéhez, amely az orosz Dumának gratulált a demokratikus átalakuláshoz, és hangsúlyozta a közös harcot. Ezzel kapcsolatos parlamenti felszólalásában George Wardle, a frakció elnöke, reményét fejezte ki, hogy a „széthúzás” helyett Oroszországban is nemzeti egység lesz, s az oroszok a szövetségesek oldalán fognak küzdeni „szabad és liberális intézmények létrehozásáért világszerte”.⁵

Az ultrák, a mereven németellenes, szélsőségesen nacionalista, a békevágy és a háborús fáradtság iránt érzéketlen munkásszervezetek – a Henry Hyndman által irányított kis létszámú National Socialist Party (NSP), a GFTU, a Havelock Wilson vezette tengerész-szakszervezet, a polgári körök által pártolt British Workers' League (BWL), valamint a Robert Blatchford és A. M. Thompson által szerkesztett, ekkor már nem nagy befolyású Clarion és a fábiánus alapítású, független New Statesman c. lap körei szintén támogatták a kormány orosz politikáját. E téren március-áprilisban még nem volt számottevő különbség a labourista vezetés és a szélsőjobboldal között. Will Thorne, a gázmunkások vezetője, a TUC vezető testületének, a Parlamenti Bizottságnak (PB) és Hyndman pártjának is tagja, és James O'Grady, a GFTU elnöke, akiket Henderson választott ki, március végén vállalták, hogy a kormány megbízásából egy francia szocialista delegációval együtt Oroszországba utazzanak. A katonai szolgálatot teljesítő W. S. Sanders, a Fabian Society volt titkára is a küldöttséggel utazott mint a delegáció tit-

⁴ D. Lloyd George : War Memoirs. 2. k. London, 1938. 1117–1118.; TUCR 1917. 137–138.; Times 1917. március 17., 21. A GFTU csaknem egymillió tagjának kilenczede a TUC-hoz is tartozott. A háború alatt a nagy szakszervezetek elszakadtak a GFTU-tól. Hanyatlását siettette a TUC, amely 1916 végén elérte a GFTU kizárását az LP-vel közös koordináló vezetői testületből, a Joint Boardból. 1917–18-tól a TUC, az LP segítségével, fokozatosan elszigetelve riválisát, megszerezte a hegemoniát, s a nemzetközi politikában is az angol szakszervezetek fő képviselőjévé vált. (A. Prochaska : History of the GFTU 1899–1980. London, 1982. 122–123., 146–150.)

⁵ PD 91. k. 2089–2091.

kára. Bonar Law szerint „egyetlen céllal mennek, bátorítani, amennyire tudják, az orosz kormányt a háború folytatásában”.⁶

Thorne és O’Grady utazásának költségeit a kormány fedezte, de küldetésüket saját szervezeteik is támogatták. Thorne csak szakszervezete vezetőségének jóváhagyásával vállalta el az utat. Magával vitte Charles Bowermannak, a TUC titkárának a levelét, amit a TUC PB utólag jóváhagyott. A levél tolmácsolta a TUC csaknem 3 milliós tagságának „elégedettségét és csodálatát” az orosz autokrácia megdöntése és a demokratikus „Duma-kormányzat” megteremtése miatt. Kifejezte azt a „reményt és elvárást”, hogy az orosz munkások egységesen támogatni fogják az Ideiglenes Kormányt. Egyúttal meghívta képviselőjüket a TUC szeptemberi évi konferenciájára. O’Gradyt a GFTU támogatta abban is, hogy segítsen az orosz szakszervezetek szervezésében, nehogy „német befolyás” alá kerüljenek és ezért ott-tartózkodását két hónappal meg akarta hosszabbítani. Thorne és O’Grady nemcsak hazatérve, hanem Oroszországból is adott beszámolót a TUC-nak, illetve a GFTU-nak.⁷

Az LP baloldalához tartozó háborúellenes szocialista szervezetek – a 6 ezres tagságú marxista BSP, a nemzetközileg és hazailag is tekintélyesebb, befolyásosabb, 35 ezer taggal rendelkező pacifista ILP, a George Lansbury vezette Herald-csoport, valamint a Labourhoz nem csatlakozott mintegy ezres taglétszámú marxista SLP – a februári forradalomtól azt várták, hogy nemcsak a béketárgyalások megkezdését mozditja elő, hanem saját belpolitikai törekvéseiket, így a háború alatt Angliában korlátozott demokratikus szabadságjogok visszaállítását is.

A BSP és az ILP szoros kapcsolatban állt az emigráns orosz szocialistákkal. Közülük Georgij Csicserin, Joe Fineberg, Peter Petrov és Theodore Rothstein a BSP-nek tagja is volt. Az emigráns orosz szocialisták a március 18-i londoni gyűlésükön tiltakoztak az ellen, hogy Henderson és társai üdvözlő távirata a forradalmat a háborús politika érdekében használja ki. A brit sajtó hasonló beállítással szemben hangsúlyozták, hogy a forradalomban a legaktívabb szerepet a háború és a kapitalizmus ellen küzdő munkások játszották. A háborúellenes szocialisták is március a forra-

⁶ Uo. 92. k. 1276–1278. (Bonar Law nyilatkozata). Henderson szerepéről a delegáció kijelölésében l. *Lloyd George* i. m. 1118. A 75 éves Hyndman – a kormány sajnálatára – nem vállalta a kockázatos tengeri utazást (*Ch. Tsuzuki* : H. M. Hyndman and the British Socialism. Oxford, 1961. 236–237.). Hyndman az SDF alapítója (1881–84), doktriner marxista volt és szektás a szakszervezetek és a sztrájkok ügyében. Elutasította a szüffrazsetteket, a szindikalistákat, elzárkózott a tömegmozgalmaktól. Nacionalizmusa erősödött már 1914 előtt. 1916-ban kiszorult a BSP-ből. Követőivel ekkor új pártot alapított (NSP), megtartva a Justice c. pártlapot. A BWL fő támogatója a kormányban Lord Milner volt. *J. O. Stubbs* : Lord Milner and Patriotic Labour 1914–1918. *English Historical Review*, 1972. okt.; *R. Douglas* : The National Democratic Party and the British Workers’ League. *Historical Journal*, 1972. 3. sz. L. még *Jemnitz J.* : Reflections on the Symptoms of the Separation of the ‘Ultras’ and the ‘Majority’ Social-Chauvinists (1914–1917). *Etudes Historiques*, 1970.

⁷ TUC PC Minutes 1917. április 18., május 23., 24., 30. TUC Archives. Thorne pályáját l. NMTÉ 1982. 223–225.

dalom üdvözlésére nagygyűléseket szerveztek, s ezeken az oroszországi amnesztia példájára az angol politikai foglyok szabadon engedését is követelték.⁸

A BSP március 29-ei, „Az orosz forradalom” c. felhívása a cárizmus megdöntését „csak a forradalmi harcok első fázisának” tekintette, s rámutatott arra, hogy az orosz kapitalizmus, bár semmit sem tett érte, a forradalmat mégis a maga hasznára akarja fordítani, imperialista céljai érdekében megkísérli a háború meghosszabbítását, és ehhez az angol és francia tőkésektől is segítséget kap. Ezért a kiáltvány, megállapítva, hogy az „orosz elvtársainknak szükségük van az angol szervezett munkásság maximális támogatására”, sürgette az antiimperialista és antimilitarista küzdelemhez való csatlakozást: „Mutassuk meg orosz elvtársainknak, hogy az angol munkások velük vannak és a szabadság ugyanolyan drága nekünk is, mint nekik! Mutassuk meg, hogy mi sem váltunk hűtlenné a dolgozók nemzetközi szolidaritása ügyéhez!”⁹

Április 8-án a BSP konferenciája E. C. Fairchildnek a vezetőség nevében tett indítványára üdvözölt az orosz munkások és katonák által véghezvitt „bámulatos politikai átalakítást”, s tiltakozott az ellen, hogy a háborús sajtó félremagyarázza ennek jelentőségét. Rámutatott, hogy a forradalom valójában a proletariátus „felébredését” jelzi a háború „lidércnyomása” alól, s megjósolta „az internacionálé újjászületését és lázadását azon vég nélküli mészárlás ellen”, melyet a hadviselő országok uralkodó köreinek imperialista ellentétei idéznek elő. A hivatalos propagandával szemben tehát a februári forradalmat „nem a háború továbbfolytatására való felhívásnak, hanem a folytatása elleni tiltakozásnak” tekintette. A párt kötelezte magát, hogy „az orosz forradalom szellemében cselekszik”: igyekszik a brit „zsarnokság és militarizmus” erősödésére ráébreszteni a munkásosztályt, s „megkétszerezett energiával agitál az Internacionálé helyreállításáért és a háború gyors befejezéséért”.¹⁰ Sürgette, hogy a hadviselő és a semleges országok szocialistái üljenek össze a békefeltételek, a szervezett munkások közös háborúel-

⁸ Az 1917. március 18-ai, 24-ei és 31-ei gyűlésekről, a londoni orosz szocialista emigránsok, valamint a BSP és az ILP együttműködéséről Call, 1917. márc. 29.; Herald, 1917. márc. 24.; Labour Leader, 1917. márc. 22.; Times, 1917. ápr. 2.; Russia Free! London 1917; *Jemnitz J.*: Az 1917. évi orosz forradalmak és az európai szocialista munkásmozgalmak. Századok, 1967. 5. sz. 921–925.; *Uő.*: Between Revolution and Reformism... Etudes Historiques, 1975. 12. 1.; *A. V. Ignatyev*: Russzko-anglijszkije otnoseniya nakanunye Oktyabrszkoj revoljucii. Moszkva, 1966. 133–139.; *Vadász S.*: Az 1917-es oroszországi forradalmak nemzetközi visszhangja. PtK, 1977. 3. sz. 157–190.; Lansbury pályáját l. NMTÉ 1984. 223–226.; Rothstein 1891-től élt Angliában. Neves marxista publicista, teoretikus, történetíró volt. A BSP-ben és elődszervezeteiben, a Social Democratic Federationban (SDF), SDP-ben fontos szerepet játszott 1914 előtt. Hyndmannel szemben a baloldalt támogatta. 1918-tól szervezte, támogatta a szovjetekkel szolidáris és 1919-től a kommunista párt létrehozását. W. P. Coates felesége, Zelda Kahan, BSP-aktivista a sógornője volt. DLB 7. k. 200–209.

⁹ Call, 1917. márc. 29.

¹⁰ Uo. ápr. 12.: BSPCR 1917. 10–12. Fairchild egyik vezetője volt a Hyndman ellen küzdő háborúellenes szárnynak, a Call c. lap szerkesztője. 1916-ban követői többségbe kerültek a BSP-ben.

lenes akciójának meghatározására. Állást foglalt a hazai közös antimilitarista fellépés mellett is. Üdvözölte az ILP-vel való egységtárgyalások eredményeként 1916 augusztusában létrehozott közös szervezetet, a United Socialist Councilt (USC), és kifejezte „reményét, hogy ez az együttműködés előmozdítja majd a brit szocialista erők végső egyesülését”.¹¹ A BSP ekkor végeredményben a zimmerwaldista többség álláspontjához állt közel. A párt radikálisabb tagjai közül többen háborúellenes akcióikért börtönbüntetést szenvedtek. Az utóbbiak közt volt John Maclean, a népszerű skóciai forradalmár-tanító, akit 1916 februárjában tartóztattak le és 3 évi kényszerszolgálatra ítélték. Kiszabadításáért 1917 májusában Lansbury segítségével kampány kezdődött. Az első oroszországi szovjetkongresszus üdvözlését küldte Macleannek, s e nyomós gesztus és a fogva tartása miatti széles körű elégedetlenség megnyitotta börtöne kapuit. Július elején Maclean kiszabadult és ezt jórészt az orosz forradalomnak tulajdonította.¹²

Az ILP vezetősége április 5-én közzétette az orosz szocialistáknak küldött üdvözlését. Ebben „szilárd meggyőződését” fejezte ki, hogy az oroszországi forradalom, a cárizmus megdöntése „nagy felszabadító erő lesz Európa-szerre”, mindenütt elősegíti a nemzetközi szolidaritás ügyét, és siettetni fogja a nem militarista, hanem demokratikus és igazságos béke eljövetelét. A párt április 9–10-ei konferenciáján az orosz forradalmat üdvözlő határozatot az ILP legtekintélyesebb, de a mérsékeltbb szárnyhoz tartozó vezetője, J. Ramsay MacDonald terjesztette be. MacDonald 1914-ben a háborút ellenezve mondott le a PLP vezetéséről, de pénztárosként az LP VB tagja maradt. Határozatában az orosz forradalomtól „egész Európa arculatának megváltoztatását” várta. Az ILP állást foglalt amellett, hogy az antant, a központi és a semleges hatalmak munkás- és szocialista szervezeteinek értekezletét – befolyásolás céljából – a hadviselő kormányok békekonferenciájával egyidejűleg és egy helyen hívják össze. Elítélte a „háborút okozó” titkos diplomáciát és kötelezte magát, hogy az azonnali békét helyeslő közvélemény megteremtésére „minden eszköz” felhasználásával ismerteti a valódi háborús helyzetet. Felhívta a brit kormányt, hogy szövetségeseivel együtt kezdjen békétárgyalásokat. Mindez összhangban volt Csicserin kérésével. Csicserin az orosz szocialista emigráns csoport titkáráként a konferenciához intézett levélben az ILP-től „a népek békéje” kivívásához internacionalista segítséget kért, hogy ellensúlyozza az antant orosz háborúpárti erőknél nyújtott támogatását.¹³

¹¹ J. Klugmann: *History of the Communist Party of Great Britain*. 1. k. London, 1968. 28.

¹² H. McShane: John Maclean. London, 1940. 14–18. Maclean pályáját l. NMTÉ 1979. 221–223.

¹³ Labour Leader, 1917. ápr. 5., 12. L. még M. Fainsod: *International Socialism and the World War*. Cambridge, 1935. 124.; ILPCR 1917. 43–63.; ILP Archives. FJ 1917/97. Csicserin 1917. ápr. 5-i levele a konferenciához; BLPES, Labour Leader, 1917. ápr. 19. Csicserin 1914-től élt Angliában. 1915 júniusától az orosz politikai foglyok és menekültek segélybizottságának vezetője volt. E bizottságnak Philip Snowden egy ideig az elnöke, a szállítómunkások titkára, Robert Williams pedig pénztárosa volt, a liberális-radikális Joseph King parlamenti képviselő is fontos szerepet játszott benne. Az ekkor még internacionalista mensevik Csicserin más orosz emigráns csoportokban is részt vett, így az orosz sorozásellenes ligában is.

Fred Jowett, a párt leköszönő elnöke, akit Philip Snowden követett tisztségében, kifejtette, hogy bár a háború „hozzájárult” az orosz autokrácia megdöntéséhez, mégsem ítéltethető meg ennek alapján. A brit kormány sokkal kevesebb áldozat árán, a kölcsönök visszatartásával rákényszeríthette volna a cárizmust, hogy „megegyezzék saját népével a csódtól megmenekülés végett”. Bizonyos körök a népeket tudtukon kívüli „titkos kötelezettségek” alapján vonták be a háborúba, mondta, ezért tehát a német nép, akárcsak az angol, nem felelős. Wilson elnök „pacifista” diplomáciájára hivatkozva úgy vélte, ha a brit kormány hasonló politikát folytatott volna a háború ellen, nem lettek volna „kötelezettségei” a cári kormány iránt. A szövetségesek szerint azonnal békét köthetnének, ha Wilson elnökhöz hasonlóan hódítást és hadisarcot elvető háborús célnyilatkozatot tennének. Nemcsak a wilsoni meg egyezési béke illúziójának adott hangot, hanem figyelmeztetett, hogy még súlyosabb vérontás, szerencsétlenség vár az országra, ha az USA néhány nappal korábbi hadba lépése a brit kormányt „az annexió és szétdarabolás politikájához való még szilárdabb ragaszkodásra” ösztönzi. Rámutatott arra, hogy az USA kölcsöneivel az „adóssághegyek” tovább halmozódnak majd, pedig a brit erőforrások, nyersanyagkincsek java már amerikai zálogban van. A háború annexiós célokért (Ausztria–Magyarország és Törökország feldarabolásáért, a német gyarmatok megszerzéséért) folytatódik. A pártnak az a kötelessége, hogy a vérontás befejezéséért küzdjön.¹⁴

Az ILP több vezetőjének és a baloldali liberálisoknak közös háborúellenes szervezete, az UDC, április elején röplapon terjesztette a Petrográdi Szovjet annexiós célokat elutasító március 27-ei kiáltványát, és szimpátia-gyűlések szervezésére szólította fel szekcióit.¹⁵ Ezek közvetlenül tízezres, a csatlakozott munkásszervezeteken keresztül azonban félmillióssal tagsággal rendelkeztek. Edmund Morel, az UDC titkára az Oroszország háborúban tartására irányuló törekvésekkel kapcsolatban figyelmeztetett: „Kihaszni az orosz forradalmat a »kiütéses győzelem« érdekében, játék a tűzzel”: nem a háború erőteljesebb folytatása, hanem a béketárgyalás szolgálná legjobban az orosz nép ügyét.¹⁶ Az UDC vezetőségének április 24-i határozata alapján Morel a „Szabad Oroszország és az UDC” című röplapon a Petrográdi Szovjet nyilatkozatát idézve igyekezett kimutatni, hogy az összhangban van az UDC „alapelveivel”.¹⁷ Az UDC már 1914 novembere óta

¹⁴ Labour Leader, 1917. ápr. 12.; ILPCR 1917. 38–43. Jowett pályáját l. NMTE 1990. 238–241.; Snowden pályáját l. NMTE 1989. 235–239.

¹⁵ UDCEC Minutes 1917. ápr. 3.; Manifesto of Russian Workers and Soldiers. UDC Leaflet 36. A kiáltványt l. *Dolmányos I.*: A nagy forradalom krónikája. Budapest, 1967. 97–98. L. még *A. J. Mayer*: Political Origins of the New Diplomacy 1917–1918. New Haven, 1959. 164.

¹⁶ Labour Leader, 1917. ápr. 5. Morel liberális publicista a kongói bennszülöttekkel szembeni kegyetlenkedések leleplezésével, a fegyverkezés, a németellenes brit politika bírálásával szerzett hírnevet. Az UDC egyik alapítója. A Foreign Affairs c. lap szerkesztője. Az ILP-hez csatlakozva lett az LP egyik külpolitikai szakértője.

¹⁷ UDCEC Minutes, 1917. ápr. 24.; *M. Swartz*: The Union of Democratic Control in British Politics during the First World War. Oxford, 1971. 157.

nyíltan hirdette „alapelveit”, céljait; a titkos diplomácia eltörlését, a külpolitika parlamenti ellenőrzését, a területviták népszavazással való eldöntését, a háború utáni nemzetközi együttműködést szolgáló szervezet (Népszövetség) felállítását és a fegyverkezés általános csökkentését. Parlamenti képviselői – köztük Arthur Ponsonby és Charles Trevelyan – az Ideiglenes Kormánynak és a Petrográdi Szovjetnek küldött leveleikben kijelentették: az orosz forradalom megkönnyíti számukra, hogy ne hódításon, hanem nemzeti önrendelkezésen és Népszövetségen alapuló békerendezést követeljenek.¹⁸

A BSP, az ILP és az UDC – elítélve a háborúpárti labourista többség magatartását – igyekezett csökkenteni a Thorne-O’Grady-delegáció oroszországi hatását. A BSP konferenciája április 8-án tiltakozott az ellen, hogy „renegát szocialisták és Labour-vezérek hamis küldöttsége félrevezesse az orosz proletariátust”.¹⁹ Orosz szocialista emigránsok, Csicserin és Ivan Majszkij kérték, hogy a Thorne-delegáció ellensúlyozására ILP-küldöttek menjenek Petrográdba.²⁰ Snowden április 4-én és 23-án a parlamentben kijelentette, hogy a küldöttek nem az angol munkásságot, hanem a kormányt képviselik. Egyben javasolta, hogy egy másik, háborúellenes szocialista delegációt küldjenek Oroszországba, a Petrográdi Szovjet képviselőit pedig hívják meg, hogy tanúbizonyságot szerezhessenek „a brit munkások forradalom iránti szimpátiájáról”.²¹ Az ILP konferenciája április 10-én elhatározta: táviratban figyelmezteti a Petrográdi Szovjetet, hogy Thorne és O’Grady „a kormány ügynökeiként mennek Oroszországba”, szavaikért és tetteikért a szocialisták „nem vállalnak felelősséget”.²²

MacDonald, akit az ILP Jowett-tel együtt kijelölt az oroszországi útra, április 26-án Vanderveldével elküldött levélben felhívta az orosz szocialistákat, hogy konzultációk útján az európai demokratikus erők számára elfogadható békeprogramot készítsenek. E program foglalkozzék a területi rendezéssel, demokratikus állami berendezkedéssel és a külügyek ellenőrzésével.²³ Kerenszkijhez intézett májusi levelében MacDonald kapcsolatteremtést és újra békeprogram kidolgozását javasolta, nehogy az antant az

¹⁸ Uo. 42.; The Labour Year Book, 1916. London, 1916. 361.; Daily Telegraph, 1917. máj. 2.; Ignatyev: i. m. 169–170. Ponsonby 1914-ben a liberális parlamenti frakció elnöke és már a háború előtt a brit külpolitika tekintélyes bírálója volt. Trevelyan a háborús politika elleni tiltakozásul mondott le államtitkári posztjáról.

¹⁹ Call, 1917. ápr. 12.

²⁰ Május elején, mielőtt Majszkij száz társával hazaindult, megállapodott Snowdennel, hogy levelezéssel kapcsolatban maradnak. Csicserin erre felhasználhatta a londoni orosz követség postaszákeit. (L. Thompson: The Enthusiasts. London, 1917. 224–225.) Csicserin az orosz emigránsok brit hadseregbe való besorozása elleni küzdelmet szervezte a februári forradalom előtt, majd ezután a hazatérésüket az 1917. őszi letartóztatásáig. Erre a londoni „kommunista klubbeli” „német kapcsolatok” ürügyén került sor, igazi oka valószínűleg az volt, hogy a cári kémek Scotland Yardhoz fűződő kapcsolatait nyomozta (New Statesman, 1917. dec. 1. 208.).

²¹ PD 92. k. 2035–2036.

²² ILPCR 1917. 67.; Times, 1917. ápr. 11.

²³ MacDonald Papers 5/27. PRO.

orosz forradalmat saját céljaira kihasználhassa. Kérte, hogy a Petrográdi Szovjet küldje meg bulletinjait a brit sajtónak és vezetőknek, küldöttei pedig látogassanak Angliába. Kihúzta a fogalmazványból, hogy ő valószínűleg nem kap útlevelet, mert internacionalista és nincs „bizalma az imperialista kormányokban”. Az oroszok vezérletével, írta, az antanthatalmak szocialistái dolgozzanak ki a német demokratikus erők számára elfogadható békeprogramot. A kormányoknak szerinte a programnak megfelelő békét kell kötniük, mert ha elutasítják, leleplezik magukat.²⁴

MacDonald törekvése közel állt a mensevikek Irakli Cereteli vezette többségéhez, akik nyomást akartak gyakorolni az antantkormányokra, hogy vizsgálják felül annexiós hadicéljaikat, és a Petrográdi Szovjet demokratikus békeformulája alapján mutassanak hajlandóságot a központi hatalmakkal való békétárgyalásra. Májustól ezt a nyomást a szocialista pártok tervezett stockholmi konferenciáján, békemegállapodásán, másfelől az Ideiglenes Kormánynak a nyugati szövetséges kormányokkal folytatandó tárgyalásán keresztül remélték kifejtetni.²⁵

Thorne és O'Grady április 14-ei megérkezésüktől kezdve egy hónapon keresztül a németellenes háború mellett agitáltak több orosz nagyvárosban és a fronton is. A brit háborúellenesek sorozatos tiltakozása, a tapasztalt háborús fáradtság és békevágy hatására tompították ugyan sovíniszta nyilatkozataikat, de a békétárgyalások, a nemzetközi békeakció mensevik-eszer tervét elutasítva lényegében kitarítottak a „vállvetve a győzelemig harcolni” álláspontjuk mellett. Formálisan elfogadták a demokratikus, azaz annexió és hadisarc nélküli, az önrendelkezési jogot elismerő békeformulát (Angliában még erre sem voltak hajlandók), de O'Grady maga elismerte április végén a Moszkvai Szovjet ülésén, hogy e kérdésben van egy „kis nézeteltérésük” a mensevikekkel, s hangsúlyozta: amíg a központi hatalmak fel nem adják hódításait, nem hajlandók az angol kormányt békétárgyalásokra felszólítani.²⁶

A Thorne-delegáció a brit kabinetnek küldött jelentésében úgy vélte, az orosz hadsereg „gyakorlatilag leírható”, hiányzik az élelmiszer, a hadianyag, a szállítás és a fegyelem. A mensevik és eszer vezetőknek az Ideiglenes Kormányba való belépésétől azonban azt remélte, hogy a hadsereg megerősödik és a rendet helyreállítják. A delegáció azt tartotta a fő veszélynek, hogy ha az antant valamiképp nem tesz eleget a mensevikek kérésének, hogy annexiót elvető háborús célnyilatkozatot adjon ki, akkor az orosz koalíció felbomlik, és a Szovjet propagandája a németekkel való különbékére irányulhat. A mensevikekkel folytatott tárgyalás alapján úgy látta, az annexió elvetése „puszta frázis”, mivel Elzász francia kézre adását nem tekintik annexiónak, a belga, francia és szerb károk megtéríttetését pedig

²⁴ MacDonald Papers 5/27. PRO.

²⁵ L. A. Maier: Bündnispolitik und revolutionäre Krise. Heidelberg, 1975. 80–81.; G. Buchanan: My Mission to Russia. 2. k. London, 1923. 132–135.

²⁶ A. Lozovszkij: Lejborisztszkaja Partija i fevral'szkaja revoljucija. Voproszi Isztorii, 1948. 2. sz. 72–76.

nem minősítik hadisarcnak. Bármennyi igazság is volt ebben, a delegáció nem titkolta el, hogy a mensevikekkel nem tudott megállapodni a béke ügyében. Az oroszországi problémák láttán a győzelemig kitartás érdekében a kormánytól háborús célnyilatkozatot kért. A jelentés szerint „csak a Lenin-féle szélsőségesek” húztak hasznát az ILP tiltakozásaiból, de Hyndman üzenete „nagyon hasznosnak bizonyult”.²⁷ Hyndman április 30-án Kerenszkijnek küldött táviratában ugyanis elvbarátai pozíciójának javítása érdekében kijelentette: Thorne és O’Grady az igazi képviselői a brit munkásságnak, amelynek „túlnyomó többsége teljesen elszánt megnyerni a háborút”, és Angliában „elvárják” az oroszoktól a forradalom „megerősítését”, s azt, hogy ezáltal „visszaverik és legyőzik a német hódítókat”.²⁸

A Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottsága május 8-án leszögezte, hogy „csak Bonar Lawnak Snowden kérdésére adott válaszából tudta meg az angol delegáció Oroszországba küldésével kapcsolatos körülményeket”, és „jól tudja, hogy a delegáció személyein keresztül csak a brit munkásmozgalom egyik frakciójával foglalkozik”. A szövetségesek „minden szocialista pártját és szakszervezetét”, „szabályosan választott és az egész mozgalmat ténylegesen képviselő delegációját” meghívta Petrográdba.²⁹

A Petrográdi Szovjet ezután a Thorne-delegáció kudarcát azzal tette teljessé, hogy felkarolta a holland és a skandináv munkáspártok javasolta stockholmi nemzetközi szocialista békekonferencia összehívásának ügyét. Május 15-én felhívta az antant és a központi hatalmak mind háborúellenes, mind szociálszovinizta munkásszervezeteit: együttesen tárgyalják meg, hogyan készíthetnék kormányaikat közös fellépésükkel demokratikus béke megkötésére.³⁰

A mensevik és az eszer párt több képviselője május derekán a hódító politikát nyíltan hirdető kül- és hadügyminiszter lemondása után belépett az Ideiglenes Kormányba, s ez, követelésükre, kénytelen volt demokratikus békecélokat deklarálni. A Petrográdi Szovjet azonban az antantkormányoktól hiába várta, hogy nyilvánítsanak ki ezzel összhangban „demokratikus

²⁷ PRO Cab 24/3 16542. Reports on the Visits of the Labour Delegation to Russia. April–May 1917. A mensevik szélsőjobboldal, Plehanov Jegyinsztvo-csoportja egyetértett a delegációval, de a túlnyomó többség nem. (*Lozovszkij*: i. m. 76.) A Szovjet lapja, az *Izvesztijja* május 4-én azt írta, hogy Thorne és társai csak „szavakban” fogadják el a demokratikus békeformulát és alábecsülik a szovjetek erőit, „nem kellően értékelik” befolyását. (Uo. 77.) Plehanov, az „orosz marxizmus atyja” 1914-től ultraszovinizta lett, a delegációval együtt érkezett haza az emigrációból. Pályáját l. NMTÉ 1981. 247–251.

²⁸ Times, 1917. máj. 7.

²⁹ Revoljucionnoje dvizsenije v Rosszii v aprelje 1917. g. Aprelszkij krizisz. Moszkva, 1956. 261–262.; *Lozovszkij*: i. m. 78.; Dally Mail, 1917. máj. 10. Hazatérése után, május 30-án Thorne elpanaszolta V. György királynak, hogy az angol háborúellenes szocialisták üzenete következtében Petrográdban „kémecként” kezelték őket. (*W. Thorne: My Life’s Battles*. London, 1925. 193–195.; Times, 1917. máj. 31.)

³⁰ Times, 1917. máj. 16. A stockholmi konferencia közös előkészítésére július 11-én a Petrográdi Szovjet küldöttsége, valamint a holland és a skandináv pártok képviselői Orosz–Holland–Skandináv Bizottságot alakítottak. (*Fainsod*: i. m. 137–138.) L. még *Jemnitz J.*: A szocialista pártok és a háború. Budapest, 1969.

háborús célokat”. A szövetségesek hódításainak, háborús zsákmányának felosztását körvonalázó titkos szerződések közül az angol kormány végül is csak a tengerszorosokra, Konstantinápolyra vonatkozó, Oroszországnak kedvező egyezmény felülvizsgálására mutatott hajlandóságot.³¹ A demokratikus háborús célok, a stockholmi béketárgyalások előkészítése körüli propagandát Kerenszkij, az új hadügyminiszter és főként az orosz polgári körök arra igyekeztek kihasználni, hogy megerősítsék a hadsereget, leszereljék a háborús fáradtságot és békevágyat, előkészítsék az offenzívát.³²

A bolsevik pártban is voltak a stockholmi konferenciának támogatói, de Lenin elfogadtatta álláspontját, hogy a szocialsovinisztákkal való bármiféle tárgyalás csak illúziókat kelt e sovíniszták állítólagos „békeszándékai” iránt, s eltérítheti a tömegeket a forradalmi harctól. A stockholmi konferencia legfeljebb egy imperialista osztozkodást jelentő kompromisszumos békét seghet elő, mondta Lenin, valóban demokratikus békét azonban csak a burzsoá kormányokat megdöntő szocialista forradalom vívhat ki. E forradalom érdekében Lenin a baloldali zimmerwaldisták, a „következetes” forradalmi erők új Internacionáléjának létrehozását sürgette. A zimmerwaldi jobbszárny centrista szervezeteivel, köztük a mensevikekkel és az eszerekkel, már csak információszerzés céljából kívánt kapcsolatot tartani.³³

Az LP vezetősége május 9-én – alapvetően ellentétes okokból, mint a bolsevikok – szintén elutasította, hogy részt vegyen az akkor még csupán a holland és a skandináv szocialisták indítványozta stockholmi konferencián. Kitartott ugyanis a januári pártkonferencia „győzelemig harcolni” álláspontja mellett. Januártól eltérően azonban már nem a háború befejezése után, hanem sürgősen, amint lehet, össze akarta hívni Londonba az antantországok szocialistáinak értekezletét. Továbbá – Leninhez hasonlóan – a stockholmi terv mögött Németország különbéke-törekvését is gyanította. Nyilván ezért határozta el, hogy harmadmagával Oroszországba küldi Hendersont: tárgyaljon a Petrográdi Szovjettel, beszélje rá a mensevikeket a különbéke elkerülésére és a londoni tanácskozásokon való megjelenésükre.³⁴ Május 16-án azonban, amikor hírt kapott a Petrográdi Szovjet nem-

³¹ R. A. Wade: *The Russian Search for Peace. February–October 1917*. Stanford, 1969. 28–42. és 83–84.; V. Sz. Vaszjukov: *Vnyesnyaja polityka Vremennovo pravityelsztva*. Moszkva, 1966. 164–165.

³² Wade: i. m. 74.; N. V. Ruban: *Oktyabrszkaja revolucija i krah mensevizma*. Mart 1917–1918. g. Moszkva, 1968. 127–128. és 133.

³³ Ruban: i. m. 124–126.; V. I. Lenin *Összes Művei* 31. k. Budapest, 1972. 168–177., 372–375., 386–399., 440–441.; 32. k. 70.; a stockholmi konferenciára I. H. Maynell: *The Stockholm Conference of 1917. International Review of Social History*, 1960. 1–2. rész; Vadász S.: *Az 1917-es stockholmi szocialista konferencia terve*. PtK, 1969. 2. sz. 69–97.; Jemnitz J.: *Az 1917. évi stockholmi konferencia történetéhez*. Századok, 1978. 3. sz. 530–554.; uő: *The International Labour Movement between 1914 and 1917. The Efforts of Socialists in the Entente Countries to Convene the Stockholm Conference*. Etudes Historiques Hongroises, 1980.

³⁴ LPEC Minutes, 1917. máj. 9.; Times, 1917. máj. 10.; Daily Telegraph 1917. máj. 11. A mensevikek nem törekedtek különbékére, az ezzel kapcsolatos aggodalmaknak nem volt komoly alapjuk.

csak Oroszországba, hanem a stockholmi konferenciára szóló meghívójáról is, az oroszok szándékaival kapcsolatos további információszerzésig felfüggesztette mind az antant-szocialista konferencia előkészületeit, mind az Oroszországba kijelölt delegáció útját.³⁵

A brit háborús kabinet május 15-én, annak ellenére, hogy az Ideiglenes Kormány külügyminisztere jegyzékben továbbította a Petrográdi Szovjet meghívóját, nem engedélyezte az ILP és a BSP küldötteinek Oroszországba utazását. Ennek nyílt kimondása azonban rontotta volna orosz kapcsolatait, súlyosbította volna a petrográdi helyzetet, az akkor még megoldatlan májusi kormányválságot, ezért elhatározta, hogy különböző ürügyekkel kiterő választ ad. A Foreign Office az Oroszországból hazafelé tartó Thorne-t és O'Gradyt viszont néhány napig megállította a norvégiai Bergenben, hogy „szükség esetén” Stockholmba küldje. Számolni kellett azonban azzal, hogy a már Petrográdban kudarcot vallott Thorne és társa nem tudja kellő súllyal képviselni a Labourt Stockholmban. A kabinet május 21-én már hajlott arra, hogy az LP „erős” delegációja vegyen részt a stockholmi tárgyalásokon, hogy ott támogassa a brit kormánypolitikát és megfigyelje a német és az orosz szocialisták megbeszéléseit. Semmiképp nem engedte, hogy a kabinettag Henderson megjelenjen a konferencián, rá a Szovjettel való közvetlen kapcsolat megteremtésének feladata várt. Május 23-án a kormány Hendersont Oroszországba küldte abban a reményben, hogy több megértésre talál az orosz szocialisták körében, mint a cári udvarral jó viszonyban volt Buchanan nagykövet, akit fel is válthatna posztján.³⁶ Tisztáznia kellett a Petrográdi Szovjet stockholmi terveit, leszerelni a mensevikek béketörekvéseit és eloszlatni az antant hadicéljai körüli gyanakvást. A brit kormány végeredményben nem akarta kiélezni viszonyát a Szovjettel, kockáztatva, hogy Oroszország kiváljék a háborúból, amikor a német tengeralattjáró-offenzíva Anglia számára éppen súlyos helyzetet teremtett.

A brit háborúellenes szocialisták részt kívántak venni a stockholmi tanácskozásokon. Snowden, az ILP elnöke május 16-án az alsóházban kijelentette: a Petrográdi Szovjet javasolta konferencia az „egyetlen mód” a háború befejezésére, a területi kérdések megoldására, nemzetközi döntőbírárság létrehozására, a titkos diplomácia eltörlésére. Az ILP és az UDC képviselői nevében követelte az angol kormánytól és nyugati szövetségeseitől, hogy az orosz békeдекларációval összhangban álló békefeltételeket hozzanak nyilvánosságra. MacDonald szintén sürgette a hadicélok felülvizsgálását – bár főleg azért, hogy eloszlassák az oroszok gyanakvását az angol

³⁵ LPEC Minutes, 1917. máj. 16.; Daily Telegraph 1917. máj. 17.

³⁶ Lloyd George: i. m. 119–123. Henderson május 19-én Németország hódító szándékaira hivatkozva elutasította a tárgyalásokat. A béke akkor kerülne „kilátásba”, ha a német nép az oroszhoz hasonlóan szintén kivívna szabadságát, vagyis megdöntené a „kaizér” rendszerét. Az új koalíciós Ideiglenes Kormány köreiről kijelentette: „most tudjuk, számíthatunk rájuk, hogy a végsőig támogatják a szövetségeseink ügyét.” (LP Archives HEN 11/2; Daily Telegraph, 1917. máj. 21.) Henderson május 24-én indult Oroszországba, a Thorne-delegáció pedig másnap érkezett vissza Londonba.

politika iránt; egyben javasolta a Petrográdi Szovjet támogatását, hogy az „fenntarthassa magát a belső ellenséggel szemben”, s így ne kényszerüljön különbékére a németekkel. Parlamenti beszédeikből is kitűnik, hogy a brit háborúellenes szocialisták nagy reményeket fűztek a Petrográdi Szovjet erejéhez, hatalmához. Snowden hangsúlyozta, hogy a Petrográdi Szovjet hajtotta végre a forradalmat és ellenőrzi az Ideiglenes Kormányt. A mensevik és az eszer vezetők kormányba lépésétől azt várta, hogy a Szovjet már eddig is nagy befolyása és hatalma végre „közvetlen felelősséggel” is párosul, s az új kormány a Romanovok kötötte titkos szerződéseket nyilvánosságra hozza. MacDonald úgy vélte, hogy a Szovjet „gyakorlatilag Oroszország kormánya”, melyet egyfelől, a forradalom táborából, a „fegyveres káosz” erői, másfelől pedig az ellenforradalom veszélyeztet. Rámutatott: Kerenszkij kész fegyverrel megvédeni a forradalmat, és a németeknek azt tanácsolja, hogy utánozzák Berlinben, amit az oroszok tettek Petrográdban.³⁷ A hadicélrevíziót sürgető indítványt azonban a parlament 238 : 32 arányban elvetette.

Az SLP, a BSP és az ILP több baloldali vezetője, együttműködve a shop stewardok (üzemi bizalmiak) mozgalmával, nemcsak a béketárgyalásokat, hanem a munkástanácsok széles körű létrehozását is követelte. Az SLP a szovjetekben a szindikalista munkástanácsok, az ír James Connolly és az amerikai Daniel de Leon „munkásköztársasága” megvalósulását látta. A sajátos szindikalista örökségű, a szakszervezeti és a pártvezetéssel szemben álló shop stewardok az üzemi bizottságaikat (workers' committee) a szovjetekhez hasonlónak tartották. „Rámutattak arra, hogy Oroszországban a munkások a kormány mellé rendelt külön hatalmat hoztak létre. Ott erősebbek, mint a lordok Angliában. Vétőjük hatékony a közigazgatásban, akár csak a törvényhozás szférájában. Uralják a nemzet katonai tevékenységét. Miért nincs ilyen Angliában? Ez volt a kérdés, amelyet minden üzemben és minden utcáson feltettek...” – írta Lloyd George emlékirataiban.³⁸

A shop stewardok vezetésével az újabb katonai behívók, a szakmunkások szakképzetlenekkel való „felhígítása”, a nyugati front súlyos embervesztései, az élelemhiány és az áremelkedések hatására 1917 áprilisában–májusában sztrájkmozgalmak robbantak ki. A gépiparban 200 ezer munkás sztrájkjával másfél millió munkanap veszett el, több, mint 1914 óta összesen.³⁹

Lansbury Herald c. lapjában április 21-én a bányászok, vasutasok és szállítómunkások ún. Hármass Szövetségét kérte, hogy az orosz békenyilatkozatok támogatására szervezzen konferenciát. Emellett foglalt állást egy héttel később ugyanitt Robert Williams, a szállítómunkások titkára is, aki a Petrográdi Szovjettel küldöttségek cseréjét is javasolta. Egy levélíró

³⁷ PD 92. k. 1625–1627., 1658–1662.

³⁸ Lloyd George : i. m. 1146.; l. még J. T. Murphy : New Horizons. London, 1941. 59.

³⁹ Lloyd George : i. m. 1150.; Karliner : Rabocseje dvizsenyije v Anglii... 258–263. Az „ipari nyugtalanság” tovább terjedt, az év során 872 ezren tették le a szerszámot, háromszor annyian, mint 1916-ban. (Karliner : i. m. 319.)

– „katona és demokrata” álnév alatt – felhívta Lansbury figyelmét, hogy a lelkes beszédek és gyűlések után a konferencia ne elégedjen meg a brit kormányhoz intézett felhívásokkal, mert „valami erősebbet”, tetteket várnak. A skót szakszervezetek kongresszusa május elején döntő többséggel béketárgyalásokat sürgetett. Az orosz példa után nekünk is cselekednünk kell hangulatából kialakult a terv, hogy – a chartista hagyományokra nevével emlékeztetve – konventet tartsanak. Így az ILP és a BSP közös szervük, az USC nevében a shop stewardok szervezte sztrájkok, valamint egy sor, béketárgyalást követelő tüntetés közepette május 11-én és 23-án „Kövessétek Oroszországot!” címmel felhívást bocsátott ki, s ebben június 3-ára konventet hívott össze Leedsbe. Feladatul tűzte ki „a munkásosztály szolidaritásán alapuló teljes és igazi nemzetközi békéért küzdeni”, mivel „Európa-szerre az imperialisták, militaristák és agressziósok terveit csak a munkásosztály egybehangolt akciója hiúsíthatja meg”. A konventtel latba kívánták vetni befolyásukat a tervezett stockholmi konferencia előtt.⁴⁰

A radikalizálódás hangulatát jól jelzi a dokkmunkás szakszervezet küldöttkonferenciája, amely május 25-én jókívánságait tolmácsolta az orosz munkásoknak „korszakalkotó” forradalmuk, „gazdasági és politikai jogaik” megvédéséhez. Kijelentették: „kötelezzük magunkat, hogy mint internacionalisták gazdasági akcióval ellenzünk minden további háborút” és „elősegíteni kívánjuk bármely osztály vagy nemzet katonai despotizmusának eltörlését”. Az Oroszországba küldött üzenetben figyelmeztettek, hogy további feladat „a bémunkarendszer által képviselt cárizmus” megdöntése. Az orosz és más szövetséges országok mozgalmait felhívták munkáskonferenciák és nemzetközi információs irodák, bizottságok szervezésére, s ez utóbbiak feladatául szabták küldöttségek cseréjét és nemzetközi konferencia összehívását, az angol–orosz munkás-együttműködés erősítését, a szabadságjogok kiterjesztését. A leedszi konferenciára a veterán Ben Tillett és a fiatal Ernest Bevin egyhangúan küldöttnek választották.⁴¹

A leedszi gyűlésen a háborúellenes szocialisták, a shop stewardok és a baloldali szakszervezetiek 1150 küldötte határozatban üdvözölte az orosz népet nemcsak a társadalmi fejlődést akadályozó és imperialista fenyegetést jelentő cári „zsarnokság” megdöntéséért, hanem „élenjáró szerepéért” is a munkásosztály „emancipációjáért” küzdő nemzetközi mozgalomban. Állást foglalt a megegyezéssel, demokratikus béke mellett, s ehhez vezető „első lépésül” felhívta az angol kormányt, hogy nyilvánítsa ki egyetértését az Ideiglenes Kormány békepolitikájával.⁴²

⁴⁰ Lansbury Collection. 7. k. 310–311. 1917. máj. 8. BLPES; Herald, 1917. máj. 19.; Labour Leader, 1917. máj. 17., 31.

⁴¹ Dock, Wharf, Riverside and General Workers' Union Triennial Delegate Meeting Minutes 1917. máj. 22–26. TUC Archives. Tillett pályáját l. NMTÉ 1985. 255–258.

⁴² What Happened at Leeds. London, 1917. 5–7.; Daily Telegraph, 1917. jún. 4.; S. Bün-ger: Die Sozialistische Antikriegsbewegung in Grossbritannien 1914–1917. Berlin, 1967. 158–160.; P. Snowden: An Autobiography. 1. k. London, 1934. 430–454. A májusi tüntetésekről l. Karliner: i. m. 266–268.

A Petrográdi Szovjet táviratban üdvözölte a gyűlést, és meghívta képviselőit Stockholmba. A leedsiek választávirata kijelentette: „A munkás, szocialista és demokratikus szervezetek legnagyobb és leghatalmasabb konventje, melyet Nagy-Britanniában e nemzedék életében tartottak, ma jóváhagyta a külpolitikáról és a háborús célokról szóló orosz nyilatkozatot, s kötelezte magát, hogy az újonnan létrehozott Munkás- és Katonatanácson keresztül az azonnali demokratikus békéért küzd.”⁴³ A helyi munkás- és katonatanácsok országos hálózatának megszervezésére 13 kerületi konferenciát terveztek. A tanácsok feladatául nemcsak a békéért és a munkásság „emancipációjáért” való küzdelmet tűzték ki, hanem a szakszervezeti és a politikai jogok védelmét, az élelmiszer-spekuláció elleni fellépést, a sebesült, rokkant vagy leszerelő katonák nyugdíjáról, illetve munkaalkalmáról való gondoskodást is. Az „orosz demokráciával” való összhang érdekében külön határozatban követelték az angol szabadságjogok visszaállítását.⁴⁴

William Gallacher, a shop stewardok egyik képviselője a leedszi gyűlésen arról beszélt, hogy az orosz forradalom még nem fejeződött be, a szovjetek a legkeményebben más országok kapitalistái ellen fognak harcolni, akik le akarják őket győzni. A brit kapitalistákat le kell kötni, mondta, hogy ne legyen idejük az orosz szocialisták elleni támadásra. MacDonald viszont arra szólította fel az orosz munkásokat, hogy „fékezzék meg az anarchiát soraik között, találjanak okot az egységre, tartsák fenn a forradalmat, ragaszkodjanak a szabadság(jogok)hoz...” Nem magyarázta meg pontosan, mit ért ezen, de előzőleg, májusban, a bolsevikokról jelentette ki, hogy „meggondolatlan anarchisták, akiknek nincs határozott politikájuk”.⁴⁵

A gyűlés mérsékelt és radikális résztvevői nemcsak az orosz forradalom perspektíváiról, hanem a létrehozandó munkástanácsok céljairól is eltérően vélekednek. William C. Anderson (ILP) kijelentette: „Felállítunk egy szervezetet, mely nem felforgató, nem alkotmányellenes, hacsak a hatóságok nem igyekeznek azzá tenni, hanem határozott kihívás a zsarnokság ellen, bárhol mutatkozzék is az.” Hozzátette, hogy erősíteni akarják vele a szakszervezeteket, minden módon növelni a munkásszervezetek erejét.⁴⁶ Robert Williams, a szállítómunkások radikális titkára viszont a munkástanácsok létrehozását úgy értelmezte, mint a proletárdiktatúra megvalósítását, és nemcsak az uralkodó osztály, hanem a Labour-vezetés ellen is harcolni kívánt: „Meg akarjuk törni a szakszervezeti és pártgépezet befolyását, és e konvent a kísérletünk, hogy ezt elérjük.” Figyelmeztetett, hogy a parlament semmit sem tesz a dolgozókért. „Mi vagyunk jogosultak saját osztályunk nevében beszélni, és fenébe az alkotmánnyal!... Ha az orosz forradalmárok törődtek volna szent Oroszország alkotmányával, a Romanovok ma is tró-

⁴³ Times, 1917. jún. 4.

⁴⁴ What Happened at Leeds. 11–18.; Bünger : i. m. 160.; Snowden : i. m. 454.

⁴⁵ What Happened at Leeds. 6., 18.; Karliner : i. m. 273–274.; S. R. Graubard : British Labour and the Russian Revolution 1917–1924. Cambridge, Mass. 1956. 37.; Bünger : i. m. 153.; Gallacher pályáját l. NMTÉ 1981. 226–230.

⁴⁶ What Happened at Leeds. 14–15.; Graubard : i. m. 38–39.

non lennének. Azt mondom nektek: törődjeteK olyan keveset a brit alkotmánnyal, mint az oroszok, akiket dicsőítetek, a Romanov dinasztiával.” Felhívta a résztvevőket, ha valóban őszintén üdvözlík az oroszokat, akkor cselekedjenek hozzájuk hasonlóan, mert „messzeható forradalmi változásokra ugyanolyan nagy szükség van ebben az országban is, mint Oroszországban volt”.⁴⁷

A leedsiek a „népek békéjét” a stockholmi nemzetközi szocialista konferenciával, a kormányoktól demokratikus békecélok kinyilvánításával remélték elősegíteni. Snowden hangsúlyozta, hogy szó szerint átvették a Petrográdi Szovjet eszer-mensevik többsége által az Ideiglenes Kormánnyal elfogadtatott demokratikus békecélokat. Az angol kormánytól követelték imperialista céljai megtagadását. A döntő kérdés az volt, hogy ennek kikényszerítésére, nyomásgyakorlására létre tudják-e hozni a „szovjet” szervezeteket. Különösen vitatott volt a katonaszovjetek létrehozása, hiszen békeagitációt a hadseregben csak illegálisan lehetett volna folytatni, de a pacifistáknak, háborúelleneseknek nem voltak ehhez kapcsolataik. A katonák érdekvédelmi szervezeteként fogalmazták meg feladatait, szorgalmazták a kapcsolatteremtést, de az is a kormányzat tilalmába ütközött. A Leedsben elnöklő Robert Smillie, a bányászok tekintélyes vezetője, aki szerint nem lehetséges „kiütéses” győzelem és „tartós békét” „csak a köznép köthet”, maga is sürgette a katonákkal „szorosabb kapcsolatot” és érdekvédelmi szervezkedésüket. A mozgalom radikalizálódása, a brit szovjetek hatalmi tényezővé válásának nagy reményeit jelzik a szüfrassettből szocialistává vált Sylvia Pankhurst szavai: a most megválasztott ideiglenes vezetőség (szervezőbizottság) „egy nap” Anglia Ideiglenes Kormánya lesz. A radikálisabb elemek (shop stewardok, egyes baloldali szakszervezetiek) befolyása valójában a forradalmi helyzet híján korlátozott volt. Jellemző, hogy a Leedsbe képviselőket küldő tömegszervezetek, a szakszervezeti tanácsok közül a glasgow-i a szovjetekből ki akarta zárni a katonákat, a leeds-i ellenezte a szovjetekről szóló határozatot, a londoni módosítani akarta ezt és elvetette a hadicélokkal, demokratikus békével kapcsolatos határozatot.⁴⁸

A 13 tagú szervezőbizottság, amelyben az ILP tagjai a BSP 4 képviselőjével szemben többségben voltak, a konvent után több mint egy hónappal, július 7-én ült össze először. Kinyilvánította, hogy „a jelen óra ... a forradalom szelével a levegőben nem kíván építő programot”. Elhatározta, hogy 13 kerületi konferenciát hív össze még képviseletibb jellegű bizottság létrehozására, s „amikor majd a 26 tagú teljes tanács összeül, a célokról és a szándékokról teljes nyilatkozatra kerül sor”.⁴⁹ Végül újabb, konkrét felada-

⁴⁷ What Happened at Leeds. 15–17.; *R. Miliband*: Parliamentary Socialism. London, 1961. 56.

⁴⁸ What Happened at Leeds. 4–5., 17.; *S. White*: Soviets in Britain: The Leeds Convention of 1917. International Review of Social History, 1974. 172. Smillie, a bányászszakszervezet (MFGB) elnöke (1912–1921), majd a skót bányászszervezet elnöke (1922–1928), erős pacifista színnel az ILP háborúellenes politikáját követte, az ILP-nek 1893-tól tagja volt. (DLB 3. k. 165–172.) Pankhurst pályáját l. NMTÉ 1982. 215–218.

⁴⁹ *W. Kendall*: Revolutionary Movement in Britain 1900–1921. London–Edinburgh, 1969. 157.

tok kitűzése helyett még a tanácsok megszervezését is egyre kedvezőtlenebbé váló körülmények közt kísérelték meg, és nem sok sikerrel jártak.

Ennek több oka is volt. A kabinet aggódott a forradalminak vélt leedszi mozgalom miatt. Nem engedélyezte gyűlésein a katonák részvételét, és „pacifistaellenes” kampány szervezését szorgalmazta ellensúlyozásul. Az ultrák – a BWL, a Havelock Wilson vezette tengerészszakszervezet és a GFTU – valóban kihasználva a munkástanácsok lassú, vontatott szervezését, jó másfél hónapos kampányt folytattak a leedsiek és a stockholmi konferencia ellen.⁵⁰ Fokozták – a polgári körökkel együtt – az LP és a szakszervezetek szocialsovinisztainak „félelmét”, hogy a munkástanácsokkal új, különálló, rivális szervezetek alakulnak.⁵¹ Az LP VB is elhatárolta magát a leedsiektől, s ellenezte a párt helyi szervezeteinek részvételét a tanácsokban.⁵² Mindez hozzájárult olyan légkör kialakulásához, melyben a reakciós sajtó által felbujtott csoportok és katonák a kerületi munkástanácsok alakuló gyűlései közül többet brutális erőszakkal szétverhettek.⁵³

Az LP VB hosszas tárgyalások és több jobboldali küldöttjelöltjének visszalépése után összeállította végleges delegációját a petrográdi útra. Henderson és Buchanan támogatásával az ILP és a BSP képviselői, MacDonald, Jowett és Fairchild is megkapták az útlevelet Oroszországba, s így a Petrográdi Szovjet kívánságának megfelelően háborúellenesek is részt vettek a küldöttségben, amelyet arra is felhatalmaztak, hogy Stockholmot útba ejtve tárgyaljon a nemzetközi konferencia előkészítő bizottságával.⁵⁴

Robert Cecil külügyminiszter-helyettes Lloyd George megbízásából május végén kipuhatolta MacDonald szándékát. Eszerint MacDonald elő kívánta segíteni a rend megszilárdítását és meg akarta gátolni a különbékét s egyúttal szeretne volna megvitatni a stockholmi tervet. Lloyd George június 8-án „különösen barátságos” vacsoramegbeszélést folytatott MacDonalddal és megbízta, hogy szervezze meg találkozóját Kerenszkijjel.⁵⁵

⁵⁰ Times, 1917. jún. 5., 8., 11., 13., 28., Federationist, 1917. jún.

⁵¹ BSPCR 1918. 42–43.

⁵² LPEC Minutes, 1917. júl. 18.; Times, 1917. júl. 27.

⁵³ Uo. júl. 30.; Nation, 1917. aug. 4. Október végén a területi szervezők már csak propaganda-szervezetekként akarták megalakítani a tanácsokat, a mozgalom azonban hamarosan teljesen elhalt. (Bünger : i. m. 169.) A leedsiek „népek békéjéért” folytatott kampánya feleslegessé vált, amint az LP hosszabb küzdelem után felülvizsgálta álláspontját a stockholmi konferencia ügyében.

⁵⁴ LPEC Minutes, 1917. jún. 1., 7. A stockholmi tárgyaláson a delegáció nem kötelezte volna el az LP-t a nemzetközi konferencián való részvételre. New Statesman, 1917. jún. 2.; Daily Telegraph, 1917. jún. 2., 7., 8.; Daily Mail, 1917. jún. 4. A háborúellenesek útleveléről l. Mayer : i. m. 215.; M. A. Hamilton : Arthur Henderson, London, 1938. 128.

⁵⁵ D. Marquard : Ramsay MacDonald. London, 1977. 213–214. Amikor Hendersont Oroszországba küldte, Lloyd George hajlott arra, hogy az LP képviselői menjenek el Stockholmba ellensúlyozni a német szocialisták befolyását az oroszokra. Nyilván MacDonaldet is fel akarta használni, s Cecil révén az FO illetékeseit is beavathatta terveibe, bár olykor mellőzte ellenvéleményüket saját külpolitikai céljait követve. A kabinetben Bonar Law és más mérvadó konzervatív vezetők, köztük Arthur Balfour külügyminiszter támogatását nem nélkülözhatta. A liberális párt Asquith vezette szárnyától semmi jót nem várhatott, miután 1916 végén kiszorította vezérkarukat a hatalomból. Helyzete is rákényszerítette tehát a kompromisszumokra, de alkatiilag sem tekintették következetes, állhatatos politikusnak.

A tengerész-szakszervezet azonban, miután Leedsben elutasították javaslatát, hogy Németországtól a tengeralattjáró-harc áldozataiért teljes kártérítést követeljenek, elrendelte a „pacifisták blokádját”, s ezzel megakadályozta a delegáció elutazását.⁵⁶ Parlamenti felszólalásában Snowden a petrográdi út meghiúsulásaért a kormányt tette felelőssé: „tétlenségével jóváhagyta a tengerész-szakszervezet akcióját”, pedig a tengerészek egyik vezetője kijelentette: „ha a kormány egy szót szólna, az embargót feloldanák.”⁵⁷

Az LP küldöttsége helyett végül is csak a fábiánus Julius West és a Clarion ultrasovinizta társszerkesztője, A. M. Thompson utazott el. West ugyan nem tartozott a háború kérdésében megosztott Fabian Society legtekintélyesebb vezetői közé, mégis a Társaság hivatalos megbízottja volt. Előbb Stockholmban tárgyalta a szervező bizottsággal; június 18-án elsősorban a háborús felelősség megvitatását javasolta, és kifogásolta, hogy az angol függő területek önrendelkezésével foglalkozzanak. „Három hetet töltöttem Petrográdban – számolt be további útjáról –, részben megkísértem az antantszocialista konferencia gondolatát népszerűsíteni, részben azért, hogy egy kis angolbarát sajtókampányt folytassak.” Végül azonban megváltottatta álláspontját. Úgy vélte, ha az angolok nem mennek el Stockholmba, az oroszokat a „német többségi szocialisták kitárt karjaiba üzik”.⁵⁸

A TUC PB az orosz helyzetről folytatott nagy vita után úgy döntött, hogy nem vesz részt a stockholmi konferencián, viszont felajánlotta segítségét az orosz szakszervezetek szervezésére, és két tagját, John Hillt, a kazánkészítők és G. H. Stuart-Bunningot, a postások főtitkárát kijelölte e célból az oroszországi útra. Ajánlatáról táviratban, majd levélben is értesítette a Petrográdi Szovjet elnökét. A Petrográdban tárgyaló Hendersonnal is ismertette ezt a tervet, leszögezve, hogy „tisztán szakszervezeti látogatásról” van szó, aminek semmi köze a stockholmi konferenciához. Együttal kérte Hendersont: közölje, hogy a Szovjet meghívása nélkül a TUC két küldötte nem indul útnak. Ilyen meghívó azonban nem érkezett.⁵⁹

Henderson Petrográdban felajánlotta – akárcsak korábban O’Grady – az angolok segítségét az orosz szakszervezetek kiépítéséhez, de az összoroszországi szakszervezeti konferencia nem a trade-unionok mintájára való szakmák szerinti, hanem az üzemi szervezés mellett döntött. Henderson ismertette a brit ipar állami ellenőrzésének tapasztalatait, majd az antantországok követeivel együttműködve memorandumban követelte az Ideiglenes Kor-

⁵⁶ Times, 1917. jún. 5., 9., 12.; *F. Brockway: Socialism over Sixty Years*. London, 1946. 155.

⁵⁷ PD 96. 1532–1533.

⁵⁸ Fabian News, 1917. aug.; New Statesman, 1917. jún. 23.; Times, 1917. jún. 21., aug. 9.; Thompson beszámolóját l. Daily Mail, 1917. jún. 20. West stockholmi tárgyalásáról l. OL BM VII. res. 1917–2–35(7606) 1917. jún. 18. A bevonultatott Clifford Sharpot, a New Statesman szerkesztőjét a kormány küldte Stockholmba információt gyűjteni a szocialistákról (B. Webb’s Diaries, 1912–24. 90.).

⁵⁹ TUCPC Minutes, 1917. jún. 6.; TUCR 1917. 192–193.; Hill pályáját l. NMTÉ 1987. 237–239.

mánytól az „ipari válság” megfékezését.⁶⁰ Június elején, megérkezése első napjaiban, elutasította a Petrográdi Szovjet indítványát, hogy a stockholmi konferencián hozzanak majd kötelező érvényű határozatokat, és a résztvevők már előzetesen vessék el az imperialista kormányokkal való „nemzeti egység” politikáját. Ezt, az angol kormány „tisztá” szándékai alapján, csak a német többségi szociáldemokratáktól követelte. Hathetes oroszországi tartózkodása alatt azonban meggyőződött arról, hogy a különbéke elkerülésére támogatnia kell a stockholmi konferencia tervét. Cereteliék a konferencia előfeltételei közül törölték a „nemzeti egység” felmondását, Henderson pedig hazautazása előtt konzultatív jellegű tanácskozás mellett foglalt állást, „akár a kormánypozíciók átmeneti feladása” árán is.⁶¹

Július 25-én a Londonba visszatért Henderson és a Petrográdi Szovjet vele egy időben érkezett küldöttsége először az LP VB-vel tárgyalt. Henderson befolyására a VB amellet foglalt állást, hogy képviselőket küld a stockholmi tanácskozásra, feltéve, ha az csupán konzultatív jellegű lesz, és a részvételt – mivel az ellentétes a januári Thorne-féle határozattal – az augusztus 10-ére összehívott rendkívüli pártkonferencia is jóváhagyja. Az LP VB ragaszkodott a stockholmi konferencia előtt az antant szocialistái értekezletének megtartásához is. Július 30-án Párizsban Henderson, Wardle, MacDonald és az orosz delegáció megállapodott a francia szocialisták képviselőivel, hogy a stockholmi határozatok nem lesznek kötelezőek, hanem az egyes pártok a döntések után nyilatkozatot tesznek, hogyan kívánják megvalósítani őket.⁶²

A TUC PB még július 25-én tárgyalt a szovjet delegációval. Ezen már csak az LP VB egy része vett részt. A PB-ben fordulat kezdődött. Bowermann titkár közölte Hendersonnal, hogy a TUC is részt kíván venni a stockholmi konferencián és a párizsi tárgyaláson is. Ez utóbbit Henderson elhárította, így a PB hiába jelölte ki saját küldöttségét a párizsi útra. Henderson, miután a PB többségének támogatását Stockholm ügyében megszerezte, az LP élén latba vetette befolyását, hogy a korábbi gyakorlattal szakítva a GFTU helyett a TUC képviselje a brit szakszervezeteket a nemzetközi fórumokon.⁶³

Henderson oroszországi távolléte alatt Lloyd George álláspontja megváltozott az LP sokat vitatott stockholmi részvételéről: már ellenezte azt. A brit kormány májustól eltérően ekkor már nyíltan szembefordult a stockholmi konferencia tervével. Egyrészt sikerült a német tengeralattjárók ellen

⁶⁰ M. M. Karliner: Misszija Genderszona v Rossziju v 1917 g. In: Jevropa v novoje i novejszeje vremja. Moszkva, 1966. 597–604.

⁶¹ LP Archives. Henderson Papers. Reply to invitation from the Council of Soldiers and Workmen's delegates; Times, 1917. jún. 7., 15., júl. 24.

⁶² LPCR 1918. 4., 45–46. A Petrográdi Szovjet küldöttei Ny. Sz. Ruszanov, J. P. Goldenberg, A. Szmirnov, H. Ehrlich, az Orosz–Holland–Skandináv Bizottságban részt vevő eszermensevik képviselők voltak.

⁶³ TUCPC Minutes, 1917. júl. 19.; TUCPC–LPEC Minutes, 1917. júl. 25.; Bowerman levele Hendersonnak 1917. júl. 25.; Middleton válasza júl. 26.

konvojokkal védekezni, másrészt a júliusi Kerenszkij-offenzíva kudarcával Oroszország katonai jelentősége tovább csökkent, s bár ennek megítélésében voltak viták, de az Ideiglenes Kormány kérésének teljesítését – a hadicélok „felülvizsgálását”, a szövetségesek számára nagyon is kényes, bonyolult ügyet – a kormány nyugodtan halogathatta. Ezt annál is inkább megtehetette, mert a szovjetek befolyása erősen csökkenni látszott, továbbá az Ideiglenes Kormány köreiben sem volt egységes álláspont a hadicélok revíziója terén, és nyilvánvaló ellentétek voltak a Petrográdi Szovjet men-sevik-eszer többségével, amellyel szemben a Jurij Martov vezette internacionalista mensevikek pozíciója erősödött, és élesen bírálta a forradalmi honvédó irányvonalat és a kadetoknak alárendelt részvételt a kormánykoalícióban. A brit kabinet az oroszországi helyzetet látva már július 26-án erősen ellenezte, hogy Henderson, a szűkebb, ún. háborús kabinet tagja felkarolja Stockholm ügyét, és ráadásul a „pacifista” MacDonald társaságában tárgyaljon majd erről Párizsban. Henderson akkor, július 26-án felajánlotta lemondását, de a kabinet Lloyd George távollétében nem is fogadhatta azt el. Ezután a konzervatív sajtóban és a parlamentben is támadták Hendersont párizsi útja miatt.

Henderson hazatérte óta először augusztus elsején találkozott a kormányfővel, s közölte, hogy tovább küzd a stockholmi konzultációért. A kabinet aznap Hendersont egy órát az előszobában várakoztatta, miközben ügyéről tárgyalt. Minisztertársa, George Barnes üzenetet akart átadni, de Henderson ezt elutasította és az eljárást példátlanak nevezte. Ezek után az ülésen kifejtette, hogy M. I. Tyerescsenko külügyminiszterrel „naponta folytatott vitáinak hatása alatt tért haza”, továbbá az Ideiglenes Kormány „nagy jelentőséget tulajdonít a stockholmi konferencia megtartásának, hogy eloszlassák vele a gyanakvást, amely a brit imperialista tervekkel kapcsolatban Oroszországban létezik”. Az orosz kormány úgy véli – mondta Henderson –, hogy Stockholm befolyásolni tudná az antantkormányok háborús célkonferenciáját. Henderson rámutatott, hogy az LP ugyanolyan halogató politikát folytatott Stockholm ügyében, mint a brit kormány a hadicélok megvitatása kérdésében. A kabinet ekkor a nemzeti egység érdekében el akarta kerülni a szakítást Hendersonnal. Döntésének megfelelően Henderson és Lloyd George arról beszélt a parlamentben, hogy Henderson mint LP-titkár nem térhetett ki MacDonalddal, a párt pénztárosával való párizsi út elől, de Henderson kettős (kabinetminiszeri és párttitkári) pozíciója „előnyökkel járt” a háborús erőfeszítések szempontjából.

Egy héttel később Henderson azt kérte a kormányfőtől, hogy az LP-konferencia augusztus 10-én szabadon dönthessen, és képviselői elmehes-senek Stockholmba, csak miniszterek ne legyenek közöttük. Ha viszont a kabinet illegálisnak tekinti az ellenséggel való találkozást, ezt azonnal jelent-se be, mondta Henderson, hogy ő eldönthesse: a miniszteri vagy a párttitkári posztjáról mond-e le. A kabinet másnap, augusztus 8-án, úgy vélte, május óta a Petrográdi Szovjet „befolyása erősen hanyatlik, és a brit küldöttek részvétele Stockholmban kevésbé fontos, mint korábban”. A Labourrel

való jó viszony fenntartásához előnyösebbnek tartotta, hogy „maguk a munkások utasítsák el a részvételt, mintsem a kormány jelentse be a döntését és ezáltal diktálni látsszék a Labour Partynak”. Lloyd George szerint a kabinetnek az volt a „benyomása”, aminek semmi írásos nyoma, hogy Henderson ellenezni fogja Stockholmot 10-én, az LP-konferencián és megkönnyíti a kormány 13-ára halasztott nyilatkozatát.⁶⁴

A brit kormány javaslatára Konsztantyin Nabokov, a londoni orosz ügyvivő augusztus 3-án táviratban nyilatkozatot kért Tyerescsenkótól. Eszerint az Ideiglenes Kormány „nem gátolhatja meg” az orosz küldöttek részvételét a stockholmi konferencián, de azt „pártügynek” tekinti, és határozatai a kormányra nem lesznek kötelezőek. Lloyd George e választ 9-én este, majd másnap reggel újra elküldte Hendersonnak, hogy ismertesse az LP-konferencián.⁶⁵

Az LP VB a konferencia előtti napon megerősítette korábbi döntését, hogy a stockholmi konzultáción való részvételt ajánlja. A kisebbség minden útmutatás, instrukció nélkül akarta a döntést a konferenciára hagyni. Az LP miniszterei Henderson kivételével Stockholm ellen voltak, hasonlóképp a PLP többsége is. A VB egyszer sem konzultált a frakcióval, viszont biztosította a TUC PB támogatását (feltéve, hogy a TUC-konferencia is jóváhagyja).⁶⁶

Az augusztus 10-i LP-konferencián Henderson kifejtette, hogy nem a békefeltételek megtárgyalása, hanem Oroszország háborúban tartása és antantpropaganda céljából kell részt venniük a stockholmi tanácskozáson. Az antant álláspontjának ismertetése, mondotta, „segítené meggyőzni a német népet, hogy uralkodójuk bűne okozta a háborút és akadályozza az igazságos rendezést”, s „ha ténylegesen demokratikus kormány jönne létre Németországban és Ausztriában”, az megkönnyítené a békekötést. Elutasította, hogy a párt gátolja a brit katonai erőfeszítéseket, és „a nyugati demokráciák bármelyik alapvető hadicélját feláldozza”. A brit háborús célokat akarta kifejteni Stockholmban, a katonai mellett a politikai eszközt is felhasználni, mondta, a demokratikus békét biztosító antant győzelemhez. „A brit Labour csak olyan konferenciát támogathat, ahol képviselői teljesen és őszintén elmondhatják, hogy miért támogatták a háborút, és melyek voltak a célok, melyek elérésének reményében még folytatják a háború támogatását” – szögezte le. Henderson – szavai szerint – nem a Petrográdi Szovjet tervének megfelelően a szövetségesek hadicéljainak befolyásolására, módosítására törekedett, hanem a központi hatalmak demokratikus erőit kívánta saját kormányaik elleni akcióra ösztönözni. Beszédét azonban befo-

⁶⁴ CAB 23/3 196/16/ 202, 207. 1917. júl. 26., aug. 1., 8.; PD 96. k. 1727–1728., 2206–2209. 97. k. 914–915., 925–930.; 1917. júl. 30., aug. 1., 13.

⁶⁵ C. Nabokoff: *The Ordeal of a Diplomat*. London, 1921. 134–139.; PD 97. k. 927–930.

⁶⁶ LPEC Minutes, 1917. aug. 9. A VB 8 : 7, majd 9 : 5 arányban szavazott a részvétel ajánlása mellett. A TUCPB 12 : 2 arányban döntött Stockholm mellett. Elfogadta a pártvezetés javaslatát, hogy az LP VB, TUC PB és az augusztus 10-i konferencia által jelölt 8–8, összesen tehát 24 brit küldött vegyen részt Stockholmban. (TUCPC Minutes, 1917. aug. 7.)

ban felvázolt – s természetszerűen a győztesek befolyása alatt álló – Népszövetségnek, nemzetközi törvényszéknek és törvényhozó testületnek. Javasolták a fegyverkezés csökkentését, a titkos diplomácia eltörlését és a külpolitika parlamenti ellenőrzését. Az annexiókat „elvetve” a központi hatalmak hódításait visszakövetelték. Németország afrikai gyarmatait, Törökország örmények lakta, arábiai és mezopotámiai területeit (az utóbbiak függetlenségét nem zárva ki), továbbá Konstantinápolyt és a Dardanellákat a Népszövetség vagy más „nemzetek feletti szervezet” irányítása alá kívánták vonni. Ugyanakkor az angol és a francia gyarmatok s függő területek önrendelkezéséről említést sem tettek. Az oroszok annexió és hadisarc nélküli, az önrendelkezési jogot elismerő békeformuláját üdvözölve valójában csak az antant nyílt hódításait vetették el. Az ILP és a BSP viszont a hadicélok kapcsán az antant lényeges imperialista törekvéseit is elutasította.⁷³

A TUC konferenciája szeptember 4-én az antantszocialisták nézeteltéréseire hivatkozva megkezdte a visszavonulást: nagy többséggel leszavazta ugyan Havelock Wilson ultráinak Stockholm-ellenes javaslatát, de csak az antantországok munkáspártjai egymás közötti megegyezése után tartotta lehetségesnek, hogy a központi hatalmak szocialistáival tárgyaljanak. E határozatnak megfelelően az LP és a TUC szeptember 27-én közös bizottságot alakított egységes háborús céljai kidolgozására, hogy ezek alapján előbb az antantállamok, majd a központi hatalmak szocialista pártjaival állapodjanak meg közös platformban, célokban és akciókban.⁷⁴

A Labour vezetősége Henderson irányításával bizottságot állított fel új szervezeti szabályzat elkészítésére, hogy a közelgő választójogi reformot új szavazók megnyerésével a párt megerősítésére és önállósága visszaszerzésére használják ki.⁷⁵

Az LP Henderson vezette centruma fenntartotta szimpátiáját a mensevikek és az eszerek mérvadó többsége iránt még Kerenszkij kudarcba fulladt júliusi offenzívája után és a szeptemberi Kornijlov-puccs idején is.⁷⁶ A TUC konferenciája szeptember 7-én, a Kornijlov-lázadás kezdetén állást foglalt „az orosz munkások” annexióellenes hadicéljai mellett, gratulált a forradalomnak az autokratikus kormány megdöntéséhez, demokratikus és nem monarchista, nem militarista béke elősegítését remélve tőle. A határozatot betérjesztő Bramley bírálta a brit kormányt, amiért eltűri az orosz demokrácia ellen irányuló sajtókampányt. Kijelentette: „a munkásság nem fogja megengedni a kormánynak, hogy Oroszország arisztokratáival összees-

⁷³ Comité Organisateur de la Conférence Socialista Internationale de Stockholm: Stockholm. 1918. 88–109.

⁷⁴ LPCR 1918. 8–12.; Times, 1917. aug. 30., szept. 1., 5., 7., 28.

⁷⁵ Times, 1917. szept. 27.

⁷⁶ Ez még főként Cereteli követőire vonatkozott. Szeptemberben azonban a Martov vezette internacionalista mensevikek kerültek többségbe a mensevik pártkonferencián. Miután Cereteli a Kaukázusba távozott, Martov lett az új mensevik többség vezetője, de csak a decemberi pártkongresszus választhatta újjá a vezetőséget; ekkortól Martov és követői irányítják a mensevik pártot. (I. Getzler: Martov. A Political Biography. Cambridge–Melbourne, 1967)

küvést szőjön az orosz munkások hatalmának lerombolása céljából.” Hill elnök és több küldött (M. Romeril, I. Lush) tiltakozott az ellen, hogy az angol sajtó a cári kormányzat helyett a forradalmat igyekszik felelőssé tenni az orosz front súlyos helyzetéért. A TUC-ban is az ultrák számára az orosz hadsereg talpraállítása mindennél fontosabb volt. Sexton, a dokkmunkás szakszervezet egyik vezetője szerint „lehet”, hogy van „brit összeesküvés”, de ezért Oroszország a felelős. Forradalmaskodás helyett teremtsenek inkább rendet, hangsúlyozta, mert a németek előrenyomulnak és az angolok véreznek a fronton.⁷⁷

A *New Statesman* a katonai kudarcokért állandóan a bolsevikok bomlasztó munkáját hibáztatva, szintén az orosz hadsereg erősítését követelte. A lázadás napjaiban ugyan nem foglalt állást Kornilov mellett, utólag azonban mint a reakció félrevezetett eszközét mentegette. Annak ellenére, hogy a petrográdi angol nagykövetség és katonai misszió támogatta Kornilovot és érdekében nyomást gyakorolt Kerenszkijre, arról írt, hogy az ellenforradalom sikere német győzelem lett volna, mert az orosz reakció csak a német autokráciánál talált volna megértésre.⁷⁸

Az ILP az orosz munkáspártok egységét és a demokratikus vívmányok védelmét sürgette. Lapja, a *Labour Leader*, szeptember 20-án rámutatott: „A reakció erői megkísérlik, hogy a cárizmus okozta anarchiáért a forradalmat tegyék felelőssé. Reméljük, orosz elvtársaink mind összefáradják soraikat és megvédik az orosz demokráciát. A világ munkássága lelkesen üdvözli a cár bukását, és elítéli az ellenforradalmi erőfeszítéseket.” H. N. Brailsford, az ILP-hez tartozó neves újságíró mint a *Herald* rendszeres külpolitikai cikkírója az orosz forradalom sorsdöntő kérdésének azt tartotta, hogy sikerül-e az eszereknek a kadetok ellenállását leküzdve az Alkotmányozó Nemzetgyűléssel elfogadtatni a földbirtokokat kisajátító programjukat. E Nemzetgyűlés „minden halogatása növeli az ellenforradalom esélyeit”, írta. Ha legyőznék a kadetokat, még meg kell birkózni az Oroszországnak hitelező kapitalista kormányokkal is. Az orosz forradalmat, úgy vélte, csak a stockholmi konferencia és általános békekötés kikényszerítésével menthetik meg. Az ILP és az UDC tovább reménykedett a béketárgyalásokban. Az UDC titkára, Morel „A cárizmus szerepe a háborúban” c. pamfletjében kifejtette: ha az oroszokhoz hasonlóan a nép megérti, hogy a háborúért nemcsak az ellenség felelős, akkor nem folytatja tovább a katonai győzelemig. Morelt, hogy agitációját meggátolják, szeptemberben félévi börtönre ítélték.⁷⁹

⁷⁷ TUCR 1917. 307–310. A Kornilov-lázadásra I. Kun M.: 1917. Egy év krónikája. Budapest, 1988. 317–354.

⁷⁸ *New Statesman*, 1917. szept. 1., 8., 15., 22.

⁷⁹ H. N. Brailsford: *The Class Struggle in Russia*. *Herald*, 1917. szept. 1.; *Times*, 1917. szept. 5.; *Nation*, 1917. szept. 8. Brailsford rendszeresen írt liberális lapokba, majd 1907-től Henry William Massingham radikális hetilapjának, a *Nation*-nak dolgozott. Részt vett a szüfrazettek harcaiban. A *War of Steel and Gold* (1914) című műve 1918-ig tíz kiadást ért el. Támogatta a balkáni nemzeti törekvéseket. Az UDC háborúellenes propagandistája. 1918-ban Ausztria–Magyarország fennmaradásáért érvelt, a 20-as években pedig föderatív világkormányzásért. A versailles-i béke-rendszer bírálója volt. Az ILP *New Leader* című lapjának nemzetközi híró szerkesztője (1922–26). (F. M. Leventhal: *The Last Dissenter*. H. N. Brailsford and His World. Oxford, 1985.)

A BSP lapja, a Call már július 26-án, közvetlenül a Petrográdi Szovjet delegációjával való tárgyalás után, elítélte a mensevik-kadet koalíciót: „A szocialistáknak őszintéknek kell lenniük ... nem helyeseljük azt a politikát, melyet orosz barátaink a koalíciós kormányhoz való csatlakozás óta folytatnak. Forradalmi akciót színelve ellenségeik politikáját valósítják meg, és nemcsak saját munkájukat, hanem a nemzetközi forradalom esélyeit is aláássák.” A Kornyilov-lázadást kommentálva október 4-én a forradalom megmentésének egyetlen módját a szovjethatalom megteremtésében látta. Két héttel később helyeselte, hogy a már bolsevik többségű Petrográdi Szovjet „elutasította a burzsoá pártokkal való bármilyen koalícióra lépést”, s a november 7-ei szovjetkongresszustól az „igazi forradalmi hatalom” létrehozását várta. A BSP már az októberi forradalom előtt lényegében helyeselte a bolsevik stratégiát.⁸⁰

Az októberi forradalom után

Az angol uralkodó körök az októberi forradalmat a februáritól eltérően azonnal ellenségesen fogadták. A szovjet kormány diplomáciai elismerését és általános békére szólító felhívását egyaránt elutasították. A szovjethatalom kényszerhelyzetben elkezdett fegyverszüneti és különbéke-tárgyalásai idején titokban már anyagilag támogatták az ellenforradalmat, sőt Franciaországgal december 23-án az európai orosz területeket befolyási szférákra osztották. Ezzel a nyílt intervenciót készítették elő. Közben Lloyd George és a háborús kabinet más lépéseket is mérlegelt és tett. December 10-én kerülni kívánta, hogy a bolsevikokat az elkövetkező néhány „kritikus hónapban” „szükségtelenül antagonizálja, ami Németország karjaiba lökné őket”. Eleget tett Trockij külügyi népbiztos követelésének: hazatérni engedte a bebörtönzött Csicserin és Petrovot annak fejében, hogy a brit állampolgárok is eltávozhassanak Oroszországból.⁸¹ Mint a későbbiekben bemutatjuk, januárban nem hivatalos kapcsolatot teremtett a bolsevik kormánnyal R. B. Lockhart volt moszkvai alkonzul révén, egyidejűleg pedig fontolgatta a németekkel Oroszország rovására kötendő megegyezés lehetőségét és célszerűségét is.

A polgári sajtó sok ellenőrizetlen, hamis hírt közölt az oroszországi helyzetről. Különösen a jobboldali konzervatív lapok igyekeztek leplezni a közvélemény előtt az új szovjethatalom intézkedéseit, a bolsevikok békepolitikáját rágalmakkal illették és küszöbön álló bukásukat jósolgatták.

⁸⁰ Kendall : i. m. 176. ; A. L. Morton–G. Tate : The British Labour Movement 1770–1920. New York, 1957. 273–274.

⁸¹ R. P. Arnot : The Impact of the Russian Revolution in Britain. London, 1967. 128–134. Balfour december 9-i memoranduma szerint a német csapatátcsoporthoz a keleti frontról nyugatra meggátolhatatlan, de fontosabb, hogy a németek ne jussanak orosz nyersanyagokhoz (olaj, gabona), tehát ne kényszerítsék rá a bolsevik kormányt, hogy a németekkel szerveztessen meg a szállítást, közlekedést stb., vagyis együttműködjön velük.

Az LP vezetői a hatalom forradalmi megragadását elhamarkodott, anarchiát eredményező és kudarcra ítélt lépésnek tartották, s az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívásában, a parlamentáris fejlődéshez való visszatérésben reménykedtek. Fő gondjuk azonban az oroszországi fejleményeknek a hadihelyzetre gyakorolt hatása volt.

Henderson a bolsevikok „ideiglenes győzelméért” az antanthatalmakat hibáztatta, mivel a hadicélok megtárgyalásának elutasításával és a stockholmi konferencia megakadályozásával csapást mértek a mensevikekre és az eszerekre. Azt remélte, hogy a „zűrzavar és anarchia képviselőinek kudarca” után Kerenszkij gyorsan visszaszerzi hatalmát. Javasolta, hogy Anglia teljes mértékben támogassa majd, hiszen „számos hibája ellenére” végeredményben a szövetségesekkel tart a „világimperializmus (értsd: a központi hatalmak – S. R.) elleni harcban”.⁸²

Henderson decemberben is úgy vélte, „van még remény, hogy a szövetséges hadicélok újra kinyilvánítása visszasegítheti az (orosz – S. R.) mérsékelt vezetőket a hatalomba”. A demokratikus átalakulás iránt közönyös, csupán az orosz fegyveres erőért aggódó antantkörök nem törődtek azzal, írta, hogy „a legjobb mód egy erős és egészséges katonai partner biztosítására segíteni az Ideiglenes Kormányt helyzete megszilárdulásában, és meggyőzni az orosz népet, ahogy a brit nép meg volt győződve 1914-ben, ügyünk igazságos voltáról”.⁸³

Az ILP lapja is rámutatott, hogy az antant önmagát hibáztathatja Oroszország kiválásáért a háborúból; ha rokonszenvezett volna a forradalom céljaival és segítette volna megszilárdítani vívmányait, minden másként alakul. Az 1917 végi alkotmányozó nemzetgyűlési választások után a lap azt remélte, hogy a bolsevikok az eszerekkel együtt felelős, képviseleti kormányt fognak alakítani, amit a külföld elismer.⁸⁴

A BSP lapja üdvözölte az „első proletárdiktatúrát”, és az angol munkásság támogatását kérte a polgárháborúban reménykedő reakció ellen. „A hősi harc, amelyet a bolsevikok folytatnak – írta –, harc nemcsak az orosz munkásosztály győzelméért, hanem az egész világ munkásai uralmáért is.” Ugyanazon célokért kellene vezetni az angol munkások küzdelmét is, mint amiért a bolsevikok harcolnak. November–decemberben azonban a BSP még nem bírálta azokat a mensevik-eszer törekvéseket, hogy egységes szocialista kormányt alakítsanak és adják át a hatalmat az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek.⁸⁵

A New Statesman főként „erős kormányt” kívánt, ehhez továbbra is elengedhetetlennek tartotta a kadet-eszer-mensevik koalíciót. Szerinte a

⁸² A. Henderson: Russia's Peril. Nation, 1917. nov. 17.

⁸³ A. Henderson: A World Safe for Democracy. December 1917. 6–7. Az orosz nép újra folytatja a háborút, ha a szövetségesek meggyőzik arról, hogy nem imperialista célokért küzdenek – írta Henderson a Herald 1917. dec. 8. számában.

⁸⁴ Labour Leader, 1917. nov. 29., dec. 6.

⁸⁵ Az októberi forradalmat a BSP-hez hasonlóan kezdettől fogva helyeselte az SLP és a Sylvia Pankhurst szüfrassetjeiből alakult néhány száz fős WSF (Karliner: i. m. 327–329.).

mensevikek a szükségesnél egy nappal sem tovább, de folytatni akarják a háborút, mert a militarista Németország győzelme Oroszország és a kelet-európai kis nemzetek szabadságát veszélyeztetné. A mensevikek „tudják”, írta a lap november 17-én, hogy egyrészt „lehetetlen jelenleg kormányozni Oroszországot a kadetok nélkül”, másfelől a tömegek vágyainak (kenyér, föld, béke, szabadság) mellőzésével. A kadetoknak (a liberális burzsoáziának) van „a legtöbb üzleti, igazgatási, politikai tapasztalatuk”, de a szociális problémáktól „elzárkózásuk” miatt a tömegek elfordulnak tőlük. A kadetok meg akarják akadályozni „a lealázó békekötést” és „az azonnali társadalmi forradalom”, „az erőszakos átalakítás lehetetlenségét és végrehajtása veszélyeit felismerik”. A Kornyilov-lázadás csapást mért Kerenszkij mérséklő, kiegyensúlyozó politikájára, hiába vonta be a kormányba „a legjobb mérsékelt kadet” képviselőket. A balra tolódó tömegek nem értették meg Kerenszkijt, a szovjetek a bolsevikok kezébe kerültek. 24-én viszont már „a tömegek semlegességével és közömbösségével” magyarázta, hogy szerinte a bolsevikok „formálisan”, de „mégsem teljes egészében” ellenőrizték a fővárost. Nemcsak az orosz bürokrácia szabotázsza és a mérsékelt szocialisták bolsevikellenes összefogása, hanem a különbékéért folyó tárgyalások miatt is biztosnak vélte a szovjet kormány kudarcát. Elismerte, hogy eredetileg a bolsevikok általános békét javasoltak, de nem azt húzta alá, hogy ezt a szövetségesek válasza sem méltatták, hanem a központi hatalmakban látta a béke akadályát, akik nem fogadhatják el az önrendelkezésen alapuló békét, hiszen ez a többi közt Ausztria-Magyarország feldarabolását jelentené. A titkos szerződések „hűségsgözg” publikálása szerinte az antant hódító céljaiból – különösen angol vonatkozásban – „nagyon kevés kifogásolni valót” leplezett le. Egyetértett Arthur Balfour külügyminiszter nyilatkozatával, hogy „Anglia aligha vádolható mohósággal, mert beleegyezett Konstantinápoly orosz megszállásába, különben is semmi titok nem volt ebben” a tervben. A lap nem értett egyet az orosz–francia szerződésből a Saar-vidék elcsatolása és a Rajna bal parti ütközőállam tervével, „amiről a FO semmit nem tudott”, és amitől Balfour ekkor elhatárolta kormányát. Sürgette a lap, hogy őszintén támogassák és hozzák létre a háború után a Népszövetséget.⁸⁶

A LP londoni szervezeteinek konferenciája november 24-én 196 000 szavazattal 130 000 ellenében azonnali békét követelő határozatot fogadott el, és felhívta a pártvezetőséget: dolgozzon ki új programot, s „minden választókerületben, ahol csak lehetséges, állítson megfelelő jelölteket, hogy a program céljainak megvalósítására Labour-kormányt alakíthassanak”, tehát állást foglalt a hatalom parlamentáris úton való megszerzése mellett.⁸⁷ Henderson 1917. november–decemberi programadó cikkei szerint Oroszországtól eltérően „nem bombákkal és bajonettekkel fogják végrehajtani a forradalmat”, hanem „radikális változással a parlament magatartásában ... a törvényhozó gépezet meggyorsulása, a Labour Party határozott parlamenti függetlensége irányában”.⁸⁸

⁸⁶ New Statesman, 1917. nov. 17., 24., dec. 1., 8., 15., 22.

⁸⁷ Times, 1917. nov. 26.

⁸⁸ A. Henderson: The Aims of Labour. New York é. n. (1917. dec.) 73.

„A munkásság és az új társadalmi rend” c. programtervezet 1918. január 2-án jelent meg. Ez tulajdonképpen a LP első szocialista programja, amely korábbi konferenciák határozatait is rendszerbe foglalta, összegezte és továbbfejlesztette, célul tűzve ki „a termelési eszközök közös tulajdonát”. Ezt a háború alatt bevezetett állami ellenőrzések rendszerét kiterjesztve és fejlesztve, a föld, a szénbányák, a vasutak, a csatornák, a kikötők és a villamosenergia-termelés parlamenti úton való fokozatos nacionalizálásával kívánta elérni. A nacionalizált vállalatoknak a bányászok, a vasutasok, a gépipari munkások, a shop stewardok, a guild-szocialisták és a BSP követelte munkásellenőrzése helyett megelégedett „az elérhető legjobb népi igazgatási és ellenőrzési rendszerrel”. A program továbbá célul tűzte ki a nagytőke és a nagy jövedelmek progresszív megadóztatását, a munkanélküli-, baleset- és betegségi biztosítás kiszélesítését, a 48 órás munkahét bevezetését, a várható munkanélküliség ellen a közmunkákat, a kötelező katonai szolgálat eltörlését és a demokratikus oktatási reformot.⁸⁹

A szeptember óta kidolgozott új szervezeti szabályzat alapján a választókerületek többségében megkezdtek a helyi pártszervezetek és a hathatós választási gépezet kiépítését. Az LP eddig csak a csatlakozott szakszervezetek és szocialista pártok laza föderációja volt, most bevezették az egyéni tagságot. Ez lehetővé tette nem munkások vagy nem szocialisták (főként kispolgárok, értelmiségiek) csatlakozását. A programtervezet kidolgozásában döntő szerepet játszó Sidney Webb „a fizikai munkások pusztá osztály-érdekeit képviselő” pártot, „főleg diplomásokból és középosztálybeliekből” növelve tagságát, „nemzeti hatáskörűvé” kívánta szélesíteni. A szakszervezetek, amelyek az LP túlnyomó többségét (98 %-át) és anyagi bázisát alkották, a pártkonferencián változatlanul elsöprő szavazattöbbséggel rendelkeztek, s az új, kibővített pártvezetőségben továbbra is megőrizték abszolút többsúlyukat.⁹⁰

A szovjet békefelhívás, a titkos szerződések közzététele, a december elején megkezdődött breszt-litovszki fegyverszüneti tárgyalások, valamint újabb félmillió ember besorozásának terve miatt kialakult feszült légkör a béke kérdésében is cselekvésre kényszerítette a Labour vezetőségét. December 12-én felszólította a kormányt annexióellenes hadicélok kinyilvánítására, majd az LP és a TUC közös bizottsága gyorsan befejezte az augusztusban összeállított hadicélok – végeredményben csekély mérvű – átdolgozását. Most azt javasolták, hogy Elzász-Lotaringiában, a korábban tervezett nyílt francia „visszavétel” helyett, tartsanak népszavazást, és elutasították

⁸⁹ Labour and the New Social Order. London, 1918; G. D. H. Cole: A History of the Labour Party from 1914. London, 1948. 54.

⁹⁰ Nation, 1918. márc. 2.; Morton-Tate: i. m. 29.; Cole: i. m. 47–49. A szervezeti szabályzatot februárban, a programot pedig júniusban kevés változtatással véglegesen jóváhagyták. A szocialista programot és a párt kiszélesítését ellenző szélsőjobboldal (Havelock Wilson és mások) április és szeptember között kampányt folytatott egy tisztán szakszervezeti politikát érvényesítő új párt létrehozására, de ezt a javaslatot a TUC szeptemberi konferenciája 3 815 000 : 567 000 arányban leszavazta. (Times, 1918. jún. 4., szept. 7.)

mensevikek a szükségesnél egy nappal sem tovább, de folytatni akarják a háborút, mert a militarista Németország győzelme Oroszország és a kelet-európai kis nemzetek szabadságát veszélyeztetné. A mensevikek „tudják”, írta a lap november 17-én, hogy egyrészt „lehetetlen jelenleg kormányozni Oroszországot a kadetok nélkül”, másfelől a tömegek vágyainak (kenyér, föld, béke, szabadság) mellőzésével. A kadetoknak (a liberális burzsoáziának) van „a legtöbb üzleti, igazgatási, politikai tapasztalatuk”, de a szociális problémáktól „elzárkózásuk” miatt a tömegek elfordulnak tőlük. A kadetok meg akarják akadályozni „a lealázó békekötést” és „az azonnali társadalmi forradalom”, „az erőszakos átalakítás lehetetlenségét és végrehajtása veszélyeit felismerik”. A Kornyilov-lázadás csapást mért Kerenszkij mérséklő, kiegyensúlyozó politikájára, hiába vonta be a kormányba „a legjobb mérsékelt kadet” képviselőket. A balra tolódó tömegek nem értették meg Kerenszkijt, a szovjetek a bolsevikok kezébe kerültek. 24-én viszont már „a tömegek semlegességével és közömbösségével” magyarázta, hogy szerinte a bolsevikok „formálisan”, de „mégsem teljes egészében” ellenőrizték a fővárost. Nemcsak az orosz bürokrácia szabotázsza és a mérsékelt szocialisták bolsevikellenes összefogása, hanem a különbékéért folyó tárgyalások miatt is biztosnak vélte a szovjet kormány kudarcát. Elismerte, hogy eredetileg a bolsevikok általános békét javasoltak, de nem azt húzta alá, hogy ezt a szövetségesek válasza sem méltatták, hanem a központi hatalmakban látta a béke akadályát, akik nem fogadják el az önrendelkezésen alapuló békét, hiszen ez a többi közt Ausztria–Magyarország feldarabolását jelentené. A titkos szerződések „hűségsgező” publikálása szerinte az antant hódító céljaiból – különösen angol vonatkozásban – „nagyon kevés kifogásolni valót” leplezett le. Egyetértett Arthur Balfour külügyminiszter nyilatkozatával, hogy „Anglia aligha vádolható mohósággal, mert beleegyezett Konstantinápoly orosz megszállásába, különben is semmi titok nem volt ebben” a tervben. A lap nem értett egyet az orosz–francia szerződésből a Saar-vidék elcsatolása és a Rajna bal parti ütközőállam tervével, „amiről a FO semmit nem tudott”, és amitől Balfour ekkor elhatárolta kormányát. Sürgette a lap, hogy őszintén támogassák és hozzák létre a háború után a Népszövetséget.⁸⁶

A LP londoni szervezeteinek konferenciája november 24-én 196 000 szavazattal 130 000 ellenében azonnali békét követelő határozatot fogadott el, és felhívta a pártvezetőséget: dolgozzon ki új programot, s „minden választókerületben, ahol csak lehetséges, állítson megfelelő jelölteket, hogy a program céljainak megvalósítására Labour-kormányt alakíthassanak”, tehát állást foglalt a hatalom parlamentáris úton való megszerzése mellett.⁸⁷ Henderson 1917. november–decemberi programadó cikkei szerint Oroszországtól eltérően „nem bombákkal és bajonettekkel fogják végrehajtani a forradalmat”, hanem „radikális változással a parlament magatartásában ... a törvényhozó gépezet meggyorsulása, a Labour Party határozott parlamenti függetlensége irányában”.⁸⁸

⁸⁶ New Statesman, 1917. nov. 17., 24., dec. 1., 8., 15., 22.

⁸⁷ Times, 1917. nov. 26.

⁸⁸ A. Henderson: The Aims of Labour. New York é. n. (1917. dec.) 73.

„A munkásság és az új társadalmi rend” c. programtervezet 1918. január 2-án jelent meg. Ez tulajdonképpen a LP első szocialista programja, amely korábbi konferenciák határozatait is rendszerbe foglalta, összegezte és továbbfejlesztette, célul tűzve ki „a termelési eszközök közös tulajdonát”. Ezt a háború alatt bevezetett állami ellenőrzések rendszerét kiterjesztve és fejlesztve, a föld, a szénbányák, a vasutak, a csatornák, a kikötők és a villamosenergia-termelés parlamenti úton való fokozatos nacionalizálásával kívánta elérni. A nacionalizált vállalatoknak a bányászok, a vasutasok, a gépipari munkások, a shop stewardok, a guild-szocialisták és a BSP követelte munkásellenőrzése helyett megelégedett „az elérhető legjobb népi igazgatási és ellenőrzési rendszerrel”. A program továbbá célul tűzte ki a nagytőke és a nagy jövedelmek progresszív megadóztatását, a munkanélküli-, baleset- és betegségi biztosítás kiszélesítését, a 48 órás munkahét bevezetését, a várható munkanélküliség ellen a közmunkákat, a kötelező katonai szolgálat eltörlését és a demokratikus oktatási reformot.⁸⁹

A szeptember óta kidolgozott új szervezeti szabályzat alapján a választókerületek többségében megkezdték a helyi pártszervezetek és a hathatós választási gépezet kiépítését. Az LP eddig csak a csatlakozott szakszervezetek és szocialista pártok laza föderációja volt, most bevezették az egyéni tagságot. Ez lehetővé tette nem munkások vagy nem szocialisták (főként kispolgárok, értelmiségiek) csatlakozását. A programtervezet kidolgozásában döntő szerepet játszó Sidney Webb „a fizikai munkások pusztá osztály-érdekeit képviselő” pártot, „főleg diplomásokból és középosztálybeliekből” növelve tagságát, „nemzeti hatáskörűvé” kívánta szélesíteni. A szakszervezetek, amelyek az LP túlnyomó többségét (98 %-át) és anyagi bázisát alkották, a pártkonferencián változatlanul elsőprő szavazattöbbséggel rendelkeztek, s az új, kibővített pártvezetőségben továbbra is megőrizték abszolút túlsúlyukat.⁹⁰

A szovjet békefelhívás, a titkos szerződések közzététele, a december elején megkezdődött breszt-litovszki fegyverszüneti tárgyalások, valamint újabb félmillió ember besorozásának terve miatt kialakult feszült légkör a béke kérdésében is cselekvésre kényszerítette a Labour vezetőségét. December 12-én felszólította a kormányt annexióellenes hadicélok kinyilvánítására, majd az LP és a TUC közös bizottsága gyorsan befejezte az augusztusban összeállított hadicélok – végeredményben csekély mérvű – átdolgozását. Most azt javasolták, hogy Elzász-Lotaringiában, a korábban tervezett nyílt francia „visszavétel” helyett, tartsanak népszavazást, és elutasították

⁸⁹ Labour and the New Social Order. London, 1918; G. D. H. Cole: A History of the Labour Party from 1914. London, 1948. 54.

⁹⁰ Nation, 1918. márc. 2.; Morton-Tate: i. m. 29.; Cole: i. m. 47–49. A szervezeti szabályzatot februárban, a programot pedig júniusban kevés változtatással véglegesen jóváhagyták. A szocialista programot és a párt kiszélesítését ellenző szélsőjobboldal (Havelock Wilson és mások) április és szeptember között kampányt folytatott egy tisztán szakszervezeti politikát érvényesítő új párt létrehozására, de ezt a javaslatot a TUC szeptemberi konferenciája 3 815 000 : 567 000 arányban leszavazta. (Times, 1918. jún. 4., szept. 7.)

az olasz imperialista igényeket. A december 28-i Labour-konferencia a hadicél-memorandumot – miután a vezetőség nem engedélyezte, hogy részleteiben megvitassák és megváltoztassák – egészében elfogadta. A párt- és szakszervezeti vezetőség az újabb behívásokat csak azzal a feltétellel volt hajlandó támogatni, ha a kormány a memorandummal összhangban álló nyilatkozatot tesz háborús céljairól.⁹¹ A december 28-i dokumentumot azonnal átnyújtották Lloyd George-nak, s eljuttatták a Petrográdi Szovjet elnökének is, hangsúlyozva, hogy ellenzik a különbékét.⁹² Ezzel a Labour objektíve segítette a kormányt a háborús céljaiban megrendült bizalom helyreállításában, mert a *New Statesman* szavai szerint – „a memorandum általános összhangban van a deklarált brit politika szellemével”.⁹³

Ilyen előzmények után hangzott el Lloyd George beszéde január 5-én a TUC konferenciáján. A miniszterelnök ebben felhasználta a Labour-memorandum elemeit, így például kilátásba helyezte, hogy a fegyverkezés csökkentésére nemzetközi szervezetet hoznak létre és a területi kérdéseket a nemzeti önrendelkezési jog alapján rendezik majd. Kijelentette, hogy a szövetségesek védelmi háborút folytatnak, és szívesen harcolnának vállalva tovább „Oroszország új demokráciájával”, de – hangsúlyozta – ha a szovjet vezetők külön útra lépnek, nem avatkozhat be a „katasztrófa” elhárítására. A breszti tárgyalásokhoz való csatlakozást elutasította arra hivatkozva, hogy a központi hatalmak csak annexiós békére hajlandók, a németek által megszállt orosz területek felszabadítását viszont nem tekintette céljának. „Oroszországot csak saját népe mentheti meg” – mondotta, s ezzel az orosz ellenforradalom értésére adta: ha nem döntik meg a bolsevikokat és nem folytatják a háborút, a szövetségesek szabad kezét engednek Keleten Németországnak.⁹⁴

Az LP vezetői a hadicélokról szóló és az angol háborúellenesek és a Petrográdi Szovjet által 1917 márciusa óta hiába sürgetett kormánynyilatkozat elhangzását saját fellépésük sikerének értékelték, tartalmát is lényegében helyeselték. Henderson szerint e deklaráció „számos vonatkozásban megtestesíti” a Labour hadicél-memorandumának elveit, céljait. Bár ugyanakkor, január 6-án, kijelentette, hogy az annexiók elutasítása és az önrendelkezés kérdésében „lényegében egyetértünk a bolsevikokkal”, mégis lehetségesnek tartotta, hogy Anglia a „békekonferencia kérésére védelmébe vegye”, megtartsa a központi hatalmaktól elhó-

⁹¹ LPEC-TUCPC Joint Committee Minutes, 1917. dec. 12.; 1917. dec. 13.; *Meyer*: i.m. 317–322.

⁹² LPEC-TUCPC Joint Committee Minutes, 1917. dec. 28.; LPEC-TUCPC Joint International Committee Minutes, 1918. jan. 8. A szovjet válasz rámutatott: „az orosz kormány szeretné elkerülni a különbékét egy általános békemegállapodással.”

⁹³ *New Statesman*, 1917. dec. 22. A lap ellenezte a Labour-memorandumból, hogy népszavazás döntson Elzász-Lotaringiáról, mert ott „nagy és szervezett” német bevándorlás és jelentős francia kivándorlás történt.

⁹⁴ *Times*, 1918. jan. 7.; *Lloyd George*: i. m. 1510–1517.

dított gyarmatokat. Ezzel előlegezte a párizsi békekonferencián elfogadott mandátumrendszert. Írországnak, Egyiptomnak és Indiának – a többi brit gyarmatról nem is beszélve – pedig csupán domíniumi státust kívánt.⁹⁵

Elutasította viszont a Labour-vezetés a kormánykörök egy részének azt a tervét, hogy Németországot nyugati engedmények fejében Szovjet-Oroszország rovására elégítsék ki: ehhez a pártban nagy befolyással rendelkező Webb házaspár támogatását Lloyd George miniszterelnök és Milner hadügyminiszter sem tudta megnyerni.⁹⁶ Január 9-én az LP és a TUC Wilson 14 pontját üdvözölve elégedetten nyugtázta, hogy Lloyd George-tól eltérően az USA elnöke követeli az elfoglalt orosz területek kiürítését.⁹⁷ Német kézen hagyásukat még a jobboldaliak is ellenezték; Barnes szerint ebben az esetben Elzász helyett a Baltikum válnék a nemzetközi ellentétek új forrásává.⁹⁸

Az ILP bírálta, a BSP pedig teljesen elvetette a labourista hadicél-memorandumot, mert az önrendelkezési jogot csak a központi hatalmak elnyomott nemzetiségeinek kívánta megadni, az antantgyarmatok népeitől viszont megtagadta.⁹⁹ A szovjet kormány által nyilvánosságra hozott szerződéseket a két párt az UDC-vel együtt felhasználta a titkos diplomácia, a hódító politika elítélésére. Az UDC vezetősége december 11-én felszólította a radikális és a munkássajtót az egyezmények publikálására. A liberális Manchester Guardian másnap megkezdte a közlésüket, a többi polgári lap azonban igyekezett minél rövidebben elintézni a kérdést.¹⁰⁰

A Labour-vezetés nem támogatta a szovjet kormány javaslatát a háború azonnali, általános béketárgyalásokkal való befejezésére, noha jól tudta, hogy Oroszország képtelen a háború folytatására. Henderson szerint a párt csak akkor lépne fel azonnali általános béketárgyalások érdekében, ha a németek hivatalosan kinyilvánítanák, hogy „a központi hatalmak céljai, az orosz forradalom elvei és Lloyd George (január 5-ei) nyilatkozatának döntő része közt olyan hasonlóság van, amely igazolja a reményt, hogy a megegye-

⁹⁵ Times, 1918. jan. 7.

⁹⁶ B. Webb: i. m. 111–115. A németekkel Oroszország rovására kötendő megegyezés tervéről l. C. E. Callwell: Field Marshall Sir Henry Wilson. His Life and Diaries. London, 1927; H. W. Steed: Through Thirty Years. 1892–1922. 2. k. London, 1924. C. P. Scott információját erről l. Swartz: i. m. 134.

⁹⁷ Mayer: i. m. 387–388.; A. van der Slice: International Labour Diplomacy and Peace 1914–1919. Philadelphia, 1941. 219–220.

⁹⁸ Times, 1918. jan. 2.

⁹⁹ Slice: i. m. 121.; Labour Leader, 1918. jan. 3.

¹⁰⁰ UDCEC Minutes, 1917. dec. 11.; Mayer: i. m. 279–280.; W. P. Maddox: Foreign Relations in British Labour Politics 1900–1924. Cambridge, Mass. 1934. 126. A UDC és az ILP egy-egy pamfletje is ismertette és elemezte a dokumentumokat (The Secret Treaties. Collected Text, UDC 1918; R. Buxton: The Secret Agreements. 1918). A Herald 1918. május 11-én párhuzamos hasábkon vetette össze az antant nyilatkozatait és a szerződések tényleges feltételeit (Maddox: i. m. 126.).

zés elérhető”.¹⁰¹ Ugyanakkor viszont január 15-én az LP és a TUC az „orosz néphez” intézett üzenetében elismerte: „a tárgyalások megszakításával Oroszország kockáztatja, hogy a német és az osztrák–magyar katonai erők elfojtják a frissen kivívott szabadságát.”¹⁰² Barnes is úgy látta, hogy bár a bolsevikok Bresztben élesen bírálják ellenségüket, a német fegyverekkel szemben azonban nincs semmi más mögöttük, csak a felbomló hadsereg és anarchia.¹⁰³

Az ILP és a BSP támogatta a szovjet kormány általános béketárgyalásokat sürgető felhívását. Január 10-én a Labour Leaderben Snowden tömegnyomást javasolt, amely „arra kényszerítené a kormányt, hogy válaszoljon az orosz kormány felhívására, s csatlakozzék az Oroszország és a központi hatalmak közt folyó békekonferenciához”. Január 17-én a BSP felszólította a Labour Partyt, hogy lépjen ki a kormányból, követelje Anglia csatlakozását a breszti tárgyalásokhoz, és az orosz munkásokkal karöltve magyarázza meg a német dolgozóknak, hogy egyaránt az imperialista politika áldozatai. Javasolta, hogyha a kormány továbbra is ellenzi a békét, „távolítsák el”.¹⁰⁴

A brit kormány január elején hazahívta Buchanan nagykövetet, és helyette Bruce Lockhart volt moszkvai alkonzult csupán nem hivatalos kapcsolatok felvételére különleges megbízottként küldte Oroszországba a központi hatalmakkal való különbéke késleltetésére, valamint információszerzésre. Lockhart kezdetben a bolsevikokkal való megegyezést szorgalmazta a németek ellen, ehhez azonban kormányától nem kapott támogatást. Később ellenforradalmi erőket pénzelt, fedezett egy összeesküvést szervező angol kémeket, Sidney Reillyt, és elősegítette Kerenszkij szökését.¹⁰⁵

A szovjet kormány Makszim Litvinovot, az orosz emigránsok londoni bizottságának elnökét nevezte ki január 2-án nem hivatalos diplomáciai képviselőjének. Litvinov egyes munkásmozgalmi vezetőkhez, köztük Andersonhoz, Snowdenhoz, Lansburyhez fűződő jó kapcsolatai alapján széles körűen ismertette a szovjet politikát. Így a háborúellenes szocialista sajtó közölte a brit munkásokhoz intézett békefelhívásait,¹⁰⁶ sőt a januári labourista pártkonferencián „baráti küldöttként” magyarázhatta meg kormánya politikáját. Beszédét a delegátusok szimpátiával fogadták, az Alkotmányozó

¹⁰¹ Herald, 1918. jan. 12.; *Graubard*: i. m. 50. Henderson felkereste a börtönben Csicserinét január 2-án, a szabadulás és hazatérés előtti napon, és kérte, hogy a bolsevikok tartózkodjanak a különbékétől, adjanak időt a nemzetközi szocialista megegyezésre a háborús célokról (Manchester Guardian Weekly, 1924. febr. 1.). Ez beleillett a stockholmi konferencia „módosított” tervébe: előbb antantszocialista konferencián megállapodni a hadicélokról, azután erről a központi hatalmak szocialista pártjaival is megegyezni.

¹⁰² Times, 1918. jan. 16.; Herald, 1918. jan. 19.

¹⁰³ Times, 1918. jan. 15.

¹⁰⁴ Labour Leader, 1918. jan. 10.; Call, 1918. jan. 17.

¹⁰⁵ R. H. B. Lockhart: egy brit diplomata emlékei. Révai, é. n. 228., 311., 349–353.

¹⁰⁶ A Call és a Labour Leader 1918. jan. 10-én, a Herald 1918. jan. 12-én publikálta a szovjet kormány megbízottjának felhívását. A BSP és Litvinov közös kiáltványa január 17-én, a szovjetek központi végrehajtó bizottságának üzenete a BSP-hez február 7-én jelent meg a Callban.

Nemzetgyűlés feloszlásával azonban nem értettek egyet.¹⁰⁷ Az alkotmányt és a parlamentarizmust erősen tisztelő labouristák az eszer–mensevik többségű nemzetgyűléstől reformista stratégia érvényesítését remélték, a PLP pedig a polgárháború befejezését és az újjáépítés elkezdését várta tőle, s egy héttel előbb még üdvözölte megnyitását.¹⁰⁸ Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlását csak a radikális antimilitaristák fogadták megértéssel. A Call rámutatott, hogy a gyűlés küldötteinek többsége szembeállt a tömegek akaratával, „nem képviselte azokat, akik rájuk szavaztak”.¹⁰⁹ Az ILP soraiból már fenntartások és éles bírálatok is elhangzottak. MacDonald, aki egyáltalán nem helyezte a proletárdiktatúrát, kijelentette a parlamentben: a petrográdi kormány demokratikus, mivel a nép támogatását élvezi, csakis a szovjetek kormánya lehet sikeres és tartós Oroszországban, akár a bolsevikokkal, akár nélkülük. Nem tudja vitatni azt az érvelést – mondta –, hogy az Alkotmányozó Nemzetgyűlés viszont, mivel „a régi viszonyok” és nem megfelelően összeállított regiszterek szerint választották meg, ezért „nem tarthatott igényt arra, hogy képviseleti gyűlésnek tekintés”. Alfred Salter, az ILP egyik, nem élvonalbeli vezetője viszont élesen elítélte a bolsevikokat: „leromboltak egy általános választójog alapján legutóbb választott gyűlést, nem tartották tiszteletben a nemzeti önrendelkezési jogot sem Ukrajnában, sem Finnországban... könyörtelenül elnyomták és bebörtönözték számos, mind szocialista, mind reakciós elnfeleket.”¹¹⁰

Miután Litvinov a TUC titkárát, Bowermant is felkereste, hogy ismeresse a szovjet törekvéseket, Hyndman tanácsára az eszer J. O. Gavronszkij, mint „az Ideiglenes Kormány megbízottja”, memorandummal igyekezett a TUC vezetőit a szovjet kormány politikája ellen befolyásolni. Elkésérítőnek, lehangolónak tekintette, hogy angol munkásvezetők a szovjet kormány elismerését sürgetik. Úgy vélte, ha az antant a bolsevikokat támogatná, „közvetve” Németország „eszközévé” válna. A bolsevik „államcsíny” sikerét részben annak tulajdonította, hogy a néptömegek tudatlanok, nem látják a program következményeit (a gazdaság és a hadsereg lerombolását), másrészt a német „segítséget” és az antant „baktörését”, a hadicélok meg nem határozását húzta alá. Gavronszkij az antanthoz való hűség, a katonai erőfeszítések, az agrár- és más reformok Alkotmányozó Nemzetgyűlésre hárítá-

¹⁰⁷ Times, 1918. jan. 23.; New Statesman, 1918. jan. 26.; Herald, 1918. jan. 26.

¹⁰⁸ Times, 1918. jan. 17.; még a radikális Nation is úgy gondolta, hogy a gyűlés a proletárdiktatúra helyett lépésenként, fokozatosan valószínűtlen volna meg a szocializmust, és a feloszlást egy elképzelt analógiával magyarázta: a shop stewardok államcsínye a labourista többség ellen (Nation, 1918. febr. 2.).

¹⁰⁹ Call, 1918. jan. 31.

¹¹⁰ PD 103. k. 1477–1480.; A. Salter: The ILP and the Bolsheviks. Labour Leader, 1918. márc. 7. Nem teljes adatok (a 79-ből 65 választókerület eredménye) szerint az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon a szavazatok megoszlása ez volt: eszer 40,4% (17,9 millió), bolsevik 24% (10,6 millió), kadet 4,7% (2 millió), mensevik 2,7% (1,4 millió). Erre és az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlására l. M. Johnstone cikkét (Marxism Today, 1970. 282–283.).

sának politikáját minden kritika nélkül továbbra is a bolsevikokéval szembeni helyes alternatívaként fejtette ki.¹¹¹

„Bolsevik propaganda folytatása” címén a polgári körök parlamenti és sajtókampányt indítottak Litvinov kiutasítása, lényegében a nem hivatalos angol–szovjet kapcsolatok teljes megszakítása érdekében. Litvinov tevékenysége egyre több akadályba ütközött. A bérleti idő lejártá előzt kizárták irodájából, jogos keresetét a bíróság elutasította; február 1-jén Maclean skóciai szovjet konzulnak nevezte ki, de ezt a hatóságok nem ismerték el, és a hozzá küldött leveleit nem továbbították.¹¹²

A parlamentben MacDonald kelt Litvinov, majd L. B. Kamenyev védelmére, aki február 23-án Franciaországba kinevezett diplomáciai megbízottként érkezett Angliába, de szabályos útlevele és a megállapodás ellenére csomagját átkutatták, csekkjével együtt elvették, majd miután francia beutazási engedélyt nem kapott, néhány nap múlva hazatérésre kényszerítették.¹¹³ Litvinov és Kamenyev február 26-án találkozott a Webb házaspárral, a diplomáciai elismerést és azt kívánták, hogy hagyják a szovjeteknek a társadalom átalakítását bevégezni. B. Webb a további német-előrenyomulás, Petrográd elfoglalása lehetőségeiről és arról érdeklődött, hogy az antant tudomásul vegye-e a breszti békefeltételeket.¹¹⁴ Az LP vezetősége az ellen tiltakozott, hogy január 17-én a BSP irodájában lefoglalták Litvinov röplapját.¹¹⁵ Még egyes jobboldali labouristák is felléptek a szovjetellenes rágalmak s Litvinov üldözése ellen. Így Thomas, a vasutas-szakszervezet vezetője, bár távol állt a bolsevik nézetektől, a parlamentben elítélte a Litvinov körüli kampányt, és rámutatott, hogy nem az ő propagandája, hanem mélyen fekvő belső problémák okozzák a munkásság „nyugtalanását”.¹¹⁶

A szovjet kormány teljes diplomáciai elismeréséért – egyúttal a béketárgyalások azonnali megkezdéséért – januárban és februárban a háborúellenes szocialisták és a shop stewardok léptek fel gyűléseiken, sajtójukban, valamint MacDonald több parlamenti felszólalásában.¹¹⁷ Ugyanezekért a követelésekért különböző helyi munkásszervezetek is rendeztek gyűléseket.

A január 23–25-ei Labour-konferencián Maclean (BSP), rámutatva, hogy a brit uralkodó osztálytól való elszakadással nem hátráltatnák, hanem előmozdítanák a békét és ezzel bátorítanák a leghatásosabban a német nép felkelését, javasolta a koalícióból való kilépést. Henderson minden tekinté-

¹¹¹ TUC Archives. Gavronszkij memorandumja 1918. jan. 12., Bowerman jan. 15-i kísérőlevele a TUC PB tagjainak. Gavronszkijt 1917 augusztusában az Ideiglenes Kormány az antant-és a semleges országokban sajtóirodák létesítésével bízta meg.

¹¹² I. M. Majszkij: Utazás a múltba. Budapest, 1967. 169–175.; Kendall: i. m. 131–135.

¹¹³ PD 103. k. 1477–1482., 1602–1607.; R. H. Ullman: Intervention and the War. Princeton, 1961. 81.

¹¹⁴ B. Webb: i. m. 109–111.

¹¹⁵ Times, 1918. jan. 18.; Call, 1918. jan. 31. Trevelyan is tiltakozott PD 101. k. 818–819.

¹¹⁶ PD 103. k. 1613–1614.

¹¹⁷ Uo. 101. k. 293–294., 103. k. 47–48. 104. k. 179.; Graubard: i. m. 57.

lyét latba vetette ez ellen, az indítvány mégis 722 000 szavazatot kapott 1 885 000-rel szemben. A BSP nem terjeszthette be az októberi forradalom sikeréhez gratuláló s a brit kormányt a breszti tárgyalásokhoz való csatlakozásra felhívó javaslatát. Henderson és MacDonald a pártvezetésnek a TUC vezetőségével egyeztetett indítványát nyújtotta be. Ez Lloyd George és Wilson háborús célokról szóló nyilatkozatait támogatta, „amennyiben összhangban állnak” a Labour-memorandummal, s „tisztességes és demokratikus békét segítenek elő”. Az antant-, valamint a központi hatalmak kormányait és munkáspártjait hadicél-nyilatkozatokra hívta föl, hogy „lássa a világ”, vajon a tárgyalásos és tartós béke alapjául szolgálhatnak-e. Azt követelte, hogy az antantkormányok, ha országaik szocialista pártjai egyetértésre jutottak, engedélyezzék semleges helyen a központi hatalmak szocialistáival való tárgyalást.¹¹⁸ Glasier (ILP) a Lloyd George-nyilatkozat helyeslését ellenző módosítást a leszavazástól tartva s az „egység” érdekében visszavonta. Ehhez azonban nem kérte ki a módosítás társszerzőinek, köztük a BSP-nek a jóváhagyását. Az elnök a tiltakozó Fairchildtől (BSP) nagy zajongás közepette megtagadta a szót.¹¹⁹ Ezután egyhangúan elfogadták a Henderson–MacDonald-javaslatot: előbb az antant-, majd a központi hatalmak szocialistáival kell „megegyezni” a hadicélokról.

Február 20–23-án Londonban megrendezték az antantszocialisták konferenciáját. Az értekezletre, „mivel békecéljaik azonosak”, meghívták a bolsevikokat is. Lenin azonban pártja nevében elutasította a részvételt, mivel a munkások imperialista csoportosulások szerinti megosztása ellentétben áll az internacionalizmussal, s ha az LP „egyetért” az orosz békecélokkal, akkor az ilyen megosztás még kevésbé igazolható.¹²⁰ A konferencián a nyugati antantországok szocialista pártjai kevés változtatással jóváhagyták a Labour háborús célokról szóló deklarációját. Közös akciót indítottak, hogy a béketárgyalások elősegítésére a központi hatalmak szocialistái tegyenek hasonló nyilatkozatot, vagyis lényegében fogadják el az antantszocialisták céljait.¹²¹

A háborúellenes szocialisták és a shop stewardok 1918 január–februárjában tömegakciókat terveztek a béketárgyalások elősegítésére, illetve kikényszerítésére.¹²² Az ILP lapja szerint „eljött az idő a demokráciák számára, hogy egységesen felkeljenek, félresöpörjék ostoba és tehetetlen kormányzóikat és saját kezükbe vegyék a háború rendezését”. Snowden február 13-án kijelentette a parlamentben, hogy a háborúban megtanulták: minden országban a kapitalizmus a munkás ellensége. A hadviselő nemzetek de-

¹¹⁸ Call, 1918. jan. 31.; LPCR 1918. 105–106., 116–117.

¹¹⁹ Call, 1918. jan. 31.; ILPCR 1918. 49–50.

¹²⁰ Call, 1918. febr. 14. A konferenciára lásd *Jemnitz J.*: A szocialista pártok és a háború. 1914–1918. Budapest, 1969. 189–191.

¹²¹ *Fainsod*: i. m. 188–189.; *The Labour Year Book* 1919. London, 1919. 25–29. Részletesebben bemutatják az antantszocialista konferenciát, a hadicél-memorandumot és ennek visszhangját a központi hatalmak munkáspártjai között. A nemzetközi szocialista konferenciát csak a háború befejezése után, 1919 februárjában sikerült megtartani Bernben.

¹²² *Karlíner*: Rabocseje dvizsenyje v Anglii... 349–356.; *Socialist*, 1918. febr.

mokratikus erői fogjanak össze a békéért. Nem a kormányhoz fordul, mondta, azt meg kell buktatni.¹²³

Az UDC Főtanácsa bátorító üdvözetet küldött a szovjet kormánynak „az általános, demokratikus béke előmozdítására tett dicső kísérletéért”. Elítélte a brit kormányt, mert nem szimpatizált e „demokratikus békéért folyó nagy harccal”. Leszögezte, hogy a titkos szerződések leleplezik az antant – nyilatkozataival összeegyeztethetetlen – annexiós politikáját, és igazolják az UDC követelését a nyílt diplomácia megteremtésére. Sürgette, hogy alakítsanak olyan új kormányt, amely nem gátolja a nemzetközi szocialista konferenciát, az oroszokhoz hasonlóan lemond az imperialista törekvésekről és kész azonnali béketárgyalásokra.¹²⁴

A BSP lapja a január-februári munkásgyűléseket túl optimistán, az angol forradalom előfutárainak tekintve hangsúlyozta, hogy a demokratikus béke érdekében meg kell hódítani az államgépezetet. „Csak ha követi az orosz néptömegek példáját, akkor szerzi meg az ország munkássága a kellő garanciát, hogy békeprogramját végrehajtsák. Minden hatalmat a munkásosztálynak – az egyetlen biztos út a demokratikus és becsületes békéhez!”¹²⁵

A BSP helyeselte a shop stewardok sajátos szindikalista terveit: a gyárak és a bányák dolgozóiból közvetlenül választott „nagy chartista gyűlés”, „antiparlament” fejezze ki a munkásosztály akaratát, a hivatalos vezetőket mellőzve „beszéljen oroszul”. A szocialista forradalom nem feltétlenül barikádok ügye, hangoztatta, hanem jól szervezett, határozott munkabeosztetést kíván.¹²⁶

A shop stewardok lapja, a Solidarity februárban a „demokratikus hadicélok” megvitatását mint az újabb behívások elfogadtatására szánt „csalétket” elutasította: „Egy általános sztrájk Európa nagy kulcsiparágaiban véget vetne a háborúnak egy hét alatt... Ha biztosak lehetnénk, hogy a német munkások követni fogják a példát, nem haboznánk azonnal le a szerszámot akcióra hívni és füttyülni a következményekre.”¹²⁷

A shop stewardok nem tudták kihasználni az új behívások keltette tömegelégedetlenséget, ami minden jel szerint kevés volt egy sikeres akcióhoz, mindenesetre addig készülődtek az általános sztrájkra a tagság megszavaztatásával, míg márciusban megkezdődött a németek nyugati offenzívája, és a vereségtől való félelem „megváltoztatta a nép hangulatát”. A béketárgyalásokat kikényszerítő sztrájk tervét fel kellett adni.¹²⁸

Az 1918. március 3-án megkötött breszti békeszerződéssel az LP vezetősége nem értett egyet, de az aláírását elítélő reakciós polgári kampánytól távol tartotta magát. A szerződés rabló feltételei megerősítették azon meggyőződésében, hogy a tárgyalások helyett ki kell tartani a győzelemig.

¹²³ Labour Leader, 1918. febr. 7.; PD 103. k. 184–198.

¹²⁴ UDC General Council Minutes, 1918. febr. 20.

¹²⁵ Call, 1918. febr. 7.

¹²⁶ Uo. 1918. febr. 7. és 14.

¹²⁷ Kendall: i. m. 168.

¹²⁸ Times, 1918. ápr. 30.

Elutasította a szövetségesek és a központi hatalmak szovjetellenes kompromisszumát is. „Nemzetközi politikánk teljes tagadása lenne engedmények elfogadása a központi hatalmaktól nyugaton, azzal a feltétellel, hogy zavartalanul keleti hódításaik birtokában hagyjuk őket” – jelentette ki Henderson a párt szervezőinek március 20-i értekezletén. Az ultrák, a pártvezetőség jobboldali ellenzői mindenfajta tárgyalás esküdt ellenségei abban, hogy a breszti béke nem maradhat érvényben, az LP vezetőkkel végig egyetértettek.¹²⁹

A háborúellenes szocialisták a breszti béke kapcsán is bírálták saját kormányukat. Snowden szerint „az utolsók, akik bármi kritikát mondhatnak arról a szerződésről, melynek elfogadására a német militaristák az orosz kormányt kényszerítették, az antanthatalmak államférfiai lehetnek. Ők azok, akik felelősek ezért. Oroszországot Németország lábai előtt tehetetlenül magára hagyták”. A Herald vezércikke szerint a breszti béke megmutatta a német militaristák erejét és a szociáldemokraták gyengeségét. Nemcsak a németek, hanem az antant győzelme is militarista uralmat hozna, amint a bolsevikok publikálta titkos szerződések tanúsítják. Elítélte a brit kormányt, mert nem állt az orosz forradalom mellé és mert nem kapcsolódott be a breszti tárgyalásokba. A német és az angol munkásságnak a saját militaristái ellen fel kell lépnie – írta.¹³⁰ Háborúellenes akciót azonban nem lehetett szervezni Angliában, amíg a németek győzelmétől félték.

Az angol kormány már 1917. november végétől pénzzel és tanácsadókkal titokban segítette az orosz ellenforradalmárokat, nem akarván azonban a breszti béketárgyalások befejezését siettetni, 1918 márciusáig tartózkodott attól, hogy saját fegyveres erőivel is beavatkozzon. De már a békekötést követő hetekben angol, francia, amerikai és kanadai csapatok szálltak partra Murmanszknál, március–áprilisban rajtuk kívül japán erők Vlagyivosztokban, majd augusztusban ismét nyugati antantcsapatok Arhangelszk körzetében, Bakut és környékét pedig angolok szállták meg. Május derekán a fellázadt csehszlovák hadtest megkezdte a transzszibériai vasútvonal elfoglalását. Az ellenforradalom támogatására, a szovjethatalom megdöntésére irányuló intervenciót az antantkormányok a németellenes „keleti front helyreállításának” tüntették fel – murmanszki csapataikat azonban tavasszal már áthatolhatatlan mocsarak, a vlagyivosztokiakat pedig több mint 10 ezer kilométer választotta el a legközelebbi német erőktől.

A labourista vezetők nem rokonszenveztek a bolsevikokkal, de az orosz ellenforradalom győzelmét, a cári reakció visszatértét sem kívánták, hiszen ez végső soron az angol belpolitikára is kedvezőtlenül hatott volna.¹³¹ Fenntartásokkal fogadták azt a hivatalos álláspontot, hogy az intervenció katonai előnyöket nyújt a németekkel szemben. Az LP egyik bizottsága március 20-án tiltakozó röpiratot készített a szibériai japán intervenció ellen.¹³² Ezt

¹²⁹ Uo. márc. 21.; New Statesman, 1918. márc. 2., 16.

¹³⁰ Labour Leader, 1918. márc. 21.; Herald, 1918. ápr. 6.

¹³¹ R. P. Arnot: The Impact of the Russian Revolution in Britain. London, 1968. 137.

¹³² B. Webb: i. m. 117.

a beavatkozást Henderson csak azokkal a – teljesíthetetlen – feltételekkel lett volna hajlandó támogatni, ha „az orosz nép többsége” és valamennyi szövetséges (beleértve a japán terjeszkedést ellenző Egyesült Államokat és Kínát) jóváhagyja, továbbá, ha Japán nyilvánosan kijelenti, hogy nincsenek hódító szándékai, és kötelezi magát arra, hogy csapatait a német terjeszkedés veszélyének elmúltával visszavonja.¹³³ Sőt, a New Statesman körei, hangsúlyozva, hogy az orosz burzsoázia lepaktál a megszálló központi hatalmakkal, a legkövetkezetesebb németellenes erő, a bolsevikok támogatását, szövetségesnek megnyerését javasolták.¹³⁴ Hyndman viszont támogatta az intervenciót. Azt javasolta, hogy a Nyugat-Európában tartózkodó oroszokat felfegyverezve szállítsák haza a bolsevikok elleni harcra és a „keleti front erősítésére”.¹³⁵

A szocialista baloldal kezdettől fogva határozottan fellépett a beavatkozás ellen. A BSP lapja figyelmeztetett, hogy a szövetségesek által támogatott japán intervenció kiprovokálhatja a németek további előrenyomulását Oroszországban. Szovjet-Oroszország védelmében sürgette, hogy a munkások Európa-szerte vegyék át a hatalmat.¹³⁶

A BSP konferenciáján március 31-én felolvasták Litvinov üdvözlését: „A BSP és központi lapja, a Call, nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy kimutassa az oroszországi proletárforradalom nemes céljai és törekvései iránti megértését.”¹³⁷

A konferencia „teljes egyetértését” fejezte ki a bolsevik kormány békeerőfeszítéseivel és „a munkásosztály ellenőrzése alatt Oroszország újjászervezésére irányuló lépéseivel”. Sürgette a világ munkásmozgalmát, nyújtson azonnal támogatást a szovjet kormánynak, s figyelmeztesse a kapitalista hatalmakat, hogy „nem tűr el semmiféle beavatkozást az orosz szocialista köztársaság ügyeibe”.¹³⁸

Fairchild rámutatott, hogy a szövetségesek Japán intervenciójának jóváhagyásával „inkább Oroszország szétdarabolását kívánják, mintsem engedjék a világ azon részének munkásait saját szabadságuk formáit kidolgozni”. Úgy vélte, minden lehetséges módon német–japán „szövetséget”, együttműködést hoznak létre, hogy „így biztosítsák a munkásosztály vereségét”. Ezért a „mi feladatunk megvilágítani, ha oroszországi elvtársaink akár a szövetséges, akár a központi hatalmak akciója következtében vereséget szenvednének, az világsszerte – legalábbis átmenetileg – a munkásmozgalom vereségét jelentené”.¹³⁹

A konferencia határozatban üdvözölte a bolsevik kormányt a mindkét hadviselő csoport imperialista céljait leleplező titkos szerződések publikálá-

¹³³ Times, 1918. márc. 21.

¹³⁴ New Statesman, 1918. máj. 25.

¹³⁵ Tsuzuki: i. m. 240–241.

¹³⁶ Call, 1918. márc. 21.

¹³⁷ BSPCR 1918. 5.

¹³⁸ Uo. 15.

¹³⁹ Uo. 6–7.

sáért. Felhívta a világ munkásait, ragaszkodjanak saját kormányuk minden szerződésének nyilvánosságra hozatalához, és kényszerítsék ki képviselőik ütleletét a jövődő nemzetközi szocialista békekonferenciára.

Fairchild és mások a hatalom megragadásának nem alkotmányos, hanem „bolsevik módszerét” jövőbeli feladatnak tekintették.¹⁴⁰ Maclean viszont haladéktalanul szervezni kívánta a „szakszervezeteket, főleg a shop stewardokat”, hogy szocialista forradalommal vessenek véget a háborúnak: „Egységes célunk legyen megragadni az alkalmat, amikor hazai ellenségünk a háborús elégedetlenség hulláma eredményeként gyenge, elsöpörni az útból a kapitalista osztályt és békét teremteni. Benne vagyunk a forradalom áradatában. Orosz elvtársaink oldalán kell állnunk, és készen lenni osztályunk érdekében életünket kockáztatni.”¹⁴¹

A konferencia állást foglalt a brit szocialista szervezetekkel, főleg az ILP-vel és SLP-vel való akció-együttműködés mellett. „Közös munka-alap”, közös álláspont létrehozásával a „világbékét és az orosz szocialista forradalom konszolidálását” kívánta elősegíteni.¹⁴²

Az ILP konferenciáján április 1-jén Snowden elnök bírálta a brit kormány oroszországi politikáját, mert elutasította a hadicél-revíziót és a stockholmi konferenciát, kikényszerítette a kilátástalan Kerenszkij-offenzívát és nem csatlakozott a breszti tárgyalásokhoz. Így Oroszországot kiszolgáltatta Németországnak, amely megnövelhette keleti hódításait s katonai erőit átcsoportosíthatta más frontokra. Katonai győzelem szerint a fejlett haditechnika következtében lehetetlen, különben is mindig csak a bresztihez hasonló súlyos – és a revans miatt csupán ideiglenes – békéhez vezethet. Azt várta, hogy a német támadás megállítása után a nyugati fronton újabb patthelyzet alakul ki. Kifejtette, hogy a Lloyd George-kormány a képmutató nyilatkozataival ellentétes – a titkos szerződésekbe foglalt – valódi hadicéljai megvalósítására, a „lehetetlen” győzelemre törekszik. A parlamenti ellenzék azzal, hogy a háborúval kapcsolatos minden kérdésben ellene szavaz, tegye lehetetlenné a kormány működését. Azt remélte, hogy az alsóházi opposíció fokozott aktivizálódása nyomán országszerte tovább erősödik a már amúgy is növekvő elégedetlenség. Az LP nem alakíthat kormányt, mivel a koalícióban való részvételével kompromittálta magát. Javasolta, hogy a Lloyd George-kabinet megbuktatása után bármilyen összetételű kormányt támogassanak, ha az elveti a titkos szerződéseket és azonnali demokratikus békét kíván.¹⁴³

A konferencia is állást foglalt a tárgyalásos, demokratikus béke mellett, és követelte azon kormányok „elsöprését” a „korai és tartós béke” útjából, melyeket kötnek „az imperialista hódítást maguk után vonó” titkos szerződések.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Uo. 16–17.

¹⁴² BSPCR 1918. 34–36.

¹⁴³ ILPCR 1918. 42–47.

¹⁴⁴ Uo. 67–68.

A baloldali J. T. Walton Newbold számon kérte a pártvezetőségtől, hogy jelentésében még csak nem is utalt a bolsevikok „sikerére”, nem üdvözölte „az igazi szocialista kormány megalakítását Oroszországban”. Glasier, vezetői tag, kérte a konferenciát, ne kezdjen vitát a kérdésben, és ne nyilvánítsa szimpátiáját „az orosz szocialisták más szekcióit kizárva” a bolsevikok mellett. Végül a konferencia nem a bolsevikoknak, hanem az „oroszországi munkásoknak” fejezte ki elismerését „a társadalmi és a gazdasági szabadság” melletti állásfoglalásukért, valamint a titkos szerződések publikálásáért.¹⁴⁵

A tavaszi német offenzíva okozta riadalom hatására a Labour a „nemzeti összefogás” gyengítését kerülve még az új programja népszerűsítésére tervezett országos kampány, gyűlések jelentős részét is feladta.¹⁴⁶ Az LP-miniszterek június 21-ei felhívásukban a háborús erőfeszítések érdekében azzal követelték a „nemzeti egység” fenntartását, hogy különben az oroszországihoz hasonló vereség, éhínség és „lesüllyedés” fenyegeti a népet, s kockáztatja a békekötés utánra várt szociális reformokat.¹⁴⁷

A BSP a június 26–28-án tartott Labour-konferencián ismét indítványozta a kormányból való kilépést. A pártvezetőség viszont több helyi szervezet követelésére hivatkozva csupán a háború alatt kötött „választási fegyverszünet” felmondását, vagyis azt javasolta, hogy az időközi választásokon újra indítsanak harcot a polgári jelöltek ellen. Hendersonnak végül is sikerült elérnie, hogy a konferencia elégedjék meg a választási harc felújításával, de ne hívja vissza a Labour-minisztereket a kormányból.¹⁴⁸

A konferencia Henderson fellépésére, a szocialista baloldal tiltakozása ellenére, június 26-án meghallgatta Kerenszkijt, aki szovjetellenes intervenciót sürgetni jött Angliába. Az exminiszterelnök kijelentette, hogy az orosz nép többsége ellenzi a szovjetrendszert, fel fogja szabadítani magát a bolsevik diktatúra alól, és rövidesen folytatja majd a háborút a szövetségesek oldalán a német megszállók ellen.¹⁴⁹

A BSP, a gépipari munkások, valamint a vasutasok szakszervezetének több küldötte hiába követelte, hogy a szovjetek képviselőjét is hallgassák meg. Litvinov így a szocialista sajtóban tette közzé válaszát Kerenszkijnek. Hangsúlyozta, hogy a szovjet kormányt a nép többsége támogatja, hiszen csak így tarthatja fenn magát nyolc hónap óta rendkívül súlyos külső és belső helyzetben, hadsereg és rendőrség nélkül, minden más országénál nagyobb szólás- és sajtószabadság közepette. Kifejtette, hogy az intervenció célja nem a németellenes háború folytatása, hanem a szovjetek megdöntése, mivel ezek befolyásának terjedése fenyegeti a nemzetközi kapitalizmust. Felhívta a figyelmet arra, hogy a szovjet kormányt nem válthatja fel a mérsékelt szocialisták uralma, hanem „csakis a legbrutálisabb és legbarbá-

¹⁴⁵ Uo. 48., 58. Glasier pályáját l. NMTE 1984. 212–213.

¹⁴⁶ LPCR 1918. 4.; Times, 1918. ápr. 4.

¹⁴⁷ Times, 1918. jún. 24.

¹⁴⁸ Uo. 1918. jún. 26., 27.; LPCR 1918. 31.

¹⁴⁹ Times, 1918. jún. 27., 28.; LPCR 1918. 35., 60–61.; Vesztnyk NKID, 1919. jún. 20.

rabb katonai diktatúra, amely külföldi bajonettekre támaszkodik, s elkerülhetetlenül a cárizmus restaurációját vonja maga után. A brit munkásság részt kíván venni e sötét tervekben?” – kérdezte.¹⁵⁰

A konferencia – a Times sürgetése ellenére – kísérletet sem tett, hogy szovjetellenes nyilatkozatot fogadjon el. Még a jobboldali New Statesman is arra figyelmeztetett, hogy amíg a jövő el nem dönti, szembefordulnak-e a tömegek a bolsevikokkal, az intervenció csak hátrányos helyzetbe hozná a szövetségeket.¹⁵¹

Az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottsága, mivel július 15-én az intervenció kérdésében nem tudott egységes álláspontot kialakítani, három memorandumot terjesztett a pártvezetőség elé. Rex Leeper memorandumja – Webb és R. C. K. Ensor helyeslésével – abból indult ki, hogy a hanyatló bolsevik uralom helyébe a német militaristák lépnek, és az oroszok segítséget várnak a szövetségesektől. A japán intervenció célja, állította, a szabályos gazdasági viszonyok és az „önkormányzat” helyreállítása. Ha a japán beavatkozás megtörlésére a németek el is foglalnék Moszkvát és Petrográdot, ezt, a dokumentum szerint, Szibériának a szövetségesek kezébe kerülése ellensúlyozná. Ezzel szembeszálltak a bizottságban is befolyásos baloldali szocialista értelmiségiek: H. N. Brailsford memorandumát G. D. H. Cole, Ch. Roden Buxton és Leonard Woolf is aláírta. Ebben az intervenció támogatását teljesíthetetlen feltételekhez kötötték: az orosz nép kérje a beavatkozást, a szövetségesek csak közösen és világosan megmutatózó német fenyegetés ellen lépjenek fel, nyújtsanak garanciát arra, hogy elhárítása után a beavatkozást azonnal beszüntetik, s hogy nem lépnek fel területi és egyéb igényekkel. A memorandum hangsúlyozta, hogy a Távol-Keleten nincs német veszély, a transzszibériai vasút nem elegendő a központi hatalmak szibériai hadműveleteihez. A japán intervenció viszont, mivel a bolsevikellenesek sem kívánják, oda vezethet, hogy az oroszok német segítséget kérnek. Az LP ne támogasson olyan politikát, amelynek célja, hogy garanciát szerezzen a cári adósságok visszafizetésére. Woolf, a bizottság titkára, saját memorandumában kétségbe vonta, hogy az oroszok többsége, akár a szövetségesek segítségével is, folytatni kívánja a németek elleni háborút. Különben is a gazdasági élet helyreállítása nélkül az orosz hadsereget úgysem lehet újjászervezni, a beavatkozás viszont éppen az ehhez szükséges stabilizációt tenné lehetetlenné, továbbá kiprovokálná a német inváziót, és háborút jelentene a szovjet kormány ellen. Intervencióra tehát addig ne kerüljön sor, amíg a szovjet kormány nem kéri, vagy ezt a kormányt az orosz erők külső segítség nélkül meg nem döntik. Az LP VB e memorandumok megvitatása után elhatározta, hogy nem tesz semmilyen lépést.¹⁵²

¹⁵⁰ Call, 1918. júl. 4.; Labour Leader, 1918. júl. 4.; Herald, 1918. júl. 6.; Workers' Dreadnought, 1918. júl. 6.

¹⁵¹ New Statesman, 1918. jún. 29.

¹⁵² LP Advisory Committee on International Questions Minutes, 1918. júl. 5., 15.; LPEC Minutes, 1918. aug. 7. LP Archives. Cole pályáját l. NMTÉ 1989. 250–253.

Az ILP július végén felhívta a munkásságot, hogy ítélje el az intervenciót mint az orosz függetlenség és a szocialista forradalom, s világszerte a demokrácia és a szabadság ügye elleni büntettet. Ismeretek híján a szovjet kormány „erényeiről vagy hibáiról” nem kívánt nyilatkozni. Hangsúlyozta viszont, hogy a néptömegek nem állnak szemben a bolsevik kormánnyal, hiszen kilenc hónapja fennáll és nagy társadalomátalakító terveket valósít meg, míg az ellenforradalomnak nincs népi támasza és meg se tudja kísérelni a szovjetek megdöntését.¹⁵³ Az ILP és az UDC pacifista képviselői (King, Lees-Smith, Outwaite, Snowden) többször interpelláltak az intervenció, a szovjetellenes politika ellen.¹⁵⁴

A BSP a kiáltványaival leplezte le az intervenció tényleges céljait. „Mentések meg a forradalmat!” című augusztusi felhívása hangsúlyozta, hogy az orosz front „helyreállítása” csupán ürügy, a szövetségesek valójában a cárizmusnak adott kölcsönök visszafizetéséért harcolnak. A kiáltvány figyelmeztetett, hogy a demokrácia védelme címén mindenütt üldözhetik a haladó erőket. Angol munkások – írta –, „emlékezzetek a kommünárok falára és a sztolipini akasztófák ezreire! ... Ez az Internacionálé legkomolyabb pillanata. Tőlünk függ a forradalom megmentése és ezzel együtt saját magunk megmentése. Munkára!”¹⁵⁵ Egy másik, ugyancsak augusztusi kiáltványa azt fejtegette, hogy a nagybirtokok szétoztatása, az üzemek társadalmi tulajdonba vétele és az ipar munkásellenőrzése, valamint a dolgozóknak adott választójog miatt kiáltja minden földbirtokos, tőkés és reakciós, nemzetiségre való tekintet nélkül, hogy „vesszenek a bolsevikok!” Nem a „rend helyreállítása” és „szilárd kormány létrehozása” a beavatkozás célja, hanem a rablás, az annexió. A megszállt Baku olajiparában például az antant tőkéseinek mintegy 40 milliója fekszik. Egyiptom, Marokkó és a Fülöp-szigetek példájára hivatkozott: a „rend helyreállítása után” a szövetségesek, ígéretük ellenére, eddig még sehonnan sem vonták ki csapataikat. Végül a munkásszervezeteknek olyan határozat elfogadását ajánlotta, amely a brit kormánytól intervenció helyett műszaki és gazdasági segílyt követelt Oroszország helyreállításához, mivel csak így lehet megakadályozni a német tőke behatolását az orosz kereskedelembe és iparba.¹⁵⁶

A shop stewardok és az SLP vezetői ismét sikraszálltak az angol szovjetrendszer megteremtése mellett. Az SLP és a BSP 1918. május–júniusban illegálisan kiadta Lenin és Trockij egy-egy művét. Az SLP Socialist című lapjának szerkesztőségében júniusban és júliusban házkutatásokat tartottak, s a párt többször is nyomdaváltoztatásra kényszerült.¹⁵⁷ A BSP irodájában elkobozták Lenin „Az orosz forradalom tanulságai” című írásának több

¹⁵³ Labour Leader, 1918. aug. 1.

¹⁵⁴ PD 107. k. 482–483.; 108. k. 471–472., 1200., 1784.; 109. k. 876–878., 904–906., 1510–1511.

¹⁵⁵ Iz isztorii mezsduarodnoj proletarszkoj szolidarnosztyi. Dokumenti i matyeriali. 2. k. Moszkva, 1958. 61–63.

¹⁵⁶ Call, 1918. aug. 29.

¹⁵⁷ Kendall: i. m. 133–134., 251., 362.

ezer példányát.¹⁵⁸ A BSP londoni székházában július 24-én Rothstein kezdeményezésére matrózok által Angliába csempészett szovjet újságok és a külföldi rádiók, valamint szocialista lapok híreire épülő orosz információs irodát (People's Russian Information Bureau) hoztak létre. Ennek fontos szerepe volt a szovjetellenes hazugságok, sajtórágalmak leleplezésében, különösen 1919-ben az „El a kezekkel Oroszországtól”-mozgalom agitációjában. Az Iroda létrehozásában és tevékenységében közreműködött Sylvia Pankhurst, a Workers' Socialist Federation (WSF) vezetője. 1918 szeptemberétől néhány baloldali szocialista lap, elsősorban a Workers' Dreadnought és a Call közölte az Iroda anyagait, ezek később már saját bulletinokban és rölapokon is megjelentek.¹⁵⁹

Néhány szakszervezeti vezető is határozottan elítélte az intervenciót, köztük a bányász Smillie és a szállítómunkás Williams. A TUC szeptemberi konferenciáján Ammon, a postások képviselője kijelentette: „Ténylegesen szövetség van a központi hatalmak és a szövetségesek között az oroszországi demokrácia szétzúzása.”¹⁶⁰ A shop stewardok 1918. szeptember 8-i konferenciája követelte „az Oroszország belügyeibe való beavatkozás” beszüntetését és a teljes diplomáciai, valamint a kereskedelmi kapcsolatok felvételét a szovjet kormányval.¹⁶¹

A Lenin elleni eszer merényletet követően összeesküvésben való részesség vádjával a szovjet hatóságok szeptember elején őrizetbe vették Lockhart brit ügyvivőt. A cseka petrográdi vezetőjének meggyilkolása után az összeesküvők után kutató csekisták lelőtték a brit követség épületében a fegyveresen ellenálló F. N. A. Cromie kapitány tengerészeti attasét (más verzió szerint a felbőszült ostromló tömeg ölte meg). Az angol kormány dühödt kampányt indított a „szovjet atrocitások” miatt, s „megtorlásul” letartóztatta Litvinovot. A Call egy Litvinovhoz intézett szovjet távirat és moszkvai újságok alapján rámutatott, hogy az összeesküvők katonai puccsal megakarták dönteni a szovjethatalmat, és folytatni kívánták a háborút. Végül az angol és a szovjet kormány megegyezett ügyvivője szabadon engedéséről és hazatéréséről. Ezzel az angol–szovjet diplomáciai kapcsolatok teljesen megszakadtak.¹⁶²

Az antant szocialista pártjainak szeptemberi konferenciáján az LP és a TUC küldötteinek többsége egyetértett az eszerek beavatkozást sürgető kérelmével és a vendég Kerenszkij felszólalásával. Együttérzésüket fejezték ki az eszerek németek elleni harcával, elutasították a breszti békét, és állást foglaltak amellett, hogy a szövetségesek intervenciója ne a monarchikus restaurációt, hanem a „demokratikus” erőket (az eszereket és a mensevike-

¹⁵⁸ Times, 1918. okt. 21.

¹⁵⁹ A. Rotstejn: Narodnoje Bjuro Informacii o Rosszii... Isztorija SZSZSZR 1967. 5. sz. 217–218.

¹⁶⁰ Times, 1918. szept. 5.

¹⁶¹ Karliner: i. m. 436.

¹⁶² Call, 1918. szept. 12.; okt. 10.; Herald, 1918. szept. 14.; Majszkij: i. m. 174–175.; Ullman: i. m. 288–296.

ket) támogassa. Henderson megkísérelte úgy feltüntetni az elfogadott határozatot, mintha csupán a szövetséges országok munkásait figyelmeztetné a beavatkozás lehetséges következményeire. Az angol delegáció végül is az American Federation of Labour (AFL) nyíltan bolsevikellenes és a francia szocialisták határozott intervencióellenes javaslatai között kompromisszumot támogatott. Ezzel kapcsolatban Glasier, az ILP egyik vezetője, azt írta, hogy a határozat „kibékíteni törekszik azokat, akik ellenzik az intervenciót és ugyanakkor megbocsátani a szövetséges kormányok akcióját”. Végeredményben a kompromisszumkeresés nem járt tartós eredménnyel: sem az intervenció, sem a háború és a béke kérdésében az LP és az AFL nem működött együtt. Az intervenciót ellenző ILP és BSP akárcsak februárban, szeptemberben sem vehetett részt az antantszocialisták értekezletén.¹⁶³

Az UDC Főtanácsa Roden Buxton és Trevelyan javaslatára egyhangúlag hozott határozatban leszögezte: „az oroszországi német hadműveletek minden veszélye megszűnt, nem maradt ürügy arra, hogy a szövetséges csapatok megszállják Oroszországot, ott további jelenlétük nem igazolható beavatkozás az orosz belügyekbe.”¹⁶⁴

Az intervenciót elítélő hangulat ezután mind jobban terjedt. Ezt jól jelzi, hogy egy október 12-ei belügyi javaslat a kormánytól bolsevikellenes fehér könyv kiadását sürgette, mivel a nép egyre inkább szükségtelennek tekinti az oroszországi intervenciót.¹⁶⁵ A beavatkozás ellenzését fokozta, hogy Kolcsak fehérgárdistái november derekán nyíltan felléptek az eszerek ellen, igazolva a baloldaliak állandó figyelmeztetését: a mérsékelt szocialistákat is félresöpri majd a cári reakció. „Jelenleg csak kifejezhetjük reményünket – írta a radikális Nation, Massingham lapja –, hogy a Labour Party megfelelően felfigyel rá, mit csinálnak brit jóváhagyással és segítséggel Szibériában.”¹⁶⁶

*

Az 1916 végi békekezdeményezések megghiúsulása és Lloyd George hatalomra jutása után a februári forradalom alapvetően járult hozzá az angol munkásmozgalom erjedéséhez. Az LP különböző erőinek végül is nem sikerült az oroszországi fejleményeket befolyásolni, épp ellenkezőleg, a visszahatás hozott jelentős változásokat az angol munkásszervezetek állásfoglalásaiban. Bár az LP többsége végig kitartott a háború támogatása mellett, 1917 augusztusától Stockholm kapcsán megkezdte a kormánypolitikától való fokozatos elhatárolódást, mindenekelőtt „a hadicélok” kidolgozásával az önálló és demokratikus békéért folytatandó küzdelem útján. Az oroszországi forradalmak hatása az önállóság visszaszerzésében, az új szer-

¹⁶³ Report on Inter-Allied Labour and Socialist Conference, Sept. 17. 1918. LP Archives; Times, 1918. szept. 19., 20.; *Graubard*: i. m. 62–63.

¹⁶⁴ UDC 4th Annual and 13th GC Minutes, 1918. okt. 31.

¹⁶⁵ R. H. Ullman: *Britain and the Russian Civil War*. Princeton, 1968. 142.

¹⁶⁶ Nation, 1918. nov. 30.

vezeti szabályzat és az első szocialista program elfogadásában is fontos szerepet játszott. Az LP először jelentette be történelme során, hogy a hagyományos konzervatív és liberális pártok helyett maga készül kormányt alakítani. Sikerült elfogadtatnia a nyugati antantországok szocialista mozgalmainak többségével is a háború utáni világrendezéssel kapcsolatos céljait. Mindezzel az LP előkészítette, hogy a háborút követően a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom újjászervezésére és vezetésére is igényt formálhasson.

II. A brit Munkáspárt az antant oroszországi intervenciója ellen (1918. november–1919. december)

A központi hatalmak kapitulációja után, 1918 végén Nagy-Britannia és szövetségesei kiszélesíthették szovjetellenes katonai intervenciójukat. A brit hadiflotta előtt megnyílt a Balti- és a Fekete-tenger, s megkezdődhetett egyfelől Szovjet-Oroszország blokádja, másfelől az ellenforradalmárok közvetlen megsegítése. November 23-án, a brit háborús kabinet alig tíz nappal korábbi döntéseinek megfelelően, angol csapatok szálltak partra Batumi-ban, hogy elfoglalják a Fekete- és a Kaszpi-tengert összekötő, a kaukázusi olajmezők megszállásához fontos Baku-batumi vasútvonalat. Ugyanaznap Novorosszijszk kikötőjében kirakták az első angol segélyszállítmányt Gye-nyikin hadseregének. December elején Memel (Nyeman), Libau (Libava) és Reval (Tallinn) előtt jelent meg a brit flotta, hogy a baltikumi nacionalistákat fegyver- és csapatszállításokkal, valamint a szovjet seregek bombázásával támogassa.¹ Az észak-oroszországi Murmanszkban és Arhangelszkben közvetlenül a fegyverszünet után több mint kétszeresére növelték az angol csapatok létszámát. Decemberben 200 ezer embernek elegendő katonai felszerelés szállítását kezdték meg a Szibériában hatalomra jutott Kolcsak admirális számára.²

A fegyverszünet után az intervenciót természetesen már nem lehetett a keleti front helyreállítására irányuló németellenes hadműveletnek feltüntetni. A kormánynak a háborús fáradtságot, a hadsereg hanyatló morálját, a leszerelés egyre erősödő követelését s a közvéleménynek az új háború iránti ellenszenvét is számba kellett vennie. Bonar Law a november 14-ei kabinet-ülésein ezért azt javasolta, hogy a sajtóval mutattassák be „még teljesebben a bolsevik túlkapásokat”, s utasították az FO-t, hogy állítson össze egy bolsevikellenes fehér könyvet.³ A hivatalos propaganda azzal érvelt, hogy Anglia „segíteni köteles” az antanhoz hű maradt erőket, és meg kell torolnia a bolsevikok „terrorját”. Indokokat keresett a beavatkozás igazolására,

¹ A. J. Mayer: *Politics and Diplomacy of Peacemaking*. New York, 1967. 315.

² Ullman: i. m. 20–21. és 28–32.

³ Mayer: i. m. 313. L. még G. V. Kuzmin: *Razgrom intyerventov i belogvargyejcev v 1917–1922*. gg. Moszkva, 1977.

a terror nyilvánvalóan nem oka, hanem velejárója volt az intervenciónak és polgárháborúnak, s a fegyrgárdisták rémtetteiről a kormánykörök mélyen hallgattak.

A szovjetellenes harc módszerei tekintetében nem alakult ki egységes álláspont sem az angol kormány tagjai, sem a szövetséges hatalmak vezetői között. Churchill hadügyminiszter, Foch, a francia főparancsnok és tábornoktársai nagy létszámú katonai erővel való beavatkozásért kardoskodtak, míg Lloyd George miniszterelnök Wilson amerikai elnökkel egyetértésben az oroszországi ellenforradalom katonai, pénzügyi, gazdasági megsegítését és a diplomáciai módszereket helyezte előtérbe. Clemenceau francia kormányfő a határállamok elszakításával és megerősítésével is „egészségügyi övezetet” akart szervezni Oroszország körül. A szovjethatalom megdöntésére szőtt különféle terveik, illetve az, hogy közülük melyiket és milyen mértékben próbálják ki, nagymértékben saját közvéleményük reaklásától is függött.

Az LP és a TUC a fegyverszünetet követően, miután heves belső viták árán szakított a koalíciós kormánnyal s visszanyerte cselekvési szabadságát, lépett fel határozottan az intervenció ellen. Az LP Végrehajtó Bizottsága már november 7-én 14 szavazattal 2 ellenében az ellenzékbe vonulás mellett foglalt állást, a párt parlamenti frakciója és miniszterei azonban benn kívántak maradni a kormányban a békeszerződés aláírásáig. Lloyd George előző napi közlése alapján ugyanis csak ez esetben remélhették, hogy részt vesznek a békekonferencia brit delegációjában.⁴ A kormányból való kilépést végül az LP november 14-ei konferenciája nagy többséggel (2 117 000:810 000) eldöntötte, miután a VB szónoka, a fábiánus G. B. Shaw, a neves író kimutatta, hogy a koalícióban való további részvételtől a párt nem várhat engedményeket, mert a Lloyd George vezette liberálisok és a konzervatívok választási megegyezése a reformok lehetőségét erősen korlátozta.⁵

A konferenciához a BSP VB „Éljenek a szocialista köztársaságok!” címmel felhívást intézett. Ebben rámutatott, hogy bár a háború véget ért, a megszállt orosz területeket mégsem ürítik ki, sőt „minden oldalról körbeveszik Szovjet-Oroszországot, és teljesen elvágják a külvilágtól”, s e további intervenció igazolására „mindenfajta szörnyű rágalmakat találnak ki” a bolsevikok erőszakos cselekedeteiről. Sürgette a konferencia küldötteit, hogy követeljék a szövetségesektől az orosz területek azonnali kiürítését és az intervenció beszüntetését. A felhívás kifejezte reményét az európai szocialista forradalmak győzelmében, és leszögezte, hogy a tőkés magántulajdon, a kizsákmányolás, az osztálykülönbségek megszüntetéséhez proletárdiktatúrára van szükség.⁶

Mivel az LP VB csak saját javaslatai megvitatását engedélyezte, a BSP

⁴ LPEC Minutes, 1918. nov. 7.

⁵ Herald, 1918. nov. 23.; Labour Leader, 1918. nov. 21.; Mayer: i. m. 144–145.

⁶ Call, 1918. nov. 14.

képviselői nem terjeszthették be a Németország elleni blokád feloldását és a szövetséges csapatok Oroszországból való visszavonását követelő indítványukat.⁷ A konferencia küldöttei csupán háromszoros éljenzéssel fejezték ki szimpátiájukat a bolsevikok iránt.⁸

Az LP miniszterei közül J. R. Clynes és J. Hodge engedelmeskedett a konferencia döntésének. G. N. Barnes, G. H. Roberts, J. Parker és G. J. Wardle viszont ragaszkodott a bársonyszékhez és „koalíciós labour” frakciót szervezett. A december 14-ei választáson a BWL már „Nemzeti Demokrata- és Munkáspárt” néven indult. Az LP-vel szembeni szakadár politika, a kormányt támogató pártalakítás azonban nem szerzett tömegbefolyást, kudarcot vallott.⁹

Az oroszországi brit beavatkozást elítélő több munkásgyűlés után az LP november 27-ei választási felhívása figyelmeztetett „az európai reakció oldalán való intervenció” veszélyességére, és első ízben követelte „a szövetséges csapatok azonnali visszavonását Oroszországból”.¹⁰ A brit intervenció beszüntetését követelő londoni munkástüntetések közül kiemelkedik az Albert Hallban november 30-án Lansbury elnökletével tartott nagygyűlés, amely határozatot hozott, hogy „vonják ki a szövetségesek csapatait Oroszországból”, és tiltakozott „más ország ügyeibe való kapitalista beavatkozás” ellen.¹¹

Az LP különböző irányzatai, szervezetei az intervenciót egészen eltérő megfontolások, indokok alapján utasították el. A vezetők többsége az idegen ország belügyeibe való beavatkozást ítélte el, és követelte az orosz nép azon jogának tiszteletben tartását, hogy kormányát maga választhassa meg. Az LP mérvadó többsége s az ILP MacDonald és Mrs. Snowden vezette jobbszárnya az „elhamarkodott”, „idő előtti” szocialista forradalom következtében anarchiára és ellenforradalomra számított Oroszországban, az ellenforradalmárokat támogató katonai beavatkozást azonban elítélte. Úgy vélte, ez a mensevikokat és az eszereket a bolsevikokkal való összefogásra kényszeríti, s így akadályozza, hogy Oroszországot visszatérítsék a fokozatos, békés, demokratikus átalakulás útjára. Mivel a szocializmus felé haladást csak polgári demokratikus keretek között tudták elképzelni, a forradalmi erőszakot, a proletárdiktatúrát mint terrort és zsarnokságot élesen elutasították. Az ILP centruma (Richard Wallhead, Clifford Allen) helytelenítette ugyan a bolsevikok „túlzásait”, de ezeket az intervenció és

⁷ Uo. nov. 21.; BSPCR 1918. 8.

⁸ Times, 1918. nov. 15.

⁹ Mindössze 161 ezer szavazatot kaptak, a voksok 1,5%-át. A Lloyd George-liberálisok és a toryk segítségével bejutott 10 képviselőjük közül az 1922. évi választás után már egy sem volt a parlamentben. Mindegyik szakadár egykori Labour-miniszter is fokozatosan kihullott a kormányból. Cole : i. m. 87–88.

¹⁰ Times, 1918. nov. 28.; LPCR 1919. 185.

¹¹ Herald, 1918. dec. 7. December 14-én Lenin egy beszédében kiemelte: ezen a gyűlésen „valamennyi munkásvezér úgy nyilatkozott, hogy az angol kormány politikája a fosztogatás és erőszak politikája”. (E. Rotstejn : V. I. Lenin i szocialiszticeszkoje dvizsenyje v Velikobritannii. Moszkva, 1970. 76–77.)

blokád kényszerének tulajdonította. Az ILP balszárnya (Walton Newbold, Shapurji Saklatvala), amely lényegesen gyengébb volt, mint a párt jobboldala és centruma, és a BSP, valamint az SLP és a Sylvia Pankhurst vezette Workers' Socialist Federation (WSF) az intervenciót az első szocialista köztársaság megdöntésére irányuló imperialista háborúnak tekintette, és az ellenforradalmárokkal szembeni forradalmi erőszakot szintén szükséges, kényszerű védekezésként helyezte.¹²

Az LP az ellenzékbe vonulás és az intervenció elleni tiltakozás után a korábbinál nyíltabban határolta el magát a bolsevik nézetektől. Ennek egyik oka az volt, hogy döntő szerepet játszott a berni nemzetközi munkás- és szocialista konferencia összehívásában, s ezzel a reformista Internacionálé létrehozásában. A bolsevik párt viszont a forradalmi erők összefogására, a Kommunistá Internacionálé megalakítására törekedett, s december 24-ei táviratában a berni Internacionálé megteremtésével szembeni összefogásra és harcra szólította fel a világ kommunistáit, közöttük a BSP Maclean vezette csoportját is.¹³ Henderson, az LP titkára, a berni konferencia szervezése során fokozatosan és egyre nyíltabban elítélte a bolsevikokat. Október 22-én, amikor az LP és a TUC közös bizottsága egy Londonba érkezett eszer-mensevik delegációval tárgyalt, még amellet foglalt állást, hogy az eszerek, a mensevikek és a bolsevikok azonos joggal vehessenek részt a nemzetközi munkás- és szocialista konferencián, sőt megígérte: lépéseket tesz, hogy „Oroszország más hadviselőkkel egyenlő képviselést kapjon a hivatalos békekonferencián”. Ez egyértelmű volt a szovjet kormány meghívásának és diplomáciai elismerésének támogatásával.¹⁴ Az LP a koalícióból való kilépése után ugyan maga sem küldhetett képviselőt a béketárgyalásokra, de így is feltűnő, hogy később nem lépett fel azért, hogy a szövetségesek a szovjet kormányt meghívják a párizsi békekonferenciára. Januárban pedig Henderson már elégedetten nyilatkozott arról, hogy Bernben „sem az orosz bolsevikok, sem a német szpartakisták nem lesznek képviselve, s a berni konferenciát a kontinensen a legerősebben a bolsevikok ellenezték”.¹⁵

Az angol parlamenti választásokon a kormánykoalíció jelöltjei a szocializ-

¹² Az intervenciót az orosz belügyekbe való beavatkozásként, illetve szocialistaellenes támadásként elítélő két csoport egy helyi szervezetben belül is annyira szembekerülhetett egymással, hogy alig tudott közös tiltakozást elfogadni (ILP East Ham Branch Minutes, 1918. nov. 17., dec. 1.).

¹³ A szpartakistákhoz és osztrák kommunistákhoz intézett bolsevik üzenet francia sajtóból lefordított szövege az LP archívumában LSI/3/194. L. még Borba bolsevikok za szozdanyije KI 1914–1919. Moszkva, 1931. 105–106.

¹⁴ Az LP és a TUC vezetői a segítséget a nemzetközi mozgalom feladatának tartva végeredményben nem teljesítették az orosz küldöttek (P. Akszelrod, J. Gavronszkij, Ny. Ruszanov, V. Szuhomlinov) azon kérését, hogy küldjenek angol munkás vizsgálóbizottságot Oroszországba, és kérjenek a szovjet kormánytól útlevelet a mensevik és eszer képviselők számára a béke- és a nemzetközi szocialista konferencián való részvételük érdekében (TUC–LP International Joint Committee Minutes, 1918. okt. 22. LP Archives). Az orosz delegáció ellenezte a szovjet kormány meghívását a békekonferenciára (LSI/3/58. A delegáció jelentése, okt. 22. Uo.).

¹⁵ Daily News, 1919. jan. 21.; Mayer : i. m. 383.

mustól, a „vörös veszélytől” való félelem felkeltése céljából bolsevistának denúciálták az LP vezetőségét. A választás előtti napon maga Lloyd George is kijelentette: „A Labour Partyt szélsőséges pacifista, bolsevik csoport vezeti”, s kormányalakításuk esetén „ugyanaz lenne, mint ami Oroszországban történt”.¹⁶ Az LP védekezésként is e támadásokkal szemben a választások során az intervenció elítélését párosította a bolsevizmustól való elhatárolódással. Az LP választási agitációjának e vonását a párt sajtóirodájának nyilatkozata így fogalmazta meg: a párt „szociális rekonstrukciós programjának támogatása biztosíték mind a reakciós, mind a forradalmi erőszak ellen... Semmi sem alkalmasabb arra, hogy a munkástömegeket a bolsevizmus irányába hajtsa, mint a reakció választási győzelme.”¹⁷ A labourista szónokok a munkásválasztók általános helyeslése mellett bírálták a kormány oroszországi politikáját, míg a kormánykoalíció jelöltjei az intervenciónak még az említését is elkerülték.¹⁸

A választás után, de még az eredmények december 29-ei közzététele előtt, az LP és a TUC újabb intervencióellenes lépésre szánta el magát, részben nyilvánvalóan azért, mivel, mint a jobboldali beállítottságú fábiánus *New Statesman* is megírta: „mindenfelől halljuk a zúgolódást” és „a heves tiltakozásokat”, mert Oroszországba csapatokat küldenek. Az LP álláspontja magyarázatául elküldte szervezeteinek és a *Labour News Service*-ben is közzétette a *New Statesman*-nek ezt az „Új háborúba sodródunk” c. cikkét, amely részletesen bemutatta a bolsevik hatalom megszilárdult tömegbázisát, javuló helyzetét és „egy kis monarchista osztály érdekében álló háború” helyett békekötést sürgetett.¹⁹ Az LP és a TUC december 18-án levélben felvilágosítást kért Lloyd George-tól a békekonferencián Oroszország irányában tervezett politikájáról és az újabb intervenciók csapatok küldésének céljáról. Biztosítékot sürgetett, hogy tiszteletben tartják az orosz nép jogát saját kormányformájának megválasztására és „a brit fegyveres erőket a lehető leghamarabb visszavonják”. A kormány érdemi válasz nélkül csupán a levél kézhezvételét nyugtázta. Az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottsága január 2-án javasolta: az LP VB sürgesse a szövetségeseiket, hogy kössenek békét a szovjet kormánnyal a határállamok önrendelkezésének kölcsönös tiszteletben tartása alapján. Az antant vállaljon kötelezettséget, hogy nem avatkozik be, ha a határállamokban saját erőből forradalmi kormány alakul, továbbá nem támogat csapatokkal, tanácsadókkal, hadianyag-szállítással, pénzzel és blokáddal szovjetellenes támadást. A VB követelje a „legteljesebb nyilvánosságot”, az oroszországi hírek cenzúrázásának beszüntetését, s az Internacionálé igyekezen információt szerezni az orosz helyzetről és lehetőség szerint javíta-

¹⁶ *Times*, 1918. dec. 14.

¹⁷ *S. Binger*: Die „Hands Off Russia”-Bewegung in England. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1958. sz. 1255.

¹⁸ *Call*, 1918. dec. 26.

¹⁹ *New Statesman*, 1918. dec. 21.

ni az orosz szocialista pártok viszonyát. Január 3-án az LP és a TUC újabb levélben nemcsak a miniszterelnököt, hanem a hadügyminisztert is kérte, hogy delegációjával tárgyaljon az intervencióról, de erre sem kapott választ. Az LP VB aznap elhatározta, hogy a berni konferencia elé viszi az intervenció ügyét.²⁰ Egy hónappal később azonban Bernben az angol delegáció már teljesen „megfeledezett” erről, és Branting határozati javaslatát támogatta, mely szót sem ejtett az intervencióról, csupán a bolsevizmust ítélte el. MacDonald megkísérelte összeegyeztetni a jobboldaliakat és a centristák álláspontját egy intervenciót elítélő és Oroszországba vizsgálóbizottság küldését indítványozó javaslattal. Ennek kudarca után azonban nem Friedrich Adler és Jean Longuet centristákat támogatta, akik szerint még nincs elegendő alap a bolsevizmus megítélésére, hanem a bolsevikokat közvetve azonnal elítélő jobboldaliakat, hangsúlyozva, hogy szocialista átalakulás csak a parlamenti demokrácia keretei között mehet végbe. Szerinte „a kisebbség diktatúrája” a forradalomnak csupán „a demokratikus rendszer” felé vezető rövid, átmeneti szakasza lehet. A bolsevizmus átfogó megtárgyalását egy későbbi, széles körű kongresszusra kívánta hárítani.²¹

A helyi szervezetek sora nem elégedett meg az országos vezetőség „felvilágosításkérésével” és tiltakozásával. Az ország minden részéből határozatokban követelték az intervenció beszüntetését. Számos szakszervezeti gyűlésen kijelentették: „Szükség esetén készek egy általános sztrájkot támogatni, hogy elérjék a brit erők visszavonását az orosz területről.”²²

A szocialista pártok fontos szerepet játszottak a kormány oroszországi politikája elleni tiltakozások szervezésében. Decemberben az intervenció elleni együttműködésről tárgyaló BSP, ILP és SLP közös kiáltványt adott ki. Ebben a kormánykoalíció fenntartását és a választások gyors kiírását annak jelül értékelték, hogy az uralkodó körök meg akarják előzni a közép-európai forradalmak hatását, a katonák hazatérése és a munkásság elégedetlensége nyomán várható politikai válságot. Követelték a szabadságjogok helyreállítását, a politikai foglyok szabadon bocsátását, a demokratikus rendszerek önrendelkezésének tiszteletben tartását, a blokád feloldását és az antantcsapatok Oroszországból való kivonását.²³ Elhatározták, hogy taktikai elképzeléseikről nyilatkozatokat készítenek, és ezeket egy újabb értekezleten megvitatják szervezetük egyesítésének előkészítése

²⁰ LPEC Minutes, 1918. dec. 18., 1919. jan. 3.; ACIQ: Intervention in Russia 1919. jan. 2. LSI/202; TUCPC Minutes, 1918. dec. 18.; LP CR 1919. 25. Az LP VB kezdeményezte az akciót és a TUCPB csatlakozott (LP/RU/18/1–8. LP Archives).

²¹ Official Bulletin of the International Labour and Socialist Conference, 1919. febr. 21.; Béki E.: Centristák a berni nemzetközi munkás- és szocialista konferencián. PtK, 1973. 1. sz. 88–89. L. még Béki E.: A szociáldemokrácia az első világháború után. A berni nemzetközi munkás- és szocialista konferencia (1919. február 3–10.) Budapest, 1987. A szovjet kormány engedélyezte a berni vizsgálóbizottság beutazását, de az antant a delegációnak nem adott útlevelet, feltehetően nem kívánta, hogy szovjetellenes rágalmaikat még jobboldali szocialisták is leplezzék.

²² Labour Leader, 1919. jan. 9.

²³ Uo. 1918. dec. 5.; Call, 1918. dec. 5.

céljából. 1919 elején e dokumentumokat az ILP kivételével meg is fogalmazták. Márciusban a három párt képviselőinek tanácskozásán azonban kiderült, hogy az ILP nem fogadja el a BSP és az SLP álláspontját a forradalmi taktikáról.²⁴ A BSP és az SLP ezután az ILP helyett az WSF-fel folytatott egységtárgyalásokat.

A BSP, az SLP, a WSF és a shop stewardok nem elégedtek meg az intervenció ellen tiltakozó határozatokkal és nyilatkozatokkal, hanem tetteket sürgettek, tömegsztrájkot akartak szervezni.²⁵ Az ILP ezt nem tartotta megvalósíthatónak, sőt MacDonald kifejezetten ellenezte. Az ILP az agitációt állította előtérbe. Így a brit csapatok hazahozataláért januárban röpiratot adott ki. Ebben sorra leleplezte az intervenció melletti érvek tarthatatlanságát. Rámutatott, hogy Németország kapitulációja után a beavatkozás célja nem lehet a keleti front „helyreállítása”, de „a bolsevik erőszakosságok” megtorlása sem, hiszen Anglia soha nem lépett fel a sokkal súlyosabb cári terror ellen. Nagy-Britannia valójában nem „erős kormányzatot” akar létrehozni, hanem az általa támogatott összeesküvések ellenére is már megerősödött szovjetrendszert szeretné megdönteni. A röplap kiemelte: a hivatalos propaganda „várakozásával” szemben az orosz lakosság nem üdvözölte felszabadítóként az intervenciósokat, sőt – tévesen ugyan, de feltehetően nagyobb hatással – azt állította, hogy a beavatkozás nyomán még a mensevikék és eszerek is „csatlakoztak” a bolsevikokhoz, az egyetlen valóban kormányozni képes erőhöz. Továbbá, az intervenciót lekicsinylő, félrevezető nyilatkozatokkal szemben rámutatott, hogy az antantcsapatok komoly erőt jelentenek, és az angol pénzügyi támogatás is igen nagy. Hangsúlyozta, hogy a beavatkozás ellenforradalmi kormányt akar hatalomra juttatni, a volt részvényesek, kötvénytulajdonosok, olajkirályok érdekében Oroszország további gazdasági kizsákmányolására, valamint azért, hogy a cári adósságokat behajtsa az elszegényedett proletárokon.²⁶ A röpirat fontos propagandaeszköz volt, de a csapatviasszavonás kikényszerítésére egyáltalán nem tűzött ki gyakorlati feladatokat, így nem foglalt állást általános sztrájk megszervezése mellett sem.

A londoni shop stewardok december 1-jén elhatározták, hogy január 18-án összehívják az intervenció beszüntetéséért együttműködni hajlandó szervezetek konferenciáját.²⁷ Január 18-án Londonban a shop stewardok, a BSP, az SLP és a WSF 350 küldötte tárgyalt az intervencióellenes általános sztrájkról. Ennek megvalósítására a többség még nem érezte elég erősnek a szervezeteket. Elhatározták, hogy mindaddig folytatják az agitációt egy újabb, általános sztrájkot meghirdető konferencia összehívásáért, amíg el nem érik az intervenció fegyverszállítás és blokádj beszüntetését s a csapatok visszavonását. Az agitáció irányítására 15 tagú bizottságot vá-

²⁴ BSPCR 1919. 10., 13–15.; ILPCR 1919. 22–23.; ILP Papers, 1919. BLPES

²⁵ Call, 1918. dec. 26., 1919. jan. 9.

²⁶ Labour Leader, 1919. jan. 9., 23. Az ILP később már támogatta az intervencióellenes sztrájk tervét.

²⁷ Herald, 1918. dec. 21.; Call, 1918. dec. 26.

lasztottak, ennek ismertebb tagjai Albert Inkpin és Harry Pollitt (BSP), Arthur MacManus (SLP és a clyde-i munkásbizottság), William Paul (SLP), Pankhurst (WSF), W. F. Watson és David Ramsay (shop stewardok) voltak. Felhívást adtak ki, hogy országszerte alakítsanak „El a kezekkel Oroszországtól!”-bizottságokat és tartsanak tömeggyűléseket. Egy másik határozatban kérték a kormányt, engedélyezze delegációjuk Oroszországba utazását, hogy „első kézből szerezhessenek megbízható információt” az ország viszonyairól.²⁸ A Times értesülése szerint a résztvevők különösen bíztak abban, hogy az intervencióellenes sztrájkhoz megnyerik a bányász-, a vasutas- és a szállítómunkás-szakszervezet Hármasszövetségének támogatását. Tárgyaltak arról is, hogyan szervezzék meg a sztrájkolók élelem- és tüzelőellátását és a tőkés sajtó megbénítására az áramszolgáltatás beszüntetését.²⁹

Az „El a kezekkel”-mozgalom első nagyszabású – tízezer résztvevős – londoni gyűlését a BSP rendezte február 8-án az Albert Hallban. Neves értelmiségiek, közöttük, G. B. Shaw, Bertrand Russell, Jerome K. Jerome táviratban köszöntötték a résztvevőket, s I. Z. Zangwill nagy hatású beszédet is tartott. Ott volt a szónokok között Fairchild és Maclean (BSP), Neil Maclean és Wallhead (ILP), továbbá Pankhurst (WSF), míg Snowden, Roden Buxton (ILP), Morel, Ponsonby (UDC), Smillie és Williams bányász-, illetve szállítómunkás-szakszervezeti vezetők az üdvözlőket küldték el.³⁰

Az „El a kezekkel”-mozgalom rövidesen különböző szervezetek és irányzatok egyre több vezetőjét és tagját fogta össze. Hamarosan országos agitációt folytatott, rölapokat adott ki, gyűléseket szervezett a brit csapatok visszavonásáért, az ellenforradalom támogatásának beszüntetéséért, a blokádfeloldásáért és a szovjet kormány elismeréséért. Körlevelekben hívta fel a helyi munkásszervezeteket, hogy küldjenek az intervenció ellen tiltakozó határozatokat parlamenti képviselőjüknek és a miniszterelnöknek, s ösztönnözzék sztrájkra a szakszervezeti vezetőségeket.³¹

Az „El a kezekkel”-mozgalom propagandájában fontos szerepet játszott az orosz információs iroda (People's Russian Information Bureau). Ezt, mint említettük, 1918 nyarán a BSP és a WSF vezetői hozták létre, hogy a matrózok által Angliába csempészett szovjet újságok, valamint a külföldi rádiók és szocialista lapok alapján leleplezze a szovjetellenes hazugságokat és sajtórágalmakat.³² Az Iroda 1918 végétől heti bulletint, rölapokat és brosúrákat adott ki. Terjesztésükben és az Iroda széles körű propaganda-munkájában december elején a baloldali szocialista pártok 33 helyi szervezete, 16 területi szakszervezeti tanács (Trade Council), 28 szakszervezet és shop steward szervezet vett részt. A bulletinok ismertették, hogy Ukrajnában a fegyverszünet után az antant és a német csapatok együttműködtek a

²⁸ Uo. 1919. jan. 23.

²⁹ Times, 1919. jan. 23.

³⁰ Call, 1919. febr. 13.; Daily Telegraph, 1919. febr. 10.; Times, 1919. febr. 10.; BSPCR 1919. 11.

³¹ W. P. and Z. K. Coates: A History of Anglo-Soviet Relations. London, 1944. 141.

³² Rotstejn: Narodnoje Bjuro Informacii o Rosszii... 217–218.

bolsevikok ellen. Közölték az Angliában jórészt elhallgatott Bullitt-féle megegyezési feltételeket (lásd később), valamint a Kolcsakkal szembe fordult mensevikok és eszerek intervencióellenes felhívásait.

A gyűléseken terjesztett rölapok decemberben és januárban a földdekrétumot, a szovjethatalom keleti politikáját, az ipar munkásellenőrzését és Gorkij intervencióellenes felhívását ismertették. Február–márciusban D. Young volt arhangelszki brit konzul, majd egy Arhangelszkben harcoló angol katona levelének közlésével küzdöttek újabb csapatok Észak-Oroszországba küldése ellen. Publikálták Litvinov 1918. decemberi és 1919. januári békeajánlatait, Lenin és Csicserin angol munkásokhoz intézett felhívásait, a Népszövetséggel kapcsolatos szovjet álláspontot és az eszerek Kolcsak elleni vádjait.

Az Iroda küzdött a londoni fehéremigráns Russian Liberation Committee 1919. február végétől megjelenő bulletinjeinek rágalmai ellen. Jellemző, hogy J. S. Middleton, az LP titkárhelyettese, a „nők nacionalizálásának” szovjetellenes rágalmát az Iroda közleményére hivatkozva utasította el. Az Iroda 1920 nyaráig működött. Ekkor az Angliába érkezett szovjet kereskedelmi küldöttség és az Oroszországból hazatért Labour-delegáció annyi közvetlen információval szolgált, hogy elveszítette korábbi jelentőségét.³³

A baloldal helyzetét különösen megnehezítette, hogy a győzelem utáni sovinszta közhangulatot a koalíció nacionalista és szociális demagógiával fokozta. A választások ennek hatására is kialakult eredménye szintén a parlamenten kívül akciók felé fordította a baloldali szocialista pártok és a szakszervezetek radikális tagjainak a figyelmét.³⁴ S bár az LP a szavazatok 22,2%-ával az ellenzék fő erejévé vált, a voksok 47,6%-ával 478 mandátumhoz jutott kormánykoalícióhoz képest nem volt súlya, 363 jelöltjéből ugyanis mindössze 57 került be az alsóházba. Kibukott több háborúellenes vezetője, közöttük MacDonald, Snowden és Jowett, sőt a jobbcentrum vezére, Henderson párttitkár is. A PLP így tulajdonképpen jobbra tolódott, megnőtt a mérsékelt szakszervezeti tagjainak súlya. Az LP VB-ben viszont a háborúellenes baloldaliak megtartották pozícióikat, így a pártvezetőség és a frakció között nőtt a feszültség, a PLP még Henderson mérsékelt irányvonalát is jobbról bírálta.³⁵ A frakció kulcsemberei – William Adamson elnök,

³³ Uo. 218–226.; Middleton Papers, WOR/12. 1919. márc. 19.

³⁴ Egy 1918. december 30-ai belügyi jelentés szerint „a pacifista és forradalmár képviselőjelöltek elsőprő veresége a legutóbbi választáson” valószínűleg a politikai tömegsztrájkért, „a direkt akcióért való földalatti forradalmi agitáció újjászületését eredményezi azon ürüggyel, hogy az alsóház megszűnt a nemzetet mint egészet képviselni.” (Swartz: i. m. 219.)

³⁵ Az LP a legutóbbi, az 1910. decemberi választás óta 371 ezerről majdnem 2,4 millióra növelte választói számát. Az Asquith vezette „független” – ellenzéki – liberálisok csaknem 1,3 millió szavazattal 28 mandátumhoz jutottak. A kormánykoalícióban belül a konzervatívok jelentősen megerősödtek: 335 helyhez jutottak, így Lloyd George 133 liberálisra a gyengébb, alárendelt partner szerepébe szorult (D. Butler–J. Freeman: British Political Facts 1900–1968. London, 1969. 141.; C. L. Mowat: Britain between the Wars 1918–1940. London, 1956. 2–9.; S. H. Beer: Modern British Politics. London, 1969. 145–146.; Cole: i. m. 83–87.; B. Webb: i. m. 144–145.; Times, 1919. jan. 7.)

egy koncepciótlan bányászkepviseelő, Clynes alelnök, a kormányból való kilépés ellenfele, Thomas, a vasutasok konzervatív főtitkára – azonnal fellépett a sztrájk ellen: „a választási kudarc”, mondták, nem lehet ok, hogy a szavazóurna helyett politikai sztrájkban bízzanak.³⁶

Az LP jobboldal erőfeszítései ellenére a szakszervezetek radikális tagjai és a szocialisták hatásosan agitáltak a sztrájkokért, 40–48 órás munkahetet, magasabb munkabért, új munkaalkalmak teremtését és a megélhetési költségek csökkentését követelve. Kezdték ugyanis felismerni, hogy a konzervatív többségű parlamenttől aligha remélhetnek nagyszabású reformokat a háború alatti nemzeti egység megőrzése ürügyén háttérbe szorított munkásigények kielégítésére. Elsőnek január második felében Belfastban, majd a Clyde-vidéki hajóépítő és gépipari munkások léptek sztrájkba, mivel a hadiiparban, a gép- és hajógyártásban volt a legnagyobb a munkanélküliség, és a blokád visszahatott, sújtotta a brit kikötőket és dokkokat is. Glasgow-ban, a skót viiharsarok központjában, a lázongásoktól tartó hatóságok csak katonai erőfeszítéssel, tánkok felvonultatásával, a tüntetők elleni brutális rendőrorrohamokkal és a shop steward sztrájkbizottság vezetőinek (Gallacher, David Kirkwood, Emanuel Shinwell stb.) letartóztatásával tudtak úrrá lenni a helyzeten.³⁷ A clyde-i sztrájkolók között Maclean csoportja (BSP) a csapatok Oroszországból való visszavonásáért, a blokád feloldásáért és a leszerelés meggyorsításáért is agitált.³⁸ A londoni dokkban a Pankhurst vezette WSF egy csoportja folytatott rendszeres hétvégi gyűléseken, továbbá illegális röplapokkal és plakátokkal intervencióellenes sztrájkagitációt. A bristoli dokkmunkások megtagadták egy hajó megrakását az orosz ellenforradalmároknak szánt hadianyagokkal.³⁹

Egy belügyi jelentés a munkásság elégedetlensége okai közt felsorolta a sorozáskor tett ígéretek nem teljesítését, s bizonyos ágazatokban az állami ellenőrzések beszüntetését is. „Bár az intervenció elleni tiltakozás hangos, motívuma nyilvánvalóan nem a bolsevik rendszer iránti szimpátia – vélte a jelentés –, hanem az egyes katonák és matrózok féelme az újabb külföldre küldéstől. Még a szélsőségesek is felismerték, hogy hasztalan országos sztrájkba hívni ilyen kérdésben. Abban reménykednek, hogy gazdasági sztrájkra szólítanak és azt használják fel az intervenció megállítása céljára.” Beszámolt a shop stewardok januári értekezletéről, amely a glasgow-i sztrájk kimenetelétől tette függővé, hogy az országos sztrájkot eldöntő

³⁶ Daily Telegraph, 1919. jan. 1.; Times, 1919. jan. 3.

³⁷ Mayer: i. m. 605–609.; A. Hutt: Post-War History of the British Working Class Movement. London, 1937. 16–17.

³⁸ Times, 1919. febr. 1.

³⁹ H. Pollitt: „Jolly George” Story. World News 1960. máj. 7. Pollitt, az „El a kezekkel”-mozgalom egyik vezetője, később a KP alapító tagja, kazánkovácsként a londoni dokkokban dolgozott és a Pankhursttól kapott illegális röplapokat, köztük Lenin egyik felhívását terjesztette. A hadianyagok berakásának megtagadására felszólító cikkét a Workers’ Dreadnought 1919. május 10-én közölte. Pollitt pályáját l. NMTÉ 1980. 231–234. A bristoli sztrájkra l. Call, 1919. jan. 30.

konferenciát összehívják-e. A shop stewardok Sheffieldben MacManus és J. T. Murphy részvételével kísérletet tettek katonákkal együtt helyi szovjet létrehozására.⁴⁰

Churchill hadügyminiszter attól tartott, hogy a sztrájkmozgalom kiszélesedése miatt nem tudják folytatni az oroszországi intervenciót.⁴¹ A hadügyminisztérium titkos körlevélben rendszeres heti jelentést kért a parancsnoktól arról, hogy csapataik felhasználhatók-e sztrájk törésre és oroszországi szolgálatra, alakítottak-e katonatanácsot (szovjetet) vagy szakszervezetet, milyen hatást gyakorolnak rájuk a szakszervezetek, s mi a véleményük a leszerelésről.⁴² Rendkívüli állapot esetére a belügyminiszter irányítása alatt megkezdtek egy szállítási szervezet létrehozását: az országot 16 kerületre osztották fel, s rendeletileg lehetővé tették járművek rekvirálását élelmiszerek és más közszükségleti cikkek szállítására.⁴³ A kormány február 4-én állandó bizottságot hozott létre a sztrájkellenes propaganda és szervezés irányítására, és elhatározta, hogy szükség esetén katonaságot használ fel a „rend” és a közszolgáltatások fenntartására.⁴⁴ A 30%-os béremelést, 6 órás munkanapot és a szénbányák nacionalizálását követelő bányászszakszervezet készülő sztrákjának elhárítására a kormány a bányászok és a bányatókészek képviselőiből álló paritásos vizsgálóbizottságot nevezett ki. A bányászokkal szolidáris vasutasoknak – leválasztásuk céljából – engedményeket tett. A szakszervezetek és a tőkészek közös – ún. ipari – konferenciájának összehívásával is igyekezett elhíttetni, hogy lényeges engedményekre, reformokra készül. Hónapok múltán vált világossá, hogy a szénbizottság kinevezése és az ipari konferencia összehívása csak az időnyerést szolgálta: a hadseregben kirobbant lázongások és a rendőrök sztrájkra készülődése miatt ugyanis a kormánynak az év első felében nem voltak megbízható erői a sztrájkmozgalom elfojtására.⁴⁵

Január–februárban a katonák lázongásainak és a munkások nyugtalanságának egyik oka mindenképp az Oroszországba küldéstől való félelem volt. A munkásszervezetek és lapjaik hatásosan érveltek azzal, hogy az intervenció beszüntetése esetén nem volna szükség a sorozás fenntartására. „A katonák elégedetlenségének egy része azon véleménynek tulajdonítható, hogy sokukat bizonyára Oroszországba küldik”, állapította meg Snowden, az ILP elnöke.⁴⁶ Sok angliai katonai táborban és állomáshelyen, sőt a csatorna másik oldalán és az oroszországi expedíciós csapatok között is tüntettek,

⁴⁰ Cab 24/74. 16524. 1919. jan. 28. PRO.

⁴¹ Nabokovnak, Kolcsak londoni képviselőjének 1919. február 5-ei távirata Omszkba Churchill-lel folytatott beszélgetéséről. Közli: Isztoricieszkij Arhiv, 1957. 2. sz. 67–68.

⁴² Daily Herald, 1919. máj. 13.

⁴³ P. S. Bagwell: *The Railwaymen. The History of the National Union of Railwaymen.* London, 1963. 376–377.

⁴⁴ Mayer: i. m. 610.

⁴⁵ Hutt: i. m. 17–25.; R. P. Arnot: *The Miners: Years of Struggle.* London, 1953. 184–187.

⁴⁶ Labour Leader, 1919. jan. 16.

lázongtak az azonnali leszerelésért. Rekvirált teherautón csapatok vonultak a hadügyminisztérium elé leszerelésüket és az intervenció beszüntetését követelve. A munkásokkal való együttérzésük jeléül a lázongó katonák gyakran szakszervezeteket, helyenként szovjeteket is alakítottak. Megmozdulásaik azonban irányítás nélküliek, ösztönösek maradtak, mivel a munkásmozgalomnak nem voltak számottevő kapcsolatai a hadsereggel, hiszen nagyrészt éppen a legradikálisabb, háborúellenes tagjai kerültek börtönbe a katonai szolgálat megtagadása miatt. A lázongások hatására a kormány és a katonai vezetés még így is kénytelen volt meggyorsítani a leszerelést, és feladni a sorkatonák Oroszországba küldésének tervét.⁴⁷

Vezető pozíciói és a megszokott módszerei védelmében a labourista jobboldal nyilatkozatokkal, beszédekkel, „fegyelmezéssel”, a sztrájkot támogató szakszervezeti tisztviselők felfüggesztésével határozottan fellépett a mozgalom radikális szárnyával szemben.⁴⁸ Az LP VB elvetette Williams, a szállítómunkások baloldali főtitkára javaslatát, hogy az alulról kezdeményezett spontán sztrájkok irányítására, a vezetőségek és a sztrájkolni akaró tagok megegyezésére hívja össze a szakszervezetek, a shop stewardok és a helyi LP-szervezetek országos konventjét, s ezen tárgyalják meg a rövidebb munkahét, a munkanélküli-segély bevezetésére és az intervenció beszüntetésére irányuló követeléseket.⁴⁹ Az LP VB ehelyett a TUC PB-hez fordult, hogy közös konferenciát tartsanak „az ipari nyugtalanságról”. Február 11-ei tárgyalásuk után a TUC PB körlevélben elítélte a tagság „nem hivatalos” sztrájkjait, és a vezetőségeket a fegyelem szigorú fenntartására buzdította.⁵⁰

Adamson és Clynes, a PLP elnöke és alelnöke, a parlament ülészekát megnyitó trónbeszéd (a kormányprogram) február 11–12-ei vitájában kérte a kormányt, hogy magyarázza meg az intervenció célját, mivel a csapatok Oroszországba küldése „nagy elégedetlenséget kelt”, s a munkásságot meg kell nyugtatni. Adamson szerint a munkanélküliséget és a drágaságot a forradalmárok kis csoportjainak sztrájkagitációja kihasználta, s ez az „állam stabilizását” veszélyeztető helyzetet teremtett. Hangsúlyozta, hogy az alkotmányos eszközök híve, s a Labour Party nem támogatja a forradalmi törekvéseket, sem a nem hivatalos (a szakszervezeti vezetőség által jóvá nem hagyott) sztrájkokat.⁵¹ Clynes elmondta, hogy az intervenció kérdését „hétről hétre a gyűlések ezrein felteszik. Az Albert Hall visszhangzik tőle, és bármennyire is mellőzzük a nyugtalanság e jeleit, ezek kétségtelenül gyarapodnak”.⁵²

⁴⁷ Call, 1919. jan. 2. és 16.; Herald, 1919. jan. 11. és 18.; Nation, 1919. jan. 18. A kormány január 10-ei ülésén H. Wilson főparancsnok „a hadseregbeli lázadás jeleiről” szólva elismerte, hogy „az Oroszországba küldés kilitása rendkívül népszerűtlen”, s ezért „lehetetlen megerősíteni az észak-oroszországi és szibériai csapatainkat”. (Mayer : i. m. 320. L. még A. Rothstein : The Soldiers' Strikes of 1919. London, 1980.)

⁴⁸ Daily Telegraph, 1919. febr. 5.; Times, 1919. febr. 6.

⁴⁹ Times, 1919. febr. 7.

⁵⁰ Daily Telegraph, 1919. febr. 6., 8.; TUCR 1919. 97–98.

⁵¹ PD 112. k. 58–61. 1919. febr. 11.

⁵² Uo. 165. 1919. febr. 12.

Adamson ugyanakkor nem fogadta el Churchill hadügyminiszter magyarázkodását arról, hogy a téli időjárás lehetetlenné teszi a brit csapatok visszavonását Észak-Oroszországból, a Kaukázusban pedig a rend fenntartására szükséges a jelenlétük. Figyelmeztette a kormányt, hogy a munkásság nem nyugszik bele újabb csapatok küldésébe, mert nem kíván vért ontani szovjetellenes kormányforma létrehozásáért.⁵³ Bármennyire is elitelik a szovjet kormányformát, jelentette ki J. H. Thomas, a Labour-jobbszárny prominens vezetője, ne avatkozzanak az orosz belügyekbe.⁵⁴

A PLP a katonai szolgálatról szóló törvény módosításával meg akarta gátolni, hogy újabb sorkatonákat küldjenek Oroszországba. Vernon Harts-horn bányász képviselő rámutatott szakszervezetének a csapatok visszavonását követelő határozatára és a munkások „általános” véleményére, hogy „fegyveres erőinket egy demokratikus kormány megdöntésére használjuk fel”. A szakszervezeteknek, mondta, szilárd meggyőződésük, hogy az orosz népnek magának kell megoldania saját felemelkedését.⁵⁵ Josiah Wedgwood radikális képviselő, aki áprilisban csatlakozott az ILP-hez, kimutatta: Churchill csak arra vállalt kötelezettséget a kormány nevében, hogy nagyméretű sorozott hadsereget nem küld Oroszország szívébe, ami nem zárja ki kisebb sorkatonai egységek határterületeken való felhasználását.⁵⁶ A módosító javaslat elvetése után Clynes kijelentette: ha „az orosz nép belügyeibe való beavatkozás céljára” munkásokat soroznak be, akkor az eddiginél „még erősebb és még hevesebb lesz a tiltakozás a munkáskörzetekben”.⁵⁷

Az angol munkásszervezetek jórészt az intervenció elleni küzdelem eredményének tekintették a szövetségeseknek a szovjet vezetőkkel való tárgyalásra irányuló kísérleteit. Tény, hogy január 16-án a békekonferencia Tízek Tanácsában a szovjet képviselők meghívását maga Lloyd George is az intervenció folytatásának akadályáival – a közvélemény ellenállásával, a csapatküldés esetén a katonák várható lázadásával –, továbbá a háború óriási terheivel indokolta. Nyíltan kijelentette, hogy a további fegyveres beavatkozás forradalomhoz, szovjetek létrehozásához vezetne Angliában. Sem a blokád, sem a fegyveres ellenállást nem tartotta alkalmasnak a szovjet kormány megdöntésére, és elismerte, hogy a szövetségesek csapatai nem hajlandók egy új cár hatalomra jutásáért harcolni. Wilson és Lloyd George január 23-án elfogadtatta azt a határozatot, hogy a bolsevikok és ellenfeleik képviselőit tárgyalni hívják a márvány-tengeri Prinkipo-szigetekre. Churchill és a francia katonai és politikai vezetők többsége azonban ezt meg

⁵³ Uo. 113. k. 674–675. 1919. márc. 6.

⁵⁴ Uo. 153. 1919. márc. 3.

⁵⁵ Uo. 114. k. 487–489. 1919. márc. 26.

⁵⁶ Uo. 489–492. 1919. márc. 26. Wedgwood a háború alatt több fronton is teljesített szolgálatot, 1918 elején különleges megbízással Oroszországba küldték. 1918 végétől ellenzéki független radikális képviselő, miután 1919 áprilisában az ILP-hez csatlakozott, a PLP tagja lehetett. 1920-ban részt vett az LP magyarországi ellenforradalmat vizsgáló bizottságában. 1921–23-ban a PLP alelnöke.

⁵⁷ Uo. 953–954. 1919. márc. 31.

kívánta hiúsítani, mivel attól tartott, hogy a fegyveres beavatkozás háttérbe szorul. Bátorításukra valamennyi orosz ellenforradalmi csoport elutasította a konferencián való részvételt.⁵⁸

A szovjet kormány viszont, a breszti békéhez hasonlóan, időt kívánt nyerni. Február 4-én bejelentette, hogy kész elküldeni képviselőit a Prinkipo-szigetekre, hajlandó tárgyalni az előző orosz kormányok külföldi adósságainak elismeréséről, a kamatainak nyersanyaggal való törlesztéséről. Területi engedményeket és gazdasági koncessziókat is kilátásba helyezett. Természetesen nem az orosz ellenforradalmárokkal, hanem a szövetségesekkel való tárgyalásokat helyezte előtérbe. A szövetségesek viszont nem annyira tárgyaló félként, mint inkább közvetítőként, sőt döntőbíróként kívántak fellépni.⁵⁹

Az angol munkásmozgalom különböző irányzatai támogatták a tárgyalás tervét. Henderson bízott a kormány orosz politikájának megváltozásában. Derűlátóan nyilatkozott arról, hogy nem küldenek több katonát Oroszországba, s az ottlevőket hazahozzák. A kormány, remélte, így reagál majd az LP, sőt az egész angol közvélemény intervencióellenességére. A szovjetek békekonferenciára való meghívásáról kijelentette, hogy „nem mindig könnyű követni Lloyd George politikáját. Emellett a bolsevikokhoz szóló felhívás a fegyveres intervenció abbahagyásának teljesen logikus következménye”. Kiemelte: „erősen és egyhangúan elleneztük az intervenciót. Szívből szeretném látni a terror politikájának befejezését. Az oroszországi káosz és zűrzavar állapota visszahat minden ország demokratikus mozgalmára, és megbénítja az alkotmányos alapon álló akciót.”⁶⁰

Adamson, a PLP elnöke, az alsóházban elégedetten üdvözölte a prinkipói javaslatot.⁶¹ Később azonban, amikor a konzervatívok keményen felléptek a tárgyalások ellen, már nem foglalt állást a bolsevikokkal való megegyezés mellett.

Snowden, az ILP elnöke, úgy vélte, hogy Lloyd George az intervenció kilátástalanságának hatására változtat politikáján: tárgyalni kíván a szovjet kormány-nyal, s ezt így de facto elismeri. Az okot abban látta, hogy a fegyveres beavatkozás következtében a mensevikek és az eszerek úgymond „csatlakozni kényszerültek a bolsevikokhoz”, ezzel megerősítették a szovjet kormányt, s ez így „jelenleg az összes antimonarchista és forradalmi erőket képviseli Oroszországban”. Emellett Litvinov békeajánlata „rendkívül mérsékelt és ésszerű”, ezt a szövetségeseknek el kell fogadniuk, ha egyáltalán akarják Oroszország megbékélését.⁶²

⁵⁸ Mayer: i. m. 437–439.; R. P. Arnot: Impact of the Russian Revolution on Britain. London 1967. 153–155.

⁵⁹ DVP 2. k. 57–60.

⁶⁰ LSI 3/238 LP Archives. Henderson interjúja a L'Humanité 1919. jan. 16-ai számában jelent meg. Fordítása megtalálható az LP VB jegyzőkönyvei között is, így feltételezhető, hogy körözték.

⁶¹ PD 112. k. 58–59. 1919. febr. 11.

⁶² Labour Leader, 1919. jan. 16. A Kolcsakkal szembefordult eszerek és mensevikek az intervenció ellen fellépve objektíve közelebb kerültek a bolsevikokhoz. (G. Z. Ioffe: Kolcsakovszkaja avantyura i jevo krah. Moszkva, 1983. 76–103.)

A szovjethatalom megerősödését és kitartó béketörekvését hangsúlyozva később rámutatott, hogy a bolsevikok azért támogatták a prinkipói tervet és ajánlottak jelentős engedményeket a megegyezésért, mert az újjáépítéshez békére van szükségük.⁶³

Joseph King, az UDC egyik vezetője, aki a választás előtt az ILP-hez csatlakozott, a prinkipói tervből előnyösnek tartotta, hogy a szovjet kormánnyal felveszék a kapcsolatot, fejezzék be a háborút, mivel – a fehérgárdisták elutasító álláspontja esetén – a bolsevikok erkölcsi tekintélye nő. Azt azonban, hogy a szovjet csapatokat, mégpedig győzelmeik idején, vonják vissza, annál is inkább elfogadhatatlannak tartotta, mivel az ellenforradalmároktól nem kívántak ilyen áldozatot a konferencián való részvételért. Kimutatta, hogy a meghívás szövege nem eléggé világos, s egyáltalán nem foglalkozik az antantcsapatok visszavonásával, a fehéreknek nyújtott anyagi támogatás beszüntetésével és a blokád feloldásával. Egy későbbi cikkében javasolta, hogy mivel a szovjet kormány megerősödött, és nincs más alternatív hatalom, szüntessék be a kilátástalan orosz ellenforradalom segítségét. Azt követelte, hogy a szovjet kormánnyal, mivel hajlandó elismerni elődei külföldi pénzügyi kötelezettségeit, ne csak békét kössenek, hanem gazdasági segítséget is nyújtsanak neki. A prinkipói konferencia megtartása érdekében minden demokratikus erőtlől állandó figyelmet és agitációt kért.⁶⁴

Fairchild, a BSP tekintélyes vezetője, a bolsevik kormány meghívását a béketárgyalásra azzal magyarázta, hogy az angol közvélemény erősebben intervencióellenes, mint a francia, és ezért Lloyd George engedni kénytelen, de ezt a hazai demokratikus körökben helyzete javítására ki is használja. Hangsúlyozta, hogy mivel a tömegek csakis a szovjet kormányt támogatják, csupán a bolsevikok jogosultak részt venni a békekonferencián, s az orosz ellenforradalmárok képviselőinek meghívását helytelenítette. Rámutatott: az antant azzal akarja meggátolni a bolsevik eszmék terjedését, hogy sorkatonák helyett önkénteseket küld, és gazdasági blokádot szervez. Sürgette a munkásokat, hogy lépjenek általános sztrájkba, és ragaszkodjanak ahhoz, hogy Oroszország számára hadianyagok helyett gépeket és mezőgazdasági felszereléseket gyártsanak.⁶⁵ A Call a tárgyalási tervet később is a munkások és katonák „komoly tiltakozása” eredményének tulajdonította, ezúttal azonban hangsúlyozta az antant őszintétlenségét is: „A szövetségesek a nyugalanság lecsillapítására abban a reményben jelentették be a prinkipói konferenciát, hogy a bolsevikok elutasítják a részvételt.” Mivel nem ez történt, a többi orosz erő szembenállását ürügyül használták fel a tárgyalás elejtésére. A munkásoknak továbbra is általános sztrájkot, a PLP-nek pedig obstukciót javasolt: „lehetetlenné kell tenni a Ház munkáját, amíg a kormány

⁶³ Uo. jan. 30.

⁶⁴ Uo. jan. 30., febr. 13. Az UDC márciusban megjelentette *J. King*: Politikánk Oroszország iránt c. röpiratát. Ez kiemelte, hogy a szovjet kormány a prinkipói javaslat elfogadásakor hajlandó volt lemondani a forradalmi propaganda idegen országokban való folytatásáról és megtéríteni az előző orosz kormányok külföldi adósságait.

⁶⁵ Call, 1919. jan. 16.

vissza nem vonja csapatainkat Oroszországból, fel nem oldja a blokádot, s be nem szünteti a pénz és a hadianyag küldését a szovjetek ellenségeinek.”⁶⁶

Wilson és Lloyd George nem ragaszkodott a prinkipói tervhez annyira, hogy leküzdhetette volna Churchill és a francia tábornokok és az orosz ellenforradalmi csoportok ellenállását.

Prinkipo helyett később, márciusban Moszkvában került sor a szovjet féllel való tárgyalásra, éppen akkor, amikor Kolcsak offenzívája erőteljesen kibontakozott. Wilson elnök megbízottja, W. C. Bullitt átadott Leninnek egy megegyezési tervezetet, amelyet Lloyd George egyik tanácsadója állított össze. Lenin a tervezetet átdolgozta és elfogadta. Ez előírta az antant-csapatok visszavonását, az intervenció és a blokád beszüntetését, valamenynyí politikai elítélt amnesztiáját s a hadifoglyok hazaengedését. Az orosz ellenforradalmárok az ellenőrzésük alatt álló területek megtartása fejében kötelezték volna magukat további támadásaik beszüntetésére. Így a szövetségesek ugyan elérték volna Oroszország megosztását, de a szovjet kormánynak sikerült volna megállítani Kolcsak támadásba lendült seregeit.⁶⁷

Kolcsak győzelmei azonban a szovjet kormánnyal való megegyezés ellenfeleit erősítették. Hatásukra Wilson és Lloyd George már újabb puhatolózó tárgyalásokra sem vállalkozott. Wilson nem fogadta hazatért diplomatáját, Lloyd George pedig, miután a Daily Herald március 31-én és április 1-jén közölte Lansbury párizsi tudósításait a Bullitt-féle megegyezési tervről, még azt is letagadta, hogy Bullitt küldetéséről akárcsak tudomása is lett volna. A New Statesman rámutatott, hogy az angol kormány várakozó álláspontra helyezkedett „abban a reményben, hogy tavasszal Gyenyikin és Kolcsak megoldják a problémát győztes előrenyomulással délről és keletről”.⁶⁸

A Bullitt-misszió hírére a kormánykoalíció konzervatív szárnya határozottan fellepett a szovjet kormánnyal való tárgyalás ellen. Tiltakozását alátámasztotta egyrészt az a híresztelés, hogy az észak-oroszországi angol erők veszélybe kerültek, és felmentő csapatokra van szükség, másrészt a „bolsevik terrorról” ekkor megjelentetett fehér könyv. „Tegnap bejelentették, hogy további csapatokat kell küldeni Oroszországba. Ma reggel a kormány egy 88 oldalas fehér könyvet produkált a bolsevik atrocitásokról. Az összefüggést nem nehéz meglátni” – írta április 4-én a Daily Herald.⁶⁹

Az alsóház ellenséges légkörében Josiah Wedgwood egyedül lépett fel a Bullitt-jelentés kapcsán az oroszországi brit csapatok biztonsága érdekében a bolsevikokkal való tárgyalás mellett. Néhány nap múlva garanciát követelt, hogy az állítólag veszélybe került angol expedíciós erők felmentésére küldött csapatokat ne további előrenyomulásra használják fel, hanem, amint lehet, visszavonják őket. Rámutatott, hogy a fehér könyvet ismeretlen

⁶⁶ Uo. febr. 27.

⁶⁷ DVP 2. k. 602–603.; New Statesman, 1919. okt. 11. Special Supplement.

⁶⁸ New Statesman, 1919. márc. 29.

⁶⁹ Mayer: i. m. 636.

személyek fecsegéseiből tendenciózan állították össze, a szovjet kormányban „jót is látó” D. Young, R. Robins és mások oroszországi beszámolóiból azonban semmit sem tartalmaz. „A terrort – mondotta – Oroszországban valójában a bolsevikoknak az a felismerése indította el, hogy egyfelől külső támadás, másfelől belülről orvgyilkosság fenyegeti őket, éppúgy, ahogyan Franciaországban 1793-ban.” Mivel a földhöz jutott orosz parasztság érdekelte a forradalom fenntartásában, végtelen és kilátástalan háború fenyeget. Ehelyett a brit kormány törődjék bele, hogy „Oroszország szocialista állam lett”. Anglia sokat tehetne az oroszországi terror megszüntetéséért, ha nem az emigránsokat támogatná, hanem feloldaná a blokádot, engedélyezné a kereskedelmet, és megegyeznének a szovjet kormánnyal.⁷⁰

A PLP szónokai, Thomas, O’Grady és Clynes, nem támogatták Wedgwoodot. A bolsevikok „diktatórikus módszereit” élesen elutasították, bár nem tekintették őket jogcímnek az intervencióra. Adamson az önkéntes „felmentő” csapatok küldésébe belenyugodott, de a felmentők és felmentettek gyors visszavonását kérte, mivel „a nép kilenczede” ellenzi, hogy angol katonák legyenek Oroszországban. Clynes azzal érvelt, hogy a nagy létszámú seregekkel való beavatkozás meghaladná Anglia erejét, a „kis méretekben” való beavatkozás pedig eredménytelen lenne, de önkéntesek küldését ő is elfogadta. „A szocializmus tagadásának” minősítette a bolsevizmust, mivel ez szerinte felszámolja „a választott intézményeket” és a nem proletár osztályokat, pedig a szocializmus csak „a parlamenti intézményeken keresztül nem egy osztály, hanem az egész közösség érdekében” teremthető meg.⁷¹

A PLP magatartását különféle okokból a mozgalom több iránya eléggé élesen elítélte. A jobboldali New Statesman, a szovjetek és a fehérharcosok hatalma helyett egy harmadik erő, a mérsékelt szocialisták és a burzsoázia demokratikus körei kormányzatának híve, a bolsevikellenes fehér könyv kérdésében Wedgwooddal értett egyet, és bírálta Sexton dokkmunkászvezérnek lényegében a konzervatívokéval azonos álláspontját, hogy „a terror miatt” nem szabad tárgyalni a bolsevikokkal. Rámutatott, hogy „az ellenforradalom vezetői nem végzik ki a vagyonosokat, s áldozataik rokonai és barátai nem kerülnek kapcsolatba a brit miniszterekkel vagy a parlament tagjaival”, de csalás feltételezni, hogy az angolok támogatta gyenyikinisták jobban tisztelik az emberi életet, mint a bolsevikok. A bolsevikok iránti gyűlölet oka a tőkés magántulajdon felszámolása, nem pedig a terror.⁷² Végeredményben a bolsevikokkal való tárgyalással, az intervenció és a blokád megszüntetésével, a kereskedelmi kapcsolatok helyreállításával a szovjethatalom feladását szeretne volna elérni.⁷³

Snowden „nagyon kiábrándítónak” ítélte a PLP-nek a kormány választási ígéretei megszegése miatti elégedetlenség, az ír, az egyiptomi és indiai

⁷⁰ PD 114. k. 1648.; 2973–2983. 1919. ápr. 7. és 16.

⁷¹ Uo. 2956. és 3000–3002. 1919. ápr. 16.

⁷² New Statesman, 1919. ápr. 12. és 26.

⁷³ Uo. ápr. 5. és 26.

népmozgalmak fegyveres elfojtása, az intervenció és a blokád idején tanúsított magatartását, s attól tartott, hogy a választók elfordulnak az LP-től, és újra a liberálisokban fognak reménykedni.⁷⁴

A PLP „tétova és alázatos szellemét” legélesebben a Call bírálta: „Adamson kérdést tesz fel a kormány oroszországi politikájáról. Ő maga semmit sem javasol, és semmit nem ítél el. Amikor nem kapja meg az információt, alázatosan valami más felé fordítja figyelmét. J. H. Thomas enyhén megrója Churchill oroszországi intervenciókért”, majd „meglepően arrogánsan és tudatlanul” a bolsevizmust a cári rezsimnél is rosszabbnak deklarálja.⁷⁵

Az „El a kezekkel”-mozgalom követeléseit a PLP helyett a Hármasszövetség és más szakszervezetek, az LP többi helyi szervezete és a szocialista pártok karolták fel. Az LP VB-től a párt boltoni és glasgow-i szervezete, az ILP, a BSP és az SLP, valamint a bányász- és textiles szakszervezet levélben intervencióellenes konferencia összehívását kérte.⁷⁶ Az orosz szövetkezetek egyik angliai képviselője a blokád következményeire hívta fel a VB figyelmét. A VB elhatározta, hogy megvizsgálja s az angol szövetkezetekkel és a TUC PB-vel megtárgyalja a kérdést.⁷⁷ Az LP nemzetközi és kereskedelmi-pénzügyi tanácsadó bizottságai április elején javasolták, hogy a párt lépjen fel a Szovjet-Oroszországgal való hadéktalan békekötésért, a blokád feloldásáért és az orosz szövetkezetekkel való kereskedelem felújításáért. Ez utóbbi céljából indítványozták a brit kormány és az oroszországi kapitalista társaságok kapcsolatainak megvizsgálását. A fehérek ellenőrizte orosz területekkel a szövetségesek, így Anglia is kizárólag tőkés társaságokon keresztül kereskedtek. A javaslat szerint az LP támogassa az angol szövetkezeteket, hogy kapjanak engedélyt a kormánytól a széles körű, 50 milliós tagságú orosz szövetkezeti mozgalommal való kereskedelemre. Ettől orosz élelmiszerek és nyersanyagok behozatalát, a szükségletek nem profitszerzés diktálta árakon való kielégítését és a nemzetközi szövetkezeti kereskedelem kiépítésének kezdetét is remélték.⁷⁸ Az LP VB e javaslatokat együttműködési ajánlattal megküldte az angol szövetkezetek parlamenti bizottságának. E szövetkezetek közül a Coöperative Wholesale Society végül egyezményt kötött az orosz termelő- és értékesítő szövetkezetekkel,

⁷⁴ ILPCR 1919. 33–36.

⁷⁵ Call 1919. márc. 27.

⁷⁶ LPEC Minutes, 1919. febr. 5., márc. 5., ápr. 2. A bányásszakszervezet konferenciája március 26-án szőlította fel a kormányt, hogy „azonnal vonjon vissza minden brit csapatot Oroszországból”, amelyeket – H. Smith alelnök szavai szerint – a kapitalista befektetések védelmében küldtek oda (Arnot: Miners, 227.). Az LP és az ILP skóciai szervezeteinek „az orosz ügyek” megvitatására szervezett konferenciáján február 15-én nemcsak e be nem avatkozást és a csapatok visszavonását követelték, hanem azt is, hogy a munkások nyújtsanak segítséget az orosz szocialista építéshez, s a brit és az orosz szövetkezetek működjenek együtt (LP Scottish Council Fifth Annual Conference Report. Edinburgh, 1919. 9.).

⁷⁷ LPEC Minutes, 1919. márc. 5.

⁷⁸ Minutes of the LP Advisory Committees on International Questions and Trade Policy and Finance, 1919. ápr. 1.

hogy élelmiszerrek és nyersanyagok ellenében Rosztovon keresztül iparcikket szállít.⁷⁹

Az ILP április 20–22-ei konferenciája is állást foglalt a blokád haladéktalan feloldása, továbbá a kötelező katonai szolgálat eltörlése és az általános, teljes leszerelés mellett.⁸⁰ A konferencián Snowden elnök kiemelte, hogy az új, „osztályok és rendszerek” között megkezdődött háborúban az intervenció célja a szocialista forradalmak minden eszközzel való eltiprása. Azzal is számolt, hogy a párizsi imperialista békefeltételek elősegítik az európai forradalmak terjedését. Alkotmányos tradícióikra hivatkozva azonban hangsúlyozta, hogy Angliában „valószínűleg nem kell erőszakos eszközökhöz nyúlni”, mivel „az új rendet a békés és demokratikus módszerek felhasználásával” kifejleszthetik. Az intervenció ellen hozott határozat felhívta a kormányt, hogy vonja vissza csapatait és flottáját az orosz területekről és vizekről, továbbá befolyásolja szövetségeseit is hasonló lépésre. A konferencia véleménye szerint még „nincs elég elérhető anyag igazságosan megítélni” a szovjethatalom „különleges körülmények között” kényszerűségből alkalmazott módszereit. A hivatalos körök változatlanul folyó „szégyenletes hazugságkampánya” miatt a párt „a politikai módszerekről idő előtti ítéleteket hozva az imperialista kormányok manővereinek és ferdítéseinek áldozatául esnek”. Megbízható ismeretek szerzése céljából helyeselte a berni Internacionálé vizsgálóbizottságának Oroszországba utazását, és elítélte a párizsi békekonferenciát, hogy ezt meggátolta.⁸¹ A berni konferencia létrejöttét üdvözlő határozat arra hivatkozott, hogy a párt már a háború alatt az antant és a központi hatalmak szocialistáinak közös értekezletét követelte. A mozgalom „minden szekcióját helyesen képviselő” Internacionálé helyreállítását sürgetve tiltakozott az ellen, hogy az LP továbbra is megakadályozza az ILP-küldöttek nemzetközi konferenciákon való részvételét, de illuzórikusan valamennyi szocialista irányzat egyesítésére törekedve tulajdonképpen elítélte a forradalmi baloldal külön szervezetének, a Kommunistá Internacionálénak (KI) a létrehozását is. A pártvezetőség a proletárdiktatúra nyílt elutasítása céljából a fenti határozatot megkísérelte azzal kiegészíteni, hogy a szocializmust csak a polgári demokratikus intézmények és szabadságjogok teljesebb mértékű felhasználásával lehet létrehozni. A baloldaliak azonban rámutattak, hogy ez megváltoztatná az egész határozat jellegét és nyíltan elítélné a szovjet rendszert, így a konferencia elvetette a vezetőség kiegészítő indítványát, és Snowden ellenkezését leküzdvé az eredeti javaslatot fogadta el.⁸²

⁷⁹ LPEC Minutes, 1919. máj. 7.; New Statesman, 1919. júl. 5.; Labour Party: Labour Policy and Famine. London, 1919. 13–14. A párt úgy vélte, a szervezetek útján folyó, lényegében cserekereskedelem nemcsak a profitszerzést, hanem a pénz- és valutaproblémákat is kiküszöböli. A röpiratot az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottságának felkérésére Roden Buxton, az UDC egyik vezetője írta, aki már a választás előtt az ILP-höz csatlakozott (LP/IAC/1./58. 1919. júl. 18.). Trevelyan is a választás előtt, Morel és Ponsonby pedig a választás után lépett be az ILP-be és fontos szerepet játszott az LP külpolitikájának kialakításában.

⁸⁰ ILPCR 1919. 63–65., 93–94.

⁸¹ Uo. 40–42., 73–74.

⁸² Uo. 67–70.

A szovjetrendszer vitájában Jowett, a vezetőség tagja, az angol parlamentarizmus hagyományaira, mély gyökereire hivatkozva szovjetek létrehozása helyett csupán a kormánykabinet eltörlését javasolta. Helyébe a parlamenti frakciók által választott és a nagyságukkal arányos összetételű ügyosztálybizottságokat kívánt állítani. A szovjeteket csak Oroszország különleges viszonyai között és Magyarországon, ahol a tanácsokat szerinte minden osztály támogatja, tekintette sikeres kísérletnek. A felsőbb szovjet szervek küldöttek útján történő, azaz közvetett választására hivatkozva hangsúlyozta, hogy a szovjetrendszer a parlamentárisnál nem képviselőibb jellegű. Ezután több baloldali helyi szervezet az angliai szovjetrendszer létrehozását indítványozta. Egyik képviselője rámutatott, hogy Jowett javaslatának elfogadása nem a forradalmi kormányokat támogatná, hanem a kapitalista kormányzati rendszert tartaná fenn. Mások hangsúlyozták, hogy a legutóbbi választási demagógia, a tömegek félrevezetése a parlament csekély értékét bizonyította. Végül a szovjetek kérdését határozathozatal nélkül levették a napirendről,⁸³ de ez a jobb- és a balszárnny közötti erőpróbakon inkább a jobboldaliak sikerét jelentette.

A BSP-nek az ILP-vel egy időben tartott konferenciája radikálisabb döntéseket hozott. Hitet tett a szocialista „világforradalom” közelgő győzelmé, újabb szovjethatalmak létrejötte mellett. Egyúttal kötelezte magát: minden rendelkezésre álló eszközzel cselekvésre készíti a munkásokat, hogy a nemzetközi tőke támadásaival szemben megvédjék a szovjetköztársaságot, és az angol kapitalizmust is a lehető leggyorsabban megdönthessék. Túlnyomó többséggel elutasította Fairchild azon módosító javaslatát, hogy az angol viszonyok nem alkalmasak szovjetrendszer létrehozására, és a szakszervezetek elegendők a munkásérdekek védelmére.⁸⁴

Az LP vezetőinek opportunizmusát elítélve a konferencia végül is 86 szavazattal 32 ellenében továbbra is a Labourhoz tartozás mellett döntött. Kimondta, hogy a BSP „a szocialista párt funkcióit akkor valószínűleg legjobban, ha tagjai hangot adnak a marxista szocializmusnak, osztályharcnak, és belülről támadják a reakciós elemeket magában a Labour Partyban”.⁸⁵

A BSP az Oroszországról szóló hivatalos hírek legnagyobb részét „értéktelennek” tekintette. Nem tagadta, hogy történt erőszakosság, hiszen ez minden forradalom jellemzője, s „van éhínség és nyomorúság és kétségtelen gazdasági stagnálás. Meg volnánk lepve, ha nem ez lenne a helyzet, tekintve a régi, rothadt rezsimek jellegét, a katonai védekezésre koncentrálás szükségét, a blokádot és más országok általánosan ellenséges voltát. Oroszországot a vezető hatalmak elzárták a világtól, és feketelistára tették. Ezért a berni kongresszus bizottságának bármilyen vizsgálódása, amely megerősítené a dolgokat, véleményünk szerint nem igazolná, hogy csatlakozzunk az imperialistákhoz Szovjet-Oroszország elítélésével. Ellenkezőleg, olyan Interna-

⁸³ Uo. 80–84.

⁸⁴ Call 1919. ápr. 24.

⁸⁵ BSPCR 1919. 5.

cionáléhoz kívánunk csatlakozni, mely őszintén meghívja és elfogadja a szovjet pártot mint egyik szekcióját.” Ennek megfelelően Maclean azt javasolta, hogy a berni Internacionálével minden kapcsolatot szakítsanak meg, és a párt csatlakozzék a KI-hez. A konferencia elhatározta, hogy erről megszavaztatja a tagságot. Az októberben nyilvánosságra hozott eredmény szerint a KI-hez csatlakozás ellen 4, mellette pedig 98 szervezet szavazott.⁸⁶

Az LP számos párt- és szakszervezet követelése ellenére nem hívott össze konferenciát a kormány oroszországi politikája elleni fellépés megtárgyalására. Március eleji döntése alapján viszont a Népszövetség alapszabálytervezetének megvitatására a TUC-val április 3-án értekezletet szervezett. Itt Oroszország elszigetelését, a kordonpolitikát azzal utasították el, hogy a Népszövetség alapszabálytervezetével kapcsolatban elfogadott módosítások követelték: Oroszország és a központi hatalmak a szervezetnek már megalakulásától kezdve tagjai lehessenek, sőt Orosz- és Németország a vezető testületében is helyet kapjon. A küldöttségek választását és ellenőrzését a kormányok helyett a parlamentek feladatává kívánták tenni. A javaslatok a béke fenntartását szolgáló nemzetközi szervezet létrehozását célozták, hogy ez ne lehessen az antant hatalmi politikájának eszköze.⁸⁷

Az eredeti napirendtől függetlenül – a szervezők meglepetésére – a bányász-, a textilmunkás- és a mozdonygépész-szakszervezet kezdeményezésére a konferencia határozatot hozott egy rendkívüli kongresszus összehívásáról, hogy az eldöntse, milyen akcióval érhető el a csapatok Oroszországból való hazahívása, a blokád feloldása, a sorozási törvényjavaslat visszavonása és a katonai szolgálatot megtagadók szabadon engedése. A határozatot betérjesztő Smillie a sztrájk jogosságát és célravezető voltát hangsúlyozta.⁸⁸

Az LP VB április 3-án este elhatározta, hogy a TUC PB-vel együtt dönt e konferencia összehívásáról. A PB többsége azonban április 8-ai külön ülésén az újabb értekezlet ellen foglalt állást „azon az alapon, hogy már sok országos konferencia volt az utóbbi időben, sőt egy ilyen konferenciának nincs hatásköre általános sztrájkot hirdetni, s ilyennel fenyegetőzni a beváltás bizonyossága nélkül, csökkentené a munkásmozgalom presztízsét”. Ehelyett javasolták, hogy az LP és a TUC delegációja tárgyalja meg az április 3-ai követeléseket Bonar Law-val, a Párizsban tartózkodó Lloyd George helyettesével.⁸⁹ A VB és a PB másnapi közös értekezletén Frank Hodges, a bányászok főtitkára az egész mozgalmat képviselő konferencia összehívása mellett szolt, s a sztrájkra szólításhoz – tekintve, hogy nem gazdasági, hanem politikai célokat tűztek ki – a szokástól eltérően nem tartotta szükségesnek a tagság időrabló megszavaztatását. Az értekezlet igen viharos volt. Elvetette azt a halogató javaslatot, hogy a közös delegációval várjanak Lloyd George Párizsból hazatéréséig. Végül elhatározták, hogy

⁸⁶ Call, 1919. ápr. 24. és okt. 9. Fairchild és H. Alexander, a párt ismert vezetői, kilépésükkel tiltakoztak a KI-hez csatlakozás ellen.

⁸⁷ LPCR 1919. 23.; Daily Telegraph, 1919. ápr. 4.; Times, 1919. ápr. 4.

⁸⁸ LPCR 1919. 26–27.; Daily Herald, 1919. ápr. 5.

⁸⁹ LPEC Minutes, 1919. ápr. 3.; TUCPC Minutes, 1919. ápr. 8.

másnap, 10-én átnyújtják követeléseiket Bonar Law-nak. Az albizottság által összeállított memorandum végleges szövegében a 10-én külön ülésező két vezetőség nem tudott megegyezni. A PB ragaszkodott a sorozási törvényjavaslat eltörlése követelésének kihagyásához, a VB pedig emiatt inkább visszalépett a delegációból. A PB megkísérelte, hogy csak a memorandumot ejtsék el, s a delegáció az április 3-ai határozat szellemében tárgyaljon. Az LP VB időközben eredeti formájában elfogadta a memorandumot mint sajtónak szánt nyilatkozatot, és berekesztette ülését. Így a PB újabb javaslata késve érkezett,⁹⁰ és úgy tűnt, hogy még a Bonar Law-hoz menő deputáció terve is füstbe ment.

Az LP VB nyilatkozata állást foglalt az oroszországi katonai beavatkozás beszüntetése mellett. Megegyezést sürgetett az ellenségeskedések azonnali beszüntetésére és az angol erők biztonságos visszavonására. Az április 3-ai többi követelést is támogatta, s a blokád feloldása előfeltételül Wilson 14 pontja szellemében gyors békekötést követelt.⁹¹

Az LP VB a további teendők eldöntésére a szervezőbizottságát hatalmazta fel. Ez április 15-én nem fogadta el a mozdonygépész-szakszervezet levélbeli javaslatát, hogy kezdeményezzen nemzetközi háborúellenes sztrájkot, valamint a deptfordi és a croydoni LP-szervezet indítványát, hogy az április 3-ai követelések mellett szervezzen tüntetéseket. Csupán arra szólította fel a helyi szervezeteket, hogy a szokásos május első vasárnapi gyűlésen a szónokok az LP VB sajtónyilatkozatának pontjaira koncentrálják figyelmüket.⁹² Middleton titkárhelyettes a szervezőbizottság feladatának az esetleges konferencia összehívását tartotta, de az adott körülmények közt el sem tudta képzelni, hogy e bizottság az április 3-ai határozatokkal mit kezdjen.⁹³

Miután értesült a közös delegáció tervének kudarcáról, a bányászszakszervezet vezetősége április 16-án hármas szövetségbeli partnerei segítségét kérte. A szövetség aznap este állást foglalt, hogy az április 3-ai követelésekkel kapcsolatos akció eldöntésére a TUC PB hívjon össze országos szakszervezeti konferenciát, és hogy a PB következő ülésén a három szakszervezet képviselői fejtsék ki az idevágó álláspontjukat.⁹⁴

A TUC PB május 15-ei ülésén a Hármas Szövetség képviselői a sztrájkokról döntő konferencia összehívása érdekében hivatkoztak a Daily Herald által két nappal korábban leleplezett – már említett – hadügyminisztériumi

⁹⁰ Minutes of the LPEC and TUCPC Joint Meeting, 1919. ápr. 9.; TUCPC Minutes, 1919. ápr. 10.; LPEC Minutes, 1919. ápr. 10.

⁹¹ Daily Herald, 1919. ápr. 11.; Times, 1919. ápr. 11.

⁹² LP Organisation and Elections Sub-Committee Minutes, 1919. ápr. 15.

⁹³ Middleton Papers ADV/8. Middleton 1919. máj. 23-i levele Ben Turnerhez. Április 16. és május 8. között számos helyi szervezet sürgette az április 3-ai határozatok teljesítését az LP VB-től. A Londoni Szakszervezeti Tanács e célból felajánlotta segítségét tüntetés szervezéséhez, mert „nagyon kíván valamit tenni, hogy nyomást gyakoroljon a kormányra”. Middleton szerint az LP VB kész együttműködni, de egyedül a TUC-nak kell döntenie a sztrájkokról (LP/RU/18/12–34. LP Archives).

⁹⁴ LPEC Minutes, 1919. máj. 7.; Daily Herald, 1919. ápr. 17.; TUCR 1919. 98.

titkos körlevélre, amely jelentéseket kért a csapatok sztrájk törésre, intervencióra való felhasználhatóságáról.⁹⁵ A TUC PB elhatározta, hogy küldöttséget meneszt a kormányfőhöz az április 3-ai követelések megtárgyalására, és csak ezután dönt a továbbiakról.⁹⁶ Május 22-én Stuart-Bunning elnök, a delegáció szószólója, szelíd, békülékeny hangnemben kérte Bonar Law-t, hogy „tisztázza” a munkásságot nyugtalanító kérdéseket: Miért avatkoznak be most Oroszországban, hiszen a cárizmus idején sose tették? Az intervenció nem csupán a sorozás fenntartását szolgáló ürügy-e? Ha valóban kell csapatokat küldeni, miért nem lehet önkénteseket? Végül figyelmeztetett, hogy nem kielégítő válasz esetén valószínűleg szakszervezeti konferenciát hívnak össze, és ez „majdnem biztosan általános sztrájk mellett döntene”.

Válaszában Bonar Law kijelentette: az alkotmányt veszélyeztetné, ha a szakszervezetek a politikai kérdéseket kivennék az alsóház kezéből. Kifejezte azt a reményét, hogy a PLP ezt nem támogatja, s kijelentette, hogy a szakszervezetek kormányellenes fellépését „az állam összes erői felhasználásával le kell törni”. Az intervencióval szerinte nem akarnak egy másik kormányformát rákényszeríteni az orosz népre, és nem avatkoznak be az orosz belügyekbe. Önmagát cáfolva kijelentette: ha Kolcsak megígéri, hogy győzelme után alkotmányozó nemzetgyűlést hív össze, akkor tovább is támogatják hadianyag-szállítmányokkal. Kilátásba helyezte a sorkatonából álló expedíciós csapatok visszahívását és önkéntesekkel való helyettesítésüket. Az új sorozási törvényre azért van szükség, mondta, mert további leszereléseket csak így hajthatnak végre, és kevesen jelentkeztek önkéntesnek. A hadügyminisztériumi körlevél visszavonását egyáltalán nem, a blokád megszüntetését pedig csak a békeszerződés aláírása utánra ígérte meg.⁹⁷

A TUC PB május 22-én és 28-án Bonar Law válaszait megtárgyalva 7 szavazattal 5 ellenében úgy döntött, „elég kielégítőek” ahhoz, hogy ne fogadják el a Hármasszövetség javaslatát rendkívüli konferencia megtartására. A Bonar Law-val folytatott tárgyalás jegyzőkönyvét megküldték a szakszervezeteknek. Indítványozták az LP-nek, hogy az alsóházban „gyakoroljon nyomást” a kormányra e kérdésekben, a PB maga csupán a sorozásról kért kielégítőbb választ, és a hadügyi körlevél visszavonását sürgette.⁹⁸

R. Williams a baloldaliak hangulatát jelző, nagyon éles kritikával kijelentette a sajtónak: nem csalódott, mert „semmit sem várt a PB-től”, mivel az

⁹⁵ A körlevél széles körű felháborodást keltett. Tiltakozott a gépipari és hajóépítő-, a mozdonygépész- és fűtő-, a vasutas-szakszervezet; az LP, az ILP és a BSP több szervezete (LP/RU/18/39–91.). A PLP szónokaként Adamson, Wedgwood és Maclean bírálta a körlevél szakszervezet- és szovjetellenes célját (PD 116. k. 1474–1477.; 1557–1566. 1919. máj. 14–15. és 29.). A Scotland Yard különleges osztályának vezetője szerint a körlevél „publikálásával okozott kárt aligha lehet eltúlozni” (Ullman: i. m. 131.).

⁹⁶ TUCPC Minutes, 1919. máj. 5.

⁹⁷ Daily Herald, 1919. máj. 29.; Times, 1919. jún. 4.

⁹⁸ TUCPC Minutes, 1919. máj. 22. és 28.

„nagyon messzire távolodott az aktív szakszervezeti tagok álláspontjától, még messzebbre, mint maga Churchill”. Tapasztalta a gyűléseken, tüntetéseken a hadügyi körlevél és a sorozás miatti felháborodást, mondta Williams, így a tiltakozó mozgalmat szerinte „nem felülről fogják befolyásolni vagy irányítani, hanem ez spontánul, a munkásság egyszerű tagjai közül jön majd létre”.⁹⁹

A Call rámutatott, hogy Bonar Law, nem félve a harctól, „bismarcki hajthatatlansággal”, a TUC PB viszont, „reszketve a harc kilátásaitól”, félénk, békülékeny szellemben tárgyalt. Bonar Law szerint „az egész országot” képviselő kormány nem hajthatja végre „egy szekció”, a Hármas Szövetség követelését, a lap viszont hangsúlyozta: „a Hármas Szövetség határozata a nép kívánságával eleven összhangban álló politikai program, és megvalósítására a Labour a demokrácia minden szabálya szerint jogosan folyamodhatnék nem megszokott eszközökhöz.”¹⁰⁰ „Az uralkodó osztály lakájai” című cikkében még élesebben bírálta a TUC delegációját, mert a Hármas Szövetség fenyegető sztrájkjából, „a súlyos nehézségből” csupán „valamilyen kiutat találni” ment Bonar Law-hoz. „Kérték a minisztert, segítsen nekik a (tőkés – S. R.) rendet fenyegető bármely veszély elhárításában, és a segítség elnyerése érdekében előre mérsékelték követeléseiket”; a kormány tegye humánusabbá a blokádot, csak önkéntesekkel folytassa az intervenciót. Biztosították Bonar Law-t, hogy nincsenek forradalmi szándékaik. „A deputáció visszavonult anélkül, hogy még a mérsékelt követeléseire is csak egyetlen engedményt ért volna”, majd közölte a Hármas Szövetséggel, hogy elégedett a válasszal. A Call szerint forradalmi tettek helyett eddig a Hármas Szövetség vezetéi is csak szavakra voltak képesek, ezért javasolta: a tagság hívjon össze konventet, „bocsássa el tehetetlen és becsstelen vezetőit, jelöljön ki sztrájkbizottságot, üzenjen hadat a kormánynak, az alsóháznak és a brit kapitalizmus egész államgépezetének! Itt az ideje, hogy a tömegek saját kezükbe vegyék sorsuk irányítását!”¹⁰¹

A vasutas-szakszervezet vezetősége május 29-én elítélte a TUC PB döntését, és állást foglalt amellett, hogy a Hármas Szövetség hívja össze a rendkívüli konferenciát. A szállítómunkás-szakszervezet június 6-ai értekezlete 3:1 arányban jóváhagyta a szövetség sztrájk melletti politikáját, s előírta a tagság megszavaztatását a sztrájk kimondása előtt. A „becstelen és indokolatlan” hadügyminisztériumi körlevél visszavonását is követelte. Miután a bányászok is kitartottak az április 3-ai követelések mellett, a Hármas Szövetség június 24-én mindhárom tagszervezetének teljes küldöttkonferenciáját július 23-ára összehívta.¹⁰²

A TUC PB sztrájkellenes magatartásával szembeni elégedetlenséget a hadügyi körlevél mellett a szövetségesek május 26-ai jegyzéke is fokozta.

⁹⁹ Times, 1919. jún. 5.

¹⁰⁰ Call, 1919. máj. 29.

¹⁰¹ Uo. 1919. jún. 5.

¹⁰² Times, 1919. máj. 30., jún. 7., júl. 23.

Ebben az antant diplomáciai elismerést ígért Kolcsaknak, ha néhány feltételt teljesít (összehívja az alkotmányozó nemzetgyűlést, elismeri a finn és a lengyel függetlenséget, „rendezi” a baltikumi és a kaukázusi problémákat). Ezzel egyfelől legalizálni akarták a beavatkozást, másfelől meg akarták nyerni az intervenciónak az önállóságra törekvő határállamokat, végül pedig ki akarták szélesíteni Kolcsak társadalmi bázisát a liberálisabb szovjetellenes erőkkel. A szövetségeseket kielégítette az admirális válasza, pedig ez a balti és a kaukázusi népeknek csak autonómiát ígért, s még a finn függetlenség eldöntését is áthárította a majdani alkotmányozó nemzetgyűlésre.¹⁰³

Kolcsak elismerése és támogatása ellen Wedgwood tiltakozott a parlamentben. Hangsúlyozta, hogy az admirális nem tarthatja meg ígétét, hiszen alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása esetén távoznia kellene. Elmondta, hogy puccsal került hatalomra, fellép az eszerek ellen, erőszakkal toboroz, borzalmas terrort gyakorol, hadifoglyokat legéppuskáztat, megfizedeltet, halálra éheztet. Többször is interpellált a fehérterror szörnyűségei, a tömeges letartóztatások, kivégzések és a hadifoglyokkal való embertelen bánásmód miatt.¹⁰⁴

A *New Statesman* szerint csak a kudarcra ítélte „rövidlátó reakciónak” köszönhetnék Kolcsak elismerését. Az admirális – egyébként valószínűtlen – győzelme csak minden addiginál „rombolóbb anarchiához” vezetne. Kolcsak csupán papíron adhat biztosítékot a korlátlan diktatúra bevezetése ellen. Valójában nem hívhat össze alkotmányozó nemzetgyűlést, hiszen az országnak mindössze egy negyedrésszel rendelkezik, ahol nem is lehet választást tartani, a régi nemzetgyűlés pedig szembefordult vele. Kolcsak elismerése a *Labour Leader* szerint is csak a káoszt és a fehérterrort fokozná. Győzelme esetén az admirális a régi közigazgatás képviselőiből álló tanács (zemsztvo) segítségével készítené elő az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat. A lap a későbbiekben a szövetségesek jegyzékében csupán önigazoló ürügyet látott, hiszen minden lehető segítség megadásával gyakorlatilag már elismerték Kolcsakot, noha nem is tett eleget a jegyzék valamennyi feltételének.¹⁰⁵

Kolcsak elismerésére, május végétől kezdődő vereségsorozata és a nyugati közvélemény ellenszenve következtében, végül nem került sor. Az angol ellenzék Kolcsak tetteit és reakciós nyilatkozatait felhasználta a kormány bírálataira. Omszki megbízottján keresztül Curzon június 21-én mérsékletre intette az admirálist, figyelmeztetve, hogy további támogatását a közvélemény megnehezíti.¹⁰⁶

Kolcsak visszavonulása ugyan már megkezdődött, viszont a szovjethatalmat hónapokig súlyosan veszélyeztető Gyenyikin-offenzíva még csak küszöbön állt. Ekkor a berni Internacionálé angol és francia delegátusainak

¹⁰³ Uo. 1919. jún. 7., 13–14.

¹⁰⁴ PD 116. k. 2469–2474.; 117. k. 304–305. 1919. jún. 6. és 26.

¹⁰⁵ *New Statesman*, 1919. máj. 31., jún. 7.; *Labour Leader*, 1919. máj. 29.; jún. 5. és 30.

¹⁰⁶ *Ullman*: i. m. 216–217.

olaszországi útján felmerült egy intervencióellenes nemzetközi akció terve. MacDonald és Longuet május végén és június elején megkísérelte az olasz és a svájci szocialista vezetőket rábeszélni, hogy pártjaik ne a KI-hez, hanem a berni Internacionáléhoz csatlakozzanak. Május 30-án Rómában, majd június 2–3-án Milánóban az olasz vezetők, köztük Turati, Serrati és D'Arragona javaslatára, hogy szervezzék meg az olasz, a francia és az angol munkások legalább 24 órás közös tiltakozó sztrájkját az orosz és a magyar tanácsállamok védelmében, elhatározták, hogy június 15-én Párizsban a három ország képviselői együttesen döntenek az akcióról.¹⁰⁷ MacDonald Milánóban kifejtette, hogy itt csupán a berni Internacionálé, nem pedig az LP képviselője, a – szerinte különben is sikertelenségre kárhozottatott – sztrájk kérdésében nincs felhatalmazása, ez ügyben az olaszoknak közvetlenül az LP-hez és a TUC-hoz kell fordulniuk. Az olasz párt körlevele és sajtója szerint viszont személy szerint egyetértett a sztrájk tervével. Az angol polgári lapok ezért támadták is, mire MacDonald nyílt levélben leszögezte, hogy az angol mozgalmat semmiféle akció mellett nem kötelezte el.¹⁰⁸

MacDonald és Longuet további, berni tárgyalásáról június 5-én a német külügyminisztérium olyan értesülést szerzett, hogy Longuet a 24 órás sztrájkot nemcsak az intervenció, hanem a békeszerződés ellen is tervezte, a svájciak is helyeselték a sztrájkot, csak az angol álláspont volt bizonytalan: MacDonald megígérte, hogy Londonban igyekezni fog meggyőzni kollégáit. Ha az angol mozgalom jóváhagyja az akciót, ez 5–6 nap múlva megtörténhet. MacDonald beszámolt külföldi tárgyalásairól az LP VB-nek, javaslatait azonban a szűkszavú jegyzőkönyv nem ismerteti.¹⁰⁹

Az LP és a TUC nem képviseltette magát a párizsi értekezleten. Henderson táviratban közölte, hogy „az idő rövidsége miatt” a párt nem tud rajta részt venni, és a sztrájkhoz az angol szakszervezetek megszavaztatása és beleegyezése szükséges.¹¹⁰ A TUC PB az olasz és a francia szakszervezetek meghívólevelére való „válaszul” csupán a Hármasszövetség követelésére tett lépéseit kívánta ismertetni.¹¹¹ A franciák és az olaszok később mindenestre úgy ítélték, hogy a TUC nem is válaszolt meghívásukra. Az angolok magatartása miatt a június 24-ére kitűzött sztrájkot későbbre halasztották. A francia szocialista jobboldal a szovjet és a magyar Vörös Hadsereg sikereire hivatkozva azt bizonygatta, hogy az intervencióellenes sztrájk felesleges, a többség azonban a sztrájk célját a leszerelés és az amnesztia követelésével is kibővítette, és elhatározta, hogy az LP és a TUC megnyerésére delegációt indít Angliába.¹¹²

¹⁰⁷ LSI 3/271 Avanti, 1919. máj. 30. L'Humanité, 1919. jún. 4. Lapszemle, LP Archives.

¹⁰⁸ Times, 1919. jún. 10., 12. MacDonald jelentésében a berni Internacionálétól nyilatkozatot, határozatot sürgetett „parlamenti akció” érdekében (G. A. Ritter: Die II. Internationale 1918/1919. 2. k. Berlin–Bonn, 1980. 865–867.).

¹⁰⁹ Mayer: i. m. 786–787.; LPEC Minutes, 1919. jún. 23.

¹¹⁰ Times, 1919. jún. 14.

¹¹¹ TUCPC Minutes, 1919. jún. 11.

¹¹² Times, 1919. jún. 16.; Avanti, 1919. jún. 20.

Az olasz és francia küldöttek közül csak a mérsékeltabb Renaudel, Jouhaux, Dumoulin és D'Arragona jutott el június 24-én Southportba, az LP-konferencia színhelyére. Longuet és Frossard beutazását az angol hatóságok Folkestone kikötőjében nem engedélyezték. Miután a két delegátus hiába kérte táviratban Lloyd George és Bonar Law közbelépését (akik állítólag késve kapták meg a sürgönyöket), kénytelen volt Franciaországba visszahajózni.¹¹³ Az LP tiltakozása, továbbá parlamenti interpellációja csak egy belügyminiszteri magyarázkodást eredményezett, amely szerint a delegátusokat Franciaországból kapott értesülés alapján tartóztatták fel az ügy „tisztázására”.¹¹⁴ A Southportba érkezett küldöttekkel Bowerman, a TUC főtitkára közölte: a TUC PB ellenzi, hogy a sztrájk ügyében konferenciát hívjanak össze. Másnap, június 25-én a delegátusok kifejtették a VB-nek, hogy az angolok távolmaradásával a nemzetközi sztrájk sokat veszítene a súlyából, a szakszervezeteik megszavaztatása pedig jelentős késlekedést okozna. A VB végül, sztrájk helyett, azonos határozatokat hozó egyidejű tüntetéseket javasolt. Cramp kifejtette, hogy a Hármas Szövetség a saját céljaiért sztrájkba léphet, de a közös demonstratív sztrájkkal nem foglalkozik. A VB tüntetésekről szóló indítványát s a MacDonald, Webb, Williams és Henderson által fogalmazott közös határozatot június 26-án az olaszok és a franciák elfogadták. Így az LP-konferencia utolsó napján, a politikai tömegsztrájkról szóló vita eldőlt előtt, a VB jóváhagyásra előterjeszthette a nemzetközi tüntetések tervét is.¹¹⁵ A július 20–21-én tartandó tüntetések megszervezését minden egyes országban a „körülményeknek és a működési módszerüknek legmegfelelőbb formában” írták elő. A közös határozatban követelték a fegyveres beavatkozás, a blokád megszüntetését, az orosz és a magyar munkáskormány diplomáciai elismerését. A tüntetések mellett a parlamenti akciót és az ország körülményei közt lehetséges nyomás egyéb eszközeit is fel kívánták használni.¹¹⁶

Az LP június 25-én kezdődött háromnapos évi konferenciája vitáinak középpontjában már az intervenció elleni politikai sztrájk állt. A VB beszámolója elismerte, hogy sok szervezet határozatban kérte: a párt és a szakszervezetek közös konferenciája tárgyalja meg a sztrájkot. A VB többsége azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a VB-nek sem jogköre, sem hatalma nincs ilyen lépésre, s a döntést, mivel a sztrájk anyagi terheit nekik kell vállalniuk, óvatosan áthárította a szakszervezetekre.¹¹⁷ A beszámoló e részét a VB csupán 10:7 arányban, majd 9:7 arányban fogadta el.¹¹⁸

Az LP és a TUC vezetőségének az intervencióval kapcsolatos politikáját több felszólaló élesen bírálta. Smillie, a nagy tekintélyű bányászvezér, elítélte a VB-t, mert „ugyanazt az álláspontot vallja, mint minden kizsák-

¹¹³ Times, 1919. jún. 27.

¹¹⁴ Uo. 1919. jún. 27.; LPEC Minutes, 1919. júl. 8.; Labour Leader, 1919. júl. 17.

¹¹⁵ LPEC Minutes, 1919. jún. 25–26.; TUCPC Minutes, 1919. júl. 9.

¹¹⁶ LPCR 1919. 156.

¹¹⁷ Uo. 27. és 122.

¹¹⁸ LPEC Minutes, 1919. jún. 5.

mányoló, kapitalista és politikus”, s „mindennél jobban fél” a politikai sztrájkoktól. Hangsúlyozta, hogy a sztrájkot a Hármas Szövetség nem csupán a szakszervezetek feladatának tekinti, hiszen a bányászok már április 3-án általános – tehát párt- és szakszervezeti – konferencia összehívását sürgették, erre azonban sem az LP, sem a TUC vezetősége nem volt hajlandó.¹¹⁹

Williams, a szállítómunkások főtitkára, kijelentette: „a TUC Parlamenti Bizottságának vannak olyan tagjai, akik reakciósabbak a brit kormánynál”, s tevékenységük „védi és rejtí a kormány magatartását”. Hangsúlyozta, hogy a hadüzenet nélkül folytatott szovjetellenes háború nem alkotmányos, és a jogos politikai sztrájkokkal szemben a hadsereg, a flotta és a rendőrség megbízhatatlansága miatt a kormány tehetetlen volna.¹²⁰

Smillie és Williams mellett Frank Hodges a bányász-, John Bromley a gépész-, J. T. Cramp a vasutas-szakszervezet, David Kirkwood és Neil Maclean az ILP, George Deer a BSP nevében támogatta a politikai tömegsztrájkot. A sztrájk pártolói többségükben nem voltak forradalmárok. Nem a fennálló rend megdöntésére és a hatalom megszerzésére törekedtek, hanem a szovjetellenes politika beszüntetésére akarták kényszeríteni a kormányt. Jogosnak és célravezetőnek tekintették a sztrájkot a kormánnyal szemben, amely választási demagógiával, a közvélemény félrevezetésével jutott hatalomra, és nem kapott felhatalmazást az intervencióra.

A labourista jobboldal képviselői, MacGurk, Tillett, Brace, Sexton és Clynes, a polgári körökhöz hasonlóan, alkotmányellenesnek és antidemokratikusnak tartották a politikai sztrájkot, mert ez a társadalom csupán egyik részének, a munkásságnak az akaratát az „egész nemzetre” kényszerítené rá. Egyedül a szavazóurnát ismerték el s tekintették biztos és célravezető harci eszköznek. Az LP legutóbbi választási eredménye szerintük azt bizonyította, hogy a tagság nemhogy politikai sztrájkra, de egyszerű választási harcra is éretlen, s még e téren is hosszú nevelőmunkára van szükség. Nem vették számításba, hogy a decemberi választások LP-re hátrányos körülményei sajátosak és mulékonyak voltak s azzal érveltek, hogy az akkori „kudarc” nem indokolhatja a sztrájkot. John MacGurk elnök kijelentette, ha a munkások nem voltak elég öntudatosak ahhoz, hogy a választásokon az LP-t jobban támogassák, nem valószínű, hogy egy politikai sztrájk mellett inkább kiállnának. Sexton dokkmunkásvezér szerint viszont éppen ellenkezőleg, a sztrájk olyan hatékony lenne, hogy forradalomba, polgárháborúba sodorná az országot, s a munkásszervezetek lerombolásához vezetne. Sexton nyíltan hangot adott az LP jobboldaliak azon félelmének, hogy a sztrájk megerősítené a baloldal befolyását, veszélyeztetné a szakszervezeti vezetőség hatalmát, olyan erőket engedne szabadon, amelyeket már nem tudna ellenőrzés alatt tartani. Clynes kifejtette: a munkások a sztrájkkal veszélyes precedenst teremtenének arra, hogy egy majdani LP-kormánnyal szemben

¹¹⁹ LPCR 1919. 118–119.

¹²⁰ Uo. 117.

az uralkodó körök is alkotmányellenes eszközökhöz nyúljanak. Eszerint prominens labourista jobboldaliak hitték, ha a munkásság nem nyúl törvénybe ütköző eszközökhöz, akkor a burzsoázia sem fog ezekhez folyamodni. Minden, amit a jobboldaliak ajánlani tudtak: parlamenti törvényekért küzdeni, és akár évekig is várni egy új választásra. „Mi lesz akkor Oroszországgal?” – kiáltottak közbe egyes türelmetlen küldöttek.¹²¹ A PLP intervencióval kapcsolatos tétlenségét még a jobboldali Herbert Morrison, az LP londoni szervezetének titkára is élesen elítélte. A PLP-nek fel kellett volna ismernie, mondta, hogy az Oroszország elleni háború a nemzetközi szocialista és szakszervezeti mozgalom ellen irányul, s politikai-szakszervezeti téren egyaránt a kormány megbuktatására kellett volna törekedni.¹²² Az ILP nevében Wallhead és J. Myles azért bírálta a PLP-t, mert maga hivatalosan nem is kezdeményezett vitát az orosz kérdésben. Adamson elhárította a kritikákat, mondván, hogy a PLP mindent megtett, amit számarányához képest tehetett. A megoldást csupán képviselőik számának növelésében és LP-kormány alakításában látta.¹²³

A több szervezet indítványából összeállított intervencióellenes határozatot az LP egyik helyi szervezetének és a BSP-nek a küldötte terjesztette be. A határozat az intervenció minden formája (csapat-, hadianyag-szállítás, pénzügyi segítség), valamint a blokád és a cenzúra beszüntetését követelte. Megállapította, hogy a beavatkozás „célja az orosz szocialista köztársaság megdöntése” a finánciókések érdekében. Végül utasította a VB-t: „konzultáljon a TUC PB-vel, hogy e követelések kierőszakolására politikai és ipari erejük fenntartás nélküli felhasználásával fejtsenek ki hathatós akciót”.¹²⁴ Ebben értelemszerűen benne volt a politikai tömegsztrájk követelése. Az 1893 ezer szavazattal 935 ezer ellenében elfogadott határozat a baloldal sikere volt.

A southporti konferencia után az LP VB június 27-én jóváhagyta azt a listát, hogy mely választókerületekben tartanak tüntetéseket július 20-án. Az általános szervezőmunkát a pártközpontra bízta. Elhatározta, hogy minden helyre két szónokot küld, s az akció sikere érdekében körlevelet intézett a helyi szervezetekhez.¹²⁵ A southporti konferencia intervencióellenes határozatáról a TUC PB-vel csak július 9-én sikerült közös tárgyalóasztalhoz ülni. Ezzel kapcsolatban az LP VB „semmilyen különös javaslatot nem terjesztett elő”, s „az általánosságban folytatott vita” nem hozott megegyezést: a TUC kitartott elutasító álláspontja mellett. Ezután az LP VB 14 szavazattal 4 ellenében mégis elhatározta, felszólítja a PB-t: az intervenció és a sorozás megszüntetéséért hívjon össze külön kongresszust annak megvitatására, hogy „vajon kell-e közvetlen szakszervezeti akcióba lépni, s ha igen, milyen eszközökkel”. Azt a módosító indítványt, hogy a PB erről

¹²¹ Uo. 117–121. és 158–161.; *Liberator*, 1919. szept.

¹²² *LPCR* 1919. 128. Morrison pályáját 1. NMTÉ 1988. 220–223.

¹²³ Uo. 123. és 132.

¹²⁴ Uo. 136–157.

¹²⁵ *LPEC Minutes*, 1919. jún. 27.

szavaztassa meg a szakszervezeti tagságot, a VB, szintén a fenti arányban, elvetette. A „vajon kell-e” megszorítás a southporti határozott állásponthoz képest azonban visszalépés volt. A TUC PB a VB indítványa fölötti döntést július 10-én 22-ére, vagyis a nemzetközi akció utánra halasztotta.¹²⁶ Az LP VB végeredményben nem sokat tudott tenni, hogy a TUC PB-nak a southporti határozattal szembeni ellenállását leküzdje.

A nemzetközi akció előkészítésére a május–júniusi általános izgalom és sztrájkhullám elapadása után, tehát viszonylag kedvezőtlen légkörben, hátrányos körülmények közt került sor. Ez az eredetileg június 24-ére tervezett akció halogatásának következménye volt. Halasztást okozott június közepén az angolok távolmaradása a párizsi francia–olasz tárgyalásokról, majd Southportban az akció időpontja körüli vita: az olaszoknak nem felelt meg július eleje, mert a szervezés szempontjából túl közelinek találták, a franciáknak pedig a hónap közepe, a július 14-ei nemzeti ünnepük miatt. Így végül július 20-ára, vasárnapra, az angolok tüntetésekből, 21-ére a franciák és az olaszok általános sztrájkban állapodtak meg. A szervezőkre a harci szellem újjáélesztésének feladata várt, különösen Angliában és Franciaországban.

Az angol–francia–olasz akció terve széles nemzetközi visszhangot váltott ki. Németország, Ausztria, Svájc és más országok munkásszervezetei is csatlakoztak; több-kevesebb sikerrel ugyan, de szerveztek intervencióellenes megmozdulásokat.

Az intervenció elleni tiltakozás alkalmából a szovjet szakszervezetek központi tanácsa a Hármasszövetségnek és általában az angol szakszervezeteknek üdvözlő táviratot küldött. Ebben azt a reményét fejezte ki, hogy „a forradalmi út, amelyre a brit munkásosztály élgárdája lépett, más országoknak is példaképül fog szolgálni a szocializmusért folytatott végső harcra.”¹²⁷

Csicserin szovjet külügyi népbiztos már június 6-ai üzenetében kérte az antantországok munkásszervezeteit, hogy a tervezett nemzetközi akció során az intervenció közvetett formáiról se feledkezzenek meg.¹²⁸ Július 17-én az angol, a francia és az olasz munkásokhoz intézett felhívásában hangsúlyozta, hogy „a háború és a blokád folytatásáért a teljes felelősség” kizárólag Szovjet-Oroszország ellenségeit terheli, mivel a szovjet kormány „mindenkor mindent megtett a béke elérésére”. Felsorolta az antanttal való békekötésre 1918 augusztusa és 1919 májusa között tett nyolc szovjet kísérletet. Kiemelte, hogy a Szovjet katonai sikerei ellenére változatlanul kívánja a háború és a blokád beszüntetését. Végezetül kijelentette: „Reméljük, hogy az antantországok munkásszervezetei kényszeríteni fogják kormányaikat e kísérletek feladására és a Szovjet-Oroszországgal való normális viszonyok helyreállítására.”¹²⁹

¹²⁶ Minutes of the TUCPC and LPEC Joint Meeting, 1919. júl. 9.; LPEC Minutes, 1919. júl. 9.; TUCPC Minutes, 1919. júl. 10.

¹²⁷ Politikatörténeti Intézet Archivuma 501/15. f. 1. ö. e. 215. o. Csicszerin 1919. jún. 7-én küldte el a táviratot.

¹²⁸ Uo. 213. Csicszerin jún. 6-ai távirata.

¹²⁹ Uo. 306–309. Csicszerin júl. 18-ai távirata.

A július 20–21-ei akció terve ellen Grigorij Alekszinszkij, a mensevik párt szélső jobboldali Jegyinsztvo csoportjának egyik vezetője, hosszú táviratot küldött az LP southporti konferenciájának. Hasonló szövegű nyílt levélben hívta fel Párizsból az antantországok munkásait, hogy semmilyen támogatást ne nyújtsanak a szovjet kormánynak. A bolsevik politika következményének tüntette fel Szovjet-Oroszország nehézségeit, melyeknek májusig, Moszkvából való távoztáig, úgymond, „szemtanúja” volt. Szerinte számos iparág, köztük a hadifontosságú fémipar, az államosítás miatt leállt, mivel még nem volt eléggé fejlett a közös tulajdonba vételre. A munkatermelékenység fokozására tett intézkedéseket, a darabbér és a prémiumrendszer visszaállítását, a munkásellenőrzés „eltörlését” (valójában felelős igazgatók kinevezését – S. R.) „a kapitalista kizsákmányolás legrosszabb formáihoz való visszatérésnek” minősítette. Az intervenciónak, a blokádnak, a polgárháborúnak nem tulajdonított szerepet a városi lakosság csökkenésében, vidékre vándorlásában, az élelemhiányban, a magas árakban és a munkanélküliségben. A bolsevikellenes pártok és lapok működését meggátoló proletárdiktatúrát „antiszociális és barbár rezsimként” támatta. Arra hívta fel a munkásokat, hogy a szolidaritás semmi jelével ne gátolják a bolsevizmus elleni harcot, mivel ez csakhamar úgysí győzedelmeskedik majd.¹³⁰

Az LP VB június 8-án elhatározta, hogy az üzenet publikálásáról addig nem dönt, amíg információt nem szerez Alekszinszkij jó- vagy rosszhiszeműségéről. Miután a felhívást július 17-én a Russian Liberation Committee nevű londoni fehérgárdista szervezet elküldte az angol lapoknak, az LP VB következő ülése már nem foglalkozott az üggyel.¹³¹ Alekszinszkij üzenetének nyilván nagyobb hatása lett volna a közvéleményre, ha nem a fehérgárdisták, hanem az LP teszi közzé.

Az LP július 20-ára 28 választókerületben szervezett tüntetést.¹³² A jobboldali labourista vezetők számos nyilatkozatban állást foglaltak a politikai sztrájk ellen.¹³³ A legális tüntetések keretein való túllépésre csak néhány kisebb szocialista párt és baloldali szakszervezeti vezető ösztönzött. Ezek számoltak azzal az eshetőséggel, hogy a jobboldal által irányított akció sikertelen marad. Lansbury már az LP június 14-ei londoni tüntetésén fellépett a francia és az olasz munkásokkal közös 24 órás sztrájk mellett.¹³⁴ Június 21-én Manchesterben számos szakmai és szocialista szervezet „El a kezekkel Oroszországtól”-bizottsága elhatározta, hogy előkészítő konferenciákat szervez az egyszerű tagok, a „közkatonák” országos kongresszusának összehívására és az intervencióellenes sztrájkról való döntésre. Kezdeményezésük az „El a kezekkel”-mozgalom országos

¹³⁰ Open Letter to All Workers in Allied Countries from Gregor Alexinsky 1919. júl. 17. BLPES.

¹³¹ LPEC Minutes, 1919. júl. 8., szept. 11.

¹³² Uo.

¹³³ Clynes, Henderson, Thomas és Bevin is ellenezte a direkt akciót. (A. Bullock: The Life and Times of Ernest Bevin. 1. k. London, 1960. 105–106.)

¹³⁴ Manchester Guardian, 1919. jún. 16.

szervezetének kiépítéséhez vezetett. A machesteri gyűlésen részt vett Williams és Smillie is.¹³⁵

A baloldali szakszervezeti vezetők közül Williams cikkét a BSP lapja, a Call, Smillie és Hodges táviratát az ILP orgánuma, a Labour Leader közölte. Ezek a nemzetközi akció támogatására szólították fel a munkásokat.¹³⁶

A BSP, az SLP és a WSF a kommunista párt megalakításáért folytatott június 13-ai és 21-ei tárgyalásán állást foglalt a proletárdiktatúra szovjet formában való létrehozása mellett. Mivel az SLP és a WSF ellenezte az LP-hez való csatlakozást, erről a KP megalakítása után három hónappal a tagság megszavaztatásával kívántak dönteni. A nemzetközi akciókhoz csatlakozás érdekében „A brit munkásokhoz” címmel felhívást adtak ki. Ebben elutasították a szakszervezetek megszavaztatásával való késlekedést. Ha a francia és az olasz dolgozók az eredetileg tervezett időpontban sztrájkba lépnek – hangzik a kiáltvány –, akkor „felhívjuk a brit munkásokat, hogy sztrájkoljanak azon a napon anélkül, hogy bármilyen bizottságra vagy konferenciára várnának”. Hangsúlyozták, hogyha a megmozdulásért az LP „elhárítja a felelősségét, akkor az egyszerű tagok akciója döntő és parancsoló szükségletté válik”. A felhívás aláírói között volt Inkipin és Pankhurst, a BSP és a WSF, majd a későbbi KP ismert vezetője. Az SLP lapja, a Socialist hamarosan ismét felhívott a július 21-ei országos sztrájkra.¹³⁷

Az ILP is felhívással támogatta a nemzetközi akciót. Ebben szembeállította a cári és a szovjet kormánnyal kapcsolatos brit politikát: a cárizmushoz baráti szálak fűzték, ennek atrocitásairól nem adott ki fehér könyvet, megdöntésére nem küldött csapatokat, s nem támogatta minden eszközzel ellenele. Az októberi forradalom viszont „megrázta a világkapitalizmus alapjait”, és a továbbterjedés veszélye miatt „a kapitalistáknak minden áron meg kell akadályozniuk a gazdasági forradalom sikerét Oroszországban. Ezért folytatnak ellene hadüzenet nélküli háborút, s támogatják lőszerrel, tankokkal, mérges gázokkal, hadfelszereléssel az ellenforradalmárokat, akik meg akarják dönteni a forradalmat és helyreállítani az autokratikus zsarnokság régi rendszerét”. A felhívás befejezésül az angol és az orosz munkások érdekeinek közösségét hangsúlyozta.¹³⁸

Walton Newbold, az ILP balszárnyának egyik vezetője, az intervenció-sok rabló, gyarmatosító céljaira, az orosz bányakincsek, főként a kőolaj megszerzésének tervére mutatott rá. Arra is figyelmeztetett, hogy mivel az orosz kapitalizmus helyreállításával a szövetségesek olcsó munkaerőhöz jutnának, a nyugati munkásság béreit is lenyomnák.¹³⁹

MacDonald, az ILP jobbszárnyának vezetője a nemzetközi akciót egyfelől azért támogatta, mert véleménye szerint az ellenforradalom meghosz-

¹³⁵ Liberator, 1919. szept.; Times, 1919. jún. 23.

¹³⁶ Call, 1919. júl. 17.; Labour Leader, 1919. júl. 17.

¹³⁷ Call, 1919. jún. 26.; Workers' Dreadnought, 1919. jún. 28.; Socialist, 1919. júl. 10.

¹³⁸ Labour Leader, 1919. júl. 17.

¹³⁹ Uo.

szabbitsa a forradalom „kitörési, romboló, terrorista” szakaszát, s a fehér-gárdisták győzelme a demokratikus erők lemeszárlásához vezetne, a külső beavatkozás megszűnése pedig a szovjethatalom mérséklődését, „demokratizálódását”, tulajdonképpen a polgári parlamentáris keretek kialakulását váltaná ki.¹⁴⁰

A baloldal erőfeszítései sikerét a polgárság aggodalmának hangot adó The Times is elismerte: „Az elmúlt hónapokban a munkásmozgalom legkevésbé felelősségtudatos része erős agitációt folytatott a szövetségesek oroszországi politikája ellen. Az átlagmunkás sose tudta megérteni, miért kell a szövetségeseknek csapatokat küldeniök Oroszországba, és nem lát elegendő okot a csapatok ott-tartására vagy bármilyen formájú segítségnyújtásra bármely bolsevikellenes erőnek... A szélsőségesek csaknem kezdettől elítélték a szövetségesek akcióját mint a reakciós kapitalista kormányok kísérletét arra, hogy megfojtsanak egy fiatal demokráciát. Oly kitartóan és hatékonyan terjesztették ezt a nézetet, hogy a munkásmozgalom közkatonái széles körben elfogadták. Felesleges úgy tenni, mintha az elmúlt pár hónap szüntelen agitációja nem teremtett volna a munkásosztály tömegeiben erős érzést, legjobb esetben gyanút, legrosszabb esetben haragot a szövetséges hatalmak folytatólagos bolsevikellenes tevékenységével szemben. Az agitáció most gyorsan közeledik a csúcsához. Július 20–21-én Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország munkásai egyidejűleg tiltakozó demonstrációkat tartanak kormányaik politikája ellen.” A lap valószínűnek tartotta, hogy 20-án Anglia különböző részein sztrájk lesz, a Hármas Szövetség 12-ei ülése után pedig bojkottálják az Oroszországba irányuló hadianyag-szállítást.¹⁴¹

A kormány a 20-ai tüntetések hatásának csökkentésére, ellensúlyozására a versailles-i béke megünneplésének napját 19-ére tűzte ki. Kedvezőtlenül befolyásolták az angol akciókat az olasz, de főként a francia fejlemények is. Az olasz állami alkalmazottakat sztrájkba lépésük esetén elbocsátás fenyegette, így július 16-án a vasutasok, majd a postások visszaléptek az akciótól. A szocialisták és a CGL közös központi és helyi bizottságai csak a tervezettnél szerényebb sztrájkot és utcai tüntetést tudtak szervezni – itt szintén hátrányosan hatott a francia CGT magatartása –, de az olasz magániparban még így is majdnem teljes volt a munkabeszüntetés. Július 18-án a francia parlament drágaságellenes indítványt fogadott el, ezért a mezőgazdasági miniszter lemondott, s a szocialisták kormányválságra számítottak. Clemenceau miniszterelnök a CGT több vezetőjének megígérte, hogy az amnesztiára és a leszerelésre vonatkozó követeléseiket teljesíti, de általános sztrájk esetére a rend és a közszolgáltatások minden eszközzel való fenntartásával fenyegetőzött. A CGT vezetősége 19-én hajnalban lefújta a sztrájkot, s ezt később nemcsak a kormány engedményeivel, illetve fenyegetésével, hanem azzal is indokolta, hogy a munkások nem válaszoltak elég lelkesen a sztrájkfelhívásra. A sztrájk elárulását a baloldal élesen elítélte, s az

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Times, 1919. júl. 8.

elégedetlenséget csak fokozta, hogy drágaságellenes döntését a parlament már 22-én megváltoztatta.¹⁴²

Az olasz vasutasok és postások, s a francia CGT dezertálása után a demonstrációk mérete Angliában is elmaradt a várakozástól. Július 20-án a londoni Trafalgar téren és a Viktória-parkban, valamint számos vidéki városban tartottak tüntetést, és elfogadták a tiltakozó határozatot. A londoni dokkmunkások, a merthyri bányászok és a norwichi cipőgyári munkások alapvetően bérkövetelésekért sztrájkoltak.¹⁴³

A labourista jobboldal a nemzetközi akció balsikereiből nem vonta le a tanulságot, hogy változtatni kellene módszerein. Tekintélyes vezetői szinte minden nyilvános megnyilatkozásukkor változatlanul ismételték a politikai tömegsztrájk elleni korábbi érveiket, s ezeket a polgári sajtó gondosan közölte. A TUC PB július 22-én 6 szavazattal 4 ellenében elvetette, hogy a sztrájk eldöntésére konferenciát hívjon össze, s a szakszervezeti tagságot erről megszavaztassa. A rendkívüli konferencia összehívását a TUC szeptemberben sorra kerülő évi kongresszusának közeli időpontja miatt sem tartották kívánatosnak.¹⁴⁴

A TUC PB újabb elutasító döntése után a Hármas Szövetség küldöttkonferenciája 217 szavazattal 11 ellenében elhatározta, hogy megállapíttatja, hajlandó-e a tagság a politikai tömegsztrájkra. A bányász- és szállítómunkás-szakszervezetben ehhez, szabályzatuk értelmében, szavazást kellett tartani.¹⁴⁵

A Hármas Szövetség e döntése eredményének tulajdonította a Daily Herald Churchill július 29-ei parlamenti bejelentését arról, hogy az angol csapatokat még a tél beállta előtt visszavonják Oroszországból. A baloldaliak rámutattak, hogy a katonai szolgálatot megtagadók szabadon bocsátása és a kiürítés megígérése után a Hármas Szövetség többi követelésének teljesítéséről szó sem esett. Szerintük azt a kormányt, amely már többször is félrevezette a munkásságot, nemcsak a hadianyag-szállítás és blokád beszüntetésére, hanem a csapatok megígért visszavonulására is csupán tömegakciókkal lehet rákényszeríteni. A baloldaliak és a Daily Herald kitarított amellet, hogy a kormány megbízhatatlan, és ígéretei betartását csak a direkt akció fenyegetése csikarhatja ki. A jobboldali labouristák viszont Churchill nyilatkozatát a sztrájkjelölőkészületek feladására használták ki. Befolyásukra a Hármas Szövetség vezetősége augusztus 12-én, a kormány megváltozott oroszországi politikájára hivatkozva, elhalasztotta a direkt akcióról való szavazást. Ehhez feltehetően hozzájárult a rendőrök, a börtönőrök és a velük szolidáris londoni vasutasok sztrájkjának augusztus eleji veresége, továbbá a félelem, hogy a sztrájkot ellenző jobboldaliak a Hármas Szövetség egyes szervezeteiben szakadást okoznak.¹⁴⁶

¹⁴³ Daily Herald, 1919. júl. 22.; Népszava, 1919. júl. 23–24.

¹⁴⁴ TUCPC Minutes, 1919. júl. 22.; Times, 1919. júl. 23.

¹⁴⁵ Daily Herald, 1919. júl. 24.; Times, 1919. júl. 24.

¹⁴⁶ Daily Herald, 1919. júl. 30., aug. 13.; Times, 1919. aug. 13.

A kormány augusztus 18-án a számára válságos márciusi napokban tett ígéretét megszegve elutasította a szénbizottság többségi javaslatát, a nacionalizálást és a paritásos ellenőrzést. Már elég erősnek érezte magát, hogy kihívja a Hármass Szövetség fő erejének, a bányászoknak haragját. Ezek – Vernon Hartshorn bányászkepviselő szavai szerint – most ébredtek rá, hogy a szénbizottsággal „becsapták, elárulták, bolonddá tették” őket.¹⁴⁷ A Hármass Szövetség szeptember 4-én ennek ellenére kitartott a szavazás „elhalasztása” mellett.¹⁴⁸ A direkt akcióhoz kedvezőbb első félévi viharos napokat elszalasztva már csupán a TUC-kongresszus szolidaritásában reménykedett.

A TUC szeptember 8–14-ei glasgow-i kongresszusán elnöki megnyitójában G. H. Stuart-Bunning azt állította, hogy a PB „azonosult volna” a politikai sztrájk, sőt a forradalom tervével, ha a Hármass Szövetség és az LP VB kérésének engedve összehívja a rendkívüli konferenciát, de szerinte „nincs olyan nagy és mélyreható politikai reform, melyet az ország dolgozó népe ne érhetne el a szavazóurnával, a direkt akció a (választási – S. R.) kudarc bevallása”. Ezt az álláspontot Smillie és Williams elutasította. Bírálták a TUC PB delegációját, mert Bonar Law állításai májusban kielégítőek. A PB szerintük azért nem hívta össze a rendkívüli konferenciát, hogy a munkásoknak ne legyen alkalmuk dönteni az általános sztrájkról. Ezt a sztrájkot a választási ígérek megszegése, a hatalommal való visszaélés miatt Smillie-ék indokoltnak tartották a kormánnyal szemben. Végül 2 586 000 szavazattal 1 876 000 ellenében sikerült elítélni a TUC PB magatartását.¹⁴⁹

A PB megbízásából Tom Shaw indított ellentámadást. A jobboldal presztízsének helyreállítására beterveztett egy „nem a szokásos módon, az agendán szereplő határozatokból”, hanem hamarjában összeállított indítványt a direkt akció elítéléséről. Shaw, alaptalanul, forradalom szításával, sőt szovjetrendszer létrehozására való törekvéssel vádolta a politikai sztrájk híveit. Ezt a bányász Hodges és a mozdonygépész J. Bromley éppúgy visszautasította, mint a jobboldal azon érvelését, hogy a munkások politikai tájékozatlansága, az LP állítólagos választási kudarc miatt pusztán az új választásokra kell jobban felkészülni. Shaw indítványát végül szavazás nélkül levették a napirendről, s ezzel a jobboldal újabb vereséget szenvedett.¹⁵⁰

A TUC kongresszusához intézett üzenetében az Arhangelszkból éppen visszatért J. Sherwood-Kelly alezredes az észak-oroszországi angol csapatok visszavonásáért gyors fellépést sürgetett. A sajtóban közzétett levelében leplezte, hogy június-júliusban Észak-Oroszországban az önkénteseket való-

¹⁴⁷ *Hutt*: i. m. 21.

¹⁴⁸ *Times*, 1919. szept. 5.

¹⁴⁹ *TUCR* 1919. 51–52., 216–218.

¹⁵⁰ *Uo.* 288–300.; *TUCPC Minutes*, 1919. szept. 9. A *New Statesman* a jobboldaliak vereségét annak tulajdonította, hogy a sztrájk helyett semmit nem ajánlottak a kormány kényszerítésére, s a PLP tehetetlensége és Smillie tekintélye a direkt akció népszerűségét csak tovább fokozta (*New Statesman*, 1919. szept. 13.).

jában nem a brit katonák felmentésére és visszatérésük elősegítésére, hanem további előrenyomulásra használták fel. A bátor leleplezés – amiért hamarosan hadbíróság elé állították, s elbocsátották a hadseregből – kiváltotta a TUC küldötteinek elismerését s újra előtérbe állította az intervenciót. A belügyi jelentések szerint az önkéntesekkel való csatlás Liverpoolban, Newcastle-ban, Nottinghamban és Glasgow-ban óriási felháborodást keltett.¹⁵¹

A kongresszus egyetlen ellenszavazattal hozott határozatában követelte a sorozási törvény hatálytalánítását és a brit csapatok visszavonulását, s nem teljesítés esetén rendkívüli konferencia összehívását írta elő. J. H. Thomas, a határozat betervezője Sherwood–Kelly ügyében nyilvános tárgyalást követelt, és visszautasította Churchill gyors nyilatkozatát, amely a kormányról egyes katonai vezetőkre hárította át a felelősséget, mondván, hogy saját belátásuk szerint cselekedhettek Oroszországban.¹⁵² A kongresszus tiltakozott a hadügy-minisztérium titkos körlevele ellen is, és határozatokban foglalt állást a bankok ellenőrzése, a szénbányák, a föld, a vasutak és más szállítási eszközök, s a hajóipar nacionalizálása mellett.¹⁵³

A kongresszus után Thomas, a TUC PB új elnöke kijelentette, hogy a kormány elé terjesztik az Oroszországról szóló határozatot is, és nem kielégítő válasz esetén összehívják a rendkívüli konferenciát. Az amerikai szenátus egyik bizottsága előtt tett és ekkoriban nyilvánosságra hozott Bullitt-féle beszámolóra célozva hozzátette, hogy ennek leleplezése miatt „a bolsevik kormánnyal való közvetett tárgyalásról, melyet oly világosan letagadtak az alsóházban”, szintén magyarázatot kérnek.¹⁵⁴ A Labour Leader és a New Statesman nem csupán a parlament félrevezetése miatt bírálta a kormányfőt, hanem azért is, mert januárban már előre látta az intervenció eredménytelenségét, mégis óriási ember- és anyagi áldozatokkal tovább folytatta. Wedgwood a parlamentben Bullitt megegyezési javaslatának mellőzéséért bírálta Lloyd George-ot.¹⁵⁵

Thomas nyilatkozata ellenére a TUC PB az oroszkérdésben továbbra is tétlen maradt. A PB delegációja október 9-én a miniszterelnök meglepetésére csak a szénbányák nacionalizálásáról tárgyalt, az orosz problémák megvitatására később kívánt visszatérni.¹⁵⁶

¹⁵¹ Daily Herald, 1919. szept. 9.; Ullman: i. m. 202.

¹⁵² TUCR 1919. 333–334.

¹⁵³ Uo. 259., 275., 325–326. és 352–354.

¹⁵⁴ Times, 1919. szept. 16.

¹⁵⁵ Labour Leader, 1919. szept. 25.; New Statesman, 1919. szept. 20. és 27. Lloyd George kijelentette, hogy nem küldte Bullittot Oroszországba, nem küldött vele békefeltételeket, hazatérte után látta őt először, hogy információt kapjon tőle (PD 121. k. 719.).

¹⁵⁶ Labour Leader, 1919. nov. 13. Thomas, a vasutasok főtítkára, szakszervezetének szeptember 26-ától október 5-éig tartó bérharca idején nem kérte a Hármasszövetség segítségét, szolidaritási sztrájkját, hogy az politikai és „alkotmányellenes” összeütközés ne szüleddék, s a direkt akció hívei ne nyerjenek teret. Attól is tartott, hogy míg a Szövetség megszavaztatja tagságát a sztrájkról, a kormány felkészül a sztrájktozásra. Végeredményben a Hármasszövetség meggyengült, mert a vasutasok eltávolodtak a közös akciótól. A vasutassztrájk így is megbénította a fehéreknek szánt hadianyag-szállítást, s a kormány, tartva a sztrájk kiszélesedésétől, engedett a bérkérdésben (Bagwell: i. m. 398–401.). A hadianyag-szállítás megbénításáról l. Isztoricesszkij Arhiv, 1956. 5. sz. 222–223.

Az UDC Főtanácsának október 17-ei konferenciája tiltakozott Kolcsak, Gyenyikin, Jugyenyics bármiféle támogatása ellen. Hangsúlyozta, hogy „az intervenció szítja és fenntartja a szörnyű oroszországi polgárháborút”, ellentétben a cári birodalomból önállósult államok törekvésével, megsérti az orosz nép önrendelkezési jogát, és a folyamatos beavatkozást – a nyíltan reakciók kivételével – minden orosz párt elítéli. Egyúttal tiltakozott a blokád ellen, „bármilyen új törvényes formulát” találnak is rá a szövetségesek.¹⁵⁷

Az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottságának javaslatára a VB az intervencióról több kérdést intézett levélben az FO-hoz. Majdnem egy hónap múlva, november 5-én kapták azt a választ, hogy a misszióktól eltekintve angol csapatok már nincsenek Oroszországban, a katonai akció beszüntetésének időpontja a szövetségesek közös döntésétől függ. A levél szerint a szövetségesek nem gátolják meg a szovjet és a baltikumi kormányok béketárgyalását, s a brit flotta csupán „korlátozza” a semleges államok és Oroszország közötti balti-tengeri kereskedelmet.¹⁵⁸

November 5-én a katonai költségvetés vitájában a PLP az orosz fegyvergyártáshoz szánt 15 millió font segély ellen szavazott. Szónokai, a magánvéleményét hangoztató John Ward kivételével, elleneztek a fegyverek hadiszállítással való támogatását és a blokád fenntartását. Wedgwood egyenesen a brit kormánynak a fehérterrorért való felelősségét hangsúlyozta. William Graham és N. Maclean a kereskedelem felújítását, Adamson és az oroszországi útról épp visszatért, s a BSP-hez csatlakozott L'Estrange Malone ezredes a bolsevikokkal való tárgyalást, illetve a békekötést sürgette.¹⁵⁹ Malone Moszkvából egy szovjet béketervezetet hozott, ezt a Daily Herald november 8-án közzétette. Ennek lényeges feltételei megegyeztek a korábbi Bullitt-féle tervvel. A szovjet békeajánlat elfogadásáért az „El a kezekkel”-mozgalom agitációt kezdett, és még olyan helyi szervezet is, mint az East Ham ILP, amely nem csatlakozott a mozgalom londoni bizottságához, határozatban követelte, hogy „a kormány azonnal kössön békét Szovjet-Oroszországgal a Daily Heraldban 1919. november 8-án közzétett feltételek alapján”.¹⁶⁰

Novemberben, Kolcsak és Jugyenyics veresége után, már előre látható volt Gyenyikin kudarca is. Mindez erősítette a fegyvergyártást mindenfajta támogatásának beszüntetését és a békekötést sürgető agitációt. November 8-ai guildhalli beszédében már Lloyd George is lehetetlennek minősítette az intervenció folytatását, mivel az már eddig 100 millió fontba került, és Anglia nem képes tovább pénzelni a végtelen és kilátástalan harcot.

¹⁵⁷ Minutes of the UDC 5th Annual and 15th General Council Meeting, 1919. okt. 17. Hull University Library.

¹⁵⁸ LPEC Minutes, 1919. okt. 7. és nov. 12.; LP Advisory Committee on International Questions Minutes, 1919. okt. 6.

¹⁵⁹ PD 120. köt. 1545–1557., 1570–1580., 1608–1613., 1621–1626. és 1638–1642. 1919. nov. 5.

¹⁶⁰ ILP East Ham Branch Minutes, 1919. nov. 26. BLPES

Konzervatív körökben e bejelentés azt a félelmet keltette, hogy a fehérek anyagi támogatásának feladása mellett újabb „prinkipói terv”, azaz a bolsevikokkal való béketárgyalás következik. Az LP és a TUC november 12-ei közös nyilatkozata viszont a guildhalli beszédet máris annak jeléül üdvözölte, hogy az angol kormány befejezi a fehérek segítségét és békét köt. Ehhez sürgette minden tengeri, légi és szárazföldi brit erő visszavonását és a hadianyag-szállítások azonnali beszüntetését.¹⁶¹

Henderson, aki augusztusban időközi választáson visszakerült a parlamentbe, november 17-én szintén üdvözölte a guildhalli beszédet. Sürgette a szovjetellenes erők mindenfajta támogatásának beszüntetését, a békekötést és a kereskedelem felújítását, továbbá, hogy az orosz gazdaság helyreállításához a Népszövetségen keresztül nyújtsanak segítséget (gépeket, hitelt). Azt javasolta, hogy segélyprogram megszervezésére a kormány és a munkásmozgalom képviselőiből álló népszövetségi szakértőbizottságot küldjenek Oroszországba. Ezzel, mondotta, helyreállíthatnák az orosz népnek az intervenció következtében Anglia iránt megrendült bizalmát. Indítványait azonban a kormány elutasította, nem volt hajlandó az LP és a TUC képviselőivel közös delegációt küldeni Szovjet-Oroszországba. Lloyd George csupán azt ígérte meg, hogy a tél beállta miatt visszavont brit flotta tavasszal már nem újítja fel a blokádot.¹⁶²

Az ILP lapja figyelmeztette az LP-t, hogy „Lloyd George legújabb beszédeit ne tekintse a tényleges színváltozás jelének”. A miniszterelnök csupán az ellenforradalom eredménytelensége miatt utasította el a további katonai segítséget, de alkotó javaslata nincs. A munkáságnak „nem szabad megelégednie a pusztán negatív politikával”, hanem ragaszkodnia kell a szovjet kormány által már felajánlott béke megkötéséhez.¹⁶³

A New Statesman is felelősnek tekintette Lloyd George-ot az intervencióért. Ha Jugenyics elfoglalja Petrográdot, írta, a miniszterelnök Guildhallban azt mondta volna, hogy „egyedül én tettem ezt”. Most viszont kudarcai ódiúmat áthárítja kollégáira. A beszédből a lap főként a békejavaslatot hiányolta.¹⁶⁴

A BSP november 10-én, az októberi forradalom második évfordulóján Londonban gyűlést szervezett. Az elfogadott határozat példának minősítette a szocialista köztársaság létrehozását, „gratulált a szovjet kormánynak a világkapitalizmus összefogott erőivel szembeni ellenállásához” s a Vörös Hadsereg győzelmeihez. A blokádnak feloldását és a diplomáciai kapcsolatok felvételét is követelte. Az ismertebb szakszervezeti vezetők közül R. Willi-

¹⁶¹ Minutes of the TUCPC and LPEC Joint Meeting, 1919. nov. 12. Az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottsága nov. 10-én javasolta, hogy intervencióellenes határozattal lépjenek fel a belpolitikai küzdelemben. Különösen a brit flotta (101 hajó) visszavonását sürgette a Balti-tengerről. Rámutatott, hogy a flotta a szovjet kikötők bombázásával Jugenyics támadását segítette jelentős – eltitkolt – brit veszteségek árán (LP/IAC/1/79).

¹⁶² PD 121. köt. 697–704., 726., 1106–1108. 1919. nov. 17., 20.

¹⁶³ Labour Leader, 1919. nov. 20.

¹⁶⁴ New Statesman, 1919. nov. 15., 20.

ams mellett a gyűlésen jelen volt Tom Mann, a gépészek és C. T. Cramp, a vasutasok titkára is.¹⁶⁵ A BSP VB november 15–16-i ülésének határozata üdvözölte a fehéreknek szánt hadianyagok szállítását megtagadó munkásokat, s további akciót sürgetett a blokád feloldása és a diplomáciai elismerés kikényszerítésére. Arra is felhívta a tagságot, hogy a TUC hamarosan összeülő rendkívüli konferenciáján a „munkások ipari ereje fenntartás nélküli felhasználásával” ragaszkodjék az „El a kezekkel”-követelések kikényszerítéséhez.¹⁶⁶

A VB-ülésen beszámoltak arról, hogy a párt szervezetei aktívan részt vesznek az „El a kezekkel”-mozgalom helyi bizottságai létrehozásában, s hogy az országos vezetőség titkári feladatait W. P. Coates, a BSP szervezője látja el. Az „El a kezekkel”-mozgalom Glasgow-ban, Bradfordban és más városokban számos gyűlést szervezett a békekötés, a kereskedelmi és a diplomáciai kapcsolatok felvételének sürgetésére.¹⁶⁷

A BSP lapja felhívta a munkásokat, követeljék, hogy az angol-szovjet hadifogolycseré-tárgyalásokat szélesítsék ki a kereskedelmi kapcsolatok felvételének megvitatására is.¹⁶⁸ E tárgyalások megkezdésére az angol kormány hosszú ideig elutasító magatartása miatt csak Jugyenyics veresége után, november 25-én került sor Koppenhágában. A szovjet delegációt Litvinov, az angolt O'Grady, jobboldali szakszervezeti vezető irányította. Londoni emigrációja és 1918-ban Angliában kifejtett diplomáciai tevékenysége révén Litvinovot jól ismerték az angol munkásmozgalomban. O'Grady – mint tudjuk – 1917 április–májusában Oroszországban a háború folytatása mellett, a német–orosz különbéke ellen agitált. Így 1919-ben nyilván nem a megegyezés megkönnyítésére nevezték ki a küldöttség vezetőjévé, hanem azért, hogy a kormány a közvéleményt meggyőzze tárgyalási szándéka komolyságáról. O'Grady azonban őszinte segítőkészséggel törekedett a megegyezésre. Litvinov béke- és kereskedelmi tárgyalásokra tett javaslatait azonban az angol kormány és szövetségesei elutasították. A hadifogolycseré-tárgyalások elhúzódtak, sokáig azon vitatkoztak, hogy valamennyi hadifogoly kicserélhető-e, és mi lesz a nem angol hadifogságba került oroszok sorsa. Végül az 1920. február 12-én létrejött megegyezés előírta valamennyi orosz és angol hadi- és polgári fogoly kicserélését – kivéve azokat, akik „súlyos bűnöket” követtek el. Ebbe a megszorításba O'Grady önhatalmúlag egyezett bele. A nem angol kézbe került orosz hadifoglyok kicserélésére a brit kormány az illetékes kormányoknak azt javasolta, hogy közvetlenül tárgyaljanak Litvinovval. Így kötött ezután a francia, a belga, a dán, az olasz, az osztrák és a magyar kormány is hadifogolycseré-egyezményt a szovjethatalom képviselőjével. Ez jelentős lépés volt a szovjet állam de facto elismerése felé.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Times, 1919. nov. 11.

¹⁶⁶ Call, 1919. nov. 20.

¹⁶⁷ Uo. 1919. nov. 20. és 27.; Times, 1919. dec. 1.

¹⁶⁸ Call, 1919. nov. 27.

¹⁶⁹ Ullman: i. m. 340–343.; Coates: i. m. 5–6.; I. M. Majszkij: Anglo-szovjetszkoje torgovoje szoglasenyije 1921 goda. Voproszii Isztorii, 1957. 5. sz. 62–67.

A TUC április óta követelt rendkívüli konferenciájának összehívására a PB decemberben végre elszánta magát. Delegációja december 8-án – egy nappal a konferencia összeülése előtt – megtárgyalta Lloyd George-dzsál az intervenció, a sorozási törvényt eltörlése és a munkanélküliség ügyét. A miniszterelnök megerősítette, hogy Churchill eltérő nyilatkozatai ellenére az ő parlamenti nyilatkozatai fejezik ki a kormány orosz politikáját, és az alsóház által jóváhagyott 15 millió font az utolsó kötelezettségvállalásuk az orosz fehérgárdisták számára. Megígérte, hogy a versailles-i béke ratifikálása után a sorozási törvényt határidő előtt hatályon kívül helyezik, és hajlott a munkanélküli-segély bizonyos emelésére is.¹⁷⁰

Lloyd George válaszárol Litvinov kijelentette: „E politika, ha végrehajtják, jó kezdetet teremtene a két ország közötti ellentétek és viták elsimitásához, mert az egyetlen követelés, amelyet béketárgyalások kezdése esetén a szovjet kormány támasztana, az Oroszország belügyeibe való be nem avatkozás volna, és Oroszország a maga részéről kész bármilyen szükséges garanciát megadni, hogy tartózkodik minden olyan propagandától, melyet a brit ügyekbe való beavatkozásnak lehet minősíteni. A brit LP erőfeszítéseit Oroszország munkásai mély hálával fogadják.”¹⁷¹

Az „El a kezekkel”-mozgalom vezetősége a rendkívüli konferencia megnyitásakor körlevélben hívta fel a küldöttek figyelmét, hogy az oroszországi éhínség nagyrészt a blokád következménye, s hogy a szovjet kormány ipari megrendelése enyhítenék a brit munkanélküliséget. Sürgette a küldötteket, hogy „minden rendelkezésre álló eszközzel” igyekezzenek kikényszeríteni a békét és a kereskedelmet.¹⁷²

A konferencia határozatban fejezte ki „mély elégedetlenségét” azzal a válasszal szemben, amelyet deputációjának a kormányfő az oroszkérdésben adott. Felhívta a kormányt, hogy „haladéktalanul vizsgálja meg a szovjet kormány kezdeményezéseit, továbbá oldja fel a blokádot, s adjon kedvezményeket az Oroszországgal való kereskedelem számára”. A PB-t megbízta, hogy jelöljön ki delegációt Oroszországba „pártatlan és független vizsgálódásra”, s ehhez útlevelet követelt a kormánytól.¹⁷³

A határozat egyik betérjesztője, R. Williams kijelentette, hogy a gépipari munkások szívesebben gyártanának fegyvert a szovjeteknek, mint Kolcsaknak és Gyenyikinnek. A Kolcsak mellett teljesített „szolgálatából” visszatért John Ward bolsevikellenes szavait a küldöttek heves felháborodással, állandó tiltakozással fogadták. John Bromley hangsúlyozta, hogy „a szovjetek nem lehettek volna sikeresek, ha nem élvezték volna az orosz nép többségének támogatását”.¹⁷⁴

A TUC-konferenciát követő december 11–13-ai londoni értekezletükön a szövetségesek elhatározták, hogy nem vállalnak újabb kötelezettséget a

¹⁷⁰ British Trade Union Review, 1919. dec.; TUCR 1920. 109.

¹⁷¹ Times, 1919. dec. 10.

¹⁷² Coates: i. m. 147–148.

¹⁷³ British Trade Union Review, 1919. dec.

¹⁷⁴ Uo.; Daily Herald, 1919. dec. 11.

fehérgárdisták pénzzel, hadianyaggal vagy csapatokkal való támogatására. De „a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása és a hivatalos béke” Szovjet-Oroszországgal, amit Clynes december 18-án sürgetett az alsóházban, közvetlenül még nem került napirendre. 1920. január 16-án, amikor Kolschak után már Gyenyikin seregei is vereséget szenvedtek, a szövetséges hatalmak Legfelső Tanácsa engedélyezte az orosz szervezetekkel való kereskedelem felvételét.¹⁷⁵ Nyílt kérdés volt, hogy a brit kormány felülvizsgálja-e politikáját és lépést tesz-e a kapcsolatok normalizálásáért.

¹⁷⁵ *Ullman* : i. m. 312–314.; *Coates* : i. m. 12.

III.

A brit Munkáspárt és a lengyel-szovjet háború (1920)

Az angol uralkodó körök egy része 1920 elején ellenezte Lloyd George tervét, az orosz szövetkezetekkel való kereskedelem felvételét. Churchill hadügyminiszter a január 16–19-ei kabinetkonferencián azt szorgalmazta, hogy a szövetségesek teljes támogatásával a határállamok és a fehérgárdisták összehangolt támadását szervezzék meg. Curzon külügyminiszter ugyanekkor brit katonai erősítést kívánt küldeni a Kaukázusontúl „megvédésére”. Robert Horne munkaügyi miniszter viszont úgy vélekedett, hogy a szak-szervezetek „szélsőségesei” általános sztrájkot propagálnak, ezért a vasúti szállítás, a kikötők és dokkok működésének fenntartásához is megfélelő katonai erőt kell biztosítani. A Churchill-lel szimpatizáló és naplója szerint a kormányfőben „árulót és bolsevikot” gyanító Henry Wilson főparancsnok is belátta, hogy Angliából nem lehet csapatokat küldeni külföldre, és katonai erőiket az ír, egyiptomi és indiai nemzeti mozgalmak is lekötik. A churchilli nagyszabású, koncentrált intervenció megvalósításának a feltételei hiányoztak. Így Lloyd George kerekedett felül, aki úgy vélte, a kereskedelmi kapcsolatok a katonai erőnél hatásosabban fogják majd módosítani és végső soron felszámolni a bolsevizmust.

A kormányfő a kereskedelem felvételét azzal is indokolta, hogy az orosz élelmiszerek és nyersanyagok importja szükséges az angliai megélhetési költségek csökkentéséhez. Kifejtette, hogy az Oroszországgal való kereskedelem nélkül az egész európai gazdasági élet sem állítható helyre. Elképzeléseit leginkább bizonyos ipari-kereskedelmi körök támogatták. Különösen érdekelt volt a textilipar, amely hagyományosan Oroszországból vásárolta a lent, a gépiparban pedig a német és skandináv konkurencia miatt attól tartottak, hogy jelentős szovjet közlekedési és mezőgazdasági megrendelésektől esnek el. A pénzügyi és gyarmati érdekeltségek is megfogalmazták 1920 tavaszára feltételeiket: a cári és az Ideiglenes Kormány adósságainak vállalását és a brit birodalom elleni propaganda és tevékenység beszüntetését. Az orosz szövetkezetek bolsevikellenes külföldi képviselői helyett azonban ténylegesen a szovjet kormány küldötteivel, köztük Litvinov külügyi népbiztoshelyettessel és Leonyid Kraszín külkereskedelmi népbiztossal kellett volna tárgyalni a kereskedelem feltételeiről. Ezzel szemben a brit

kormány szélsőségeinek és a koalíció többségének ellenállása oly erős volt, hogy sikerült a tárgyalást halogatni: Litvinovnak az 1918. évi „felforgató tevékenysége” ürügyén nem adtak beutazási engedélyt. A tory sajtó hevesen ellenezte, hogy felvegyék a kapcsolatot a szovjet kormánnyal. Ehelyett Lengyelország „erősítését”, további felfegyverzését sürgette.¹

A központi hatalmak veresége után létrejött független lengyel állam uralkodó körei főként történeti és gazdasági okokra hivatkozva igényt tartottak mintegy 470 ezer négyzetkilométernyi, 27 millió lakosú területre az északnyugati és délnyugati oroszországi határvidéken. Kovno, Vilno, Grodno, Minszk, Vityebszk, Mogiljev, Volhinia, Podolia és Kijev kormányzóságok lakosságának azonban csupán néhány százaléka volt lengyel nemzetiségű. Ezek alapvetően ukránok, beloruszok és kisebb részben litvánok lakta területek voltak. A nemzeti demokraták (Dmowski, Paderewski) e keleti területek annektálására törekedtek. A Piłsudski vezette belvederi tábor és a Lengyel Szocialista Párt (Polska Partia Socjalistyczna – a továbbiakban PPS) viszont – az önrendelkezési joggal valamiképp számolva – lengyel vezetés alatt ukrán, belorusz, litván államokkal föderációs megoldást szorgalmazott. 1919 elejétől a Paderewski-kormány, amely a nemzeti demokraták és a piłsudskisták kompromisszumán alapult, a föderáció tervével leplezte szovjetellenes agresszióját. Miközben a Vörös Hadsereget Kolcsak és Gyenyikin erői kötötték le, a lengyel csapatok fokozatosan nyomultak előre. 1920 márciusában már 300 mérföldre álltak keletre a lengyel etnikai határtól, melyet 1919 decemberében a szövetségesek országhatárnak javasoltak és később Curzon-vonalnak neveztek.²

Patek lengyel külügyminiszter 1920 januárjában – egy újabb szovjet békeajánlat idején – Párizs után Londonban is további segítségért kilincsel. Lloyd George, aki kilátástalannak tartotta Churchill, Foch és más francia tábornokok nagy katonai terveit, szkeptikusan ítélte meg a lengyel intervenció kimenetelét is. Lengyelország francia orientációja miatt a francia befolyás erősödését sem nézte jó szemmel. Figyelmeztette Patekot, hogy a brit közvélemény nem támogatná a lengyeleket, ha „orosz területek” megszállásával bolsevik támadást provokálnának ki. A kabinet január 29-én a közvélemény ellenzésére, katonai és pénzhiányra hivatkozva elvetette „az aktív háború” folytatását.³ Ez nem jelentette az anyagi támogatás beszüntetését.

¹ Ullman : i. m. 317–337.; W. P. – Z. K. Coates : i. m. 10–12.; S. White : Britain and the Bolshevik Revolution. London, 1979. 3–4.; Sz. V. Lavrov : Borba v polityicseszkijh krugah Velikobritannii vokrug anglo-szovjetszkijh peregovorov 1920–1921 godov. Voproszi isztorii, 1977. 6. sz.

² J. Lewandowski : Federalism. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego. Warszawa, 1962. 8., 24–28., 41–44.; W. P. Coates : Six Centuries of Russo-Polish Relations. London, 1948. 97–100. L. még Szokolay K. : A lengyel munkásmozgalom Szovjet-Oroszországért. In : El a kezeket Szovjet-Oroszországtól! Budapest, 1979; W. Jędrzejewicz : Piłsudski. A Life for Poland. New York, 1982.

³ L. J. Macfarlane : Hands off Russia. British Labour and the Russo-Polish War, Past and Present, 1967. 38. sz. 129–131.; H. J. Elcock : Britain and the Russo-Polish Frontier 1919–1921. Historical Journal, 1969. 1. sz. 143.

Az angol munkásmozgalomnak még a mérsékelt, liberális-radikális értelmiségiekhez kapcsolódó körei is, mint a New Statesman csoportja, támogatták a kereskedelmi kapcsolatok felvételét. Elítélték a balti államokra (Észtországra, Lettországra, Litvániára) nehezedő antant-nyomást, mely gátolta a gazdaságilag kimerült kis országok egyetlen kiútját, a Szovjet-Oroszországgal való békekötést.⁴ Az etnikai elv alapján a lap kezdettől fogva jogtalannak tekintette a lengyel területi igényeket, és a porosz Ostmarken-politikához hasonlította az ukrainai telepítési terveiket. Mindezzel szerinte bolsevikbaráttá teszik az orosz parasztokat és a nacionalistákat is. Hangsúlyozta, hogy az antant a hadianyag-szállításokkal a bolsevikok elleni harcra „bátorítja a lengyel imperializmust”. A lap nem publikált lengyelbarát nézeteket a hódító és kolonializáló tervek miatt.⁵

Az LP mérsékelt szárnyához tartozó MacDonald a balti államok függetlenségének elismerését és föderációs terveik támogatását, az angol-szovjet kapcsolatok felvételét szorgalmazta.⁶

Henderson a szövetségesek Legfelső Tanácsa ülésére készülő Lloyd George-nak 1920. január 7-én, tehát 9 nappal a kereskedelem felvételéről szóló döntés előtt, kifejtette az LP álláspontját: nyújtsanak nemzetközi kölcsönt a közép-európai országoknak nyersanyag és élelmiszer vásárlásához, kössenek békét Szovjet-Oroszországgal, és szüntessék meg vele szemben a blokádot és a kereskedelmi korlátozást. Labour-képviselő részvételével állítsanak fel Nemzetközi Gazdasági Tanácsot, hogy felmérje a gazdasági szükségleteket és ellenőrizze a szűkös nyersanyagkészletek nemzetközi elosztását. Hozzák létre „a békeszerződések által teremtett új államok” szabadkereskedelmi szövetségét, támogassák a szövetkezetek „nemzetközi tevékenységét”, határozzák meg Németország jóvátételi fizetési képességét és a jóvátételi bizottságot rendelik alá a Népszövetségnek. Küldjenek nemzetközi bizottságot a lengyel-szovjet határra, hogy segítse az Oroszországból hazatérő hadifoglyokat. Vizsgálják ki a német szocialista sajtó azon híradását, hogy Németországban a hatóságok az orosz hadifoglyokat Gye nyikinhez való csatlakozásra kényszerítik.⁷

A háború alatti koalíciós kormány labourista miniszterei és más, önmagukat joggal mérsékeltnek nevező szakszervezeti vezetők is határozottan a békét és a kapcsolatok rendezését sürgették. Január 29-ei „Teljes és azonnali békét a szovjetekkel” című kiáltványukban a szovjetrendszer állítólagos mérséklődésére hivatkozva hangsúlyozták, hogy a további intervenció az „orosz nép elleni háború” lenne, s egy kontinensnyi területen kellene megbirkózni a gerillaharccal. Katonailag nem gátolható meg az ázsiai bolse-

⁴ New Statesman, 1920. jan. 3., 10., 24.

⁵ Uo. 1919. ápr. 5. 5–6., máj. 31. 202., aug. 2. 444–445.

⁶ Socialist Review, 1920. jan.–márc. 12. Az antant az egy és oszthatatlan birodalom fenntartásához ragaszkodó orosz fegyrgárdistákra való tekintettel halogatta Észtország és Lettország függetlenségének de jure elismerését. Erre csak 1921 január végén került sor. (Litvánia esetében pedig még később, a Vlnára támasztott lengyel igény miatt.)

⁷ LP/IAC/2. N. 119.

vik propaganda, mondták, de békekötéssel a szovjet figyelmét saját újjáépítési problémáira lehetne fordítani. A közvéleményt éberségre intették, hogy az angol kormány kitarson a „jelen pacifista tendencia” mellett, nehogy az ellenforradalom újabb sikereit követően kapcsolatfelvétel helyett lengyel, román, balti intervenciót pártoljon.

Az LP VB február 9-én jóváhagyta „A munkásság orosz politikája: béke Szovjet-Oroszországgal” című röpiratot. Ebben megállapította, hogy Anglia és Franciaország „felfegyverzi és pénzeli” Lengyelországot, s „az orosz kormány megtámadására, orosz területre való betörésre bátorítja”. Számolt Anglia háborúba lépésével, „ha a lengyel agresszió kihívja az orosz kormány megtorlását és Lengyelország katonailag kudarcot vall”. Azt követelte, hogy ne adjanak a szövetségesek segílyt fegyverkezésre és katonai kalandokra, hanem fegyverszünetre és béketárgyalásokra ösztönözzék a lengyel kormányt, és figyelmeztessék előre, hogy nem támogatják „indokolatlan agresszióját” és nem hárítják el annak következményét, a megtorlást. Sürgette a blokád feloldását is a kereskedelem érdekében, továbbá a szovjet és a balti államok között a béke és a szabadkereskedelmi unió megeremtését. Nem szovjetellenes célokra, hanem a csere elősegítésére kért a kormánytól kereskedelmi és hitelkedvezményeket a szövetkezetek számára. Nem az imperialista cári kormány visszaállítása a brit birodalom érdeke, hangsúlyozta, hanem a békekötés, hogy a szovjethatalom közép-ázsiai „angolelles” propaganda helyett belső, építő munkáját folytathassa. Az LP bejelentette, hogy „minden hatalmában lévő eszközzel” akadályozni fogja Anglia szovjetellenes háborúját.⁸

A PLP nevében Adamson is fellépett a békéért és a diplomáciai-kereskedelmi kapcsolatokért. A szovjetellenes lengyel katonai előkészületek láttán a PLP szónokai (Wedgwood, Ben Spoor, Malone) magyarázatot kértek a kormánytól, a beavatkozást sürgették a béke érdekében. Lloyd George kijelentette: semmiképp nem támogatják „a lengyel csapatok offenzíváját”, de a békéről magának Lengyelországnak kell döntenie. Bonar Law hozzátette, hogy a határállamoknak sem tanácsolnak támadó háborút.⁹

Az LP és a TUC közös lapja, a Labour News Service a kereskedelem felvételét a Labour által már hónapokkal korábban megfogalmazott egyetlen ésszerű politika kényszerű elfogadásának nevezte. Úgy vélte, hogy a kormányfő „helyes irányban”, „kielégítő orosz politika felé halad”: a határállamokat nem ösztönzi szovjetellenes agresszióra, a kereskedelmet és egy népszövetségi vizsgálóbizottság küldését támogatja.¹⁰

⁸ Labour's Russian Policy: Peace with Soviet Russia. London, 1920. A függelékben közölt január 29-ei kiáltványt 21 jobboldali szakszervezeti vezető írta alá, közöttük C. W. Bowerman (TUC-titkár), W. Brace (bányász), J. T. Brownlie (gépész), J. R. Clynes (általános munkás), John Hodge (acélöntő), W. F. Purdy (hajóépítő-tervező), Tom Shaw (textilmunkás), J. H. Thomas (vasutas), A. G. Walkden (vasúti tisztviselő).

⁹ PD 125. k. 18., 320., 344., 1022., 1501–1502. 1920. febr. 10., 12., 19., 24.

¹⁰ Labour News Service, 1920. febr. 28. A szovjet kormány csak akkor fogadta volna el a Népszövetség bizottságát, ha saját delegációja vizsgálatot tehet az antant országokba.

A mozgalom baloldalán a kereskedelem és béke követelése mellett az 1920 eleji békés időszakban egyáltalán nem kedvező kilátásokkal felvetették a tömegsztrájk, sőt a forradalomra való felkészülés, a szovjetek létrehozása terveit is. A kormány nyilatkozatait a baloldali Daily Herald is február 25-én a Labour-politika győzelmének vélte. A lap szerkesztője, George Lansbury az angol papírgyártók és kereskedők bojkottja miatt Skandináviában igyekezett papírt vásárolni. Útja során Finnországon keresztül az angol munkásvezetők közül elsőként jutott el Szovjet-Oroszországba. Szocialistaként ment oda, írta, lelkes örömmel lépte át az első szocialista ország határát. Majdnem egy hónapos ott-tartózkodása alatt (február 5–29.) találkozott Leninnel, Csicserinrel, Zinovjevvel, Kamenyevvel, Balabanovával és Fineberggel, a BSP egyik egykori vezetőjével, aki 1918-ban tért haza angliai emigrációjából. Február 10-én Lansbury Moszkvából táviratban kérte Lloyd George-ot, hogy tárgyaljon a szovjet kormánnyal, de választ nem kapott. Sorra cáfolta a bolsevikellenes rágalmakat (vallásüldözésről, zűrzavarról stb.). Később sokat idézte, hogy beszélgetésük során Lenin ugyan valószínűtlennek tartotta a polgárháború nélküli szocialista átalakulást Angliában, de hát – mondta – próbálják meg úgy, ha tudják. Lansbury lapjában márciustól azt hirdette, hogy a KI nem avatkozik bele a „módszerek” kérdésébe, nem követeli meg a fegyveres felkelés, sőt a szovjetrendszer létrehozásának vállalását sem. A KI politikájáról illúziókat táplált és túlértékelte perspektíváit. Szerinte „a III. Internacionálé állandósul és nagyon hamar a világ egész szocialista és munkásmozgalmát a követői közé fogják számítani”. A „halott és felbomló” berni Internacionáléból kilépett pártokat és a KI-t egy laza, autonóm, csak a szocialista cél elfogadásában egyetértő Internacionálévá kívánta egyesíteni. Lansbury a Daily Heraldnak küldött távirataival, majd hazatérése után országszerte tartott nagy sikerű beszámolóival nagyon segítette az „El a kezekkel”-mozgalom békeagitációját.¹¹

Az „El a kezekkel”-mozgalom országos bizottsága februárban azt javasolta az ILP-nek és BSP-nek, hogy hívjanak össze az 1917. évi leedsihez hasonló nagyszabású konventet. Coates titkár hangsúlyozta, hogy a helyi munkásszervezetektől „legalább 6000” támogató határozatot kapott. Az ILP csak olyan konventet helyeselt, melynek az LP és a TUC is összehívója, vagy legalább támogatója. Enélkül a „nem hivatalos konvent” hiába fogad el sztrájkfelhívást, nem tudja azt végrehajtani. A BSP csak annak látta értelmét, hogy a békét és kereskedelmet kikényszerítő sztrájkokról tárgyaljanak. A helyi szervek a tagság akciójával, alulról jövő nyomással akarta a szakszervezeti vezetőségeket a sztrájkoknak megnyerni, így elutasította, hogy az LP VB-hez forduljanak.¹²

¹¹ G. Lansbury: *My Life*. London, 1928; *Graubard*: i. m. 189–193. Júniusban megjelent útibeszámolója is (*G. Lansbury: What I Saw in Russia*. London, 1920).

¹² Daily Herald, 1920. jan. 5., febr. 11., 25., márc. 1.; Call, 1920. febr. 19.; ILP Papers, 1920. febr. 14. BLPES. Az „El a kezekkel”-bizottság felhívásaira válaszul támogató határozatokat küldő szakszervezetek, munkásszervezetek hosszú listáját 1. Peace with Russia. Organised Labour's Demand. Manchester, 1920.

Coates bizottsága nevében mégis az LP VB-hez és a TUC PB-hez fordult, amelyek így képviseltették magukat MacDonald, Ben Spoor és Margaret Bondfield révén az „El a kezekkel”-mozgalom londoni gyűlésén. Az LP a békéért üzenetet intézett a Lengyel Szocialista Párthoz (PPS). A kelet-európai béke és kereskedelmi kapcsolatok helyreállítása reményében támogatta a PPS azon tervét, hogy összehívja a határállamok szocialista pártjainak konferenciáját a szovjet kormánnyal való „béketárgyalások felgyorsítása céljából”.¹³

Az alulról kezdeményezett sztrájk tervét a BSP és más radikális szocialisták (az SLP és WSF köreiből), valamint a shop stewardok támogatták. A shop stewardok 77 ezer munkást képviselő országos konferenciája január 10-én felhívta a szakszervezetek tagságát: a TUC következő kongresszusára választandó küldötteiket hatalmazták fel arra, hogy általános sztrájkkal kényszerítsék ki az intervenció minden formájának beszüntetését, a Szovjet-Oroszországgal való kereskedelmet és demokratikus békét. A konferencián elhatározták, hogy csatlakoznak a KI-hez és képviseltetik magukat a II. kongresszuson. MacManus elnök kérte a küldötteket, hogy a workers' committee-ket (a műhelymegbízottak üzemi bizottságait) a szovjetek angol megfelelőinek, azaz a kapitalizmus megdöntése és a szocializmus felépítése eszközeinek tekintsék.¹⁴

Az „El a kezekkel” Országos Bizottság február 25-én a szakszervezeteknek, szakszervezeti tanácsoknak és az LP helyi szervezeteinek elküldött körlevelében „a francia és lengyel imperialistákat” tekintette az Oroszországgal való béke „legnagyobb akadályának”. Felhívta e szervezeteket, küldjenek határozatokat Lloyd George-nak, a londoni lengyel konzulnak és a francia nagykövetnek. Ebben követeljük, hogy a brit kormány azonnal ismerje el Szovjet-Oroszországot, a lengyel pedig vonja vissza csapatait az orosz területekről. Figyelmeztessenek arra, hogy „minden eszközzel” ellenezni fogják a fegyverek és csapatok szállítását Lengyelországba és fellépnek a brit és a lengyel, illetve a brit és a francia kormány Oroszország rovására vállalt „kötelezettségei” érvénytelenítéséért. Egy hónapon belül több mint 30 szervezet hozott ilyen határozatot.¹⁵

A BSP, a WSF és a shop stewardok képviselői a KI Nyugat-európai Irodájának amszterdami tanácskozásán februárban kinyilvánították, hogy az antant az orosz szövetkezetek forradalom előtti, reakciós képviselőin

¹³ LP/IAC/1/93, 1920. márc. 5.; LPEC Minutes, 1920. márc. 9.; TUC PC Minutes, 1920. márc. 10. Az LP VB a PPS kérésére Lengyelországba küldte képviselőjét, Tom Shaw-t. A PPS ellenezte a háborút, küldöttsége béketárgyalásokra kérte a lengyel kormányt, tüntetésekre hívott fel a békéért, de támogatta a federalista terveket, bírálta a szovjet rendszert és a bolsevikokat imperialista terjeszkedési törekvésekkel vádolta.

¹⁴ Jack Tanner Papers. Shop Steward and Workers' Committee National Conference. Nuffield College, Oxford. L. még P. V. Gurovics: Podjom rabocsevo dzviszenyija v Anglii 1918–1921. Moszkva, 1956. 127.; B. Pribicevic: The Shop Stewards Movement and Workers' Control 1910–1922. Oxford, 1959. 107. A konferencia a bányák, a vasutak kisajátítása és munkásellenőrzése mellett is állást foglalt.

¹⁵ Call, 1920. márc. 25.

keresztül kíván kereskedni, s „le akarja rombolni” a szovjet külkereskedelmi monopóliumot. „Ilyen manőverek leple alatt nagy tavaszi offenzívát készít elő, amelyet mindenáron meg kell akadályozni.” Ezért nemzetközi sztrájkot hirdettek, főként a hadianyagok szállításának meggátolására.¹⁶

A shop stewardok és a baloldali szocialisták vezetői, MacManus, Gallacher, Tanner, Ramsay, Pankhurst irányításával március 10–12-én megtartották az „egyszerű tagok” konferenciáját, amelyen 24 szakszervezet, 9 workers' committee és több szocialista szervezet 200 küldötte vett részt. Teljes jelentést követeltek arról a tárgyalásról, amelyet a kormány és a TUC PB az intervencióról decemberben folytatott. Elítélték a PB-t, mert a szénbányászok ügyében ugyanekkor tartott TUC-konferencián nem tűzte napirendre az intervenció kérdését. Felszólították a konferenciát: támogassa az intervencióellenes általános sztrájkot, a béke és a kereskedelem helyreállítását. Elutasítás esetén elhatározták „a nem hivatalos konvent” összehívását. Delegációjuk Oroszországba küldése végett az LP-hez és a TUC-hoz hasonlóan útlevelet kértek a kormánytól.¹⁷

A BSP konferenciáján április 5-én J. Vaughan elnök a „reakciós” szakszervezeti vezetők és a kormány csupán „átmeneti győzelmének” nevezte azt, hogy a TUC-konferencia elvetette a bányászokat támogató sztrájk tervét. (Helyette propagandakampányt hirdetett meg a szénbányák nacionalizálásáért.) Vaughan fenntartotta a párt álláspontját, hogy „ütött a kapitalizmus utolsó órája”. Úgy vélte, Oroszországban a „munkahadsereg” létrehozása és az általános munkakötelezettség bevezetése „óriási lépés a szocializmus megvalósítása felé”, és „néhány év alatt olyan gazdasági átalakulást eredményez, hogy Oroszország a világ leggazdagabb és legboldogabb országa lesz”. A konferencián egyhangúan elítélték az angol kormányt és szövetségeseit a cári tábornokok és „ellenforradalmi kapitalisták” támogatása miatt és gratuláltak a Vörös Hadsereg győzelmeihez. A KI Nyugat-európai Irodája felhívásának megfelelően elhatározták, hogy „mindent elkövetnek” a május elseji sztrájk sikeréért, a békéért és a szovjet kormány elismeréséért.¹⁸

¹⁶ BSPCR 1920. 9–10.; Nation, 1920. máj. 1. A konferencia az LP-ből való kilépést szükségesnek tartotta a KI-hez csatlakozáshoz. Ezzel a WSF, az SLP és a shop stewardok álláspontját erősítette, a BSP viszont ragaszkodott az LP-hez tartozáshoz. A KI májusban feloszlatta a balos amszterdami irodát, amelyet eredetileg információs és koordináló központnak szánt.

¹⁷ Tanner Papers. Rank and File Convention Report. Nuffield College, Oxford; T. Bell: Pioneering Days. London, 1941. 306–312. Határozatban hívták fel a képviselt munkásszervezeteket, hogy lépjenek ki az LP-ből és csatlakozzanak a KI-hez. Állást foglaltak a brit szovjetrendszer létrehozása mellett is. (Kommunyijisztyicseskij Intyernacional, 1920. 10. sz. 1575–1578.)

¹⁸ BSPCR 1920; Call, 1920. ápr. 8. A parlament- és LP-ellenes SLP-vel és WSF-fel folytatott egységtárgyalások gyorsítását is sürgették. A BSP és az SLP egy része augusztus elejére kommunista párttá egyesült. A KP megalakulásáról l. Surányi R.: A Kommunista Internacionálé hatása az angol munkásmozgalomra (1919–1921). M. M. Tájékoztató, 1971. 1. sz. 76–95.; Surányi R.: Nagy-Britannia Kommunista Pártjának megalakulása (1920–1921). NMTÉ 1980. 163–168.

Az ILP soros évi konferenciáján április 4-én Snowden arról beszélt, hogy a szövetségesek orosz politikája módosult, mert szükségük van az oroszországi gabonára. Kirkwood javaslatára egyhangúan elítélték az európai szocialista fejlődést akadályozó szovjetellenes intervenciót s blokádot, és követelték a fehérgárdisták mindenfajta támogatásának megszüntetését. Sürgették a szovjet kormány diplomáciai elismerését, a kereskedelmi kapcsolatok felvételét, végül üdvözölték a szociális forradalmat védő orosz nép sikereit.¹⁹

Az ILP-konferencia központi kérdése az Internacionálé-vita volt. A vezetőség már decemberben nyilatkozatot adott ki a proletárdiktatúráról és a szovjetekről. Ebben a brit parlament hanyatlásáról, a közvélemény választási félrevezetéséről szólt. Úgy vélte: a szovjet nagyon hatékony lehet, de nem tartotta a legjobb kormányformának. Helytelenítette, hogy a szovjetekbe való választás szűk „szakmai vagy foglalkozási” érdek képviselőitén alapul, holott az osztályadalmi érdekeket kellene szem előtt tartani. A központi szovjet szervek a közvetett választás miatt nem eléggé felelősek a népnek. A burzsoázia felszámolása csak fokozatos gazdasági fejlődéssel, nem a választójog megvonásával érhető el. Az orosz példa követését „rövidlátó politikának” minősítette, mert nem ismertek kellőképp a tények, a szovjetrendszer maga is változik az új tapasztalatok hatására és teljesen szabálytalan körülmények – a háború és a forradalom által lerombolt gazdaság – között hozták létre. Ezért „lehetetlen megmondani, hogy működött volna más feltételek közt”. Az ILP szerint „normális feltételek között nem szabad azokkal a módszerekkel dolgozni, amelyeket a forradalom átmenetileg szükségessé tehet”. Az „erőszak állandó uralma”, a „diktatúra” csak átmenetileg tartható fenn. Mivel csak kitartó nevelés fogadtathatja el a szocialista álláspontot, szerinte a proletárdiktatúra az átmenethez sem elengedhetetlen. A kapitalisták ellenállásától függ, hogy bevezetik-e, de a legtöbb demokratikus országban ez a lépés csupán mészárláshoz vezetne.²⁰

Az ILP vezetősége 1920 elején a svájci pártot felkérte, hogy hívjon össze egy minden irányzatot befogadó internacionálét előkészítő konferenciát. A vezetőséggel szemben a 9 közül 6 kerületi szervezet azonban a KI-hez való csatlakozást javasolta. MacDonald úgy vélte, az ILP-ben a KI hívei támogatják ugyan a szovjeteket a parlamenttel szemben, de kevesen hiszik közülük a proletárdiktatúra és a munkásság felfegyverzésének szükségességét. Ha majd a szövetségesek békét kötnek a szovjet kormánnyal, szerinte a kommunista politika is módosulni fog, és a KI széthull. MacDonald azt javasolta, hogy az ILP vegyen részt mind a berni Internacionálé, mind a centristák svájci értekezletén is a jobboldal és a centrum megegyezésén alapuló Internacionálé létrehozása ér-

¹⁹ ILPCR 1920. 52., 59.

²⁰ Labour Leader, 1919. dec. 18. E nyilatkozatban MacDonald „Parlament és forradalom” című, 1919 nyarán írt művének nézeteit összegezték.

dekében. Ehhez az LP segítségét kérte.²¹ Henderson világosan elutasította a forradalmi pártok bevonását: „A brit Labour Party nem kíván kompromisszumokat kötni az új doktrínák szovjetekről, forradalomról vagy diktatúráról beszélő híveivel” – írta.²²

Az ILP áprilisi konferenciája megszavazta a berni Internacionáléból való kilépést. A küldöttek csaknem egyharmada a KI-hez csatlakozást kívánta, a többség viszont elhatározta, hogy delegációt küld Moszkvába a csatlakozási feltételek megismerésére és konzultál a centrista pártokkal az általános internacionálé létrehozása végett.²³

Az LP és a TUC több hónapos halogatás és ismételt sürgetés után, majd az ILP, végül további huzavona árán a BSP és a shop stewardok küldöttei is megkapták az útlevelet Szovjet-Oroszországba. A forradalmár Maclean és a gépészszakszervezet delegációjának útlevélkérelmét viszont elutasították. A gépészek közül sokan dolgozni akartak menni, hogy „Oroszország képzett szakmunkásokhoz jusson, amire oly nagy szüksége van”.²⁴

A Labour-delegációban M. Bondfield, A. A. Purcell, H. Skinner az LP, Ethel Snowden, T. Shaw és R. Williams a TUC képviselői, s az elnök B. Turner mellett C. R. Buxton és L. H. Guest voltak a titkárok. Velük utazott, de nem tartozott hivatalosan hozzájuk R. Wallhead és C. Allen, az ILP két küldötte, továbbá B. Russell, a radikális Nation tudósítója. Purcell és Williams baloldali volt, s az ILP küldöttei mellett többé-kevésbé Turner és Bondfield is centristának számítható. Mire április 27-én útnak indultak, már megkezdődött a lengyel offenzíva Szovjet-Oroszország ellen.

A hódító célokért, az 1772-es határok visszaállításáért április 24-én indított piłsudskista támadás és kezdeti sikere, május 8-án Kijev elfoglalása heves tiltakozásokat váltott ki az angol munkásság körében. Még a jobboldaliak is alaptalannak látták a lengyel területi követeléseket, s a szovjet fegyverszüneti és békeajánlatok elutasítása miatt a lengyel és az őt támogató angol és francia kormányt hibáztatták. A lengyeleknek a „legcsekélyebb etnikai jogcímük sincs” az igényelt belorusz–litván–ukrán területekre. Ha Oroszország elvesztené most ezeket, később megerősödvé újabb háborúban venné vissza, így „Európa jövődő békéje érdekében csak a lengyel hadsereg gyors vereségében lehet reménykedni” – írta a *New Statesman*.²⁵

„A bábuk Varsóban vannak, de a drótokat Londonból és Párizsból rángatják” – állapította meg a *Daily Herald*. Az „El a kezekkel”-bizottság és

²¹ *Maddox*: i. m. 118–119.; *L. J. Macfarlane*: *The British Communist Party*. London, 1966. 69.; *Socialist Review*, 1920. ápr.–jún. 109–114.

²² *Times*, 1920. ápr. 3.

²³ A vezetők közül F. Brockway és C. Allen az összes irányzatot befogadó Internacionáléhoz vezető úton a centrum és a baloldal nemzetközi összefogását pártolta. J. T. W. Newbold és J. Wilson a KI-hez csatlakozásért lépett fel. (ILPCR 1920. 67–86.)

²⁴ *Times*, 1920. máj. 11.; *Call*, 1920. máj. 16. T. Quelch és W. MacLaine (BSP), J. Tanner, D. Ramsay, J. T. Murphy, W. Gallacher (shop stewards), H. Crawford, M. Newbold (ILP balszárny) és Pankhurst részt vett a KI II. kongresszusán.

²⁵ *New Statesman*, 1920. márc. 27., máj. 8.

a BSP május elseji sztrájkra hívott fel. Országszerte tüntettek ezen a napon; annexió nélküli békét és a fegyvergyártás beszüntetését követelték. A londoni felvonulók a szovjet államot éltették a lengyel követség előtt.²⁶

Május 8-án a BSP VB felhívta a munkásokat, tagadják meg a Lengyelországnak szánt fegyverek gyártását és szállítását, és a TUC PB-t késztessek általános sztrájkot hirdető konferencia összehívására. Az „El a kezekkel”-mozgalom országos bizottsága körlevélben sürgette a párt- és szakszervezeteket, hogy határozatban követeljék a PB-től: a sztrájkot kimondó konferencia összehívásával kényszerítse az angol kormányt a békét előmozdító beavatkozásra.²⁷

A PLP és a TUC PB hiába kérte a Népszövetség közbelépését a béke érdekében, mivel a kormány ezt jogtalannak tartotta, amíg a lengyel támadás sikeresen haladt. Május 10-én a „Jolly George” nevű hajón a dokk- és rakodómunkások lengyeleknek szánt fegyvereket találtak, így Bonar Law már nem tagadhatta le – mint néhány nappal korábban – a Lengyelországnak történő angol hadianyag-szállítást. A dokkmunkások tiltakozásul az ország különböző kikötőiben sorra bejelentették a fegyverszállítás bojkottálását. A szolidaritási mozgalom kiszélesedéséhez lökést adó „Jolly George”-ügy előzményei közé tartozik, hogy Pollitt és társai agitációjának hatására április végén, május elején a dokkmunkás-szakszervezet londoni bizottsága határozatot hozott: nem rakodnak semmiféle, Szovjet-Oroszország elleni használatra szánt hadianyagot. Ezt megküldte London, Dover, Folkestone, Newhaven és Ipswich összes dokkmunkásszervezetének. Ernst Bevin országos szervező megígérte Fred Thompson londoni szervezőnek, hogy támogatni fogja sztrájksegélykérelmüket, ha szolidaritási sztrájk miatt kizárják őket. A londoni bizottság Pollitték közreműködésével 90 mérföld hosszan figyelte meg a dokkokat, és így fedezte fel a „Jolly George” rakományát. Thompson, a londoni bizottság az erre a hajóra kimondott sztrájkot hivatalosan támogatta. A hadügyminisztérium fenyegetését, hogy katonákat küld rakodni, Thompson azzal hárította el: „akkor az egész kikötő sztrájkba lép.” A hajó végül a hadianyagok nélkül futott ki. A bojkottot a dokkmunkás-szakszervezet kongresszusa jóváhagyta. Május 21-én a vasutasszakszervezet vezetősége is csatlakozott a bojkotthoz, a bányászoké pedig a lengyelek támogatásának beszüntetését követelte. Az „El a kezekkel”-bizottság a sajtóban és 6 millió példányban kinyomtatott röplapon felhívta a munkásokat: 24 órás sztrájkot hirdető konferencia összehívását követeljék a TUC PB-től és az LP VB-től.²⁸

A vasutasok a felszabadulásukért küzdő írek ellen küldött hadianyagokra is kiterjesztették az embargót. Erre a vasúti társaságok elbocsátották a sztrájkolókat. Visszavételük fejében a vasutas-szakszervezeti VB – egyes

²⁶ Daily Herald, 1920. ápr. 30., máj. 3.; Call, 1920. ápr. 22.

²⁷ Call, 1920. máj. 13.

²⁸ W. Holmes: Bevin and Jolly George. Daily Worker, 1951. ápr. 23.; PD 129. k. 1680.; TUCPC Minutes, 1920. máj. 19.; Times, 1920. máj. 19., 22.

szervezeteinek nagy felháborodására – lemondott az embargóról, s arra hivatkozva, hogy egymaga nem vállalhatja a harc terheit, a TUC PB-től rendkívüli konferencia összehívását kérte. Kéréséhez csatlakozott a bányászszakszervezet is. A konferenciát július 13-ára szervezték meg.²⁹

Május derekától a 200 000 munkást összefogó londoni „El a kezekkel”-bizottság szerdán és szombaton rendszeresen gyűlést tartott a lengyel követség előtt, hogy felhívja a közvélemény figyelmét és a fegyverszállítások megtagadására ösztönözzön.³⁰

Május derekáig az angol kormány a szovjet szövetkezetek kereskedelmi küldötteinek beutazását megakadályozta azzal, hogy nem adott vízumot az eredetileg kijelölt vezetőjüknek, Litvinovnak. Az LP VB nemcsak a kereskedelem, hanem a béke helyreállítása végett is követelte Litvinov beutazásának engedélyezését, de eredménytelenül.³¹ A VB május 18-án már kereskedelmi konzulátusok felállítását is sürgette. Lloyd George megbízottja, E. F. Wise ekkor már Koppenhágában befejezte tárgyalásait Kraszinnal, aki átvette a szovjet delegáció vezetését. A szovjet kormány teljesítette a kereskedelmi tárgyalásokhoz Curzon feltételét is, aki fegyverszünetet kötött ki Gyenyikin Krimbe szorított csapatai megmentésére. (Curzon beavatkozása időt és lehetőséget adott Vrangelnak e megmentett csapatok újjászervezésére.) Ezután Litvinov nélkül a szovjet delegáció megérkezhetett Londonba. Ellenséges tory sajtókampány közepette május 31-én került sor Lloyd George és Kraszinn első találkozására.³²

Időközben, május 11-én, 3 nappal Kijev eleste után a Labour-delegáció megérkezett Petrográdba. A szovjet szakszervezetek nevében a határon G. N. Melnyicsanszkij fogadta, másnap, a petrográdi szakszervezeti tanács ülésén pedig Sz. A. Lozovszkij üdvözölte őket. A háború kiújulása miatt kiélezett légkörben a szovjet vezetők kezdettől fogva az angoloktól nagyobb segítséget, az intervenció elleni tetteket, sőt a forradalmat sürgették. Az angol küldöttek radikalizálódó hangvételével mind hangsúlyozták, hogy a Labour ellenzi az intervenciót és blokádot, ők tanulni jöttek Szovjet-Oroszországtól, megnézni azt, mi valósítható meg a szovjetek eszméiből. Purcell kijelentette, hogy követni akarják példáját a kapitalizmus megdöntésével. Allen a KI-hez csatlakozás feltételeit és Oroszország segítségének mikéntjét akarta megtudni. Megígérte, hogy az eddigieknél többet fognak

²⁹ Daily Herald, 1920. jún. 5.; Call, 1920. jún. 10.; New Statesman, 1920. jún. 12.; TUCPC Minutes, 1920. máj. 31., jún. 16.

³⁰ Call, 1920. máj. 13., 27., jún. 3.

³¹ LPEC Minutes, 1920. ápr. 20.; Times, 1920. ápr. 21. Litvinovot valójában nem „felforgatás” miatt utasították ki, hanem az összeesküvésben részt vett Lockhart kiszabandítása végett túszként kezelték 1918-ban. Az angol alsóházban 1920. március 16-án – a New Statesman szerint – képmutató felháborodással utasították vissza Malone interpellációját, hogy Lockhart élt vissza diplomáciai kiváltságaival (New Statesman, 1920. márc. 20.).

³² LP/RU/18/9–11. 1920. máj. 8., 19.; Coates: i. m. 23–25.; Dokumenti vnyesnyej polityiki SZSZSZR. 2. k. Moszkva 1958. 454–455. A tíz hónapig húzódó angol-szovjet kereskedelmi tárgyalásokon Lloyd George és Horne, 1920. márciustól kereskedelmi miniszter vezette az angol delegációt, az FO nem vállalt szerepet.

tenni, nemcsak határozatokat hoznak, „hanem cselekednek, ha a beszéd nem készíti a brit kormányt az intervenció beszüntetésére”. Az ülésen elfogadott határozatban kérték a Labour-delegációt: közölje az angol munkásokkal, hogy a szövetségesek háborúra ösztönözték Lengyelországot, és Anglia ürügyet keres Oroszország megtámadására. Felhívták a brit munkásokat: szabaduljanak meg a békés átalakulás hitétől, tradíciójától, saját forradalmukkal segítsenek. A brit szovjetkötársaság éltetésével zárult a határozat.³³

Moszkvában május 17-én Kamenyev, Csicserin és az angol „mensevikeket” élesen elmarasztaló Buharin ismételte meg a felhívásokat a lengyel intervenció elleni aktív harcra és az angliai forradalomra. A moszkvai szovjet és szakszervezeti tanács, valamint a szovjet szakszervezetek központi tanácsa (VCSZPSZ) kiáltványai köszönetet mondtak a Labour eddigi segítségéért és a szolidaritás erősítését kérték a világkapitalizmus elleni közös harcban.

Moszkvában az angol küldöttek közül többen is már szinte forradalmi hangon beszéltek. Turner kérte az orosz munkásokat, legyenek készen „hamarosan”, hogy segítsék az angol proletariátust megvívni antikapitalista harcát. Purcell szerint csak a burzsoá sajtó hazugságok gátolják meg, hogy „az orosz szellem” forradalmat inspiráljon Angliában. Főként Williams beszédét cáfolva E. Snowden azonban tagadta, hogy a 7 millió angol munkás „harcolni fog a szocializmusért”. A küldöttek közti nézetkülönbségek a magántárgyalásokon még világosabbak voltak.

Lenin május 26-án fogadta a delegációt. T. Shaw és Guest kérdésére: milyen bizonyítékok vannak a lengyelek brit támogatására, azt válaszolta, hogy azokat forradalom útján, az angol levéltárak elfoglalásával szerezhetik meg. Egy hónappal korábban Lenin még jelentős segítségnyújtásnak nevezte a brit munkások intervencióellenes kampányát. Ekkor viszont már bírálta „a keveset segítő” határozatok hozatalát, s tartós békét csak egy forradalomtól várt, amire – tudta –, hogy „kevés az esély most”.

Az angol munkásokhoz intézett levelét május 30-án adta át a delegációnak, kérve, hogy hazatérve a legszélesebb publicitást biztosítsanak ennek a reformizmust bíráló írásának. Külön beszélgetett Allennel, Williamsszel és Russell-lel is.³⁴

A delegáció Moszkvából május 28-án Nyizsnyij-Novgorodba utazott, majd a Volgán lehajózott Szaratovig. A súlyosan megbetegedett Allen Asztrahanyig és a visszaúton a hajón maradt. A delegáció többsége Szmolenszk közelében meglátogatta a lengyel frontot. A küldöttek nem egyszerre indultak haza. Többségük hat hetet töltött Szovjet-Oroszországban. Legto-

³³ British Labour Delegates in Red Petrograd... (Speeches and Resolutions), Petrograd, 1920.

³⁴ M. H. Cowden: Russian Bolshevism and British Labour 1917–1921. New York, 1984. 80–89. A levelet az angol polgári sajtóban is ismertették. Az LP-sajtó – a Labour Leadertől a New Statesmanig – elutasította azzal, hogy Lenin nem ismeri az eltérő angol helyzetet és az „oros” forradalmi módszereket ajánlja.

vább Buxton maradt, mert Szamara kormányzóságban a falusi életet tanulmányozta.

Wallhead és Allen május 25-én 12 kérdést adott át a KI VB-nek. A proletárdiktatúra angliai alkalmazása, a szovjethatalom országokénti eltérő sajátosságai, a parlamenti módszerek felhasználása, az LP-hez tartozás, a fegyveres felkelést elvető pártok csatlakozási lehetőségei iránt érdeklődött. A KI VB közvetlenül hazautazásuk előtt átadta részletes válaszát. Valószínűtlennek tartotta, hogy a hatalmat parlamenti úton szerezzék meg, bár ezt nem vetette el teljesen. Kifejtette, hogy a KI nem szabja meg a forradalmi fejlődés formáit, mert azok az országokénti körülményektől függenek. A „legközvetlenebbül” megvalósíthatónak vélte a proletárdiktatúrát Angliában. A hatalom megtartásához elengedhetetlen a burzsoázia lefegyverzése és politikai-gazdasági erejének teljes megsemmisítése. Mivel valószínűtlen, hogy az angol uralkodó osztály harc nélkül alávesse magát a parlament akaratának, ezért polgárháborúra kell felkészülni. Az „orosz, német, magyar és lengyel példa” alapján a proletárdiktatúra legalkalmasabb formájának a szovjet rendszert tekintette, de nem zárta ki más formák lehetőségét sem. A parlamenti forma szerint nem alkalmas a proletárhatalom gyakorlására, mert nincs idő vitatkozni az ellenforradalmárokkal, hanem cselekedni kell. A parlamentet csak a hatalomért folyó forradalmi harc eszközeként lehet és kell felhasználni. A világforradalom fejlődése szerint a „taktika egységesítését lehetővé teszi”. A „módszerek” terén szabadságot, önállóságot igénylő pártok viszont csak szavakban akarnak a KI-hez tartozni, tetteikkel azonban folytatni kívánják ingadozó politikájukat. E pártok baloldala ne a jobboldali vezetők kelletlen beleegyezését igyekezzen elérni, hanem szabaduljon meg tőlük.³⁵

Az ILP vezetősége 1920. július 22–23-án a KI válaszát nem tekintette kielégítőnek, és elhatározta, hogy nem kéri felvételét. A MacDonald-féle jobboldal eleve feleslegesnek tartotta a Moszkvába utazást, hiszen ismertek és elfogadhatatlanok számukra a KI követelményei: a proletárdiktatúra, a szovjet forma és a fegyveres felkelés igénye.³⁶ Nézeteiket most igazolva látták. A vezetőség tovább szorgalmazta a centristák nemzetközi összefogását, ami 1921 elején a két és feles Internacionálé létrehozásával valósult meg.

A Labour-delegációból a baloldali Purcell és Williams június 16-án részt vett Moszkvában a Vörös Szakszervezeti Internacionálé előfutárának létrehozását előkészítő tanácskozáson. Williams javasolta, hogy alakítsák meg ezt az ideiglenes nemzetközi tanácsot, amely megszervezi a baloldali szakszervezetiek világkonferenciáját, és ezen döntsék el a KI-vel való – a résztvevők között még vitatott – kapcsolatot. A két angol küldött hazatérése előtt aláírását adta a készülő nyilatkozathoz.³⁷

³⁵ The ILP and the 3rd International. London, 1920. 10–12., 33–40. 43–44., 47–50. A KI az LP-ből való kilépés helyett a reformista vezetők elleni harcot sürgette.

³⁶ ILPCR 1921. 10–11.; *Graubard* : i. m. 197.

³⁷ A tanácskozás többi résztvevői: Sz. A. Lozovszkij, M. P. Tomszkij, G. V. Ciperovics, V. A. Smidt, G. N. Melnyicsanszkij, L. D'Arragona, D. Bianchi, E. Colombino, E. Dugoni (Mezsdunardnoje Rabocseje Dvizsenyje, 1921. jan.; *R. Williams* : The Soviet System at Work. London, 1920).

A Labour-delegáció meghívta Angliába a szovjet szakszervezetek képviselőit. A meghívás elfogadásakor, június 10-én Lozovszkij kifejtette, hogy szeretnék megvizsgálni az angol mozgalom „sajátos útját”, igaz-e, hogy „ott nem lehet olyan forradalom, mint nálunk”. A szakszervezeti baloldal erősödését akarják segíteni, mondta, arra törekednek, hogy a forradalmi szakszervezetek a KI-hez tartozzanak. Skinner, Purcell és Wallhead megígérte, igyekeznek majd elhárítani a látogatás útjából azokat az akadályokat, amelyeket a brit kormány előreláthatóan támasztani fog, hogy az angol delegációhoz hasonlóan a szovjet is teljes szabadsággal tanulmányozhasson. A TUC PB megerősítette, hogy a szeptemberi kongresszusra várja a szovjet küldöttséget. A PB és az LP VB többször is tárgyalt a vízumok megadásáért az FO-val. Júliusban a kormány azzal a feltétellel engedélyezte a látogatást, hogy nem folytathatnak propagandát a szovjet rendszer mellett, csak informálhatnak az orosz helyzetről. Augusztusban már útközben, Norvégiában azonban arról értesítette a szovjet küldötteket, hogy mégsem engedélyezi a beutazásukat.³⁸

Az LP júliusi konferenciájára az oroszországi delegációból Tom Shaw és Ben Turner hazatért az első ideiglenes beszámolóval. Ebben tárgyilagosan bemutatták az intervenció és a blokádnak okozta pusztulást, éhínséget és járványokat. Shaw felolvasta a még Oroszországban tartózkodó társainak távirátát is, amely a lengyeleknek nyújtott támogatás beszüntetéséért és a kereskedelem helyreállításáért való harcra szólított. A konferencia a szovjet kormány elismerését, békekötést, a közvetlen és közvetett beavatkozás beszüntetését követelte, de elvetette a BSP általános sztrájkjavaslatát, mivel, úgy mond megnőtt a befolyása a kormányra. A Kraszinnal folytatott tárgyalások megszakadásától félve állást foglalt amellett, hogy a magántőkés hitelezők ne gátolják a kereskedelem azonnali felújítását kártérítési igényekkel.

E határozatokat az LP küldöttei június 30-án átnyújtották a kormányfőnek. Lloyd George a Kraszinnak átadott aznapi jegyzékével összhangban közölte, hogy a kereskedelmi megegyezés feltétele az angol foglyok hazatérése, az ellenséges tevékenység és propaganda beszüntetése, s az áruk és szolgáltatások utáni (kereskedelmi) adósságok elvi elismerése. Az orosz adósságok és az antant intervenció okozta károk megtérítésével foglalkozó tárgyalásokat elhalasztották a békekonferenciáig. Az LP-delegáció – Lloyd George javaslatára – másnap találkozott Kraszinnal is. Kraszinn közölte, hogy a brit feltételek közül a kereskedelmi adósságok elismerését nem tartja elfogadhatónak és kormányával konzultálni azonnal hazautazik. A Labour-delegáció ezt követően tárgyalt Bonar Law-val és arra a meggyőződésre jutott, hogy a helyzet „nem olyan közvetlenül riasztó”, mint előző megbeszéléséből tűnt. Valóban a szovjet kormány július 7-én elfogadta a június 30-ai brit javaslatokat. A Daily Herald közölte Kraszinnak a polgári sajtó-

³⁸ CGAOR (Moszkva) f. 5451. op. 4. d. 26. 1. 5–8.; d. 29. 1. 6–7.; d. 32. 1. 111–114.; d. 33. 1. 29–30.; TUCPC Minutes, 1920. jún. 10., 29., júl. 21., aug. 17.; LPEC Minutes, 1920. jún. 24.; TUCR 1920. 238–239.

ban és a parlamentben is elhallgatott június 29-ei memorandumát. Ebből kitűnt, hogy Lloyd George is engedményekre kényszerült, beleegyezett, hogy a brit magánhitelezők, tőkebefektetők kártalanításának vállalását a békekonferenciáig elhalasszák. Elfogadta a szovjet javaslatot a kereskedelem azonnali felvételéről, és kereskedelmi képviselőt létesítéséről az ismertetett három feltétele ellenében.³⁹

A konferencia után az LP VB tárgyalta H. Liebermannal és T. Regerrel, a PPS képviselőivel, akik memorandumban kérték, hogy az LP közvetítsen a „háború kölcsönösen kielégítő” befejezéséért a lengyel és a szovjet hatóságok között. A VB további információt kért a lengyel háborús célokról.⁴⁰ Adatok híján nem ismeretes, hogy van-e összefüggés e lépés és T. Shaw varsói látogatása között. Ehelyütt nem vállalkozhatunk az LP és a PPS kapcsolatának elemzésére. A szovjet ellentámadás kibontakozása során a PPS a békétárgyalásoktól a korábbinál hevesebb szovjetellenes, „nemzeti védelmi” álláspontra tért és szembekerült az LP-vel.

Az Oroszországból hazatért Labour-delegáció július 7-én közzétett újabb beszámolójában ismertette a blokád és a háború következményeit: a városi nép éhezését, a falusiak szükségleti cikkekben nélkülözését, a gyógyszerhiányt, a járványokat és a nemzeti összefogást az ellenséggel szemben. Sürgette a békekötést, mert az intervenció és blokád európai katasztrófához vezethet.

A július végére elkészült teljes jelentés szerint a lakosság mindenütt üdvözölte, ünnepelte a küldötteket, akik szabadon tárgyalhattak népbiztosokkal, állami és szakszervezeti, sőt mensevik és eszer vezetőkkel is. Cáfolták a polgári sajtó anarchiáról, vallásüldözésről, nők és gyermekek nacionalizálásáról, népbiztosok luxusáról terjesztett rágalmaikat. Az intervenciót és az ellenforradalmat hibáztatták az erőszakos módszerek alkalmazásáért, a demokratikus jogok korlátozásáért. A szovjet vezető szervek, a kormány és főleg a kommunista párt fokozódó hatalmát, az erősödő centralizációt megállapították. A szakszervezeteket és a szövetségeket az államgépezet részeinek tekintették. Hangsúlyozták, hogy a szovjet vezetők nem akarják fegyverrel terjeszteni a szocialista forradalmat; „lehetőséges a tartós béke a belügyekbe való kölcsönös be nem avatkozás alapján... ismételt tárgyalási ajánlataik, ésszerű feltételekkel, őszinte békeszándékot mutatnak”. A küldöttek nem foglaltak állást, hogy alkalmazhatták volna-e a „demokratikus módszereket”, szükséges volt-e a bolsevik megoldás, s ez „modellként szolgálhat-e más országok számára is, s ha igen, milyen értelemben”. Megállapították viszont, hogy a szovjetekkel szemben egyetlen alternatíva az „autokráciához” való visszatérés volt. Tapasztalataikról lelkes hallgatóságú gyűléseken is beszá-

³⁹ Middleton levele B. Turnernek, 1920. júl. 1. CA/GEN/3.; Daily Herald, 1920. jún. 12., júl. 10., 12.; LPCR 1920. 112–113. 176.; Minutes of the Joint Delegation to Lloyd George 1920. jún. 30. Az LP-delegációban részt vett W. H. Hutchinson, T. Shaw, Wedgwood, MacDonald, J. Wignall, Middleton, Bramley, Marion Phillips, W. Gillies. A jegyzékeket l. DVP 2. k. Moszkva, 1958. 593–595.; DVP 3. k. Moszkva 1959. 16–19.; PD 131. k. 2371–2372.

⁴⁰ LPEC Minutes, 1920. jún. 24.

A TUC PB, LP VB és PLP konferenciája 9-én a szövetséges hatalmak Szovjet-Oroszország elleni háborúját „az emberiség elleni türhetetlen bűnnek” nevezte. Figyelmeztette a kormányt, hogy a szervezett munkásság teljes erejével megakadályozza ezt a háborút. Felhívta a csatlakozott szervezetek végrehajtó bizottságait, hogy készüljenek haladéktalanul országos konferenciára, amely utasítást ad a sztrájkra. A konferencia elhatározta a háborúellenes mozgalom irányítására a Council of Action (CA) azonnali létrehozását.⁴⁸

A CA a 3 alapító szervezet 5-5 képviselőjéből állt, és később újabb tagokkal bővült. A kommunista párt csatlakozási kérelmét elutasította. A TUC-hoz és az LP-hez tartozó szakszervezetek vezetőségeinek képviselőit 13-ára tanácskozássra hívta Londonba. 10-én és 17-én a helyi szervezkedések közben tartása és összehangolása végett utasította a szakszervezeti tanácsokat és az LP-szervezeteket, hogy gyűléseken válasszák meg a helyi tanácsokat és ezek szállítási, sztrájk- és információs albizottságait. Óva intette ezeket a szakszervezeti VB hatalmának bitorlásától. A helybeli hadianyaggyártásról és -szállításról, az esetleges csapatmozgásokról kellett informálniuk a központot, s annak rendelkezéseit végrehajtani.⁴⁹

Augusztus 20-áig 135, végül összesen 350 helyi tanács alakult. Nagy részük bővíteni akarta hatáskörét, munkásmilíciát vagy nemzetközi tanácsot kívánt létrehozni, továbbá összehívni saját képviselőik konferenciáját, hogy megvitassák az általános sztrájk időpontját, az írkérdést, a munkanélküliséget, a nyugdíjakat, a háborús profitok elvonását. A járműveket összeírták, sőt egyes helyeken a szállítási eszközök kisajátítását is tervezték.⁵⁰

A CA ellenezte, hogy helyi szervezetei növeljék hatalmukat és belpolitikai kérdésekkel is foglalkozzanak. Clynes, Thomas, Shaw és más jobboldali vezetők a közhangulat láttán elismerték az augusztus 13-ai konferencián, hogy parlamenti úton nem gátolható meg a háború, s ez egyszer, végső eszközként, szükség lehet általános sztrájkra is. Megosztott a véleményük, hogy a CA az alkotmány „kihívása”-e vagy inkább annak védelmezése a törvénysértő kormánnyal szemben. A konferencia a CA feladatául tűzte ki, hogy gátolja meg a katonai beavatkozást és a hadianyag-szállítást, érje el a brit hadiflotta visszavonását, a szovjet kormány elismerését és a kereskedelem felújítását. A jobboldal szerint a CA kivételes alkalomra létrehozott szervezet, amely néhány célra koordinálja a párt- és a szakszervezetek tevékenységét, de nem nő fölébük hatalmával. A szakszervezetek hozzájárulást fizettek a CA fenntartására, de az általános sztrájk céljára külön pénzügyi alapot nem hoztak létre. Már 16-án több vezető figyelmeztette a helyi

⁴⁸ TUC PC-LPEC-PLP Joint Conference Minutes, 1920. aug. 9.; Daily Herald, 1920. aug. 10.

⁴⁹ CA/ADM/14., CA/PRI/53-54. Russia and Poland, Form Your Councils of Action.

⁵⁰ CA/ADM/18., CA/GEN/537., 547., 614. Az északkeleti kerületi CA maga akarta az írányban a CA helyi szervek országos konventjét összehívni, ha a központi tanács erre nem hajlandó. CA/GEN/726. A birminghami CA a szovjet békéért és kereskedelemért kívánt konventet. CA/GEN/828.

tanácsokat, hogy csak részleges (a csapat- és hadianyag-szállítást meggátoló) sztrájkra készüljenek.⁵¹

A CA delegációja 10-én, majd 14-én átadta az előző napi konferencia határozatait Lloyd George-nak. Az általános sztrájkkal való fenyegetés megtette hatását. A kormányfő a tárgyalások folytatására szólította a lengyeleket. Háborús beavatkozást már csupán a lengyelek függetlensége „veszélyeztetése” esetén helyezett kilátásba. A 10-én este közzétett igen méltányos szovjet békefeltételek megerősítették a CA vezetőinek meggyőződését, hogy e függetlenség védelme csupán háborús ürügy. Röpiratban publikálták a Lengyelország önállóságát elismerő – Angliában elhallgatott – szovjet nyilatkozatokat, amelyeket L. B. Kamenyevtől, a kereskedelmi delegáció új vezetőjétől kaptak. Kiadták az észt, a lett, a litván kormánnyal kötött szovjet békeszerződéseket is, amelyek szintén elismerték a határállamok önállóságát.⁵²

A CA 12-én Lloyd George kérésére közvetített a kereskedelmi delegáción keresztül az angol és a szovjet kormány között. Továbbította a brit kormányfőnek azt a Moszkvából kapott felvilágosítást, hogy a béketárgyalásokat azért kellett újból elhalasztani, mert a lengyel küldöttség nem jelent meg a kijelölt helyen és időpontban. Megszerezte a szovjet kormány ígéretét is, hogy a Vörös Hadsereg győzelmei ellenére sem szigorít a békefeltételeken. Lloyd George e közvetítést igyekezett kihasználni anélkül, hogy az angol békefeltételek közlésével teljesítette volna a CA először augusztus 11-én megfogalmazott, majd többször is megismételt kérését. Az augusztus 15-ei Varsó alatti szovjet vereség és az ezt követő visszavonulás a CA tárgyalási pozícióit kétszeresen is megnehezítette. A lengyelek katonai sikereik nyomán csakhamar újból területi követelésekkel léptek fel, másrészt előrenyomulásuk láttán az angol kormány egyre ellenségesebbé vált a CA-val szemben, s végül nemhogy közvetítőnek, de még tárgyaló félnek sem tekintette már a „nem alkotmányos” munkásszervezetet.⁵³

Az angol és az olasz kormány luzerni jegyzékében augusztus 23-án tiltakozott a lengyel munkásmilícia felállítását igénylő szovjet békefeltétel ellen. A korlátozott létszámú hadsereg mellett a munkásmilíciát nem rendfenntartó erőnek tekintette, hanem a lengyel alkotmányos rendszer megdöntése és helyébe szovjethatalom létrehozása eszközének. Kamenyevet azzal vádolta, hogy a munkásmilícia követelését elhallgatva augusztus 10-én félrevezetően informálta a brit kormányt a szovjet békefeltételekről. A CA vezetői mindezt a tárgyalások megszakítására szolgáló ürügynek nevezték. A helyi szervezeteket és a szakszervezeti vezetőségeket a CA emlékeztette, hogy kérésére a szovjet kormány közzétette a Lloyd George szerint is „ésszerű” békefeltételeit, és annak ellenére nem változtatott rajtuk, hogy „katonai megfon-

⁵¹ Council of Action: Report of Special Conference on Labour and the Russian-Polish War. London, 1920; CA/ADM/14., 31.

⁵² CA/MEM/6., CA/ADM/15., 31., CA/PRI/48., 56–57.

⁵³ CA/ADM/53.; CA/FOR/12–13. 14., 18.

tolások”, Vrangel francia elismerése „feljogosították volna szigorúbb feltételekre is”. A CA attól tartott, hogy a luzerni ultimátum lehetetlenné tesz minden tárgyalást, ezért utasította 25-én szervezeteit; álljanak készen „bármely pillanatban” a sztrájkfelhívás követésére. Ismét közbenjárt a szovjet delegációnál és elérte a Vörös Hadsereg visszavonulása következtében amúgy is tárgyalanná vált munkásmilícia követelésének feladását. 26-án táviratban kérte Lloyd George-ot és Kamenyevet, hogy ismertessék kormányaik békefeltételeit. A. J. Balfour, a kormányfő helyettese 26-án már fogadni sem volt hajlandó az angol–szovjet békefeltételek ismertetését kívánó CA-küldöttséget. A kormány nem adott útlevelet a szeptember 5-én a rigai lengyel–szovjet béketárgyalásokra megfigyelőnek kijelölt CA-képviselőknek. A TUC-kongresszus és a CA követelésére sem engedélyezte az Oroszországban járt Labour-delegáció által meghívott szovjet szakszervezeti küldöttek beutazását.⁵⁴

A CA vezetői között a Varsó alóli szovjet visszavonulás folytán nem éleződött ki az ellentét, hogy mi legyen az álláspontjuk egy lengyel proletár-állam létrehozása esetén. Szovjet-Lengyelország megteremtését valószínűleg csak az 1920–21-ben KP-tag Purcell és Williams, valamint Lansbury támogatta volna. Bevin vezetésével a küldöttek 10-én úgy vélték, a lengyelek minden külső beavatkozás nélkül jogosultak a munkáskormány alakítására. A későbbiekben, amint tudomást szereztek róla, helytelenítették a lengyel munkástanácsok felállítását a szovjet csapatok által rövid ideig elfoglalt területeken.⁵⁵

Nagy-Britannia Kommunista Pártja túl fiatal, tapasztalatlan és főként gyenge volt ahhoz, hogy terveit megvalósítva forradalmi irányba továbbfejllessze a helyi tanácsokat, amelyeket az angol szovjetek előfutárainak tekintett. Ehhez a törekvéséhez nem voltak meg a kedvező feltételek. Augusztus 12-én felhívta tagjait, szerezze meg a helyi szervezetek kulcspozícióit, hogy meggátolják a labouristák „kapitulálását” a döntő pillanatban. A kommunistáknak nem sikerült a vezető szerepet és néhány kivételtől eltekintve a testületi csatlakozását sem elérni, így a helyi CA-ban csak egyénileg vehettek részt. Így is széles körű visszhangot kapott a sztrájk időpontjának meghatározását követelő jelszó, melyet a kommunista párt a CA augusztus 22-ei és október 17-ei békét és kereskedelmet sürgető országos tüntetéseire adott ki. A kommunista párt, az „El a kezekkel”-mozgalom, a bányászok

⁵⁴ CA/MEM/26., 28., 34., 36., CA/ADM/55., 56., CA/FOR/27–28., 35., 45. Report of the Council of Action, August to October 1920; Report of Special Conference on Labour and the Russian-Polish War. London, 1920; S. White: Labour's Council of Action 1920. Journal of Contemporary History, 1974. október. A TUC évi kongresszusa szeptemberben tiltakozott az ellen, hogy a brit kormány nem engedélyezte a szovjet szakszervezeti delegáció beutazását, míg az orosz nagyhercegeket, királyi hercegeket, volt földbirtokosokat és kapitalistákat nagyon is szívesen látja (TUCR 1920. 288–293.). A VCSZPSZ aug. 15-én köszönetet mondott a brit munkásszervezeteknek, hogy „erős nyomással” kormányuk agresszív politikáját „megváltottatták”, „praktikus szimpátiájuk” „új kapcsolatot kovácsol” és „erős baráti szövetségbe” egyesíti az angol és szovjet munkásokat (CA/FOR/21.).

⁵⁵ Macfarlane: i. m. 141–142.

és a szállítómunkások felléptek a Franciaországba való szénexport bojkottálásáért is, hogy ezzel a Vrangelt elismerő és támogató francia kormányt meghátrálásra kényszerítsék.⁵⁶

A CA elhárította az angol háborús beavatkozást vagy a katonai segítségnyújtás jelentős kiszélesítését Lengyelország érdekében. Az általános sztrájk fenyegetése miatt visszavonulót fújó Lloyd George és Bonar Law a kormány tekintélyét mentő nyilatkozatban úgy tüntette fel, mintha sose tervezett volna beavatkozást, a CA „nyitott kapukat” döngetett. Ezzel szemben Churchill elismerte, hogy az egyébként alaptalanul lekommunistázott akciótanácsok kényszerítették ki augusztus első felében az intervencióról való lemondást: „A brit Munkáspárt heves agitációt folytatott bármilyen Lengyelországnak adandó brit segítség ellen. Kommunista befolyás és irányítás alatt akciótanácsokat alakítottak Nagy-Britannia számos részén. A közvélemény körében még a legcsekélyebb megértése sem mutatkozott azon bajoknak, amelyek egy lengyel összeomlással járnának. E nyomás alatt Lloyd George kényszerítve volt, hogy azt tanácsolja a lengyel kormánynak: az orosz feltételek »nem sértik Lengyelország mint független állam etnográfiai határait«, és ha elutasítanak, a brit kormány nem tudna semmilyen akcióba lépni Oroszország ellen.”⁵⁷

Lenin szeptember 22-én az OK(b)P IX. összoroszországi konferenciáján az angol polgári sajtóval „egyetértve” brit „kettős hatalomról” beszélt: a CA pártállásra tekintet nélkül minden munkást egyesít, a februári forradalom utáni Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottságához hasonlóan szembeszáll a kormánnyal, és a brit „mensevikek”, akik a vezetők kilencetizedét alkotják, kénytelenek félig bolsevikként viselkedni, sőt utat nyitnak a munkástömegeknek „a bolsevik forradalom felé”. Az „angol mensevikek” Lenin szerint „már úgy érzik magukat, mintha kormányon volnának, és arra készülnek, hogy a közeljövőben a polgári kormány helyébe lépjenek”. Október 2-án Lenin a bőripari munkások és alkalmazottak kongresszusán kifejtette: „az önhatalmú”, „nem alkotmányos”, hatmillió szakszervezeti tagra támaszkodó CA „a parlament megkerülésével ultimátumot nyújt be a kormánynak a munkások nevében – ez áttérés a diktatúrára, és más kiút a helyzetből nincs”. Lenint követve szeptember 24-én Kamenyev Moszkvában, október 14-én pedig Zinovjev Hallében beszélt a brit „kettős hatalomról”, illetve a CA-ról, mint „a szovjethatalom kezdetéről”. Másnap azonban, három nappal az október 12-ei szovjet–lengyel fegyverszünet után Lenin már nem szólt a kettős hatalomról és a készülő brit szocialista forradalomról. Ettől kezdve arról beszélt, hogy a nem alkotmányos CA mozgalom a dolgozó tömegek erejével leküzdötte a mélyen gyökerező trade-unionista opportunistát és bolsevik stílusban saját külpolitikát formált. A lengyel–szovjet fegyverszünet „nagymértékben” a CA akciójának eredmé-

⁵⁶ *Communist*, 1920. aug. 12., 19., 26.; *Times*, 1920. aug. 26. CA/MEM/21., CA/PRI/59.

⁵⁷ *W. S. Churchill: The World Crisis, The Aftermath*. London, 1929. 269.

nye, mondta Lenin a Moszkvában tartózkodó Murphysnek, a KP egyik vezetőjének.⁵⁸

Úgy véljük, a „kettős hatalom” mint történelmi összehasonlítás nem állja meg a helyét: a CA-nak „csupán” egy általános és döntő hatalmi törekvése volt: a szovjetellenes brit háború meggátlása. A CA egyes helyi szervezeteinek más hatalmi törekvései nem váltak meghatározó tényezővé, elszórtak, jelentéktelenek maradtak. Az LP valóban készült a hatalom megszerzésére, de parlamenti úton. Ehhez önbizalmat adott a CA a későbbiekben is, mert e mozgalmat ugyan parlamenten kívüli akcióért hozták létre, de jellemző módon épp a parlament épületében tartott augusztus 9-ei ülésen.

A brit háborús beavatkozás elhárításával a közvéleményt legjobban izgató sorozás veszélye megszűnt. Az intervenció iránti érdeklődés megcsappant a szeptember-októberi szénbányászsztrájk, az ír polgárháború és a munkanélküliség növekedése következtében. Októberben a CA már úgy vélte, nem tud sztrájkot szervezni a Vrangelnak szánt brit hadianyag-szállítmányok meggátolására, mert az általános szolidaritás elmaradna, s így a sztrájkoló vasutasokat vagy szállítómunkásokat nem védhetnék meg az elbocsátástól. A hadianyagok gyártását is aligha akadályozhatták meg. A hadiüzemi munkások nem deríthették fel, hogy vajon Lengyelországnak termelnek-e. A világháború után radikálisan csökkentett haditermelésben foglalkoztatottak közül azokat, akik szerencsésen elkerülték a munkanélküliséget, bajosan lehetett volna rávenni teljes munkabeszüntetésre. De még a haditermelés sikeres bojkottja esetén is jutott volna a lengyeleknek a világháborúból megmaradt felesleges hadikészletből. E nehézségek ellenére a CA folytatta a hadianyag-szállítások felderítését és akadályozását, és szorgalmazta az angol-szovjet tárgyalásokat. A jobboldaliak kísérletét a CA megszüntetésére a TUC PB, LP VB és PLP október 18-ai konferenciája megghiúsította. Úgy döntött, hogy „a Tanács maradjon fenn mindaddig, míg az orosz-kérdést kielégítően meg nem oldják”.⁵⁹

A brit domíniumok s a kontinens számos munkásszervezete támogatásáról biztosította a CA-t, amely elsősorban a francia, a belga, a német és az olasz szocialista pártot és szakszervezetet informálta döntéseiről. Párizsba két képviselőjét, Adamsont és Harry Goslingot is elküldte, akik annak ellenére, hogy még aznap este kiutasították őket, meg tudtak állapodni a szocialista párt és a CGT vezetőivel, hogy jelentések küldésével fenntartják a kapcsolatot és semleges területen, Brüsszelben találkoznak. Később J. Longuet is ellátogatott Londonba, de a terve-

⁵⁸ V. I. Lenin Összes Művei 41. k. Budapest, 1974. 269., 310–312., 336–337.; *J. T. Murphy*: New Horizons. London, 1941. 162–164. M. H. Cowden amerikai polgári történész Lenin október 15. előtti álláspontját jogosan balosnak tekinti, s nem zárja ki, hogy a katonai vereségről akarta elterelni vele a figyelmet és a szovjet harci morált fokozni (*Cowden*: i. m. 112–116.).

⁵⁹ LPEC-TUCPC-PLP Joint Meeting Minutes, 1920. okt. 18.

zett brüsszeli találkozóra nem került sor, mivel az események nem követeltek szorosabb együttműködést.⁶⁰

A CA hiába kérte a lengyel követségtől békefeltételeiket, ott senki nem fogadta delegációját. A PPS is augusztus közepén előbb az LP-hez fordult üzenetével, de Londonba küldött képviselője, Aleksander Debski megértette, hogy ezúttal a CA vezetőivel kell tárgyalnia. Az üzenet és a CA kérdéseire Debski közvetítésével Varsóból adott válasz rávilágított, hogy a PPS nem fogadja el határnak a Curzon-féle etnikai vonalat, Pilsudski föderalista terveire hasonlóan ukrán, belorusz stb. „független” államot követel, továbbá Lengyelországnak igényli a litván Vilnát és Grodnót, s a petljurista Ukrajnának átengedné Kelet-Galícia egy részét, de Szovjet-Ukrajnának nem. A CA kitartott amellett, hogy Ignacy Daszynskinak, a PPS képviselőjének részvétele a lengyel kormányban nem változtatott annak militarista politikáján.⁶¹

A rigai lengyel–szovjet béketárgyalások idején még jobboldali labouristák is bíralták a szövetségeseket, mivel engedték, hogy Lengyelország a Curzon-vonaltól keletre szabja meg határát. Ez a *New Statesman* szerint is etnikailag igazolhatatlan, és Oroszország megerősödve vissza fogja venni elvesztett területét. A lap azt is helyesen látta, hogy a rigai béke megkötése és Vrangel seregei legyőzése elősegíti a CA által addig hiába szorgalmazott angol–szovjet kereskedelmi megegyezést.⁶²

Augusztusban és szeptemberben a kabinet több fontos tagja, a fegyveres erők és a titkosszolgálat vezetői, köztük Curzon külügy-, Churchill hadügy-, Walter Long tengerészetügyi miniszter, Wilson főparancsnok erős nyomást gyakoroltak Lloyd George-ra, hogy a szovjet delegációt utasítsák ki és a kereskedelmi tárgyalásokat szüntessék be. Wilson még puccsszerűen kényszeríteni is akarta erre a kormányt a katonai vezetők lemondásával, ami csak terv maradt (ugyanakkor a CA vagy a bányászok és Hármaskövetség-beli partnereik fenyegető sztrájkjának letörésére a hazai gárda erőit szervezte). Lloyd George azzal szerelte le a szovjetekkel való szakítást követelőket, hogy szeptember 10-én a hazalátogatni készülő Kamenyevvel, a delegáció vezetőjével közölte: nem térhet vissza Londonba; társai viszont maradhattak. Másnap Kamenyev a CA elnökéhez, Adamsonhoz intézett levelében azt hangsúlyozta, hogy a kormányfő a kereskedelmi tárgyalások megszakítását és halogatását az ellene felhozott vádakkal leplezi. Képmutatónak nevezte azt a vádat, hogy a békefeltételek közül elhallgatta a munkásmilícia követelését, miután azt a közbenjárására már el is ejtették, az pedig egyenesen alaptalan – írta –, hogy propagandát folytatott, mivel csupán a tényeket közölte a CA-val annak kérésére. Cáfolta azt is, hogy bármi köze lett volna

⁶⁰ Adamson és Gosling a berni Internacionálé genfi kongresszusa miatt érvényes vízummal rendelkeztek, ezért útjukat nem lehetett meggátolni. Párizsba érkezve nem szállodába, hanem azonnal tárgyalni mentek, így a francia rendőri beavatkozás elkésett (*Harry Gosling: Up and Down Stream*. London, 1927. 224–227.). Adamsonék nyilatkozatát l. *Times*, 1920. aug. 20.

⁶¹ CA/FOR/87., 88., 90., 93., 106., 113., 114. Report of the CA. Aug. to Oct. 1920.

⁶² *New Statesman*, 1920. szept. 25., dec. 11.

szovjet ékszerek, gyémántok angliai értékesítéséhez és a Daily Heraldnek nyújtott anyagi segítséghez. E baloldali és következetesen intervencióellenes munkáslap tekintélyének megtépázására a kormány ugyanis a sajtóban közzététetett több megfejtett rádiótáviratot, amelyeket a Koppenhágában tartózkodó Litvinov váltott Csicsserinnel. Ezek a papírhíannyal és anyagi gondokkal küszködő Herald megsegítéséről szóltak. A lap ezután feltárta, hogy az egyik igazgató, Francis Meynell – társai és a szerkesztő tudta nélkül – részt vett szovjet gyémántok Angliába csempészésében és eladásában (amit a rendőrség egyébként nyomon követett), és elfogadta a Komintern pénzügyi segítségét (75 000 fontsterlinget). Ezt a lap igazgatói végül is nem vették igénybe, Meynell pedig leköszönt állásáról, de a polgári körök így is zajos kampánnyal kihasználták az ügyet. A CA vezetői jól gyanították, hogy a brit kormánynak sikerült dekódolni, megfejteni a Moszkva és a londoni szovjet delegáció közti táviratokat is.⁶³

A CA októberben négy röpiratban mutatott rá, hogy a szovjet béke és kereskedelem az angol munkásoknak olcsóbb élelmet, ruhát, tüzelőt, épületfát és több munkaalkalmat nyújtana. Novemberben az „El a kezekkel”-bizottságtól a PLP-ig a munkásszervezetek mind a kereskedelmi megegyezést szorgalmazták.⁶⁴

A gazdasági válság miatt a munkanélküliek száma már elérte a 750 ezret, a részleges munkaidőben foglalkoztatottaké pedig a csaknem félmilliót. Erre hivatkozva a CA nem sokkal megszűnése előtt, december 23-án elutasította 250 000 londoni munkanélküli küldötteinek sztrájkindítványát, de kérésükre az írkérdést tárgyaló december 29-i konferencia napirendjére tűzte a munkanélküliség és a szovjet kereskedelem ügyét is. Így 29-én a blokád következményei felszámolását, az áruforgalom szabadabb tételét és kereskedelmi hitelek nyújtását követelték. 1921. január 27-én az LP és a TUC közös konferenciája újra sürgette a szovjet kereskedelmet és hitelnyújtást a munkanélküliség enyhítésére. Ezen túl az LP és a TUC február 17-ei kiáltványa nemcsak a szovjet béke megkötését, hanem valamennyi békeszerződés és jóvátétel felülvizsgálatát is javasolta a külföldi piacok bővítése céljából.⁶⁵

A Daily Herald februárban dokumentumok közlésével leleplezte, hogy Londonban oroszországi terjesztésre Pravdának álcázott kommunistaellenes lapot nyomtattak, melyről a nyomdai jelzést maga a Scotland Yard távolította el. Ez megmutatta, mennyire tarthatatlan az angol kormánynak a kereskedelmi tárgyalásokon hangoztatott álláspontja, hogy egyedül csak a szovjet fél folytat ellenséges propagandát.⁶⁶

⁶³ CA/ADM/34.; R. H. Ullman: *The Anglo-Soviet Accord*. Princeton, 1972. 233–314.; C. Andrew: *Secret Service*. London, 1985. 265–273.; Lansbury: *The Miracle of Fleet Street*. London, 1925. 141–149.; Kamenyev levele Adamsonnak, 1920. szept. 11. CA/FOR/47. A kereskedelmi tárgyalásokat Kraszinnal csak a brit kabinet nov. 18-ai döntése után folytatták.

⁶⁴ CA/PRI/40–44., 64.; *British Trade Union Review*, 1920. okt.

⁶⁵ CA/ADM/52.; *British Trade Union Review* 1921. febr.; LPCR 1921. 17., 25–28., 233.; *Labour Speakers' Handbook*. London, é. n. (1922) 54.

⁶⁶ *Daily Herald*, 1921. febr. 28.

A TUC titkárhelyettese, Fred Bramley 1921. január elején a „Békét és kereskedelmet Oroszországgal!”-kampány támogatása érdekében felhívta Lansbury, a Daily Herald szerkesztője figyelmét a Financier című vezető pénzügyi lap egyik cikkére. Ebben szerint a Labour által már két éve szorgalmazott politikát alátámasztó érveket kezdik ismételni a brit kereskedelmi és pénzügyi körök, amelyeket megriasztott az, hogy a kereskedelmi tárgyalások halogatását a külföldi cégek szerződések kötésére nagymértékben kihasználták. A cikkben elismerik, hogy az FO „mindent megtett a kereskedelem felvételének megakadályozására”, és azért nem kerülhet sor angol-szovjet szerződések kötésére, mert nem ad útlevelet a szovjet vasúti és szállítási szakemberek beutazásához. Bramley javasolta, hogy a brit „pénzügyi szakértők beismerését” „minden munkásgyűlésen használják fel”, és a kampány során bizonyítsák vele, hogy „a brit kormány a Labour javaslatai elutasítása miatt nemcsak a szervezett munkásság érdekeire, hanem az ország kereskedelmi és ipari érdekeltségeire mért csapásért is felelős”.⁶⁷

A kereskedelmi egyezmény angol tervezetét a halogatást határozottan elutasító november 9-ei szovjet jegyzék, majd a PLP sürgetése után 29-én adták át Kraszinnak, akinek még hazautazása előtt, december 22-én sikerült lényeges javításokat elérnie.⁶⁸

A megegyezés komoly akadályának tűnt Roche bíró december 20-ai ítélete, amely arra hivatkozva, hogy Anglia nem ismerte el a szovjet kormányt, a nacionalizált és eladásra kínált orosz árukat nem tekintette a szovjet állam tulajdonának, és így bármikor el lehetett azokat kobozni. Az ítélet miatt is a Labour elengedhetetlennek tartotta a teljes diplomáciai elismerést. A Daily Herald az ítélet másnapján úgy vélte, a de facto elismerés már megtörtént a Kraszinnal folytatott tárgyalások megkezdésével.⁶⁹

Az „El a kezekkel”-mozgalom bizottsága a január 27-i Labour-konferencia számára közzétette a kereskedelmi egyezménytervezet vitatott bevezetésének és három cikkelyének az angol és szovjet fél által javasolt szövegét. Megállapította, hogy a brit kormány eltér a saját, június 30-ai és július 7-én már elfogadott feltételeitől. Kis-Ázsiát, Perzsiát, Afganisztánt brit befolyási szféraként akarja elismertetni. A szovjet delegáció kész elfogadni kölcsönös alapon ezen országokban is az ellenséges propaganda és tevékenység megszüntetése követelését, de ennek értelmezéséről politikai tárgyaláson kíván dönten. Az egyezmény aláírása után minden vitás kérdés rendezésére azonnal „politikai konferenciát” javasol. A brit kormány elutasította, hogy a békeszerződésig moratóriummal védje meg az orosz tulajdont a cári hitelezők követeléseiivel szemben. Az „El a kezekkel”-bizottság kérte a Labourt, lépjen fel a szovjet ellenjavaslatok elfogadásáért, mert „ez a keres-

⁶⁷ Bramley levele Lansburynek, 1921. jan. 3. TUC Archives.

⁶⁸ DVP 3. k. 320–324.; PD 135. k. 14.; I. M. Majszkij: Anglo-szovjetszkoje torgovoje szoglasenyije 1920 goda. Voproszii Isztorii, 1957. 5. sz. 74.

⁶⁹ W. P.-Z. K. Coates: i. m. 47–48.

kedelem azonnali megnyitását és haladéktalanul a teljes béke megvitatására konferenciát jelentene. Szabályos diplomáciai kapcsolatok létrehozása nélkül nagy méretekben nem lehet kereskedelmet folytatni”.⁷⁰

Az „El a kezekkel”-mozgalom tíz hónapi küzdelem után örömmel üdvözölhette 1921. március 16-án a szovjet kormányt de facto elismerő angol-szovjet kereskedelmi szerződés aláírását. Ebben a kereskedelem felújítása mellett előírták az ellenséges propagandától és tevékenységtől való kölcsönös tartózkodást is, míg az adósságokkal és államosításokkal kapcsolatos követelésekről később kívántak tárgyalni. Az ILP március végi konferenciája a kereskedelmi egyezmény megkötése alkalmából Kraszinnak küldött üdvözlésében joggal tekintette ezt a sikert „a brit munkásság győzelmének” is.⁷¹

⁷⁰ NHORC: Russian Trade Agreement. 1921. jan. 27. TUC Archives.

⁷¹ DVP 3. k. 607–614.; ILPCR 1921. 106–108. 1921. május 12-én a szovjet kormány de facto elismerése alapján a Roche-ítéletet fellebbezés útján megsemmisítő végzés lehetővé tette a nacionalizálással szerzett szovjet áruk eladását (W. P.-Z. K. Coates: i. m. 54.). Az angol-szovjet kereskedelem teljes forgalma így alakult: 1920:2,8; 1921:9,1; 1922:15,3; 1923:15,1; 1924:34,2 millió font. Az 1909–13. évi átlag 45,9 millió volt (Economic Handbook of the Soviet Union. New York, 1931. 115.).

IV.

A brit Munkáspárt az angol–szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok normalizálásáért (1921–1923)

A Lloyd George-kormány még a nem hivatalos jellegű tárgyalásokat is elutasította az angol–szovjet kereskedelmi egyezmény bevezetőjében előírányzott általános békeszerződésről, a kölcsönös követelések és vitás kérdések rendezéséről. A kormány, a kül-, a gyarmati, az indiai ügyi minisztérium az egyezmény alapján korlátozni kívánta a birodalom elleni „bolsevik propagandát”. Az egyezményt, amit a szovjet kormány kötött, úgy értelmezték, mintha a KI-re is kötelezettségeket róna. Júliusban a Robert Hodgson vezette brit kereskedelmi misszió még meg sem érkezett Moszkvába, amikor egy kormánybizottság azt javasolta, hogy rajta keresztül tiltakozzanak a brit birodalom ellen folytatott propaganda és tevékenység miatt, és a kereskedelmi egyezmény felmondásával is fenyegetve gyakoroljanak nyomást a szovjet kormányra. A kabinet az indiai ügyek minisztériumában elkészített tiltakozó jegyzéket augusztus 19-én alapjaiban jóváhagyta, de a szakítással fenyegetést „a jelen szakaszban” tartalékolta. E szeptember 7-ei jegyzékre válaszolva azonban Litvinov kimutatta, hogy a kereskedelmi egyezmény megsértésének vádjai emigráns körök hamisítványain alapulnak. Ezután egy szovjet jegyzék tiltakozott amiatt, hogy a brit kormány vrangelistákat a japánok által megszállt Vlagyivosztokba szállított.¹

Lloyd George – eltérően Curzontól és a gyarmatügyi főtisztviselőktől – nem tartotta különösebben súlyosnak a birodalom közel- és közép-keleti és ázsiai pozícióit fenyegető kommunista „veszélyt” és azt, hogy a szovjet kormány 1921 elejétől szövetséget létesített az angolok ellen függetlenségért küzdő afgán, perzsa és török erőkkel. A brit kormányfő a nemzetközi kereskedelem, a kontinens gazdasági életének újjászervezésével kívánta megoldani, hogy alárendelt helyzetben Oroszországot „helyreállítsák”, megnyissák a nyugati és a német tőke előtt, és Németország teljesíthesse jóvátételi kötelezettségeit. Meg akarta azt is akadályozni, hogy a két „kirekesztett”, Szovjet-Oroszország és Németország az angol tőkés érdekek rovására egyezkedjen. Terveit akadályozta, hogy Briand 1922. januári bukása után a francia politika Poincaré által képviselt irányzata mereven

¹ DBFP 20. k. 681., 687–689. 741–749.; DVP 4. k. 374–380.; *White*: i. m. 104–105.

ragaszkodott a versailles-i szerződésben előírt jóvátételekhez, és nem hajlott engedményekre a Szovjet-Oroszországgal való megegyezésben sem.

Lloyd George saját kabinetbeli ellenékét, főként Curzont és Churchillt sem győzte meg a szovjet kormány teljes elismerése szükségességéről. A fegyveres intervenció kudarcát belátva Szovjet-Oroszországot gazdasági nehézségeinek a kihasználásával akarta térdre kényszeríteni. Így 1921 augusztusától kezdve az aszály sújtotta volgai, dél-ukrajnai területek éhezőinek megsegítésére csak abban az esetben lett volna hajlandó brit áruk vásárolásához hitelt nyújtani, ha a szovjet kormány vállalja a cári és az Ideiglenes Kormány adósságainak a visszafizetését. Az 1922. április 10-étől május 19-éig tartó génuai nemzetközi konferencia feltételeinek vállalása esetén sem ismerte volna el teljes mértékben a szovjet kormányt, hanem „próbaidőnek” vetette volna alá, hogy valóban teljesíti-e „kötelezettségeit”. A brit kormány delegációja Génuaiban nem volt hajlandó hiteleket felajánlani vagy magánhiteleket garantálni a szovjet gazdaság helyreállításához, és ragaszkodott az államosított külföldi tulajdonok után a teljes kártérítéshez. Júliusban a hágai konferencián már a francia-belga állásponthez igazodva az államosított külföldi tulajdonok visszaadását követelte. A cári háborús adósságok és a szovjet intervenciók kártérítési követelések mellőzése esetén is a háború előtti orosz adósságok vállalása, az államosított külföldi tulajdon visszaadása vagy a teljes kártérítés hitelek híján a bolsevik vezető körök szerint Szovjet-Oroszországot gazdaságilag kiszolgáltatva, alávetette volna a külföldi tőkének. Génua és Hága kudarca megmutatta, hogy a hitelnyújtás és az államosítással kapcsolatos kártérítés a megegyezés döntő kérdése.

A kormányfő Austen Chamberlainnel, a konzervatív párt 1921 márciusában megválasztott új elnökével, és Lord Birkenheaddel, Balfourral együttműködve legyőzte a Sinn Féin képviselőivel való tárgyalást ellenző szélsőjobboldali torykat (diehardokat). Az ír szerződés december 5-ei aláírása után a háború terhétől megszabadulva Lloyd George és Chamberlain is újra tervezgette az LP előretörését meggátló, a koalíciós liberálisokat és a konzervatívokat (a diehardok nélkül) egyesítő centrum párt létrehozását. Az ír-kérdésben tett „engedményeket” sokalló diehardok, olykor a szociális reformokat is keveslő ifjabb konzervatív vezetők, a tory parlamenti képviselők és helyi szervezetek soraiban azonban 1922 elejétől őszeig érlelődött a lázadás a chamberlaini vezető gárda ellen. Nemhogy fűzióra, hanem a koalíció fenntartására sem voltak hajlandók, mivel különböző okokból végül úgy „vélték”, hogy a kormányfő a liberális után a saját pártjukat is szétszakítja és tönkreteszi.

A koalíció éleződő ellentéteinek egyik forrása volt a munkásság erősödő kiábrándulása a kormány bel- és külpolitikájából. A Lloyd George-kabinet kénytelen volt ugyan néhány szociális reformot hozni, de nem váltotta valóra a háború alatt tett ígéreteit, korántsem teremtette meg „a hősközhöz méltó” országot. A munkások kívánsága ellenére beszüntette a vasutak és a szénbányák állami ellenőrzését is, miután megszegte a szénbányászoknak a vizsgálóbizottság kinevezésekor 1919-ben adott ígéretét, amelynek teljesi-

tése a bányák nacionalizálása lett volna. A háborús nyilatkozataival ellentétben nem wilsoni és nem demokratikus békét kötött. (Az LP a párizsi békekonferencián nem kapta meg az 1916-ban még kilátásba helyezett képviselőket, és állásfoglalásaival, akárcsak a berni Internacionálé, nem tudta befolyásolni a versailles-i békefeltételeket.) Az LP többsége szerint a szövetségesek Németország „kemény kezelésével” a szociáldemokrácia pozícióit, a demokratikus átalakulást ássák alá, a monarchista ellenforradalmi reakciónak és a kommunistáknak kedvező helyzetet alakítanak ki. 1921-re, a válság idejére Keynes és az UDC, ILP teoretikusai, köztük C. R. Buxton, az LP „hivatalos tanácsadója”, Leonard Woolf, H. N. Brailsford, az LP nemzetközi tanácsadó bizottságának szakértői már sokat tettek írással azért, hogy megerősödjön az az irányzat, amely felelősnek tekintette az antantot, a versailles-i békét a német konkurencia erősödéséért, a dömpingért, a márka inflációjával járó konjunktúráért, a munkabérek nagymértvű csökkenéséért, a német szén olcsóbbá válásáért. Mindez, közte a német jóvátételi áruszállítás, sújtotta a brit ipart, különösen a gép- és szénipart, a hajógyártást. Jól kifejtette ezt Brailsford az LP-nek 1921-ben írt „A munkanélküliség, a béke és a jóvátétel” című röpiratban.

A szénbányák állami ellenőrzésének 1921. márciusi megszüntetése után a bányatörések drasztikus bércsökkentést és az országos helyett kerületi kollektív megállapodásokat akartak, hogy a súlyos értékesítési nehézségekkel küzdő szénipar termelési költségeit leszorítsák. A bányászok a termelékenyebb bányák terhére a bérek országos kiegyenlítését javasolták, ami feltételezte az állami ellenőrzést. A kormány nyíltan a bányatörések oldalára állt, kivételes állapotot hirdetett és katonai erődemonstrációt szervezett. A sztrájtörőktől tartó vasutasok és szállítómunkások 1921. április 15-én, a fekete pénteken lefűjták a kizárt bányászok támogatására meghirdetett szolidaritási sztrájkot. Ezzel a Hármasszövetség szétesett, a munkásmozgalom háború utáni fellendülése megtört. A bányássztrájk 3 hónap múlva teljes kapitulációval végződött. Ezt más szakmákban további vereségek követték. A gazdasági válság során a munkanélküliek száma 1921-ben meghaladta a kétmillió csúcsot. 1921 végére már 6 millió munkás bérét csökkentették. A szakszervezetek elvesztették tagságuk háború utáni jelentős gyarapodását. Taglétszámuk azonban így is jóval felülmúlta az 1914 előtti szintet, és 1923 végétől lassan újra emelkedni is kezdett.²

Henderson még a fekete péntek előtt úgy vélte, hogy a kormány bel- és külpolitikai kudarcai még több támogatót szereztek volna az LP-nek, ha nem fenyegetőztek volna állandóan a politikai sztrájjal. „A direkt akció-propaganda – írta – számos, a Labour felé hajló szavazót elijesztett.” A TUC 1921. évi szeptemberi konferenciáján az „antiszociális békével” összefüggő gazdasági nehézségek, munkásellenes támadások leküzdésére a parlamenti lehetőségek kihasználását, LP-kormány alakítását tűzte ki fel-

² P. Renshaw : Black Friday, 1921. History Today 1971. jún.; Hutt : i. m. 59–64.; Arnot : i. m. 279–331.

adatul. Mivel az erősödő LP-vel szemben a liberális-konzervatív koalíció egy pártba egyesülhet, törekedjenek arra, mondta Henderson, hogy minden szakszervezeti tag az LP-re szavazzon, a legmegfelelőbbeket jelöljék képviselőjüknek, s az LP és a TUC vezetősége szorosan működjön együtt.³

A TUC 1921. évi konferenciája a Parlamenti Bizottságnál hatékonyabb koordináló szervet, Főtanácsot hozott létre. Ez elődénél szélesebb hatáskört kapott, de az autonómiához féltékenyen ragaszkodó szakszervezetek nem ruházták fel olyan jogokkal, hogy beavatkozhasson sztrájkjukba vagy külön felhatalmazásuk nélkül harcba vihesse a mozgalmat. A szorosabb együttműködéshez még 1921-ben a Főtanács, az LP VB és a PLP képviselői létrehozták a National Joint Councilt (NJC). A közös épületben működő LP és TUC egyesítette a sajtó- és információs, kutató- és nemzetközi osztályait.⁴

Már nem a sztrájkhullám, mint 1919–20-ban, hanem a községi és parlamenti újraválasztásokon az LP sorozatos sikerei jelezték a kiábrándulást a kormányból. Az LP és a TUC az 1920 végétől kibontakozó gazdasági válságért és a vele járó súlyos munkanélküliségért jelentős mértékben a Szovjet-Oroszországgal és Közép-Európával kapcsolatos angol külpolitikát hibáztatta, mert blokáddal, intervencióval, súlyos békeszerződésekkel és jóvátételekkel akadályozta az európai gazdasági élet, a nemzetközi kereskedelem helyreállítását. Az LP és a TUC a szovjet kormány teljes diplomáciai elismerésétől alapvetően a kereskedelem fejlődését, új munkaalkalmak teremtetését remélte.⁵

A PLP mérsékelt szárnyából Tom Shaw már a kereskedelmi egyezmény parlamenti vitájában sürgette, hogy lépjenek tovább, kössenek békét a szovjet kormánnyal Európa helyreállítása, a brit birodalom keleti pozíciói és az Oroszországgal határos államok biztonsága érdekében is. Az ILP-s Neil Maclean ugyanott az „orosz adósságokról” kifejtette: a brit tőkebefektetők kockáztattak, vállalniuk kell a forradalom okozta veszteséget. Elutasította Lloyd George nézetét, hogy a bolsevikok a kereskedelem fejében feladják elveiket. Maclean szerint a bolsevikok csupán „hasznosság céljából” tesznek engedményt a kapitalista világkörnyezetnek, de Angliának is tudomásul kell vennie viszont az ő „bizonyos kívánságait”.⁶

Az LP és a TUC lapja szerint bár három és fél év kellett az eléréséhez, a de facto elismerés „mérőföldkö”, és a Labour álláspontját igazolta. Másrészt úgy vélte, az egyezmény eltereli a figyelmet a kapcsolatok rendezetlenségéről, „nyitva hagyja az utat a visszavonuláshoz”, ezért „résen kell lenni és küzdeni a teljes elismerésért, mint az egyetlen tartós megoldásért”.⁷

Az ILP évi konferencia 1921. március 28–29-én a munkanélküliségről hozott határozatban megerősítette a szovjet kereskedelem fejlesztése és

³ Henderson feljegyzése (n. d.) LPEC Minutes, 22. k. 107.; *Arnot*: i. m. 279–331.

⁴ LPCR 1922. 40.; *The History of the TUC 1868–1968*. London, 1968. 75.

⁵ LPCR 1921. 144–145., 178–179., 200., 207.; LPCR 1922. 193.; ILPCR 1922. 81., 84.

⁶ PD 139. k. 2512–2513., 2873–2875. 1921. márc. 22., 24.

⁷ Labour News Service, 1921. ápr. 9., máj. 7. Attlee pályáját l. NMTÉ 1983. 222–224.

– teljes megoldásként – „a termelési és elosztási eszközök közösségi tulajdonára” követelését. A KI-hez csatlakozást elvetve jóváhagyta a belépést a bécsi két és feles Internacionáléba. MacDonald és Snowden erősen ellenezte az új, kissé gild szocialista színezetű programtervezetet. Ezt – miután a konferencia is, akárcsak a vezetőség, erősen megoszlott fölötte – további vizsgálatra utalták. Módosítva 1922-ben fogadták el, ekkor már C. R. Attlee föllépésére határozott munkásellenőrzés célkitűzést is belefoglalva. A vezetőség és a párt mérvadó centruma, jórészt Allen, Wallhead és a régi gárdából Jowett révén balra orientálódott. Már 1922-ben elkezdte a „Most a szocializmusért”-kampányt az új program mellett, bár többször is elhalasztotta. MacDonald és Snowden ellenezte az új eszméket, 1922-től inkább az LP-ben váltak egyre befolyásosabbá, míg a túl óvatosnak és lassúnak tartott reformizmusukat az ILP-ben James Maxton és Fenner Brockway kezdte erőteljesen bírálni.⁸

Az ILP-ben Allen, a párt pénztárosa (1923-tól elnöke) kísérelte meg a vezetőség (NAC) hatalmát növelni, a pártfegyelmet szigorítani, de a tradicionális helyi autonómia védelmezői itt is ellenálltak. Allen nevezte ki a Labour Leadert 1922 szeptemberében felváltó New Leader szerkesztőjévé H. N. Brailsfordot, aki szoros kapcsolatban állt az UDC-vel, és a Népszövetségről 1917-ben írt könyve szinte az ILP „bibliája” volt. A szervezőtitkárnak kinevezett Brockway a háború alatt vezetőtársa volt Allennek a Sorozásellenes Társaságban. John Paton, a skóciai propagandista is a pártközpontba került szervezőnek. Mind 1914 előtti ILP-tag, de egyikük se volt tisztségbe választva, amikor Allen kinevezte őket.⁹

A kommunista párt a fekete péntek után, a mozgalom visszaesése időszakában jelentős nehézségek és veszteségek árán kezdte összeforrasztani különböző eredetű és hagyományú csoportjait, amelyekhez legutoljára áprilisban néhány száz fős ILP-baloldali csatlakozott, köztük Saklatvala és Newbold. A shop stewardoknak csak néhány vezetője és kis csoportja jutott el a KP soraiba, mert tömegmozgalmuk lehanyaglott és szétesett, miután aktivistáikat a szakszervezeti vezetőségek ellenőrzésük alá vonták. Mivel az LP vezetősége, majd 1921–23. évi konferenciái is visszautasították a KP felvételét, a kommunisták a Vörös Szakszervezeti Internacionálé (VSZI) politikáját támogató szakszervezeti ellenzékiek (1923–24-től Kisebbségi Mozgalom) és a TUC által elhanyagolt munkanélküliek mozgalmának szervezésével igyekeztek tömegbefolyást szerezni. Épp 1921. április 15-én hozták létre kommunista titkár, elnök és szervező (P. Haye, Jack Holt és Wal Hannington) irányításával a munkanélküliek országos szervezetét National Unemployed Workers' Committee Movement (NUWCM) néven. Lapjuk, az Out of Work hamarosan elérte a 60 ezres példányszámot. A november végi NUWCM-konferencián elfogadott programban együttműködésre tö-

⁸ ILPCR 1921. 113., 139.; Cole : i. m. 149–150.; Maxton, ill. Brockway pályáját l. NMTÉ 1985. 241–244., valamint NMTÉ 1990. 276–280.

⁹ Dowse : i. m. 80–85.

rekedtek a szakszervezetekkel. Felvételt kértek a területi szakszervezeti tanácsokba, sürgették a munkanélküliség megvitatását a szakszervezetekben, képviselőket kértek a segélybizottságokban és a TUC konferenciáin, ahol csak küldötteik meghallgatását érték el. Támogatták a választásokon az LP képviselőjelöltjeit azzal a feltétellel, hogy követeljék a szovjet kereskedelmet és a versailles-i szerződés jóvátételi kötelezettségei eltörlését.¹⁰

Az „El a kezekkel”-bizottság a kereskedelmi egyezmény aláírása után az újabb szovjetellenes támadások megghiúsításáért és a szovjet kormány teljes elismeréséért folytatta agitációját. Úgy vélte, amikor 1920 augusztusában a CA meggátolta a brit hadüzenetet, ezzel ráébresztette Franciaországot, az Oroszországgal határos államokat és Japánt arra, hogy ha az angol munkásság „határozottan ellenzi”, akkor Anglia bármilyen kötelezettségvállalása katonai segítségnyújtásra „értéktelenné” válik. A bizottság főként a Daily Herald külföldi tudósítóitól értesült Japán szibériai intervenciók terveiről és arról, hogy francia támogatással az orosz fehéremigránsok Romániából, Finn- és Lengyelországból határösszetűzéseket és rajtaütéseket, szabotázsakciókat szerveznek, szovjet hidak, vasutak, gazdaságok elpusztítására törekednek. A bizottság küldöttei sorra felkeresték az érintett országok londoni diplomáciai képviselőit. Nyilvánosságra hozták a japán és a francia nagykövettel, a román ügyvivővel, a lengyel és a finn követtel folytatott tárgyalásuk jegyzőkönyveit, levélváltásaik teljes szövegét. A diplomaták természetesen tagadták kormányuk támadó szándékát. A bizottság e nyilatkozatok kikényszerítésében „a brit munkásság 1920. augusztusi nyomásának” nagy szerepet tulajdonított, de olykor finoman megkérdőjelezte a diplomaták szavahihetőségét is. A volga-vidéki éhínség kihasználására szőtt szovjetellenes tervekre és a határállamokra nehezedő antant nyomásra hivatkozva arra szólította fel a munkásokat: „mindig álljanak készen határozott, megalkuvás nélküli akcióra, hogy szükség esetén megghiúsítsák a moszkvai kormány ellen irányuló új mahinációkat vagy titkos terveket.” A bizottság küldöttei július 20-án például figyelmeztették a finn követet, hogy egy támadás a franciáktól kapott fegyverekkel „az éhínséges területeken milliók halálát okozná”, mert a védekezés céljaira szovjet erőket kellene elvonni a segélyakciótól. A finn kormánytól nyilatkozatot csikartak ki, hogy területét nem használják fel támadásra.¹¹

A bizottság folytatta határozatokat küldő kampányait is. Szeptember 20-án körlevélben kérte a szakszervezeti tanácsok és az LP-szervezetek titkárait, hívják fel tagságuk figyelmét a Lengyelországba és Romániába irányuló fegyverszállításokra, az új intervenció veszélyére. Határozatokkal tegyék világossá, hogy beavatkozás esetén semmisnek tekintik az angol-francia szövetséget.

¹⁰ Communist, 1921. dec. 3. Nem foglalkozhatunk a KP és az LP bonyolult viszonyával, 1. erre M. Johnstone: Early Communist Strategy for Britain: An Assessment. Marxism Today, 1978. szept.

¹¹ Attacks on Russia during 1921. London, 1922. 34–36.

A bizottság egyik vezetője, J. E. Mills ellátogatott az éhínséges területekre. Segélyeket sürgető jelentést tett közzé. A parlamentben kifejtette, hogy nem a bolsevikok, hanem rekvirálásaik, pusztításaik miatt a kolcsakisták a felelősek az éhínségért, és a szovjet kormánnyal szemben nincs semmi alternatív kormányképes erő, csak anarchia követné bukását.¹²

Az „El a kezekkel”-bizottság küldöttei a kereskedelem előmozdítására november 29-én felkeresték Kraszint, aki részletesen kifejtette, hogy a brit kormány a de jure elismeréssel és a békekötéssel elősegítené az európai béke és a gazdaság helyreállítását. A bizottság az interjú szövegét publikálta.¹³

Coates, a bizottság titkára fellépett MacDonald, Ethel Snowden és más labouristák ellen, akik elítélték, hogy 1921 februárjában szovjet csapatok grúz kommunista felkelők közreműködésével megdöntötték a mensevik kormányt Grúziában. Coates szerint az FO nem engedélyezte, hogy grúz kommunista vezető Angliába jöjjön és válaszolhasson Noj Zsordánija, a megbuktatott mensevik kormányfő szovjetellenes támadásaira. Zsordánija viszont zavartalanul megjelenhetett az LP évi konferenciáján, hogy segítsen elfogadtatni azt a követelést: nemzetközi szociáldemokrata-kommunista ellenőrzés alatt tartsanak népszavazást Grúziában. Coates szerint Kraszint mint kereskedelmi-diplomáciai képviselőt nem válaszolhatott Zsordánija kijelentéseire, mivel tartózkodnia kellett a „propagandától”. MacDonald, aki a *Socialist Review* szerkesztője is volt, lapjában teret adott Zsordánijának, emellett ő is elítélte a grúz függetlenség megsértését. (Ezzel szemben a bolsevikok ekkor már kétségbe vonták, hogy a korábban német, majd török, angol terjeszkedési szférában a mensevik Grúzia ténylegesen független lehetett volna.) MacDonald a szovjet beavatkozást azzal is magyarázta, hogy a bolsevikok nem tudták elviselni a nagy kontrasztot, a „virágzó mensevik mintaállamot”.¹⁴ Még 1920 szeptemberében a berni Internacionálé küldötteiként Grúziában járt MacDonald, E. Snowden és T. Shaw számos akkori nyilatkozatában igen pozitív képet rajzolt a mensevik kormányzatról.

A MacDonald-, E. Snowden-féle jobboldaliak ugyan élesen kiálltak a mensevik és eszer erők mellett, de ez az LP és a TUC angol-szovjet államközi kapcsolatjavítási irányvonalát nem módosította, csak a párton belül támasztott kisebb zavarokat (az ILP és az LP 1922. évi konferenciáiban) és a szovjet oldalon növelte a bizalmatlanságot. A Labour-többség elítélte a grúziai szovjet beavatkozást. Az LP a bonyolult kaukázusi nemzeti és szociális ellentétekről (grúz mensevikek, örmény dasnakok, azerbajdzsán muszavatisták egymás közti és a kommunistákkal való konfliktusairól), a szovjetellenes külföldi erők kaukázusi terveiről nem alkotott világos

¹² Labour News, 1921. szept. 3., okt. 6.; PD 147. k. 66–68. 1922. okt. 21.

¹³ Trade with Russia. The Facts. London (1922); Labour Leader, 1921. dec. 22., DVP 4. k. 547–557.

¹⁴ Labour Leader, 1921. júl. 7., 14.; LPCR 1921. 173.; The Socialist Review, 1921. júl.–szept.

képet, de aggályai, bírálatai a nemzeti önrendelkezés megsértésével kapcsolatban nem voltak alaptalanok.¹⁵

MacDonald a volgai éhínséget az antant és az aszály mellett a „megvalósíthatatlan” bolsevik gazdaságpolitika és elmélet számlájára is írta. Felrótta a magánkereskedelem „lerombolását”, „a szabad kezdeményezés” és a polgári szabadságjogok „elfojtását”. A NEP meghirdetését a bolsevik kudarc beismerésének tekintette. Úgy vélte, a NEP idején „módosuló” szovjethatalom hasonlítani fog a parlamenti úton létrehozandó LP-kormányzathoz. „Az orosz kormánynak vissza kell térnie oda, ahol mi magunk leszünk, ha parlamenti többséget szerzünk a következő választáson” – írta. A legnagyobb oroszországi angol tőkebefektető, Leslie Urquhart koncessziós tárgyalásai szerint „az utolsó simítást végzik a bolsevizmus visszahátrálásán a kapitalista magántulajdonnal kötött szocialista kompromisszum gazdasági bázisára”. Állást foglalt, hogy az éhezők segélyezésekor „politikai beavatkozás ne történjen”, de a szovjet kormány engedélyezze „valamilyen felelős és képviseleti nemzetközi testületnek” a szétosztás irányítását.¹⁶

MacDonald rossz jónak bizonyult az Urquhart-ügyben. Urquhart augusztus 20-ától szeptember 12-éig tárgyalt Moszkvában. 99 évre akart korábbi bányavállalataira koncessziót. Szeptember végén Londonban megalakult Oroszország Brit Hitelezőinek Szövetsége Urquhart elnökletével. A Szövetség 300 millió fontos követelést kívánt elismertetni. Urquhart október derekán közölte Kraszinnal, hogy nem folytatja tovább koncessziós tárgyalásait. A NEP és az éhínség közepette az egységes „hitelezői” fronttal akarta elérni követeléseit, saját része 56 millió font volt. (Génuában és Hágában korábbi tulajdona visszaadását vagy a teljes kártérítést kívánta.¹⁷)

Míg a tory sajtó arról írt, hogy a segélyek megmentenék a bolsevikokat a „büntetteik” miatt „elkerülhetetlen összeomlástól”, a Daily Herald ezt az álláspontot élesen elítélve, az éhínség enyhítésére nagyszabású segélyprogramot sürgetett. A Labour Leader élelmiszerek, gyógyszerek és orvosok küldését szorgalmazta, hogy megelőzzék a járványok áttérjedését más országokra. „Oroszországot megmentve, írta, magunkat mentjük meg.” Semmilyen kormány nem gátolhat meg természeti csapást. Anglia és szövetségesei felelősek azért, hogy támadásaik elhárítására kellett fordítani az újjáépítés helyett az orosz erőforrásokat. Közölte a radikális Nation felhívását, hogy országos segélybizottságot szervezzenek, az intervenció okozta károkból „valamit jóvátenni” az egyházak, szakszervezetek gyűjtsenek az éhezőknek.

¹⁵ A grúziai fejleményekre 1. Godovoj otcot NKID (1920–1921). Moszkva, 1921. 31–34.; Borba za pobedu szovjetszkoj vlasztyi v Gruzii. Dokumenti i matyeriali, 1917–1921. gg. Tbiliszi, 1958; Pobeda szovjetszkoj vlasztyi v Zakavkazje. Tbiliszi, 1971; Ocserki isztorii kommuniszticeszkj partii Gruzii (1883–1921). Tbiliszi, 1957; E. H. Carr: The Bolshevik Revolution, 1917–1923. I. k. London, 1950. 33–350.; N. Zhordania: My Life. Stanford, 1968.

¹⁶ Socialist Review, 1921. okt.–dec. 292–294.

¹⁷ Times, 1921. szept. 27.; V. A. Siskin: Szovjetszkoje goszudarsztvo i sztrani zapada v 1917–1923 gg. Leningrád, 1969. 332–333.; L. Krassin: Leonid Krassin. London, 1929. 184–195.; White: i. m. 238. A brit pénzügyminiszter szerint az orosz „adósság” Nagy-Britanniának több mint 561 millió font volt. (PD 151. k. 258. 1922. febr. 28.)

A „segítség legbiztosabb módja” a szovjet kormány teljes elismerése, mert anélkül nem kap hitelt gabonavásárlásaihoz. Az ILP maga is gyűjtésre szólította tagságát, vezetősége kezdésnek 200 fontot adott. „Késedelem és feltétel nélkül” sürgette a kormánytól is a segítséget. Leszögezte: „a munkásságnak minden országban ragaszkodnia kell ahhoz, hogy az enyhítő munkát az orosz nép érdekében végezzék, és ne az orosz köztársaság ellen bármilyen kapitalista militarista lépéssel kapcsolatban.”¹⁸

A PLP nevében Thomas az alsóházban elutasította Lloyd George álláspontját, hogy a segélyezést az adósságok elismerésétől tegyék függővé. Ehelyett azt sürgette, hogy minden más meggondolást félretéve humanitárius okokból segítsenek, az éhínséget ne használják ki politikai célokra. Wedgwood rámutatott, hogy a szovjet vásárlásokhoz elengedhetetlen a hitelnyújtás, és az éhínség leküzdéséhez a szovjet kormány elismerése lenne „a legnagyobb segítség”, mert megkönnyítené a szükséges együttműködést.¹⁹ A parlament csakhamar megkezdte a nyári szünetet anélkül, hogy a kormány akár hitelt, akár segélyt adott vagy megszavaztatott volna.

Vallási (kvéker, anglikán), humanitárius, pacifista és más, liberális-radikális befolyás alatt álló szervezetek segélyakcióit a Labour-vezetők is támogatták. Bizonyos, főként pacifista liberális körök és a labouristák nagyjából egyetértettek abban, hogy az éhínség és válság sújtotta Közép- és Kelet-Európa gazdasági helyreállítása enyhítené a brit ipar bajait, és kereskedelmi korlátok, fegyverkezés, túlzott jóvátételek helyett ehhez hitelek szükségessé. A pacifista Peace Society és a Fight the Famine Council, amely labouristává vált vezetők (Mrs. Buxton, Lord Parmoor, Pethick-Lawrence) kezdeményezésére 1919 januárjában alakult az antantblokád által okozott közép-európai nyomor enyhítése céljából, októberben nemzetközi konferenciát szervezett Londonban. A fentiek alapján hitelt kértek a kormányoktól az éhezők megsegítésére és közreműködést a termelés helyreállításában. Október 12-én felszólalt a konferencián Kraszin és a neves újságíró és ILP-vezető, Brailsford. F. Nansen vöröskeresztes segélyszervezete számára gyűjtöttek.²⁰

A szövetségesek augusztusban nemzetközi bizottságot hoztak létre, amely azután, hogy a szovjet kormány már megállapodott Nansennel és az amerikai segélyszervezettel (ARA), a szovjetellenes Noulens vezetésével vizsgálóbizottságot akart küldeni Oroszországba. Október 6–8-án 21 ország képviselőinek brüsszeli tanácskozásán a hitelnyújtás feltételül szabták a „vizsgálóbizottság” beengedését és a cári adósságok elismerését.²¹

„A brüsszeli konferencia javaslatai olyan brutálisan cinikusak, mint vártnak” – írta a Daily Herald. Résztevői azt igyekeztek kideríteni, „hogyan kerülhető el bármilyen segítségadás”. „Az éhínséget felhasználták az orosz

¹⁸ Daily Herald, 1921. júl. 26.; Labour Leader, 1921. júl. 28., aug. 11., 18.; ILP NAC EC Minutes, 1921. aug. 25.

¹⁹ PD 146. k. 1236–1242., 1256., 1281–1283. 1921. aug. 16.

²⁰ Labour Leader, 1921. okt. 20.; DVP 4. k. 415–419.

²¹ DBFP 20. k. N. 397., 430.; DVP 4. k. 307–311.; DBFP 15. k. 672–676., 705., 714.

nép megzsarolására, hogy fizesse meg ellensége és elnyomója, a cár adósságait... a nyugati kormányok még ebben is becstelének, megszereznék, ha tudnák, azt az elismerést, és ilyen vagy olyan ürüggyel még akkor is megtagdnák a segélyhiteleket. Az oroszok aligha olyan együgyűek, hogy besétáljanak ilyen csapdába... Anglia gyalázattal tért meg a konferenciáról, újra azt az aljas, kudárcra ítélt francia tervet támogatta, hogy az éhínséget használják fel a szovjetköztársaság megdöntésére. Még most a közvélemény kikényszerítheti e politika megváltoztatását... csak rövidesen túl késő lesz.”²²

A szovjet kormány a brüsszeli konferenciának válaszul október 28-án nemzetközi konferencia összehívását javasolta, és kifejezte készségét, hogy elismeri az 1914 előtti adósságokat, feltéve, hogy visszafizetésükhöz kedvezményeket kap, de jure elismerik és békét kötnek vele. Clynes, a PLP elnöke az adósságok elismerésére hivatkozva újra sürgette, adjanak hitelt a szovjet kormánynak. Rámutatott, hogy a szovjetrendszerrel való szembenállásuk miatt nem nyújtanak a kormányok segítséget az éhezőknek. Egy cikkében azzal érvelt, hogy az Oroszországban befektetett összegek visszaszerzésére, egyúttal a járványok és „elégedetlenségek” továbbterjedésének meggátlására nagyobb volna az esély, ha segítséget adnának, nem pedig megtagdnák azt.²³

Curzon helyette szerint a szovjet kormánynak minden adósságot el kell ismernie, hogy a hitelnyújtáshoz bizalmat keltsen. Maga Curzon a jegyzékben a háborús adósságról és az államosított tulajdonról is szovjet „nyilatkozatot” kért anélkül, hogy ezért valamit ígért volna. A Daily Herald tory sajtónyilatkozatokra válaszolva arra figyelmeztetett, hogy századszor is becsapják magukat azok, akik a szovjet kormány ajánlatában a közelgő összeomlása jelét látják.²⁴

A TUC 1921. évi konferenciája szeptemberben felhívta a munkásokat, nyújtsanak pénzügyi támogatást az oroszországi éhezőknek. Felhatalmazta a Főtanácsot, hogy ezer fonttal nyisson segélyalapot, s a szervezett munkás-ság „teljes erejét” felhasználva arra „ösztönözze” a brit kormányt, adjon sürgősen az orosz népnek gyógyszereket, szállítási eszközöket, nyersanyagokat és hitelt, és mindezek végrehajtása érdekében ismerje el a szovjet kormányt. A határozatot betérjesztő Purcell szerint az éhínségért Anglia is „annyira felelős, mint az aszály”. Purcell „elegendő erőt” sürgetett az elismerés kikényszerítéséhez. John Bromley kifejtette, hogy a teljes elismerés nélkül a szovjet kormány nem kaphat hitelt, s a CA-t megbízatása szerint fenn kellett volna tartani, amíg ezt kiharcolják. A kommunista Pollitt a kazánkészítők küldöttként arról beszélt, hogy az éhínséget a szovjetellenes erők ki akarják használni.²⁵

²² Daily Herald, 1921. okt. 10.

²³ PD 147. k. 1943., 148. k. 310., 1921. nov. 3., 8.; Labour News, 1921. nov. 17.; DVP 4. k. 445-448.

²⁴ PD 148. k. 322-323., 1921. nov. 8.; W. P.-Z. K. Coates : i. m. 62-64.

²⁵ TUCR 1921. 345-351.; TUCGC Minutes, 1921. aug. 30.

A Főtanács körlevele és felhívása alapján november elejéig 2550 font gyűlt össze. A Főtanács újabb segélyfelhívást adott ki, majd kérte a szakszervezetek hozzájárulását, hogy a CA megmaradt pénzét az orosz segélyalapra átutalhassa. 65 szakszervezet, amely 6500 fontot adott a CA céljaira, beleegyezett ebbe. 5 szakszervezet, amely 2240 fontot fordított a CA-ra viszont nem, illetve fel akarta osztani pénzét az orosz éhezők és az angol munkanélküliek között. A bányászok és az acélöntők végül súlyos helyzetük miatt visszakérték saját részüket. A TUC így 10 081 fontot küldött a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetségen (NSZSZ) keresztül. O'Grady novemberből Szovjet-Oroszországban szervezte, ellenőrizte az NSZSZ adományai szétosztását, és üzeneteiben további segítséget sürgetett.²⁶ O'Grady, betegsége után, 1922 áprilisától újra folytatta oroszországi munkáját.

A gép-, villamos-, bútorigari, mozdonygépész- és a dél-walesi bányászszakszervezetből a Labournél aktívabb kommunista párt segélyalapjára küldtek hozzájárulásokat. A KP a gyűjtését egy berlini bizottságon, a Nemzetközi Munkássegély elődjén keresztül továbbította. Ez az alap decemberben meghaladta a 3000, 1922 márciusában az 5000, szeptemberben a 8300 fontot.²⁷

Az LP és a TUC októberi segélyfelhívását Brailsford tervezte. Woolf írta az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottsága memorandumát. Ebben azt indítványozta, hogy a VB a szovjet kormány számára sürgessen kölcsönt, amelynek biztosítékeként csupán a vámjövedelmeket kössék le, de semmi más feltételt ne szabjanak. A Bizottság azt is javasolta, hogy „az LP más szervezetekkel és magánszemélyekkel együtt szervezzon kampányt az országban népszerűsíteni az Oroszországnak szóló hitelnyújtás eszméjét”, s „a már kiadott felhívást minden gyűlésen használják fel”. A segélyfelhívások és a további memorandumok számoltak azzal, hogy a munkanélküliség és a sztrájkveszteségek korlátozzák a szakszervezetek adakozási lehetőségeit. Ezért hangsúlyozták, hogy egy franciaországi nagyságú terület 20 millió lakosát sújtotta az aszály, s az éhínség ilyen mérete miatt a magánszemélyek és társadalmi szervezetek segélye nem lehet elegendő. A szövetséges kormányok nyújtsanak hitelt, adjanak kölcsönt élelem, vetőmag és gyári cikkek vásárlásához. Rámutattak, hogy „az Oroszországnak szóló kereskedelmi hitelek enyhítenék a hazai munkanélküliséget. E hatalmas és potenciálisan gazdag ország helyreállítása nélkül nem lehetséges általános visszatérés a normális viszonyokhoz”.²⁸

A PLP képviselői (Clynes, Wedgwood, Mills, T. Shaw) a teljes elismerést és a hitelnyújtást sürgették. A kormány szóvivője november 2-án O'Gradynek válaszolva közölte, hogy a Vöröskeresztnek oroszországi szétosztásra „250 000 font értékű” gyógyszert, ruhát, konzervet adnak. A PLP

²⁶ TUCGC Minutes, 1921. nov. 2., dec. 7., 1922. jan. 4.; British Trade Union Review, 1921. nov., 1922. febr.; TUCR 1922. 109–110., 128.; Labour News, 1921. okt. 27., dec. 8.

²⁷ Klugmann: i. m. 134–135.

²⁸ LPEC Minutes, 1921. okt. 19.; LP/IAC/1/143–146. 1921. szept. 28.–okt. 26., LP/IAC/2. No. 223. a.

képviselői a továbbiakban is, az alsóház új ülősszakán is 1922 februárjától napirenden tartották a követeléseiket. Márciusban a kormány újabb „100 ezer fontnyi” árukészletet adott, amit a PLP egyáltalán nem tartott elegendőnek. A Labour Press Service szerint a kormány a gyenyikinista-vrange-lista menekülteknek 1,3 millió font segítséget nyújtott. A hiteleket a Labour Leader is sürgetté.²⁹

Az LP külpolitikáját kifejtő 1921. november–decemberi és az 1922 elején módosított dokumentumok szerint is a volgai éhínségért „a szövetségesek intervenciós és blokádpolitikája éppannyira felelős, mint az aszály”. Megállapították, hogy Anglia szovjet exportja „alig érte el a háború előtti szint negyedét, és figyelembe véve Oroszországban a szén és mindenfajta gyári termék jelenlegi hiányát, könnyen tízszeresére növelhető lenne hitelek nyújtásával”. Nemcsak az éhínség leküzdéséhez, hanem „a gazdasági élet helyreállításához” is előbb hiteleket sürgették, az orosz adósságokat pedig szerintük „később kell megvitatni fizetésük pénzügyi és ipari következményei fényében”, alapul véve az 1921. október 28-ai szovjet javaslatot. Állást foglaltak a szövetségesek egymás közötti adósságai és ezáltal az orosz háborús adósságok törlése mellett is.³⁰

Az LP és a TUC küldöttsége, köztük Henderson, MacDonald és Webb „a munkanélküliség ügyében” először október derekán tárgyalt a miniszterelnökkel és az illetékes kabinetbizottsággal. Főként Webb fejtette ki a szovjet kereskedelemmel, a közép-európai, balti és Balkán-államok gazdasági helyreállításával, a német jóvátételek felülvizsgálásával, a fő szövetségesektől járó adósságok eltörlésével, a hosszú lejáratú kölcsönökkel és az exporthitelekkel kapcsolatos javaslatokat. A kormányfő és kollégái mindezt elutasították, Oroszországgal kapcsolatban „fagyosak” voltak.³¹

Az LP és a TUC „munkanélküliséggel és nemzetközi helyzettel” foglalkozó konferenciája december 8-án az angol ipar súlyos helyzetéért „nagy részt az Oroszországgal és Közép-Európával kapcsolatos külpolitikát” okolta. Együttérzését fejezte ki az éhínség miatt, amit „nemcsak természeti csapásnak, hanem a blokádnak és a kereskedelmet elutasító politika következményének” is tekintett. Az éhínségért „jelentős mértékben felelős” kormányt felszólította a teljes elismerésre, a segélynyújtásra és a szükségleti cikkek haladéktalan exportjára, ami enyhítheti a brit munkanélküliséget és ösztönözheti az ipart is. Nem voltak újak a többi követelések sem: a versailles-i szerződés „területi és gazdasági cikkelyeinek” revíziója, a jóvátételek csökkentése a francia és a belga háborús károk megtérítésének mértékére, a háborús adósságok kölcsönös törlése. Mégis december 15-én az újabb deputáció Lloyd George-nál kedvezőbb fogadtatásra talált, mint októberben. A kormányfő már a genuai konferencia tervének akarta megnyerni

²⁹ PD 147. k. 7., 66., 196., 1742., 1943., 148. k. 493., 150. k. 229–230., 381., 1203., 1499., 151. k. 2566–2577.; Labour Press Service, 1922. máj. 18.; Labour Leader, 1921. nov. 17.

³⁰ LP/IAC/2 No. 236.; JSM/INT/69.; Labour Press Service, 1922. ápr. 6., máj. 11.

³¹ B. Webb: i. m. 218.; Labour Speakers' Handbook, 56.

Briand francia miniszterelnököt, s érvei között nyilván a Labour nyomását is latba kívánta vetni. Arról beszélt a delegációnak, hogy az LP-nek mennyivel nagyobb a befolyása, mint a francia szocialistáknak, és a Labour javaslatairól részletesebb memorandumot kért.³²

Az LP és a TUC e december 17-ei memorandumban olyan nemzetközi gazdasági konferencia összehívását javasolta, amely gyökeresen különbözött a kormány tervétől és attól, ami megvalósult Genuában. Szorgalmazta ugyanis a szovjet kormány de jure elismerését, a szovjet gazdaság, mindezekelőtt a mezőgazdaság és a vasutak helyreállításához kölcsönök nyújtását, a brit iparcikkek Szovjetunióba exportálásához kereskedelmi hitelek adását és azonnali hiteleket az éhínség leküzdésére is. Az orosz háborús adósságokat a nyugati szövetségesek adósságaival együtt törölni kívánta. A szovjet mezőgazdaság talpra állítását nemcsak azért pártolta, hogy a brit iparcikkek ellenében majd élelmiszerekhez jussanak, hanem azt az európai, főként a német gazdaság helyreállításához is elengedhetetlennek tartotta.³³

Lloyd George és Briand a december 18–22-ei londoni és az 1922. január 6–11-ei cannes-i tárgyalásokon megkísérelt megegyezni a jóvátételekről, és megállapodott a genuai konferencia összehívásának feltételeiben. A francia együttműködés fejében Lloyd George biztonsági paktumot, katonai segítségnyújtást kínált német agresszió esetére. Briand mégis megbukott, utóda, Poincaré pedig kemény nacionalista alapokon folytatta a paktum- és „együttműködési” tárgyalást.

Az LP 1921. júniusi konferenciája már elvetett egy tervezett angol-francia szerződést, mert az „állítólag csak az agresszió elleni védelemre irányul, ténylegesen mindkét kormány engedményén alapul, hogy szabad kezét adjanak egymásnak imperialista expanzióra bizonyos szférákban”. A Népszövetség célja „szükségtelemmé tenni” ilyen szövetséget. Az NJC 1922. február 2-án elutasított bármilyen szövetségi szerződést, nehogy az angol népet háborúba vonja a szövetségese, hiszen annak politikáját „nem ellenőrizheti”. Nem angol-francia paktumot javasolt, hanem közös megegyezést az érintett hatalmakkal, hogy megfizethető mértékre csökkentik a német jóvátételeket, kivonják a megszálló csapatokat Németországból, átalakítják a Népszövetséget Német- és Oroszország bevonásával. Leszögezte, hogy amíg olyan Népszövetséget létre nem hoznak, amely minden ország biztonságát garantálja, addig Anglia teljesen tartózkodjék bármely hatalom iránti katonai kötelezettségtől. A paktum aláírása előtt az NJC parlamenti választást követelt. A Labour csak gyarapodhatott volna a választáson. A koalíció felbomlasztását másik oldalról a Morning Post, Lord Younger tory fő pártszervező, a szélsőjobboldal kívánta, hogy megszabaduljanak Lloyd George-tól és Chamberlaintől is.³⁴

Az LP és a TUC újabb delegációját, hogy az orosz éhezőknek széles körű

³² LPCR 1922. 5/6.; Times, 1921. dec. 16.

³³ LPCR 1922. 247–251.

³⁴ LPCR 1921. 201.; LPCR 1922. 31.; Manchester Guardian, 1922. márc. 3.

A fő tory lapok (Times, Morning Post, Daily Mail) ellenségesen foglalkoztak a génuai és a hágai konferenciával, még inkább a szovjet állásponttal. A Daily Herald és a Labour Leader viszont igyekezett ez utóbbit támogatva a bonyolult viták között az olvasói számára azt világossá tenni. Rámutattak, hogy a tárgyalások több szinten, diplomatak, szakértők, olajtőkészek és más monopóliumok közt is folynak. Egyfelől a szovjet diplomatak ügyesen kihasználják az ellentéteket, másfelől tényleges akadály a francia-belga obstrukció. Napilap lévén, a Daily Herald tehetett a legtöbbet a szovjet állásfoglalások (Csicserin- és Litvinov-interjúk) közlésével és kommentárjaival. A Herald diplomáciai tudósítója már április 5-én azt jósolta, hogy Lloyd George az elismerés után az adósságok kérdésében is engedményt tesz majd a franciáknak, mert „saját tory kollégái fogják kényszeríteni erre. Nem Lloyd George, hanem Lord Curzon és Sir Laming Worthington Evans az, aki meg fogja határozni a brit delegáció politikáját... a konferencia félbe fog szakadni, mert szándékosan szabotálja azt a francia-tory antant”. Öt nappal később már a brit kormányfő újabb engedményeként számolt be arról, hogy nemcsak a jóvátételekről, békerevízióról, hanem a szovjet általános fegyverzetcsökkentési javaslatról sem akarnak tárgyalni, csakis a szovjet hadsereg csökkentését követelik. A Herald még a megnyitás előtt, 8-án figyelmeztetett: egyenlő felek konferenciája legyen Genuában, a szövetségesek ne próbáljanak ítélkezni a németek és oroszok fölött, mert ha feltételeket diktálnak és garanciákat követelnek, „megölik” az értekezletet vele.⁴²

Az LP a génuai konferencia szenzációjában, az április 16-ai rapallói szerződésben a szélsőséges polgári köröktől eltérően nem látott német-szovjet „katonai fenyegetést”. A nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottság a szövetségeseket hibáztatta azért, ha Európa két blokkra szakad. „Nincs semmi az orosz-német szerződésben, írta, amit bármely nemzet kifogásolhat, és a lárma ellene nagyrészt mesterkélt.” E. Snowden is, aki 1920-as orosz útja után polgári lapokban bírálta a bolsevik rendszert, kifejtette: „A francia sovíniszták és nem a német militaristák azok, akik Német- és Oroszországot egymás karjaiba üzték.” MacDonald szerint „a szövetségesek gátolták meg, hogy másként cselekedjen” Német- és Oroszország. „Elismerték egymás kormányait, eltörölték az adósságot, amit egyikük se tud fizetni és megegyeztek, hogy kereskednek.” A Labour Magazine, az LP és a TUC havilapja úgy vélte, „minden demokratikus gondolkodású ember üdvözli a szerződést, mint amit arra szántak, hogy a szövetségeseket új politikai orientációra kényszerítse”. Charles Trevelyan, a liberális kormány egykori (1908–14. évi) minisztere, aki az UDC táborán keresztül érkezett el az ILP-be, Rapallót „a nyugati imperializmus rendreutasításának” és a

⁴² Uo. ápr. 5., 10. A deficit Daily Herald további finanszírozását a Főtanács és az LP VB május 9-én elhatározta (Times, 1922. máj. 10.). A lap fenntartását az LP és a TUC évi konferenciái vállalták.

jövőre nézve biztatónak, a génuai szakértők alkudozása helyett pedig példának tekintette.⁴³

Az ILP évi konferenciája április 17–18-án „a génuai orosz tárgyalások kritikus állásakor” rámutatott: „1919 óta a francia kormány nyíltan ellenzett vagy titokban szabotált minden javaslatot, amely Oroszországgal általános megegyezésre irányult.” Anglia „munkásai e politika folytatásával komolyan szembeszegülnek... (a konferencia) felhívja a francia népet, támogassa az általános nemzetközi megegyezés politikáját”. Egyhangúlag elutasította az Asquith vezette liberálisokkal és a koalíció felbomlása esetén a Lloyd George-féle liberálisokkal is a szövetkezést. Ekkor Trevelyan olyan választási és kormányprogramot javasolt, amivel az LP diktálná az együttműködés feltételeit, de joggal kizártnak tartotta, hogy ezt a liberálisok elfogadják. A program első pontja: Franciaország beleegyezését nem kérve azonnal elismerni a szovjet kormányt és visszavonni a Rajna-vidékről a brit csapatokat. A Labour Leaderben kifejtett részletesebb 11 pontos program élén szintén „a feltétel nélküli” és „más hatalom beleegyezése nélküli” szovjet elismerés állt, továbbá Német- és Oroszország felvétele után a versailles-i szerződés Népszövetség általi revíziója, brit példaadással (egyoldalú kezdeményezéssel) azonnali és jelentős fegyverzetcsökkentés (amíg a teljes leszerelés elfogadhatóvá nem válik), a bányák és a vasutak nacionalizálása, súlyos földértékadó és „a tőke megadóztatása a háborús adósságok nagy részének törlesztésére”.⁴⁴

A reformista szakszervezetek Internacionáléja, az NSZSZ április 20–26-i római kongresszusán R. Williams, a brit szállítómunkások titkára Csicserin génuai leszerelési javaslatára hivatkozva indítványozta, hogy lépjenek kapcsolatba a szovjet szakszervezetekkel. Thorne a TUC Főtanácsa nevében javasolta, hogy az NSZSZ hívjon össze nemzetközi leszerelési konferenciát, amelyen a nem csatlakozott szovjet, amerikai és japán szakszervezetek is vegyenek részt. (E konferenciát 1922 decemberében Hágában megtartották.) Rómában is kitűnt a bal- és a jobboldal nézeteltérése. Williams támogatta a vasmunkások határozati javaslatát, hogy minden tagszervezet kötelezze el magát a háborúellenes általános sztrájk és a haditermelés ellenőrzése mellett. J. H. Thomas, az NSZSZ elnöke viszont kijelentette: „óriási nehézségbe” ütközne a nemzetközi általános sztrájkhoz kellő erő és fegyelem biztosítása, „ilyen sztrájknak maguktól a munkásoktól kellene jönnie és nem az amszterdami központból. Amit mégis meg lehet csinálni, az a militarizmus és a háború elleni propaganda fokozása”.⁴⁵

Az LP női szervezeteinek országos konferenciája május 9-én már a génuai

⁴³ LP/IAC/2/246.; Socialist Review, 1922. máj.; Labour Magazine, 1922. máj., jún.; Labour Leader, 1922. máj. 4.

⁴⁴ ILPCR 1922. 72–75.; Labour Leader, 1922. máj. 4. Az LP 1922. novemberi választási programjába ez jórészt belekerült.

⁴⁵ TUCR 1922. 265–266.; Labour Magazine 1922. jún. A hágai kongresszusra I. V. I. Lenin Összes Művei 45. k. Budapest, 1975. 561–562.; L. Lorwin: Labour and Internationalism. London, 1929. 243.

tárgyalások megszakadásától és további német területek francia megszállásától tartva „gratulált az orosz küldötteknek, hogy megkísérelték az általános leszerelés elérését”, felhívta az európai, főleg a francia munkásokat, „tagadják meg a részvételt” a háborús előkészületekben.⁴⁶

A Főtanács és az LP VB május 3-án Lloyd George-nak Genuába küldött táviratában „6 millió munkás” nevében hangsúlyozta, hogy „az orosz szovjet kormány teljes politikai elismerése nélkülözhetetlen az európai politikai és gazdasági élet helyreállításához, és Oroszország és Németország fölvétele a Népszövetségbe a béke jobb garanciája lenne, mint bármilyen új, meg nem támadási paktum”.⁴⁷

W. N. Ewer, a Daily Herald szerkesztőségének tagja, egyúttal az R. P. Dutt által szerkesztett Labour Monthly rendszeres cikkírója az angol-francia érdekelletéteket túlhangsúlyozta. Túl optimista volt viszont az angol-szovjet-német megegyezés kilátásait illetően. Reményeit „gazdasági érdek-közösségükre” alapozta. Úgy vélte, Rapallo csak Poincaré terveit tépte szét. „Akár Genuában, akár Genua után Anglia fel fogja adni a Franciaországgal való szövetséget, és megegyezésre lép Német- és Oroszországgal” – írta. Úgy gondolta, hogy Oroszországgal kapcsolatban „a fő angol érdek a kereskedelem, a fő francia érdek a kötvényeseké”. Angliának ázsiai birodalmi pozíciói miatt „ha nem baráti, legalább semleges” viszonyt kell tartania a szovjet állammal.⁴⁸

Genuában az orosz háborús adósságok és az intervenciós kártérítés félretétele után a szovjet delegáció abba is belement, hogy csökkentett háború előtti cári adósságokat vállaljon, ha visszafizetésükhöz kormánykölcsönt vagy ha (újabb engedménnyel) a kormányok által garantált magánhiteleket kap. A külföldiek államosított tulajdonát visszaadni vagy „kártérítést” fizetni szuverén jogai alapján nem volt hajlandó, hanem koncessziókat ajánlott fel. Végül a június 15-étől július 20-áig tartó hágai konferencián az utolsó Litvinov-ajánlat lényege az volt, hogyha az antant megfontolja a pénzügyi segítségnyújtást, akkor a szovjet kormány megvizsgálja az 1914 előtti cári adósságok törlesztését, és az érdekelt korábbi tulajdonosokkal közvetlen tárgyalásokon megegyezik. A külföldi adósságokat, mint ismeretes, a szovjet kormány az 1918. január 21-ei dekrétumával eltörölte. A genuai tárgyalásokon szerette volna megtudni, mennyi adósság elismerését követelik tőle, amire nem a „bizalom” helyreállítása fejtében, hanem az adósságtörlesztést lehetővé tevő kölcsönök ellenében lett volna hajlandó.⁴⁹

⁴⁶ Times, 1922. máj. 10. A nőkonferencia agendaja az LPEC Minutes közt.

⁴⁷ TUCGC-LPEC Joint Minutes, 1922. máj. 3.

⁴⁸ W. N. Ewer: Realities of Genoa. Labour Monthly 1922. jún. Ewer az 1922. szeptemberi közel-keleti (csanaki) válság idején az angol-francia konfliktust állította a középpontba, sőt perspektívában még háborúval is számolt, és semmit nem írt az angol-szovjet érdek-összeüt-közésről (Getting Ready for the Next War. Uo. 1922. nov.).

⁴⁹ DVP 5. k., DBFP 19. k.; L. Pasvolsky – H. G. Moulton: Russian Debts and Russian Reconstruction. New York, 1924; Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR. 1. k. Moszkva, 1980. 160–176.; Isztorija diplomatyii. 3. k. Moszkva, 1965. 271–304.

A brit kormány génuai beszámolójáról folyó május 25-ei parlamenti vitára az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottsága javasolta a PLP-nek: „1. sürgesse a helyreállítási és segélyhiteleket Oroszországnak, 2. ellenezzen bármely ún. megnehtámadási paktumjavaslatot, 3. hangsúlyozza annak szükségét, hogy az ország független vonalat kövessen Oroszország elismerésében és a gazdasági kapcsolatok felvételében...”⁵⁰

Az „El a kezekkel”-bizottság közvetlenül Génua után közölte és köröztette a Labour-szervezetekben a szövetségeseknek adott május 11-ei szovjet választ, ami összegezte a delegáció álláspontját és más dokumentumokat. A bizottság júliusban azt írta, hogy „azóta számos kérést kapott részletes információért”. „A Bizottság meg van győződve, hogy széles körben követelnek további információt, és a kapott levelek tartalma alapján kérdéseket állított össze, melyeket a hágai orosz delegációval folytatott tárgyaláson átadott”. A kérdéseket és a válaszokat ilyen címek alatt publikálta: „A külföldi intervenció által Oroszországnak okozott kár részletei, az orosz kormány nagy helyreállítási tervei, az orosz delegáció által kért hiteleket hogyan használnák fel, (a koncessziósok számára) a magántulajdont védő törvények, az orosz delegáció által ajánlott tulajdonkoncessziók.” A bizottság szerint a tények megcáfolták „a sajtó hazugságokat”, hogy Oroszország súlyos állapotát a rossz szovjet kormányzás és tehetetlenség okozta; az első intervenció nélküli év után „jelentős termelési javulás történt országszerte” a példátlan méretű éhínség ellenére. Génuaiban és Hágában a francia és belga kormány az államosított külföldi tulajdon visszaadását követelte, amit „semmi más szuverén állammal szemben nem tennének meg”. Mivel „az újabb általános konferencia ismét kudarcra végződik”, ezért javasolta: a Labour agitáljon a szovjet kormány „azonnali és feltétel nélküli” brit elismeréséért, „a Nagy-Britanniának szóló orosz háborús adósságok törléséért”, a vitás kérdéseket rendező haladéktalan angol-szovjet konferenciáért, továbbá „lényeges hitelek nyújtásáért az orosz kormánynak”, hogy segítse a gazdasági helyreállítást és csökkentse Angliában a munkanélküliséget és árakat.⁵¹

Az UDC Főtanácsa június 10-én azt javasolta, hogy „minden nagyhatalom” vagy „az egyetemlegessé kiszélesített” Népszövetség a munkásság képviselői részvételével tárgyaljon a versailles-i szerződés revíziójáról és a leszerelésről, továbbá vizsgálja ki az olajtrösztök és más monopóliumok titkos tevékenységét. Anglia de jure ismerje el a szovjet kormányt, és „a követeléseket kölcsönösen töröljék”. Az UDC 1,4 milliós kollektív tagságát döntően munkásszervezetek alkották.⁵²

A Labour Leader hangsúlyozta, hogy Hágában azért nem jöhetett létre megállapodás, mert a szövetségesek az orosz kötvények tulajdonosainak

⁵⁰ LP/IAC/1/167. 1922. máj. 18.

⁵¹ NHORC: Genoa Conference. Russia's Reply to the Powers 1922; The Hague Conference (1922. július).

⁵² UDCGC Minutes, 1922. jún. 10. Az UDC lapja, a Foreign Affairs júniusban közölte az „El a kezekkel”-bizottság „Genua Conferencia” c. dokumentumait.

nyomása alatt nem voltak hajlandók hitelt nyújtani a szovjet gazdaság helyreállításához. A munkanélküliségen nem enyhítenek, „a köznép éhezhet és egy egész kontinens tovább nyomoroghat”, a kötvényesek „nem fogadnak el semmit, csak feltétel nélküli alárendelődést uzsorakötvényüknek”.⁵³

A hágai kudarc után Clynes, a PLP vezetője levonta a következtetést: a jövődő tárgyalások sikere attól függ, kap-e a szovjet kormány hiteleket, hogy teljesíthesse azon kötelezettségeket, amelyek vállalását megkövetelik tőle. Diplomáciai elismerés nélkül a magántőkésektől sem kaphat hitelt. A hitel szükséges a szovjet helyreállításhoz, mondotta, előnyös a brit kereskedelem számára, és elérhető vele az adósságok elismerése és a kártérítés is. A brit kormány ne a cári Oroszország hitelezői, a kötvénytulajdonosok, hanem másfél millió munkanélküli érdekét képviselje a kereskedelem fejlesztésével.⁵⁴

Az ILP havilapjának, a Socialist Review-nek szerkesztőségi, MacDonald által írt cikke szerint Hágában „a kapitalista kormányok be akartak avatkozni Oroszország tulajdonjogviszonyaiba, aztán le akarták rombolni szocializmusát. Hogy szocializmusa jó vagy rossz, az egyedül az orosz kormány ügye, nem pedig más kormányoké, amelyek a külföldi kapitalisták eszközeként cselekednek. Az orosz képviselők saját vitathatatlan szuverén jogaik alapján állnak. Hága meggátolta az Oroszországgal való kereskedelmet. Gazdasági konferencia leple alatt pusztán politikaivá vált. A kapitalisták összeesküvésének része volt, hogy a világ ellenőrzését saját kezükben tartsák. Ha kormányunk nem tud jobbat, mint ezt, jobban tenné, ha félreállna és hagyná, hogy külön megegyezéseket kössenek. A kapitalistáknak csupán kereskedelmi jellegű megegyezésekre kell szorítkozniuk, és számosan hajlandók ilyen szerződésekre. Ha az angol, a francia és a belga pénzberek nem akarnak engedni, mások majd részt vesznek. Csak reméljük, hogy az oroszok szilárdan kitartanak önkormányzati jogaik mellett. Ez meghozza gyümölcsét hosszú távon”.⁵⁵

Az LP köreiből a szovjet államosítások fenntartása iránti szimpátia mellett a gényei fejlemények, tanulságok után nagyobb hangsúlyt fektettek saját nacionalizálási céljaikra. Az évi konferencia 1922. június 28-ai határozata szerint „miután felismerték, hogy a külkereskedelem felélesztésére irányuló kísérlet mint a munkaalkalmak teremtésének módja kudarcra van ítélve, s mivelhogy Nagy-Britannia soha többé nem lehet újra »a világ műhelye«, ezért kijelentik, az egyetlen politika, amely anyagilag segíti megoldani ma a munkanélküli-problémát, az az ipar országos megszervezése...” Még világosabb egy másik határozat, amelyben megerősítették, hogy „a termelés, elosztás és csere minden lényeges eszközének nacionalizálását”

⁵³ Labour Leader, 1922. júl. 20.

⁵⁴ PD 157. k. 506–512. 1922. júl. 22.

⁵⁵ Socialist Review, 1922. aug.

akarják, s a választási programba be kell venni bizonyos nacionalizálási követeléseket.⁵⁶

Fred Jowett, az LP 1922. évi konferenciájának elnöke megállapította, hogy Genuában, Hágában a brit kormány a versengés kiküszöbölésére, „a koncesszió-vadászok egységfrontjára” törekedett „Oroszország kizsákmányolása” céljából. Jowett az éhezőket segélyező gyűjtést támogatva kifejezte a mozgalom „szimpátiáját és csodálatát” a Szovjet-Oroszország helyreállításáért folyó küzdelem iránt, és rámutatott „a veszélyre, melyet a legyőzött és a kapitalizmus korlátlan kizsákmányolásának áldozatul esett Oroszország jelentene minden más ország munkásai számára”. A konferencia a szovjet kormány azonnali elismerését és a kereskedelem elősegítésére „pozitív akciót” követelt.⁵⁷

Hat PLP-képviselő, az „El a kezekkel”-bizottság vezetői június 27-én az LP-konferenciához intézett felhívásukban ismertették, hogy az alsóházban ismételten hiába sürgették: a brit kormány 1918. augusztusi ígéretének megfelelően járjon közbe, hogy Japán – saját ígéretei szerint is – vonja ki csapatait Kelet-Szibériából, ahol szerintük, valójában „tartós megszállásra”, „végső annektálásra” törekszik. „A brit kormány szándékosan szemet hunyt Japán bűnös magatartása fölött”, amit a felhívásban részletesen ismertettek. Ezért kérték a londoni szakszervezeti tanács ez ügyben beterjesztett javaslatának elfogadását. Így a PLP számos képviselője (köztük Clynes elnök) több alkalommal, aztán az LP évi konferenciája, majd a TUC évi szeptemberi konferenciája is határozatában követelte, hogy Japán ígéreteihez híven intervenciós csapatait vonja ki Szibériából, és az angol kormány vesse latba befolyását szövetségesénél ennek érdekében. Japán londoni nagykövetsége a TUC titkárának küldött levélben igyekezett elhíttetni, hogy a követelés már elavult, vagyis a határozatot ne fogadják el. A határozatot beterjesztő W. Pickles ismertette az intervenció ellen küzdő japán munkásmozgalomtól kapott leveleket és tüntetéseket, s aláhúzta, hogy nem elégedhetnek meg a csapatok részleges, hanem csak teljes kivonásával.⁵⁸ 1922 végére Vlagyivosztk, a tenger mellék felszabadulásával az intervenció Szibériában is befejeződött.

Szeptemberben viszont brit „háborús válság” alakult ki. Anglia a világháború végétől az oszmán birodalom rovására a Közel-Keleten terjeszkedett, de a sèvres-i békeszerződést a kemalista török nemzeti kormányra, Szovjet-Oroszország szövetségesére nem tudta rákényszeríteni. A kemalista csapatok a brit kormány által támogatott görög hadsereget Anatóliában szétverték. Szmírnát (Izmir) szeptember 9-én elfoglalták, azután elindultak a tengerszorosok angol-francia-olasz megszállási zónái felé. Szeptember derekán a Gallipoli-félszigettel átellenben, Csanaknál állomásozó csekély brit erő farkasszemet nézett a közelgő 70 ezer kemalistával, akiknek a szűk

⁵⁷ LPCR 1922. 170., 193.

⁵⁸ NHORC: Japanese Rule in Siberia. An Appeal; PD.151. k. 885. 1922. márc. 6.; LPCR 1922. 193.; TUCR 1922. 459–460.

szoroson való átkelését Európába az angol flotta sem gátolhatta volna meg, bár Curzon ezt vitatta. A kabinet már szeptember 7-én úgy döntött, hogy a szorosok ellenőrzése „kardinális brit érdek, és fegyveresen kell szembe szállni a kemalisták bármely kísérletével, hogy elfoglalják a Gallipoli-félszigetet”. 15-én elhatározta: a zóna megsértését háborús lépésnek nyilvánítja, és segítséget kér a domíniumoktól és a szövetségesektől. Churchill bejelentette: a szorosok „veszélyben” vannak, meg kell gátolni, hogy a törökök Trákiába jutva „lángba borítsák” a Balkánt. A kormány nem konzultált a domíniumokkal, amelyek „nem lelkesedtek” az új háborúért. A francia és az olasz csapatok segítség helyett kivonultak a zónából. A jugoszlávok és a románok visszautasították a háborúba lépést. 20-ától Curzon Párizsban tárgyalta Poincaré segítségéért. 23-án a szövetségesek jegyzékben megígérték Ankarának, hogy a békekonferencián megkapja Kelet-Trákiát, ha tiszteletben tartja a zónák „ideiglenes semlegességét”.⁵⁹ A török csapatok azonban behatoltak a zónákba, a háború továbbra is a levegőben lógott.

A TUC Főtanácsa 20-án úgy döntött, a mozgalom „teljes erejével” ellenzi a háborút és követeli a válság Népszövetség útján „minden nemzet részvételével” történő rendezését. Másnap küldötteik közölték Lloyd George-dzal, hogy a „háború bármilyen lépésével” szemben megszervezik az „ellenállás minden formáját”. Thomas azzal fenyegetőzött, hogy ha „rájuk kényszerítik a háborút”, „aktív, erős és elszánt ellenállásuk” „végzetessé teszi azt a birodalomra”. A tengerszorosokat helyezték népszövetségi ellenőrzés alá, nem zárva ki a németeket és a szovjeteket sem. Lloyd George letagadta a görögök támogatását és háborújukért való felelősségét. Ragaszkodott a „szabad hajózáshoz” a szorosokban, amelynek ellenőrzésében a szovjet részvételt nem helyeselte. „Csapatainkat pusztán a szorosok szabadságának megvédésére és a háború Európára áttérjedésének megakadályozására használjuk fel” – mondta.

Az LP nem vett részt a delegációban. Henderson és Webb az NJC összehívása helyett a közös nemzetközi bizottsággal nyilatkozatot akart kiadatni. Az NJC állásfoglalásához szolgált alapul az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottságának memoranduma, amely azt állította, hogy Ankara elismerte a szorosok „szabadságát”. A bizottság javasolta a háború elkerülésére a brit erők visszavonását, s a török fennhatóság visszaállítását Kelet-Trákiában, a szorosok demilitarizálását és népszövetségi ellenőrzését. Egy békekonferencián, úgy vélte, Oroszország egymaga annyira érdekelt, mint az összes többi résztvevő együttvéve, azaz a szövetségesek, a kisantant, Görög- és Törökország, Bulgária.

Az NJC összehívására 21-én és 29-én került sor. Követelte, hogy vonják

⁵⁹ Lowe-Dockrill : i. m. 2. k. 364–374. 3. k. 759. A közel-keleti válságra és a lausanne-i konferenciára DBFP 18. k., DVP 5. k.; l. még P. Mojszejev–Ju. Rozalijev : K isztorii szovjetszko-tureckih otnosenij. Moszkva, 1958; S. E. Kuznyecova : Isztorija szovjetszko-tureckih otnosenij. Moszkva 1961.

ki a brit és török csapatokat a Csanak körüli zónából és hívják össze a parlamentet. Azzal fenyegetőzött, szükség esetén országos konferenciát szervez, hogy minden erővel meggátolják a háborút.

Az ILP szeptember 20-ára tüntetést szervezett. MacDonald és Brockway határozata parlamenti választást követelt. Ezt Smillie és Lansbury is támogatta. Az ILP és a kommunista párt a szeptember 23–24-i hétvégén tüntetéseket tartott. Az NJC október 9-ei újabb nyilatkozatában már a kormány lemondását és választás kiírását követelte.⁶⁰

Az UDC VB szeptember 27-ei kiáltványa rámutatott, hogy a kabinet valójában nem a szorosok szabadságát, hanem csak tényleges brit „ellenőrzését” védi, amit az angol „tengeri fölény” biztosít. Az UDC szerint ez ellentétet okoz Franciaországgal. Az a veszély, hogy a fekete-tengeri államok Angliától „tűrhetetlen politikai függésbe” kerülnek, az angol népre pedig súlyos katonai terhek hárulnak, és „végül háborúba vonják”. Leszögezte, hogy nem lehet tartós rendezés Oroszország és az összes többi Fekete-tenger melletti állam beleegyezése nélkül. Javasolta, hogy minden érdekelt hatalmat „egyenlő félként” hívjanak meg a békekonferenciára, ami „első lépés lehetne a Népszövetség teljes nemzetközi testületté fejlődése felé”. A brit kormány már eddig is súlyosan csökkentette „keleti befolyását”, de a háború szerintük „végül a Brit Nemzetközösség szétesését eredményezné”.⁶¹

A KP vezetőségének szeptember 17-ei határozata felhívta tagságát, hogy szálljon szembe a „törökellenes agressziót” támogató kampánnyal. A KP 5100 fős tagságából ekkor mindössze 2300 tudott tagdíjat fizetni. A munkanélküliek mozgalmára és a szakszervezeti ellenzékiekre volt befolyása. A KP az LP VB-hez fordult, hogy hívjon össze országos, sőt nemzetközi konferenciát a háború elleni lépéseket megvitatni. A berni–londoni Internacionálé vezetőségét is kérte, hogy segítse elő a háború ellen valamennyi munkásszervezet, a három Internacionálé, az NSZSZ és a VSZI nemzetközi akcióját. A KP saját szervezeteit is felhívta, hogy akciótanácsok (CA) létrehozásáért propagandát folytassanak. A CA kivételével a KP követelése (a brit csapatok visszavonása a szorosok európai oldalára, békekonferencia a szovjet és más fekete-tengeri államok részvételével stb.) megegyeztek a TUC, az LP és az ILP célkitűzéseivel.⁶² A KP az egységfront-politika jegyében a közelgő választáson is együttműködésre törekedett a munkásszervezetekkel. A közel-keleti kérdésben hozott határozatát elküldte az ILP-nek, amely viszonzásul megküldte a saját állásfoglalását.⁶³

⁶⁰ TUCGC Minutes, 1922. szept. 20–21.; Report of Deputation to Prime Minister, 1922. szept. 21. NJC Minutes, 1922. szept. 21., 29.; LPCR 1923. 18–19.; MacDonald Collection. 6. k. 111.; LP/IAC/2 No. 258. A memorandumot A. Toynbee írta.

⁶¹ Foreign Affairs, 1922. okt.

⁶² Communist, 1922. szept. 23., okt. 2., 7.; Klugmann: i. m. 137–142.; H. Pelling: The British Communist Party. London, 1958. 192.; Communist International Forth Congress Abridged Report... 1922. CPGB. 61–62., 289.

⁶³ ILP NAC Minutes, 1922. szept.

Az LP és a TUC lapja hangsúlyozta, hogy a munkásság kifejezetten ellenzi a háborút, és a békés rendezést a kormány „provokatív és agresszív magatartása” gátolja. A lap túl sommásan a görögöknél pusztán „imperialista” törekvést látott, de bírálata főként a saját kormánya ellen irányult. Vezércikkben leszögezte: „A nemzetet a háború szélére sodorta a brit kormány azzal, hogy támogatta a görög imperializmust Ázsiában, és megkísérelte a szorosok brit ellenőrzésének létrehozását »a szorosok szabadsága« megteremtésének leple alatt. A Labour határozottan ellenzi a háborúhoz folyamodást akár a görög imperializmus támogatása, akár a szorosok szövetséges vagy brit ellenőrzésének elősegítése végett. Ugyanilyen határozottsággal szembe kell szállni minden olyan kísérlettel, hogy diplomáciai eszközökkel érjék el azt, ami kormányunk elszigetelt katonai és tengeri előkészületeinek veszélyes célja volt.”⁶⁴

A brit kabinet szeptemberben utasította a konstantinápolyi angol főparancsnokot, hogy a törökök zónából visszavonása végett adjon ki ultimátumot és tűzparancsot, de az addig „késlekedett” ezzel, míg diplomáciai erőfeszítések árán október 11-én alá nem írták a görög–török fegyverszünetet. A válság alatt a kabinet Lloyd George-ot támogatta, de a csanaki politikával mégis betelt a pohár, a koalíció és a kormányfő sorsa megpecsételődött. Bonar Law, aki betegsége miatt 1921 márciusában visszavonult, október 6-án elítélte a kabinet csanaki politikáját. A konzervatív párt „egysége megőrzéséért” végül a koalíció ellen lázadók mellé állt. Támogatásával Baldwin javaslatára október 19-én Chamberlain és kilenc minisztertársa akarata ellenére a tory parlamenti frakció felmondta a koalíciót. Lloyd George lemondása után Bonar Law a chamberlainisták nélkül konzervatív kormányt alakított és november 15-ére választást írt ki.⁶⁵

A választási harc során az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottsága kitartott amellett, hogy a szorosok kérdésében Oroszország annyira érdekelt, mint a többi lausanne-i résztvevő együttvéve. A szovjet állásponttal összhangban és az angol kormányával ellentétben követelte: „a szorosokat le kell zárni békében és háborúban egyaránt a hadihajók előtt.” A Népszövetségnek már csak a törökországi nemzeti kisebbségek védelmezésében szánt szerepet. Javasolta, hogy a szorosok demilitarizálását minden érdekelt így szavatolja: „A Boszporusz semlegességét garantálják a fekete-tengeri államok, Oroszországot is beleértve, a Márvány-tengerét csak Törökország és a Dardanellákat a nyugati hatalmak, ha lehet, Németországot és Amerikát is belevonva.” A két garantáló csoport egyenlően képviseltette magát egy török elnöklete alatt a semlegesítésre felügyelő és az áthajózást szabályozó nemzetközi bizottságban.⁶⁶

A szovjet kormány szeptember 12-ei és 24-ei jegyzéke elutasította, hogy

⁶⁴ Labour Press Service, 1922. szept. 21., okt. 5.

⁶⁵ *Lowe-Dockrill*: i. m. 2. k. 371–372.; *Mowat*: i. m. 137–142.; *E. E. Reynolds–N. H. Brasher*: *Britain in the Twentieth Century*. Cambridge, 1966. 117–119.

⁶⁶ LP/IAC/2 No. 259a; 261a, JSM/INT/71. 1922. okt. 23.; LPEC Minutes, 1922. okt. 24.; DVP 5. k. 574–577.

nem fekete-tengeri hatalmak jogot formáljanak a szorosok kérdésének rendezésére Oroszország nélkül és érdekei ellenére. Kinyilvánította, hogy egy nélküle történő rendezést nem ismer el. Csicserin október 19-én hangsúlyozta, hogy a közel-keleti békerendezésben érdekeltisége ellenére a szovjet kormány még nem kapott választ a kinyilvánított szándékára, hogy részt kíván venni a konferencián, amely hamarosan megkezdí munkáját. November 2-án tiltakozott amiatt, hogy a szövetségesek október 27-én csak a szorosokról folyó tárgyalásra hívták meg a szovjet kormányt, kizárták a többi kérdés megvitatásából. A szövetségesek nem voltak hajlandók egyenlő félként kezelni a szovjet kormányt. Miután csak a sajtóból értesült, hogy a konferencia már elkezdődött, november 24-én Csicserin bejelentette, hogy a szovjet delegáció elindul Lausanne-ba.⁶⁷

Hága után Urquhart újra tárgyalt Londonban és Berlinben Kraszinnal, aki még Genuában, hogy hitelekhez jussanak, hajlott a háború előtti adósságok elismerése és a korábbi tulajdonosok követeléseit terén Lenin szerint megengedhetetlen engedményre. A szeptember 9-ei Urquhart-Kraszín előzetes koncessziós szerződés súlyos feltételei, szovjet engedményei ellen Lenin határozottan fellépett. A párt Politikai Irodája szeptemberben többször megvitatta a szerződés ügyét, s az OK/b/P KB október 5-ei határozata kimondta: „Az Urquharttal kötendő szerződést el kell vetni. Az elutasítás indítéka egyebek között az Angliával kötött kereskedelmi szerződés labilitása; Anglia bármely pillanatban egyoldalúan hatályon kívül helyezheti a szerződést. Az elutasítás fő oka pedig az, hogy Szovjet-Oroszország nem írhat alá egy volumenében és jelentőségében kivételes koncessziós szerződést most, amikor Anglia ellenséges politikát folytat a Dardanelláknak Oroszország számára létfontosságú kérdésében.” A kormány ezen indítékkal október 6-án elvetette a szerződést.⁶⁸

A ratifikálás elmaradása miatt szovjetellenes tory kampány bontakozott ki. Ezzel szemben a New Leaderben Brailsford a brit kormányt támadta az Urquhart- és esetleg más koncessziók elvesztéséért. Ha Anglia ellenőrzi a szorosokat, uralja a Fekete-tengert, ez a „Közel-Keleten mindenütt koncessziókat és olajkutakat, osztalékokat és olcsó munkaerőt jelent, mindazon előnyöket, amiért az imperializmus küzd...” – írta. Hangsúlyozta, hogy az FO a brit tőke expanziójának készíti az utat.⁶⁹

A New Statesman az LP és az Asquith vezette liberálisok együttműködését hiába pártolta. Az Urquhart-egyezményt „politikamentes magánüzletnek” tekintette, amely „nagyon ösztönözné más nyugati kapitalistákat, hogy pénzt fektessenek be Oroszország helyreállítására”. Hibáztatta a szovjet kormányt, hogy mivel képviselőit „nem hívták meg” a közel-keleti konferenciára, nem ratifikálta a szerződést, holott a lap szerint ezek egymástól

⁶⁷ DVP 5. k. 574–576., 593–595., 621–623., 650–654., 6. k. 18. A török kormány október 4-én kérte az antantot, hogy a békétárgyalásokra hívják meg a szovjet kormányt.

⁶⁸ Siskin : i. m. 332–337.; R. Karpova : L. B. Kraszín. Moszkva 1962. 125., 138–139.; DVP 5. k. 608–609.; V. I. Lenin Összes Művei 45. k. Budapest, 1975. 538–540.

⁶⁹ New Leader, 1922. okt. 13.

teljesen független kérdések (a részvételi igényt egyébként helyeselte). Szovjet-Oroszország azzal, hogy nem ratifikálja a szerződést, nem azt éri el – írta –, hogy nagyhatalomként fogják kezelni, hanem kereskedelmileg nem tekintik megbízhatónak és nem kölcsönöznek neki. A kár megtörtént, „akik kívánják közülünk az orosz helyreállítási folyamat meggyorsítását és a szabályos gazdasági kapcsolatok felújítását, semmit se tehetnek” – szögezte le. Abban reménykedett, hogy a szovjet kormány fog majd engedni, miután megismerte és elsajátította „az üzleti kapcsolatok józan értelmét”.⁷⁰

Az „El a kezekkel”-bizottság és Clynes tárgyalt Urquharttal, hogy tegyen meg mindent a ratifikálásért, vesse latba befolyását a kormánynál. Urquhart e tárgyalásairól informálta J. D. Gregoryt, az FO osztályvezetőjét. Eszerint Clynes és a bizottság képviselői állítólag kijelentették, hogy a ratifikálás elutasítása a génuai és hágai kudarc után lerombolt mindent, ami az orosz-kérdésből még felhasználható volt a közelgő választáson a kormány ellen. „Most egyáltalán nem lennének képesek megfelelő harcot kezdeni, mert a Foreign Office vagy a jelen kormány és támogatói sikerrel szét tudnának zúzni bármilyen érvelést az elismerés vagy kapcsolatfelújítás mellett.” Urquhart szerint a ratifikálásra majd sor kerül, de semmiképp sem olyan időpontban, hogy az LP választási célokra használhassa.⁷¹

Clynes a szovjet vezetőknek küldött magántáviratában ezt hangsúlyozta: „Az Urquhart-egyezmény azonnali ratifikálása jelentősen könnyítené az LP helyzetét a jövő választáson. Churhill és Curzon és támogatói minden választási gyűlésen kijelentik, hogy lehetetlen a bolsevikokkal foglalkozni, amint ezt Hága, Génua és most egy tisztán kereskedelmi egyezmény ratifikálásának elvetése bizonyította”. Sztjeklov kommentárja válaszul az Izvesztyijában elismerte Clynes becsületességét és jóakarátát, de hozzátette: „egy munkásvezető magánemberként kapitalistát próbál segíteni azzal a céllal, hogy a Labour ügyét erősítse a választásokon.”⁷²

Clynes táviratát Kraszin, a londoni kereskedelmi képviselő rejtjelezve küldte Moszkvába, ahol közzétették. Mindennek a szétkürtölése a Manchester Guardian tudósítója, Arthur Ransome révén zavarta a tory szélső-jobboldalt, amely mint minden választáson, ezúttal is az LP-t bolsevikként és orosz ügynökségként denunciálta. Lenin október 27-én Michael Farbmannek, az Observer és a Manchester Guardian tudósítójának közölte: „A tárgyalások újrafelvételének és a továbbiakban az Urquhart-szerződés ratifikálásának mindenekelőtt az a feltétele, hogy Anglia Oroszországgal való kapcsolatában kiküszöbölje azokat a kirívó igazságtalanságokat, amelyeket a közel-keleti kérdésekkel foglalkozó konferencián való részvétele jogának bármiféle csorbitása jelent.”⁷³ Az interjúban kimondatlanul benne

⁷⁰ New Statesman, 1922. okt. 14. Webb 1922 végén szakított a lappal.

⁷¹ DBFP 20. k. 929. Gregory okt. 27-i feljegyzését a kormányfőnek is megmutatták.

⁷² Manchester Guardian Weekly, 1922. nov. 3.

⁷³ V. I. Lenin Összes Művei 45. k. Budapest, 1975. 246. Lenin Génua idején különösen fontosnak tartotta, hogy a szociáldemokrata és pacifista erők választási esélyeit erősítsék (V. I. Lenin Összes Művei 44. k. Budapest, 1975. 402–403. 1922. febr. 24.).

van, hogy Lenin szeretné, ha az angol ellenzéki erők fellépnének a szorosok ügyében folytatott kormánypolitika ellen az Urquhart-koncesszió újratárgyalása kapcsán is.

A választáson a konzervatív párt 5,5 millió szavazattal 345 mandátumot szerzett, 1918-hoz képest 2 millió szavazattal és 10 mandátummal gyarapodott. Az LP is csaknem 2 millióval (2,3 millióról 4,2 millióra) növelte szavazói és 59-ről 142-re képviselői számát. Asquith liberálisai 60, Lloyd George liberálisai 57 képviselői helyet szereztek 2,5 millió, illetve 1,6 millió szavazattal.⁷⁴

A Bonar Law által vezetett konzervatív kabinet elődéhez képest még ellenségesebb politikát folytatott a Szovjetunióval szemben. A PLP csak egy olyan nyilatkozatot tudott kicsikarni, hogy a kabinet a szovjet kormány de jure elismerésének feltételül szabja az „orosz adósságok” vállalását, az államosított brit tulajdonok visszaadását vagy érték kártérítést és az ellenséges propagandától való tartózkodást. Lord Curzon külügyminiszter azonban Lloyd George mérséklő befolyásától megszabadulva valójában nem törekedett tárgyalások útján a kapcsolatok rendezésére, hanem a birodalom elleni „propaganda” kérdését állította előtérbe. Alacsony szintre szállította le, befagyasztotta Kraszinnal, a szovjet kereskedelmi delegáció vezetőjével való érintkezést is. A lausanne-i konferencián a tengerszorosokon keresztül a hadihajók állandó szabad áthaladásához ragaszkodva a brit flotta fenyegetésének tette ki a fekete-tengeri szovjet partvidéket, és végül a török kormányt elválasztotta a szovjet szövetségesétől. Ellenforradalmi tevékenységet elítélt papok védelme címén ürügyet talált arra, hogy az 1923. május 8-i ultimátumával, a kereskedelmi egyezmény felmondásával fenyegetve engedményeket érjen el olyan vitás kérdésekben, mint az északi szovjet területi vizek határa, a parti vizeken elfogadott brit halászhajók szabadon engedése, az afganisztáni és iráni szovjet „propaganda beszüntetése”.⁷⁵

A PLP szónokai, főként Morel, Ponsonby és Trevelyan kezdettől fogva sürgették a konzervatív kabinetet, hogy ismerje el de jure a szovjet kormányt, kezdjen közvetlen tárgyalásokat a vitás kérdések rendezésére és nyújtson kereskedelmi és exporthiteleket, s ezt az alsóházban napirenden tartották. Morel a kormány szóvivőjével levélben folytatott vitában is kifejtette, hogy a de jure elismerés, a követség és a konzulátusok hiánya mennyire gátolja a kereskedői vállalkozást, a hitelszerzést. Az elismerés „nagyon homályos” brit feltételeit igyekezvén tisztázni Morel az orosz adósságok csökkentése és az intervenciók kártérítés figyelembevétele mellett foglalt állást a parlamentben. Az LP VB és a PLP által 1923. február végén tárgyal

⁷⁴ Az LP 1919–1922-ben 54 pótválasztáson indult, hússzor sikerrel. A házfeloszlatáskor 1922 októberében 75 képviselője volt (LPCR 1923. 50–51.). A választásokon csak 6 kommunista jelölt indult. Newbold és hivatalos LP-támogatással Saklatvala is befutott.

⁷⁵ DBFP 20. k. No. 580. Curzon és Csicserin 1922. dec. 17-i tárgyalásáról; PD 159. k. 3136.; l. még V. G. Truhanovszkij: Vnyesnyaja polityika Anglii na pervom etape obscevo krizisza kapitalizma (1918–1939. gg.). Moszkva 1962; Isztorija diplomatii. 3. k. Moszkva 1965; Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR. 1. k. Moszkva, 1980.

memorandum szerint „a jelen európai és közel-keleti helyzet súlyossága miatt további késlekedés nem engedhető meg az Anglia és Oroszország közötti szabályos diplomáciai kapcsolatok teljes helyreállításában, amely együtt jár azzal, hogy a brit kormány de jure elismeri Oroszországot az állami követelések kölcsönös törlése és a magánköveteléseknek a két kormány közötti közvetlen és baráti tárgyalások útján történő rendezése alapján. A Fekete-tenger semlegesítése legyen az Oroszországgal és e beltengerrel határos más államokkal kapcsolatos brit politika határozott célja”.⁷⁶

A PLP-ben főként ILP-képviselők sürgették, hogy a kereskedelmi kedvezményekről és az exporthitelekéről szóló törvények hatályát terjesszék ki a Szovjetunióra és keretösszegüket növeljék meg. A kormány a kereskedelmi kedvezmények törvény alapján 25 millió font kerettel rendelkezett, hogy kezességet vállaljon brit cégek hitelszerzéséhez ügyletkötéseik megkönnyítésére. Az exporthitelek teljes kerete 26 millió font volt. A kormány az egyes hitelügyletek (ügyletkötések) összegének csak 42,5%-át garantálta. A brit cég, ha külföldi vevője nem fizetett, a bankjától kapott hitelből 57,5%-ot maga volt köteles visszafizetni. Ez érdekeltté tette abban, hogy az ügyletek kötésénél biztosítékot szerezzen. A kereskedelmi miniszter döntése szerint e két törvényt nem alkalmazhatták a szovjet ügyletekre. Az LP-ben viták folytak a pénz- és bankpolitika alapkérdéseiről. Talán nem gondolták kellően végig, hogy ha kiterjesztik is e törvényeket a Szovjetunióra, valahogyan (de hogyan) bővítik a keretet, megoldható lesz-e a szovjet hitelek ügye.⁷⁷ De a konzervatív kormányból még az első lépés (a kiterjesztés) megtételének kipróbálására sem látszott sok esély.

Snowden, az LP fő pénzügyi szakértője az 1921. évi ILP-konferencián javasolta a háborús államadósság csökkentésére a tőke megadóztatását (capital levy), ami 1922–23-ban választási programpont lett, továbbá a kemény örökösödési adót és az adóterhek szociális szempontú csökkentését. A kiengesztalozott költségvetés híve volt. A konferencia megoszlott, voltak, akik Snowden javaslatát „liberálisnak” nevezték, helyette pénzügyi politikaként „a termelési és elosztási eszközök kártérítés nélküli kisajátítását” indítványozták. A kérdést további vizsgálatra elhalasztották. (Snowden 1922 áprilisában más okokból szakított az ILP vezetésével.⁷⁸)

Az ILP 1922-ben állást foglalt „az országos és municipális bankrendszer létrehozása” mellett. Új programja szerint ne a bankok ellenőrizzék a kormány politikáját, hanem a szocialista kormány a bankokat. Pénzügyi reformpolitikával, a vásárlóerő növelésével „orvosolja” a munkanélküliséget, a bank- és hitelügyletek állami szabályozásával akadályozza a gazdaság

⁷⁶ PD 160. k. 518–519., 1524–1525., 1923. febr. 16., 26.; E. D. Morel–Robert McNeill levelezés, 1922. dec.–1923. jan. (TUC Archives); LPEC Minutes, 1923. febr. 27.

⁷⁷ Labour Leader, 1921. nov. 17.; W. P. Coates: Export Credit Schemes and Anglo-Russian Trade (Ponsonby előszavával). London, 1923.

⁷⁸ ILPCR 1921. 144–145.; J. McNair: James Maxton. The Beloved Rebel. London, 1955. Snowden 1921-től nem írt a Labour Leaderbe, mert Kate Glasier szerkesztő bírálta bolsevik-ellenes cikkeit. C. Cross: Philip Snowden. London, 1966. 174.

„ingadozásait”, fejlesszen vagy visszafogjon egyes iparágakat.⁷⁹ Snowden ezt nem fogadta el. A viták folytatódtak, csak jelezzük, hogy már ekkor az ILP-ben (J. A. Hobson, F. Wise, Brailsford és mások) olyan irányban keresték a megoldást, mint a keynesizmus az 1930-as években, ami Snowden nézeteinél sokkal korszerűbb volt. 1922–23-ban jórészt az abszolút parlamenti többségű konzervatív kormány idején az ILP-ben az Allen–Brockway–Maxton–Cole-féle eltérő nézetű erők baloldali alternatívát kerestek a fábiánus eredetű Webb-féle „a fokozatosság elkerülhetetlensége” koncepcióval szemben, amit a „Most a szocializmusért” című kampány és program is jelez. (Ez bizonyos értelemben előkészítette az ILP 1925 utáni baloldali, „Szocializmust a mi időnkben” nevű platformját.)

MacDonaldot 1922 novemberében, mihelyt 1918 után visszajutott a parlamentbe, szűk többséggel a PLP és ezzel az ellenzék vezérévé választották. Az ILP-s, Clyde-vidéki radikális csoport John Wheatley és Maxton vezérletével Clynes helyett inkább őt támogatta. MacDonald a baloldaliaknak aztán keserű csalódást okozott, mert mérsékelt reformpolitikával és a parlamenti és egyéb konvenciókhoz való ragaszkodással kívánta megmutatni, hogy pártja alkalmas lesz a kormányzásra. Egészében azonban MacDonald nem alaptalanul tűnt – nemcsak a clyde-iak szemében – Clynesnél tehetségesebb és radikálisabb vezetőnek. Világosan előre látta, hogy a lausanne-i konferencián Törökország nem tudja majd hatékonyan támogatni a szovjet javaslatot, és Curzon ragaszkodása ahhoz, hogy a hadihajók háború idején is áthaladhassanak a tengersizségeken, nem rendezéshez, hanem csak fegyverkezési versenyhez vezet. A szovjet javaslat, „más béketervekkel kiegészítve – írta – az egyetlen, mely Európa legjobb tartós érdekeivel összhangban áll”.⁸⁰

A New Leader kezdettől fogva követelte, hogy Szovjet-Oroszország részt vehessen a lausanne-i konferencián. A szorosok legyenek demilitarizáltak, mindig nyitva a kereskedelmi és mindig zárva a hadihajók előtt. „Az FO megoldása azt jelenti – írta –, hogy a Fekete-tengert és az egész Közel-Keletet a brit tengeri erő uralja, amely tetszés szerint felhasználható akár oroszországi beavatkozásra, akár kapitalistáink olaj iránti követeléseinek kikényszerítésére.” Curzon „sikere”, szerződéstervezete megtartja a brit „stratégiai fölényt a szorosokban és a Fekete-tengeren” és biztosítja a mosuli olajat. A szorosokról szóló konvenció fő eredménye „Oroszország tartós elidegenedése lesz”.⁸¹

Brailsford hangsúlyozta: Curzon hadihajóinak bejutása a Fekete-tengerre Oroszország partjait veszélyezteti. Szovjet-Oroszország nem háborúval válaszol – túl gyenge a balosok által kívánt forradalmi háborúra –, a békéért küzd, „első célja gazdaságának helyreállítása”.⁸²

⁷⁹ ILPCR 1922. 85.; ILP: The Socialist Programme 2nd Ed. (1923) 25–28.

⁸⁰ Socialist Review, 1923. jan.; D. Kirkwood: My Life of Revolt. London, 1935. 195., 217–218.

⁸¹ New Leader, 1923. jan. 12.

⁸² New Leader, 1923. febr. 9.

A KP szerint Anglia 50 évig a tengerszorosok lezárását szorgalmazta, most viszont a megnyitását kívánja, hogy adandó alkalommal behatoljon a Fekete-tengerre és megszállja a kaukázusi olajmezőket. A brit tengeri hegemónia fenntartásához ugyanis az új fűtőanyag, az olaj biztosítása szükséges. Felszólította a helyi munkásszervezeteket az imperialista agressziók elleni küzdelemre és nemzetközi munkáskonferencia összehívását szorgalmazó agitációra.⁸³

A Labour fő aggodalma a szorosokról folyó angol–szovjet párviadal, majd a lausanne-i konferencia februári félbeszakadása kapcsán a növekvő bizonytalanság, feszültség és a fegyverkezés fokozódása volt. Az LP-sajtó, PLP-képviselők (Ponsonby, Trevelyan) elmarasztalták a brit kormányt, hogy a Szovjetuniót kirekesztette a Memel és Kelet-Galícia sorsáról való döntésből, majd április végétől a lausanne-i konferencia második szakaszáról is.⁸⁴ A szorosokról szóló, nagyjából Curzon terveit rögzítő konvenciót végül a Szovjetunió nem ratifikálta.

Curzon 1923 márciusában „az ellenforradalmi tevékenységért” elítélt főpapok perét ürügyként használta fel szovjetellenes kampányhoz. Hodgson március 30-ai jegyzéke kegyelmet kért „a kémkedésért és hazaárulásért” halálra ítélt Butkevics katolikus püspök számára, és „a civilizált világ” „borzadásáról és felháborodásáról” írt. Vajnstejn szovjet külügyi osztályvezető válaszul tiltakozott „a kémek és árulók védelmében” tett beavatkozás ellen, és az angol kormány humanitárius felhívását nem tartotta „nagyon meggyőzőnek” az írországi, indiai és egyiptomi tettei után. Hodgson visszatámasztotta a választ, mondván, hogy az kétségsébe vonja kormánya őszinteségét. Vajnstejn ragaszkodott „a szovjet szuverenitás” és „belügyek védelméhez”.⁸⁵

Az ILP évi konferenciáján, április 1-jén Wallhead elnök hangsúlyozta, hogy pártja mindig ellenezte a brit kormány „orosz” politikáját, a teljes elismerésért küzdött. Ostoba lépésnek nevezte papok halálra ítéletét. Az ítélet megváltoztatását sürgette, mert végrehajtásából semmi jó nem származik, csak azok kezére játszik, akik az orosz népnek minél több nehézséget akarnak okozni. Ez az aggodalma korántsem volt alaptalan. Finomabban is figyelmeztetett volna, de keményen támadta saját kormányát is, mondván, hogy ha céljai megkívánják, nagyszabású vérfürdőket rendez, így nincs alapja tiltakozni. A konferencia határozatban üdvözölte „az orosz szocialista köztársaságot és a Szovjetek Föderációját, hogy létrejött, és a világkapitalizmus éles ellenségességével szemben öt éve fenntartja magát”. Neil Maclean a munkáskölcsön-bizottság nevében felhívta a konferencia küldötteit, hogy

⁸³ Communist, 1923. febr. 3.

⁸⁴ Daily Herald, 1923. márc. 16., 17., 20.; New Leader, 1923. márc. 23.; PD 161. k. 709., 1019., 2528. 1923. márc. 8., 12., 21.

⁸⁵ DVP 6. k. 618. J. D. Gregory, az FO osztályvezetője április 15-én feljegyezte, hogy itt „a nagy lehetőség számunkra, akik szeretnénk bárhogyan is egy szakítást”, „nem hihetem, hogy még egyszer ilyen jót találunk” (White : i. m. 158.). A szovjet helyzetre l. R. Ju. Plaskin : Krah cerkovnoj kontrrevoljucii 1917–1923 g. Moskva, 1968.

a szovjet kormány fenntartása iránti egyöntetű „szimpátiát” tettekben is fejezzék ki. Szervezeteikben mindent tegyenek meg, hogy a szövetkezetek bankján keresztül jegyezzenek kölcsönt, aminek a visszafizetését a szovjet kormány garantálja. A kölcsön célja szerszámokat, mezőgazdasági gépeket vásárolni Szovjet-Oroszországnak. Nemcsak segítség ez a szovjet népnek, mondotta, hanem egyúttal „demonstráció” is a brit kormány „taktikája” ellen.⁸⁶

A Hodgson–Vajnstejn jegyzékváltás kapcsán a Daily Herald április 4-ei vezércikke kifejtette, hogy Butkevicset „hazaárulásért” ítélték el. „Kivégzését vallás elleni támadásnak nevezni képtelenség. A római katolikus egyház nagyobb szabadságot élvez a szovjetek alatt, mint valaha is élvezett a cár és a Szent Szinódus idején. De a vallásszabadság sehol nem jelent felmentést a törvény alól.” A kormányokat tiltakozásra „nem a humanitás indította, hanem az osztályérvzés. A régi rend kormányai, az úri kormányok, mészárolhatnak, ahogy tetszik. De ha újfajta kormány büntet súlyos árulásért egy embert, aki úr, pap és monsignor, mindjárt »barbárságról« kiabálnak”. A lap reményét fejezte ki, hogy nem sikerül a munkásokat félrevezetni, ami nagyon fontos, mert a háborús tervek kéznél vannak. „Butkevics úr halálát kihasználhatják diplomáciai előkészítés részeként egy lehetséges új támadásra a szovjetköztársaság ellen.”⁸⁷

Az „El a kezekkel”-bizottság április 14-én a szovjet sajtóból lefordítva szétküldte „a szocialista és munkás szónokoknak” a Hodgson–Vajnstejn-jegyzékek szövegét. Rámutatott, hogy a brit kormány nem tiltakozott a cári és a magyarországi fehérterror ellen, szovjetellenes intervenciót folytatott, fellépésének motívuma ezúttal sem humanitárius. „Tudatában kellett lennie, hogy sem Oroszország, sem más szuverén állam nem fog eltérni ilyen beavatkozást és képmutató tiltakozása nem befolyásolja az orosz kormány döntését” – írta. „Kormányunk kihasználja a főpapok perét, hogy igazolja az Oroszország iránt eddig folytatott politikáját és talán még tovább menjen, az angol–orosz kereskedelmi egyezmény felmondásával. Az Oroszországnak eddig nyújtott »félelismérés« a munkásmozgalom agitációjának eredménye volt, ha a mozgalom nem vigyáz, erőfeszítései eredményét egy nap alatt semmivé tehetik.” A teljes elismerésért még erőteljesebb agitációra hívott fel.⁸⁸

Henderson a szakításért folyó tory agitációval szemben április 17-én írt Bonar Law-nak, hogy „az LP úgy véli, az Oroszországgal való kereskedelmi kapcsolatok megszakítása súlyosan kihatna a nemzetközi kereskedelem újjáélesztésére és gátolná a brit prosperitás helyreállítását”. Bonar Law 19-én azt válaszolta, hogy a kabinet még nem döntött, és a szakítás négy lehetséges okát jelölte meg: „A szovjet kormány eljárásai egyházi személyek ellen, a

⁸⁶ ILPCR 1923. 56–57., 138–139., 144. Lansbury, O’Grady és a liberális Kenworthy is kegyelmet kért táviratban a halálraítélt főpapoknak. Cieplak érseknek megkegyelmezttek, Butkevics püspöknek nem (Daily Herald, 1923. márc. 28., 29., 31.).

⁸⁷ Daily Herald, 1924. ápr. 4.; Coates: i. m. 104–105.

⁸⁸ NHORC: Russia’s Protest... TUC Archives.

brit kormánnyal folytatott hivatalos közleményeinek természete és kifejezőmódja, brit halászhajók elfogása és a kereskedelmi egyezmény előzetes feltételeinek megsértése.” Az UDC VB május 1-jei memorandumja ezt a négy érvet mind cáfolta. Hangsúlyozta, hogy a szovjet állam kivette az egyházak kezéből az iskolákat, elrendelte kincseik egy részének éhezők segélyezésére fordítását, de szabad vallásgyakorlatot biztosított. A perbe fogott főpapokat törvénysértéssel vádolták. Leszögezte, „nincs kormány, mely ne formálna arra jogot, hogy árulást halállal büntessen. Nincs kormány, mely elismerné, hogy a főpapi hivatal mentességet adhat az általános törvény alól”. Hodgson „ultimátumos frazeológiájú” levelére szerinte „egyáltalán nem volt nem természetes” a szovjet „őszinte és nem diplomatikus” válasz. „Milyen más választ adna a mi kormányunk más kormánynak, amely elrendeli, hogy függesszük fel a törvényszékünkön árulásért elítéltnek a kivégzését?” – kérdezte. Hangsúlyozta, hogy a hárommérföldes parti vízhatár nem egyetemenlegesen elfogadott a nemzetközi jogban. A cári kormány 1910 óta a murmanskzi partoknál 12 mérföldes határhoz ragaszkodott. „Akkor Nagy-Britannia barátian ellenezte, nem állított »kalózkodást« vagy nem fenyegetőzött a kereskedelmi kapcsolatok megszakításával... Csak a brit kormány hangneme, amely baráti és alkalmazkodó volt a cárhoz, agresszívvé és követelőzővé vált a szovjet kormány iránt.” Végül az UDC VB rámutatott: a kereskedelmi egyezmény előírja a „propagandától” való kölcsönös tartózkodást és azt is, hogy megsértése esetén előbb a másik félnek alkalmat kell adni magyarázat adására vagy a hiba jóvátételére. A szakítás az ellenséges cselekedetek felújításához vezetne, súlyos kárt okozna a brit kereskedelemnek. Csak békés kapcsolatokkal lehet a „keleti kérdést” rendezni, a brit kereskedelmet és ipart helyreállítani. Az angol kormány politikája csak „állandó zűrzavart” és a fegyverkezési költségek növelését eredményezi. A jelen szovjetellenes „kampánykitörés” – állapította meg – „aggasztóan hasonlít” az intervenciós időszakban folytatotthoz.⁸⁹

A szovjetellenes kampány erősödése közepette Brailsford május 4-én leszögezte, hogy „az ország nem áll készen jobban a háborúra Oroszországgal, mint tavaly szeptemberben Churchill Törökország elleni háborújára”. A kereskedelmi egyezmény felmondása blokádot, „ellenségeskedést”, „potenciális háborút” eredményezne. „Curzon jegyzéke jeladás lesz a támadásra” a lengyel és a román reakciónak és a távol-keleti fehéreknek, monarchistáknak, akik hasznot remélnek „az egyház és a trón zászlaja alatti rohamtól”. Hangsúlyozta, hogy „hiábavalók a kapitalista számítások”, „nincs jele a szovjetrendszer hanyatlásának”, az orosz parasztok nem fogadják vissza a földbirtokosokat, a munkások nem mondanak le a forradalom vívmányairól. A területi vizek vitatott határát, továbbá a „vallás üldözését”, amit egyéb-

⁸⁹ FO 800/219 192–194.; Daily Herald, 1923. ápr. 21.; UDC EC Memorandum 1923. máj. 1. Hull University. Az UDC VB 12 tagja mind már munkáspárti volt, köztük Attlee, Hobson, MacDonald, Morel, Ponsonby, H. Swanwick, Trevelyan. Henderson a kormányfőhöz intézett levelében a szovjet kereskedelmi delegációtól kapott memorandumra támaszkodva hangsúlyozta a kereskedelmi kapcsolatok fontosságát. DVP 6. k. 252–254.

ként az 1920. évi oroszországi tapasztalatai alapján cáfolt, pusztá ürügyeknek tekintette: Curzon Keleten „Oroszországban predesztinált és elkerülhetetlen riválisunkat látja”.⁹⁰

A Times már május 7-én közölte, hogy „a kabinet többsége ellenzi a kereskedelmi delegáció további jelenlétét az országban és ilyen bejelentés várható”. A tervezett szakítás indokait az ILP aznap kiadott felhívása „képmutató ürügyeknek” bélyegezte meg. A 12 mérföldes parti vizek kérdése 1911 óta vitatott a két ország között, akkor a cári kormánnyal nemzetközi konferencián tartották rendezhetőnek a vitát. A vallás üldözése belügy, mint ahogy az volt a cári Oroszország és más országok esetén is, nem volna keresztényi tett miatta az ártatlan lakosságra blokádot és más szenvedéseket zúdítani. „De meg vagyunk győződve, hogy a szokásos vallásgyakorlat szabadságát tiszteletben tartják Oroszországban. A lengyel püspök petrográdi kivégzésének politikai okai voltak”. Ez sajnálatos, de „nem tekintjük a vallásüldözés bizonyítékának”. A tényleges ok az, hogy a szocializmus ellenségei azt hiszik, „még ebben a 12. órában is van remény megdönteni a szovjet kormányt”, amit Lenin betegsége sebezhetővé tett. Lausanne-ban a ragaszkodás a brit hadihajók bejutásához a Fekete-tengerre „háborús előkészület” volt, a háttérben a kötvényesek és a koncesszióvadászok követelik Oroszország kizsákmányolását. „Az új Szovjet-Oroszország iránti gyűlölet megerősíti imperialistáink régi féltékenységét a keleti rivális hatalommal szemben, és így egy új diplomáciai háborút terveznek, mely lépésről lépésre lerombolja az Oroszország és a Nyugat között erős kereskedelmi kapcsolatok kilátását és végül ürügyet teremt az ellenségeskedés határozott kitörésére.” A szakítással Anglia nem lép háborúba, blokádot sem szükséges, „minden monarchista összeesküvő, minden féltékeny szomszéd, minden reakciós erő Európa-szerte ebben a lépésben felhívást fog látni az orosz munkásköztársaság elleni direkt rohamra”. Felhívta a munkásokat, „álljanak ellen a Labour hazai és külföldi közös ellenségei e rohamának”, követeljük a diplomáciai elismerést, a békét és a kereskedelem helyreállítását.⁹¹

Az ILP londoni kerületi bizottsága május 7-én megkezdte a 13-ai vasárnapi Trafalgar téri nagygyűlés szervezését, hogy tiltakozzanak a szakítás, a háború ellen, továbbá „proklamálják a dolgozó nép szolidaritását, és az orosz kormány teljes és feltétel nélküli elismerését követeljük”. A szervezésben részt vett az LP londoni szervezete és a londoni szakszervezeti tanács is. A gyűlésen elfogadott határozat kimondta, hogy a kereskedelmi egyezmény felszámolására, a kapcsolatok megrontására irányuló kísérlet „a szervezett munkásság legerősebb ellenállásába ütközik”, és „követeli az ultimátum visszavonását a brit és az orosz kormány közötti konferencia érdekében, amelyen megvizsgálják a jegyzékben foglalt vádakat, és felszólít a

⁹⁰ New Leader, 1923. máj. 4. Brailsford újságíróként 1920 nyarán utazgatott Szovjet-Oroszországban, találkozott szovjet vezetőkkel, és tapasztalatairól egészében pozitív képet festett a Russian Workers' Republic c. könyvében (1921.)

⁹¹ Daily Herald, 1923. máj. 7.; New Leader, 1923. máj. 11.

kozó határozatokat fogadtak el. Az NJC ugyanakkor elvetette a KP javaslatát, hogy általános munkáskonferenciát hívjon össze és akciótanácsokat alakítson, hogy azokkal békét, feltétel nélküli elismerést, azonnali angol-szovjet konferenciát követeljen. Válaszában jelezte, hogy a meglévő szervezeti keretek közt tartja célszerűbbnek, „legjobbnek” a fellépést. Ennek ellenére akciótanácsok több helyen létrejöttek. A Workers' Weekly és a Daily Herald jelentései alapján tevékenységük, úgy tűnik, propagandára szorítkozott. A KP május 26-ai felhívása a helyi akciótanácsok mellé üzemi bizottságok szervezését is szorgalmazta, továbbá „információs kapcsolatok kiépítését” az alsóbb szakszervezeti szervek között. Akciótanács-mozgalom kiépítésére az adott helyzetben és a feszültségek enyhülése következtében valójában nem volt lehetőség.⁹⁸

A május 11-ei nyugodt hangnemű, tárgyalást szorgalmazó Litvinov-jegyzék után 14-én Moszkvából sietve – Amszterdámig repülővel, onnan hajóval – Londonba érkezett Kraszín, és azonnal elkezdte tanácskozásait Lloyd George-dzsal, MacDonalddal, más liberális és LP-vezetőkkel és az üzleti körök egyes képviselőivel. A május 15-ei parlamenti vitában MacDonald, Lloyd George, Asquith és követőik bíralták a Curzon-jegyzéket. A PLP a vita eredményének tekintette, hogy a kormány jelezte, hajlandó tárgyalni Kraszinnal és nem ragaszkodik a jegyzékben foglalt tíznapos időhatárhoz. A jegyzék ultimátum jellegét a kormány ezzel lényegesen módosította. MacDonald május 15-ei parlamenti vitamegnyitója de jure elismerést sürgetett. Elismerés esetén nem hagyták volna felhalmozódni a problémákat, hanem törekedtek volna idejében megoldani azokat. Ha vannak bizonyítékok a „propagandára” – mondta –, azokat be kell mutatni. Helyteleníti, ha forradalmat szítanak, de az erre vonatkozó vádakát bizonyítani kell. A kereskedelmi egyezmény előírja, hogy béketárgyalásokon rendezzék a vitás kérdéseket, mint pl. a Davison, Harding-ügyet. Idézeteket olvasott fel elsődleges forrásokból, egyházi személyektől, hogy nincs szovjet vallásüldözés, bár helytelenítette az iskolai vallásoktatás megszüntetését. A szakítás „kezdődő háborút”, ellenségeskedést teremt, ami kihat a brit kereskedelemre és „politikai pozícióra” is. Ponsonby minden probléma gyökerét az el nem ismerésben látta.⁹⁹

Május 17-én McNeill külügyminiszter-helyettes nem volt hajlandó megígérni, hogy alsóházi vita nélkül nem mondják fel a kereskedelmi egyezményt. Az ILP vezetősége emiatt „súlyos aggodalmát” fejezte ki. Sürgette a kormányt, hogy fogadja el azonnal a szovjet javaslatot a vitás kérdések megtárgyalására és figyelmeztette: „bármely szakítás Oroszországgal a szervezett munkásság legerőteljesebb ellenállását fogja kiváltani.” Felhívta szervezeteit, hogy tiltakozzanak „a parlament alkotmányellenes mellőzése”

⁹⁸ NJC Minutes, 1923. máj. 11.; Workers' Weekly, 1923. máj. 12., 26., jún. 2.; Daily Herald, 1923. máj. 11., 12. A KP általános konferencia- és akciótanács-javaslat. Uo. máj. 8., 11.

⁹⁹ LPCR 1923. 111.; Daily Herald, 1923. máj. 15., 16.; Karpova: i. m. 151.; DVP 6. k. 288–302.; PD 164. k. 282–294., 337.

ellen. A május 17-ei Kraszin–Curzon tárgyalás után a 23-ai szovjet jegyzék békülékeny volt, engedményeket tett. 20-án Bonar Law súlyosbodó betegsége miatt lemondott, 22-én nem Curzon, hanem Baldwin lett a miniszterelnök. A konzervatív pártban a mérsékeltabb, ipari-kereskedelmi érdekelt-ségű körök kerekedtek felül. (Oroszország Brit Hitelezőinek Szövetsége azonban továbbra is a kemény fellépés híve volt, nem értett egyet a brit kormány állítólagos „engedékenységgel”.¹⁰⁰)

Middleton titkárhelyettes május 24-ei, az LP-szervezeteknek küldött „sürgős” utasítása szerint „a sajtókampányból világos: határozott kísérlet történik, hogy minden kapcsolatot megszakítsanak Oroszországgal. A volt Bonar Law-kormány képviselői már megkapták az ultimátum feltételei ellen tiltakozó határozatok egyöntetű áradatát, de ha az Oroszországgal meglévő kapcsolatainkat fenntartani és fejleszteni akarjuk, haladéktalanul megújított állásfoglalásokat kell továbbítani az új miniszterelnöknek”. A hétvégén minden LP-, szakszervezeti, ILP-, szövetkezeti, bármilyen munkásgyűlésen fogadtassák el és táviratozzák meg azonnal Baldwinak és a választókerület parlamenti képviselőjének a következő határozatot: „E gyűlés követeli, hogy a kormány fogadja el az orosz jegyzék feltételeit és felszólítja az orosz kormány teljes diplomáciai elismerésére, ami a legjobb lépés a két ország közti jó kapcsolatok biztosításához.”¹⁰¹

A Főtanács május 24-én üdvözölte az előző napi szovjet jegyzék „békülékeny hangnemét”, tiltakozott a kereskedelem fejlődését gátló „bármilyen” brit politika ellen, felszólította a kormányt: „a további tárgyalásokon oly módon járjon el, hogy az a kereskedelmi egyezmény fennmaradásához és kiszélesítéséhez, az orosz kormány teljes elismeréséhez vezessen.”¹⁰²

Az FO eddig nyugtázott 200 tiltakozó határozatot, amelynek több mint a fele ILP, a többi pedig LP és szakszervezeti, továbbá néhány UDC és szövetkezeti szervezettől és a szövetkezetek edinburgh-i kongresszusától jött.¹⁰³ Baldwin május 30-án közölte Hendersonnal, hogy a határozatok tömege miatt, kézhezvételüket nem egyenként, hanem csak egyetemlegesen tudja jelezni.¹⁰⁴ Előző napon kifejtette Trevelyannek: „reméli”, a Szovjet-unióval való szakítást el tudják kerülni.¹⁰⁵

A május 23-ai szovjet jegyzék javasolta, hogy a parti vízhatár legyen három mérföld, amíg ezt nemzetközileg nem rendezik, továbbá kártérítést fizet, precedensteremtés nélkül, a Davison, Harding-ügyben, és visszavonja a Vajnstejn-jegyzékeket. Végül Curzon azt is elérte június elején, hogy

¹⁰⁰ Daily Herald, 1923. máj. 19.; Coates: i. m. 118. és köv.; máj. 23-ai jegyzék DVP 6. k. 325–327.

¹⁰¹ LP Archives. Middleton 1923. máj. 24-ei körtávirata. A május 23-ai szovjet jegyzék elfogadásáról van szó.

¹⁰² TUCGC Minutes, 1923. máj. 24., Daily Herald, 1923. máj. 25. Az LP titkársága 23-án állásfoglalást kért a Főtanácstól.

¹⁰³ FO 371/9366 N. 4157/3198/38 1923. máj. 24.

¹⁰⁴ Coates: i. m. 122.

¹⁰⁵ Ponsonby Papers, Trevelyan levele Ponsonbyhoz, 1923. máj. 30. Ms. Engl. hist. c. 668. f. 119–120. Bodleian.

kívánsága szerint újrafogalmazták a „propagandától tartózkodás” feltételeit. A kabuli és a teheráni szovjet képviselőt azonban nem vonták vissza, pedig ez volt a legfontosabb követelése. Ultimátuma nem ártott a szovjet–afgán kapcsolatoknak, inkább erősítette azokat, és a szovjet–iráni kereskedelmi tárgyalás is folytatódott és sikerrel zárult 1924-ben.¹⁰⁶

MacDonald szerint maga „Curzon politikája teremtette” az ultimátumnak lényegét jelentő problémákat. A válság rendezésében, úgy vélte, a legdöntőbb az LP „beavatkozása” volt, hogy „Moszkva ésszerű magatartást” tanúsítson és „London hajlandó legyen tárgyalni”. A kormányfőváltás is jelentős tényező volt, írta, mert Baldwin tudta, hogy a kereskedelmi egyezmény felmondásával „felborítja” a határállamokkal való szovjet kapcsolatokat és kárt okoz a brit kereskedelemnek.¹⁰⁷

Az angol munkásmozgalomnak jelentős része volt a „Curzon-ultimátum” körüli konfliktus leküzdésében, a szakítás veszélyének elhárításában. MacDonald az ultimátum idején maga is beszélt az intervenció felújítása lehetőségéről. A döntő vitakérdésben a brit birodalom elleni „propaganda” beszüntetése mellett volt, de elítélte az ultimátum módszerét és az intervenció miatti kártérítés elutasítását. Hangsúlyozta, hogy Angliának is be kell szüntetnie az ellenséges propagandát. Egy munkáspárti külügyminiszter „garancia” lenne arra, írta, hogy „nem konspirálnának” a Szovjetunió ellen, a propaganda kérdését tárgyalással rendeznék, továbbá „nem engedné”, hogy az oroszországi brit tőkebefektetők és „spekulánsok” meggátolják a normális viszonyt, amit az európai béke és az angol gazdasági érdekek egyaránt megkövetelnek. Nem a kormány „gondja” és „nem mentség a viszony rontására”, hogy egy „pénztőkés csoport elvesztette tulajdonát, írta, vagy nem sikerült koncessziót szereznie... Az első dolog a normális diplomáciai kapcsolatok létrehozása Oroszországgal, és a többi (probléma megoldása – S. R.) követni fogja”.

Az LP és a TUC évi konferenciái is elkötelezték magukat az elismerés és a tárgyalások mellett. Az LP évi konferenciája 1923. június 28-án „teljes elismerést” és haladéktalan angol–szovjet külügyi tárgyalásokat sürgetett. A TUC soros évi konferenciája szeptemberben a „teljes diplomáciai és kereskedelmi kapcsolat” felvételét, „angol–orosz konferencia összehívását” követelte, mivel „lehetetlen normális viszonyokat létrehozni Európában és Ázsiában” a Szovjetunió nélkül.¹⁰⁸

Az angol–szovjet kapcsolatokban újabb válság keletkezett, amikor a konzervatív Morning Post augusztus 1-jén angolelleanes propaganda folytatásával vádolva kampányt kezdett Krisztyian Rakovszkij ellen, akit Kraszín helyett a londoni kereskedelmi delegáció vezetőjének neveztek ki. Az FO a vád kivizsgálásáig, augusztus 31-éig meggátolta Rakovszkij beutazását.

¹⁰⁶ White : i. m. 166–168.

¹⁰⁷ Socialist Review, 1923. júl.

¹⁰⁸ J. R. MacDonald : Recognition for Russia. New Leader, 1923. jún. 8.; LPCR 1923. 211.; TUCR 1923. 396.

Henderson Baldwinhoz intézett levelében kifejezte az LP „riadalmát”, hogy megghiúsítják a kapcsolatok javulását és sürgette, hogy Rakovszkij elfoglalhassa állomáshelyét.¹⁰⁹

A rendezést sürgetők köre ezután 1923 végére kibővült. Hozzájárult ehhez a Becos Tradersnek, egy tekintélyes ipari-kereskedelmi tőkés csoport delegációjának Szovjetunióban tett látogatása, s nagy visszhangot keltő beszámolója a szovjet kormány szilárd helyzetéről és főként a kereskedelmi lehetőségekről.¹¹⁰

A szovjet helyreállítás sikerei, a valuta stabilizálása, jelentős szovjet megrendelések kilátása kedvezően befolyásolta a nehézségekkel küzdő angol ipari-kereskedelmi köröket. 1923. október 24-én az orosz-brit kamara javaslatát elfogadva a Brit Kereskedelmi Kamarák Szövetsége felhívta a Baldwin-kormány figyelmét, hogy „a diplomáciai kapcsolatok, a konzuli szolgáltatások hiánya” gátolja „a hitelkedvezmények kiterjesztését” és ezzel az angol-szovjet kereskedelem fejlődését. Sürgették a kormányt, tegyen „lépéseket” (diplomáciai elismerés, exporthitelek) e kereskedelem fejlesztésére. Ugyanakkor viszont hangsúlyozták, hogy ezzel „egyidejűleg” érje el, hogy a Szovjetunió vállalja a cári rendszer adósságainak visszafizetését és elégítse ki az államosított angol tulajdonokkal kapcsolatos követeléseket. Visszavonták azt a követelést, hogy e „kötelezettségek vállalása előzze meg a szovjet kormány elismerését”.¹¹¹

E határozatot A. G. Marshall, a Becos cég igazgatója, a Szovjetunióban járt delegáció egyik vezetője terjesztette be. Marshall a munkanélküliség leküzdésére a szovjet piacot ajánlotta és a kereskedelem pénzügyi lebonyolításához szükségesnek tartotta „a teljes diplomáciai elismerést”. Memorandumát nemcsak Baldwinnek és más minisztereknek küldte el, hanem MacDonaldnek is. Decemberben tárgyalt Hendersonnal, az LP titkárával, akinek kérésére újabb részletes anyaggal látta el MacDonaldet.¹¹²

Marshall a de jure elismerést szorgalmazva „ördögi kört” akart áttörni. A brit bankok nem adtak hiteleket a Szovjetunióval való üzletkötéseikhez, mondván, hogy a szovjet kormány nem vállalja minden, 1917 előtti „kötelezettségét” és nincs elismerve. A szovjet kormány hajlandó volt bizonyos „kötelezettségeket” vállalni, ha a bankoktól pénzt kap ahhoz, hogy ezeknek eleget tudjon tenni, és ha a brit kormány elismeri. Az FO viszont egyáltalán nem volt hajlandó tárgyalásokat kezdeni az elismerésről. O'Malley főtisztviselő Marshall javaslatát elvetette azzal, hogy a Szovjetunió „valamit kap-

¹⁰⁹ FO 371/9356 N. 7123/550/38. Henderson Baldwinnek 1923. aug. 16.

¹¹⁰ A delegáció tárgyalt Kraszin külkereskedelmi, Csicserin külügyi, Dzerzsinszkij közlekedésügyi népbiztossal, Kamenyevvel, a kormány egyik helyettes elnökével és az ún. koncessziós bizottsággal. A Becos-csoport a de jure elismerést is tartalmazó általános szerződés kötését támogatta. A csoporthoz ekkor 82 cég, 1924 tavaszán már több mint 120 cég és 200 gyár tartozott (*White*: i. m. 182–186.; *V. I. Popov*: Normalizacija szovjetszko-anglijszkih otnosenij. In: Lenjinszkaja gyiplomatyija mira i szotrudnyicsesztva. Moszkva, 1965. 41.)

¹¹¹ *White*: i. m. 197.

¹¹² MacDonald Papers 1/196. Henderson 1923. dec. 20-i levele MacDonaldnek.

na semmiért” és „megfosztaná a Foreign Office-t ütüskártyájától, a de jure elismeréstől”. Szerinte a kisajátított brit cégek csak „a kompenzálas ígéretét” kapnák. Valójában a nyújtott hitelek és kölcsönök feltételétől függött volna, hogy a szovjet fél milyen kompenzációt vállal. (Marshall-lal egy beosztott tisztviselő tárgyalta, aki „nagyon unta őt”, Urquhart delegációját külügyminiszter-helyettes fogadta és véleményére odafigyeltek.¹¹³)

Az érdekelt polgári erők a szovjet kormány de jure elismerését igyekeztek az 1917 előtti adósságok vállalása, az államosított brit tulajdonok visszaadása vagy a kártérítés feltételéhez kötni. Erről tanúskodik az Orosz–Brit Kereskedelmi Kamara 1924. január 8-ai határozata, amit a Brit Kereskedelmi Kamarák Szövetsége január 19-én jóváhagyott, továbbá Oroszország Brit Hitelezői Szövetségének január 17-ei memorandumja.¹¹⁴

Az FO, a gyarmati és pénzügyi érdekcsoportok s a konzervatív párt a rendezés ellenfele maradt. J. D. Gregory, az FO „orosz ügyekkel” foglalkozó északi osztályának vezetője 1923. december 29-ei memorandumában úgy vélte, a szovjet kormány elismerése hozzájárulna „egy olyan erő felélesztéséhez, mely pszichikailag, politikailag és földrajzilag hosszabb távon újra állandó fenyegetéssé válna keleti érdekeinkre”, és kétséges, hogy a kereskedelem kibővülését eredményezné.¹¹⁵ 1924. január 20-ai memorandumában Gregory már azt javasolta, hogy más hatalmakat bevonva, kollektívan ismerjék el a szovjet kormányt. Ez szerint lehetné tenné, hogy a Szovjetunió csatlakozzék a Népszövetséghez és nemzetközi hitelekhez jusson. Úgy vélte, az 1922. évi génuai és hágai konferenciák kudarcából helytelen arra következtetni, hogy „az egységes frontot” feladva az egyes országoknak könnyebb külön-külön, mint kollektívan megegyezni a Szovjetunióval.¹¹⁶ A kollektív elismerést inkább más hatalmakkal folytatott konzultációk útján, mintsem új nemzetközi konferencián képzelte el, de ehhez is egyrészt hosszabb időre lett volna szükség, másrészt a vitás kérdésekben előzetes megállapodásra is. Gregory javaslata tehát az elismerést elhalaszthatta vagy meghiúsíthatta volna.

¹¹³ DBFP 25. k. 236–237.

¹¹⁴ Mezsdunarodnaja Zsizny, 1924. 2–3. sz. 195.

¹¹⁵ White: i. m. 195.

¹¹⁶ FO 371/10464 N. 751/G. J. D. Gregory: Russia. 1924. jan. 20.

V.

Az első brit munkáspárti kormány és a Szovjetunió (1924)

A munkanélküliség orvoslására Baldwin kormányfő 1923 októberében váratlanul a védővámok bevezetését ajánlotta. A döntést erről egy új, december 6-ára kiírt parlamenti választásra kellett bízni. Az Asquith és a Lloyd George vezette liberálisok újra egy pártba egyesültek a szabadkereskedelem védelmére, és az LP is elutasította a megélhetési költségeket növelő védővámokat. Nemcsak az LP, hanem a Liberális Párt is elkötelezte magát választási programjában a szovjet kormány de jure elismerése, a kapcsolatok normalizálása mellett. A konzervatív táborból csak egy-két lap támogatta az elismerést. A választáson a konzervatívok a korábbi 345 helyett 258 mandátumot szereztek, elvesztették abszolút többségüket. A liberálisok 116-ról 159-re, a munkáspártiak 142-ről 191-re növelték képviselőik számát.¹

Baldwin nem mondott le, de a védővámokkal kapcsolatos és más, főként személyi ellentétek miatt taktikai megegyezést sem keresett a liberálisokkal, hogy támogatásukkal kormánya fennmaradjon az új parlamenti erőviszonyok között. Így a választást követően a szélsőjobboldal támadásai az LP ellen, a vörös veszély felidézése, a pánikkeltés, a vagyonféléstés mind kevésnek bizonyult ahhoz, hogy liberális-konzervatív összefogás jöjjön létre a Labour kormányra jutásának meggátolására. E támadások mindenesetre jelezték, hogy vannak körök, amelyek nem látnak lényeges különbséget a labouristák és a bolsevikok között. Asquith ellenállt „a felhívásoknak, fenyegetéseknek, könyörgéseknek”, hogy „mentse meg az országot a szocializmus és konfiskálás borzalmaitól”. December 18-án úgy vélte, nem is lehetne „biztosabb feltételeket” találni egy LP-kormány kipróbálására kisebbségi helyzete, liberális támogatástól való függése miatt. A konzervatív Neville Chamberlain távolabb tekintő megfontolása szerint az LP csak erősödne a jövőben, ha ellene valami taktikai összefogást hoznának létre a liberálisokkal, míg

¹ A konzervatívok 5,5 millió, a liberálisok 4,3 millió, a labouristák 4,4 millió szavazatot kaptak (*D. Butler-J. Freeman: British Political Facts 1900-1968. London, 1969. 142.*).

el akarom ismerni Oroszországot – szögezte le MacDonald –, de egy nagyon szilárd megegyezésre kell jutnunk, aminek a megkötése nem igényel egy hétnél többet.” Ezt Brailsford, aki húszéves kapcsolatok alapján a bolsevikokat és a mensevikeket „teljesen becsületeseknek” nevezte, úgy értette, hogy MacDonald írásos megállapodást kíván az adósságok és kártérítés ügyében. Brailsford azt ajánlotta, közvetítő útján tárgyaljanak erről, de a kormányalakításkor azonnal és feltétel nélkül ismerjék el a szovjet kormányt. Ha viszont „a City ügyét karolják fel”, megrontják a légkört, erősítik a szovjet fél bizalmatlanságát. MacDonald ezután cáfolta, hogy írásos kötelezettségvállaláshoz kívánta volna kötni az elismerést. Nem kért Brailsford tanácsaiból, azt ajánlotta neki, hogy inkább Rakovszkijt igyekezzék befolyásolni.⁹

MacDonald közvetítő útján Rakovszkijhoz eljuttatott január 3-ai levelében vállalta a haladéktalan elismerést. A kormánya elleni támadások kivédésére azonban információt kért a felajánlandó szovjet koncessziókról, a brit hitelekért nyújtandó garanciákról és azon magánkövetelések teljesítéséről, melyek kölcsönök visszafizetésére és az államosított brit tulajdonok utáni kártérítésre vonatkoztak.¹⁰ Január 8-án az Albert Hallban nagy programbeszédében is határozottan állást foglalt az elismerés mellett. Megígérte, véget vet annak „a nagyképű ostobaságnak, hogy távol tartják magukat az orosz kormánytól”. Nem lehet a kereskedelmet bővíteni, az egymással szembeni követeléseket rendezni „fél tucat közvetítő útján”, érvelt a normális kapcsolatok mellett.¹¹

E beszéd után Rakovszkij levélben jelezte, hogy „a kapcsolatok alapjainak kölcsönös megértésével” új lapot kezdek, és biztosította, ha bizalmat adnak országának, az a maga részéről bizalommal fogja viszonyozni. MacDonald másnap, január 12-én kifejtette, hogy „nagy hiba” lenne összekeverni a gazdasági követelések megvitatását az elismeréssel, amit „jelentőségéhez mérten” kell kezelni. Megkönnyítené azonban az elismerést, írta, ha vele egyidejűleg közölhetné, hogy ennek „már megvannak az első gyümölcsei”: a szovjet kormány beleegyezett a vitás kérdések, főleg a magánkövetelések rendezésébe. Rakovszkij válaszul hangsúlyozta, hogy e kérdések megoldásához csak az elismerés teremthet kedvező légkört, s a szovjet kormány ezt követően hajlandó tárgyalni a MacDonald javasolta angol–szovjet vegyes bizottság útján. A gazdasági–pénzügyi együttműködés fejlesztését tekintette fő feladatnak és indítványozta az európai problémák és a leszerelés

⁹ MacDonald Papers 5/33. Brailsford levelei MacDonaldnak, 1924. jan. 4., 11.; MacDonald 1923. dec. 22-ei levelének másolata (részlet). – Brailsford közölte közvetítése „nehézségeit” Hugh Daltonnal is (Dalton Diaries, 1924. febr. 21. BLPES).

¹⁰ L. Fischer: *The Soviets in World Affairs*. 2. k. London, 1930. 473. – Rakovszkij helyette szerint MacDonald „egyetért álláspontunkkal, hogy az elismerést nem szabad semmilyen feltételhez kötni” és „késelem nélkül meg kell adni”, de „a politikai ellenfelektől várt támadás visszaverése végett szeretné kapni minden eshetőségre egy dokumentumot, mely kedvező választ tartalmaz a január 3-ai levelében feltett kérdésekre” (Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR. I. k. Moszkva, 1980. 188–189.).

¹¹ Daily Herald, 1924. jan. 9.; Times, 1924. jan. 9.

megvitatását is. Mellékelt egy memorandumot is a kereskedelemről, a megrendelésekről és a koncessziókról. Ebben a hitelek hiányát nevezte a kereskedelem legnagyobb akadályának.¹² A szovjet fél kitartott amellett, hogy az elismerésnek feltétel nélkülinek kell lennie. MacDonaldnek meg kellett elégednie azzal, hogy a szovjet kormány az elismerést követően kész a vitás kérdések rendezésére.¹³

MacDonald kormányalakítási megbízásakor, január 22-én, V. György király közölte, hogy unokatestvére, II. Miklós cár kivégzése miatt nem hajlandó szovjet nagykövetet fogadni. Ekkor MacDonald már kiszemelte moszkvai nagykövetnek O'Gradyt, levélben fel is kérte erre.¹⁴ O'Grady, mint említettük, 1919-ben Koppenhágában a kormány megbízásából sikeresen tárgyalta Litvinovval hadifogolycsere ügyben. 1921-ben részt vett az oroszországi éhezők segélyezésében, voltak szovjet szakszervezeti kapcsolatai, s a normalizálás melletti elkötelezettsége miatt a mozgalom mérsékelt szárnyához tartozása ellenére is várható volt, hogy jól fogadják Moszkvában, és a konzervatívok sem fognak különösebben háborogni. Kinevezésével teljesült volna Purcellnek, a TUC új elnökének és más baloldaliaknak a követelése, hogy ne valamilyen arisztokratát vagy diplomatát, hanem szakszervezeti vezetőt küldjenek nagykövetnek Moszkvába. Mégis mire január 25-én a Daily Herald és a Times közölte O'Grady tervbe vett kinevezését, MacDonald már „elhalasztotta”.¹⁵ Megbízásából Sir Eyre Crowe, az FO apparátusának vezetője január 25-én informálta a londoni olasz nagykövetet, hogy „átmeneti időszakra” csupán ügyvivőt neveznek ki, mert az csak a külügyminiszternek nyújtja át megbízólevelét, így az uralkodónak nem kell fogadnia. Mivel „nehézséget” okozna, ha a küszöbönálló olasz-szovjet diplomáciai kapcsolat felvételekor nagykövetet neveznének ki, Crowe az olasz kormánytól is „hasonló procedúrát”, ügyvivő állítását kérte. Mussolini „legszívélyesebb beleegyezéséről” január 29-én értesülve Crowe megismételte az olasz követnek, hogy MacDonald javaslatáról

¹² DVP 7. k. 27–34.

¹³ Brailsford szerint Rakovszkij nemcsak a Curzon külügyministersége alatt elmergesedett problémák (cári adósságok, forradalmi propaganda, 3 mérföldes halászati zóna) megoldásáról, hanem közös béke- és leszerelési politika kialakításáról is tárgyalni kívánt. Sőt közölte, hogy a Szovjetunió meghívás esetén hajlandó lenne csatlakozni a Népszövetséghez (bizonyos fenntartásokkal ugyan annak alapszabályzata iránt), nehogy kivülállása gátolja a közös politikát. MacDonald kitért a szovjet képviselővel való találkozás elől, s Arthur Ponsonbynak, külügyi helyettesének csak az adósságokról szóló tárgyalásra adott felhatalmazást *H. N. Brailsford: A Memory of 1924. New Statesman and Nation, 1945. aug. 4. 74.).*

¹⁴ *D. Marquand: Ramsay MacDonald. London, 1977. 304.; MacDonald O'Gradyhez intézett leveléről „UDC” (W. N. Ewer): The Diplomacy of Mr. Ramsay MacDonald. Labour Monthly, 1925. 25.*

¹⁵ Daily Herald, 1924. jan. 12., 25. – Dalton feljegyezte naplójába, hogy O'Grady a nagyköveti esélyeit valószínűleg indiszkréciójával játszotta el. Felbosszantotta MacDonaldet, mert közölte a sajtóval, hogy nagyköveti kinevezését eldöntötték (Dalton Diaries, 1924. febr. 21.).

még nem döntött a kabinet, nem véglegesen jóváhagyott tervhez kértek olasz együttműködést.¹⁶

Az LP-kabinet január 23-án elhalasztotta a tárgyalást az elismerésről, 28-án viszont állást foglalt, hogy „amilyen gyorsan a körülmények engedik”, adják meg, s MacDonald ezt a parlament február 12-ei összeülése előtt tervezte. A késlekedés és azok a sajtóhírek, hogy a kormány a kapcsolatfelvétel tanulmányozására előbb delegációt szándékozik Moszkvába küldeni, az angol mozgalomban tiltakozást váltott ki. Az ILP vezetősége már január 25-én sürgette a teljes és feltétel nélküli elismerést.¹⁷ Lansbury tiltakozott az ellen, hogy más hatalmak késleltessék az elismerést. Szerinte az FO állandó tisztviselői sugallták a sajtónak, hogy az elismerés előtt vizsgálóbizottság küldését sürgessék. Felhívta a szakszervezeteket, hogy lépjenek fel az elismerésért.¹⁸ Maclean levélben követelte a tisztviselők „szabotázsának” „gyors és könnyörtelen” felszámolását.¹⁹ Duncan Carmichael, a Londoni Szakszervezeti Tanács titkára a halogatás elleni tiltakozó gyűlés számára termet bérelt, és a Daily Heraldnek 29-én délután átadott levélben figyelmeztette MacDonaldet, hogy „a munkások nem értik meg, miért kell bármiféle késlekedés”, amikor a liberális és labourista képviselők egyaránt elkötelezték magukat az elismerés mellett. Hivatkozott arra, hogy a külföldi adósságok megfizettetése az LP álláspontja szerint export nélküli áruimportot jelent és munkanélküliséget okoz, ezért úgy vélte, ha a Labour-kormány „a konzervatív kabinet csűrös-csavarásait alkalmazná, vitatkozva az adósságokról és késleltetve az elismerést, ez évekre szétszakítaná az ország mozgalmát”.²⁰ A Daily Herald január 30-án cáfolta a vizsgálóbizottság tervét és beismerte, hogy „a munkásság soraiban nagy a türelmetlenség Oroszország kormánya küszöbönálló elismerésével kapcsolatban”.

MacDonald nem hagyhatta figyelmen kívül e türelmetlenséget és tiltako-

¹⁶ Crowe „nem volt biztos” abban, hogy az olasz követtel folytatott tárgyalásáról készített feljegyzését megmutatták-e február 1-jén „a nehéz vita során” MacDonaldnek. Ezért 2-án elküldte az iratot, s a kormányfő 3-án szignálta (FO 371/10464. N. 840. Crowe 1924. jan. 29-ei feljegyzése és febr. 2-ai levele MacDonaldnek). Mussolini beleegyezésének kérdése tehát aligha befolyásolhatta MacDonald döntését az elismerésről szóló február 1-jei jegyzék elküldésében.

¹⁷ Az ILP vezetősége ugyanakkor Lenin halála alkalmából részvétáviratot küldött Lenin özvegyének és a Népbiztosok Tanácsának is. Kifejezte „csodálatát Leninnek a világszocializmus érdekében végzett nagy munkája iránt” (ILP NAC Minutes, 1924. jan. 25.). A TUC Főtanácsa és az „El a kezekkel Oroszországtól”-bizottság is küldött részvétáviratot (Daily Herald, 1924. jan. 25., 26.).

¹⁸ Daily Herald, 1924. jan. 26., 28.

¹⁹ Daily Herald, 1924. jan. 29.

²⁰ Daily Herald, 1924. jan. 30.; l. még: W. P.-Z. K. Coates : i. m. 131-132. – A Londoni Szakszervezeti Tanács már január 10-én állást foglalt a Szovjetunió elismerése, a kereskedelem fejlesztése mellett. A hónap végén (31-én) a késlekedés miatt támadt súlyos aggodalmak csak azután csillapultak, hogy Carmichael biztosítékokat kapott a kormány képviselőjétől (London Trades Council. A History. London, 1950. 125., 127.). Ponsonbynak már 29-én az FO-ban tárgyalnia kellett a tiltakozások egyik szervezőjével (D. Cooper : Old Men Forget. London, 1953. 132.).

zásokat. Kétségtelenül arra sarkallták, hogy gyorsan, a kabinet összehívása nélkül döntsön: elküldesse február 1-jén Moszkvába a szovjet kormány de jure elismerését bejelentő jegyzéket, amit az FO északi osztályán készítettek. A kabinet február 4-ei ülésén azzal indokolta a gyors cselekvést, hogy más hatalmakkal való konzultálás az ügyben három hónapot vett volna igénybe, és a február 2-án feloszló II. össz-szövetségi szovjetkongresszustól is jóváhagyást kívánt szerezni a jegyzékhez.²¹ Mivel a szovjetkongresszus január 26-a óta ülésezett, a „konzultálás” időigényessége pedig korábban is belátható volt, az igazi kérdés inkább az, miért húzódott el a döntéshozatal addig, hogy sietni kelljen.

Az elismerésről szóló jegyzék tervezetét véleményezés céljából több miniszternek körözték,²² néhány válasz is utal a döntést késleltető problémákra, nézeteltérésekre.

Webb és Snowden, két kulcsfontosságú miniszter az ellenzék támadásainak kivédésére január végén is szovjet nyilatkozatot kívánt, aminek hiánya lehetett a halogatás egyik mélyen rejlő oka. Webb kereskedelmi miniszter még nem látta az elismerésről szóló jegyzéktervezetet, amikor január 29-ei memorandumában javasolta, hogy a de jure elismerés, valamint az exporthiteleknek és a kereskedelmi kedvezményeknek az angol-szovjet kereskedelemre való kiterjesztése fejében a szovjet kormány az elismeréssel egyidejűleg vagy később tegyen nyilatkozatot. Ebben vállalja, hogy lépéseket tesz az előző orosz kormányok angol adósságai törlesztésére, mielőtt helyzete ezt megengedi és kész megegyezni a korábbi angol tulajdonosokkal államosított oroszországi vállalataik „hasznosításáról” (koncesszió vagy bérlet formájában). Ilyen kötelezettség vállalása nélkül Webb szerint a szovjet kormány nem szerezhet jelentős kölcsönt a londoni pénzüzetektől. Az exporthitelek alkalmazása is „ki van téve a kritikának az alsóházban és másutt”, mivel a vásárló a szovjet állam. A fenti szovjet nyilatkozat viszont nagyon segítené az exporthitelek és kereskedelmi kedvezmények alkalmazását, megóvná az ellenzéki bírálattól. Webb szerint érdemes „minden erőfeszítéssel rávenni Oroszországot, hogy tegye meg a lépést, amit előbb-utóbb meg kell tennie és ha most teszi meg, végtelenül megkönnyíti az ügyeket számunkra és maga számára egyaránt”.²³

Snowden a jegyzéktervezet láttán úgy vélte: „kíváncsi lett volna előzetes megegyezés a kereskedelmi adósságok és konfiskált tulajdonok ügyében”. Számított a konzervatívok, az érdekelt részvényesek és a kereskedelmi

²¹ A kabinet 1924. febr. 4-ei határozatát 1. DBFP 25. k. 333.

²² Mire a válaszok az FO-ba értek, a jegyzéket már elküldték Moszkvába, állítja Gabriel Gorodetsky (*The Precarious Truce*. Cambridge, 1977. 10.). Ez azonban pontatlan. Webb január 30-ai levelét például figyelembe vették.

²³ FO 371/10464. N. 804/10/38. Webb 1924. jan. 29-ei memorandumja. – A február 1-jei jegyzék nem kért ugyan nyilatkozatot – írta Gregory –, de „a javasolt procedura majdnem egyenértékű vele”: a tárgyalásokat elfogadva a szovjet fél készségét fejezi ki a rendezésre, s „az elismeréshez tényleges feltételek csatolása híján nem tudom, milyen alternatíva van” (Uo. Gregory jegyzete, jan. 30.).

körök kritikájára, mert a kormány nem szerzett „biztosítékokat” az elismerés előtt.²⁴

Trevelyan másként reagált a jegyzéktervezetre. Azonnali elküldését és publikálását sürgette. Az ügyvivő kinevezése ne jelentsen „elhalasztást”, csupán „a szükséges időt biztosítsa egy nagykövet Moszkvába érkezéséhez”. Hagyják ki a propaganda ügyét, régóta nincs „ésszerű bizonyíték” rá, a szovjet kormány „barátságtalanságnak tartaná e régi nehézség hangsúlyozását”. Ellenezte más hatalmak bevonását az angol–szovjet tárgyalásokba; szerinte francia részvétel esetén „nem volna a legcsekélyebb esély sem az adósság rendezésére”, s hozzáfűzte, hogy Mussolini küldötteivel sem volna kellemes tárgyalni.²⁵

Webb a jegyzéktervezet olyan módosítását javasolta, hogy az angol–szovjet tárgyalásokba ne vonjanak be más hatalmakat, mert az növelné a nehézségeket és csökkentené az eredményt. Gregory szerint viszont annak „politikai előnye” lenne: a Szovjetunió általános elismeréséhez és a Népszövetségbe való felvételéhez vezetne. Ezt tartósan hátráltatná, ha nem kapcsolódhatnak be más országok. Szimultán tárgyalások folyhatnának, írta, s minden egyes ország „függetlenül cselekedne és szabadon olyan megállapodást kötne, amelyet akar”. Végül azonban Webb javaslata szerint módosították a jegyzéktervezetet.²⁶

Ponsonby „a gyorsaság bizonyítékeként” szükségesnek tartotta Rakovszkijnak hangsúlyozni, hogy az elismerésre „10 napon belül” került sor.²⁷ A sebtében, február 1-jén este elküldött jegyzékét Hodgson moszkvai brit képviselő csak 2-án reggel kapta meg és kora délután tudta átadni Csicserin távolléte miatt Litvinov külügyi népbiztoshelyettesnek. Addigra a külföldi kormányok már értesültek a brit lépésről, és a sajtó is közölte a jegyzéket.²⁸

Az LP-kormány a február 1-jei jegyzékben bejelentette a szovjet kormány de jure elismerését, de későbbre halasztva a nagykövetek cseréjét csupán ügyvivők kinevezését javasolta. A „szabályos viszonyok létesítéséhez” indítványozta, hogy Londonban tárgyalják meg a két ország szerződéseinek érvényességét, a kölcsönös követeléseket, a forradalmi propagandát, valamint a szovjet kölcsönigényt. Csicserinhez intézett február 1-jei levelében MacDonald hangsúlyozta, hogy a lehető leggyorsabban állapodjanak meg. Bár korántsem világosan és egyértelműen, de érzékeltette, hogy a

²⁴ FO 371/10465. N. 902. Snowden 1924. jan. 31-ei levele MacDonaldnek.

²⁵ FO 371/10465. N. 902. Trevelyan 1924. jan. 31-ei levele MacDonaldnek.

²⁶ FO 371/10464. N. 841/10/38. Webb 1924. január 30-ai levele MacDonaldnek, Gregory és Crowe jan. 31-ei feljegyzései. – Emlékirataiban Gregory az LP „nyomásának” tulajdonította az elismerést. Szerinte „a szekeret fogták a ló elé”, mert az elismerésnek a vitás kérdésekben való „megegyezés eredményének kellett volna lennie, nem pedig fordítva” (*J. D. Gregory: On the Edge of the Diplomacy. Rambles and Reflections 1902–1928. London, 1928. 145.*). Ezt a megjegyzést az FO-ból 1928-ban elbocsátott Gregory őszinte véleményének tekinthetjük.

²⁷ Válaszában Rakovszkij nagyra értékelte Ponsonby „prominens szerepét” az elismerésben, és „hasonló mély érdeklődését” kérte tovább „a baráti közeledéshez” (FO 371/10465. Ponsonby és Rakovszkij levélváltása, 1924. febr. 1–2.).

²⁸ DBFP 25. k. 344–345. Hodgson jelentése MacDonaldnek, 1924. febr. 8.

nagykövetek kinevezésére csak a londoni megegyezés után kerülhet sor. Szovjet nagykövetül pedig (amikor kinevezésének „eljön az ideje”), a brit közvélemény „érzékenysége” miatt olyan „nem politikust” kért, aki „általános bizalmat és népszerűséget” élvez, könnyen elfogadtatható. Csicserin február 13-ai válaszában kiemelte a szovjet kormány törekvését a békére és a baráti együttműködésre. Rámutatott, hogy a nagykövetségre elhalasztásával kapcsolatban „természetesen felmerül a gyanú, hogy ily módon a brit kormány nyomást akar gyakorolni ránk. Ez nagyon kedvezőtlen benyomást kelt, mivel népünk tudja, hogy nyomással semmilyen sikert nem lehet elérni”.²⁹ Csicserin egy későbbi sajtónyilatkozatában a nagykövet kinevezésének elhalasztását a polgári pártok MacDonaldre gyakorolt nyomásának tulajdonította.³⁰ Az angol sajtó viszont diplomáciai rutinfeladatokkal, majd azzal igyekezett magyarázni a késlekedést, hogy Moszkva nem fogadja el a Labour-kormány nagykövetjelöltjét, O’Gradyt. Ezt nemcsak Csicserin cáfolta meg, hanem MacDonald is, aki Maclean interpellációjára válaszolva kénytelen volt elismerni, hogy senkit sem javasolt nagykövetnek.³¹

A II. össz-szövetségi szovjetkongresszus február 2-án határozatban üdvözölte az elismerést mint „történelmi lépést”, amelyet a szovjet békepolitika és az angol nép együttes erőfeszítései eredményeztek.³² A Daily Herald egyaránt megemlékezett az „El a kezekkel Oroszországtól”-mozgalom sokéves küzdelméről, valamint Kraszin és Rakovszkij türelmes, ügyes diplomáciai munkájáról. „Megmutatták – írta róluk –, hogy lehetséges a diplomáciai gyakorlatot egyesíteni a munkásosztály elvei mellett való legszilárdabb kitartással.”³³ Rakovszkij a New Leader segítségét köszönő üzenetében az elismerés feltétel nélküli jellegét és azt emelte ki, hogy lehetőséget ad a gazdasági-politikai együttműködésre és a béke megszilárdítására.³⁴

A konzervatív vezetők közül Lord Curzon és Baldwin egyaránt bírálta a kormányt, mert nem szabott feltételeket az elismerés előtt. A toryk véleménye szerint a Szovjetunióknak tett bármilyen engedmény az adósságok ügyében veszélyes precedenst teremtené más adós országok számára. Lord Emmott a felsőházban vezette a rohamot a közeledés ellen: a szovjet sajtóból, főleg Zinovjevnek, a Komintern elnökének beszédeiből idézett éles kommentárokat a cári adósságokkal kapcsolatos brit követelésekről.³⁵

²⁹ DVP 7. k. 53–54., 98–100.

³⁰ Manchester Guardian Weekly, 1924. márc. 21.

³¹ PD 171. k. 75–76. 1924. márc. 17.; Socialist Review, 1924. ápr.; Daily Herald, 1924. márc. 17., 24.

³² DVP 7. k. 58–59.

³³ Daily Herald, 1924. febr. 2.

³⁴ New Leader, 1924. febr. 8.

³⁵ H. Wish: Anglo-Soviet Relations during Labour’s First Ministry (1924). Slavonic and East European Review, 1939. jún. 392.

Az angol-szovjet konferencia

A szovjet kormány február 8-ai jegyzékében, a de jure elismerést tudomásul véve, elfogadta a londoni tárgyalásokra vonatkozó ajánlatot és Sir Robert Hodgson moszkvai brit képviselő ügyvivői kinevezését. Rakovszkij aznap az FO-ban átnyújtotta ügyvivői megbízólevelét. MacDonald az első találkozó után levélben fejtette ki a konferenciára vonatkozó javaslatait. Terve szerint a brit delegáció csupán néhány külügyi és kereskedelemügyi főtisztviselőből állna, saját maga vagy időnként más miniszter irányítása alatt. A konferenciát politikai és gazdasági bizottságra kívánta bontani. A politikai bizottság feladata lenne a két ország egymással és más államokkal kötött szerződéseinek megvizsgálása, egy új kereskedelmi szerződés elkészítése, a személyi károk, területi vizek stb. megvitatása. A gazdasági bizottságra bízna a kölcsönös követelések és a szovjet hitelszerzés ügyét. Rakovszkij lényegében egyetértett MacDonald javaslataival, de még mielőtt február 23-án hazautazott volna jelentéstételre, egy lényeges kérdésben jelezte eltérő nézetét: MacDonald álláspontjával szemben rámutatott, hogy a brit magánkövetelések kielégítésére nem általános elvi formulát, hanem gyakorlati megoldást kell keresni, hogy elkerüljék a korábbi (az 1922. évi génauai és hágai) kudarcok megismétlődését.³⁶

A szovjet kormány nem volt hajlandó a „kötelezettségek” „elvi elismerésére”, vagyis az adósságokat eltörölő, illetve az államosítási dekrétum hatályon kívül helyezésére, hanem valamilyen gyakorlati kompromisszumos megoldást kívánt. Erről szólva Kraszin hangsúlyozta, hogy a magánkövetelések rendezéséhez elengedhetetlen a kölcsön.³⁷ Csicserin szerint adósságfizetést csak „szabályos hitelmegállapodás” ellenében szabad vállalni, a korábbi tulajdonosoknak pedig koncessziós megegyezést kell ajánlaniuk.³⁸

A londoni konferenciára készülő brit delegáció február 28-ai első előkészítő értekezletén kimondták, hogy csak az állami szervek képviselői vehetnek részt majd a tárgyalásokon. (Ezzel elvetették a Brit Gyárosok Szövetsége és az Oroszország Brit Hitelezőinek Szövetsége saját képviselőkre irányuló kérését.³⁹) Már az első előkészítő értekezleten azt fontolgatták, hogy a kötvénytulajdonosok és az államosított vagyonok korábbi tulajdonosai közvetlenül tárgyaljanak a szovjet delegációval. Oroszország Brit Hitelezőinek Szövetsége viszont azt sürgette, hogy az LP-kormány tárgyaljon a

³⁶ DBFP 25. k. 343., 345–348., 350–351. MacDonald febr. 8-ai levele Hodgsonnak, febr. 11-ei levele Rakovszkijnak és Rakovszkij febr. 15-ei válasza.

³⁷ Times, 1924. márc. 28.

³⁸ DVP 6. k. 477–478. Csicserin 1923. okt. 15-ei levele Rakovszkijnak.

³⁹ A Brit Gyárosok Szövetsége február 18-ai, MacDonaldhez intézett levelében a saját képviselőtől kívül követelte, hogy a szovjet kormány vállalja visszafizetési haladékkal ugyan, de kamatostul a teljes adósságokat és a teljes kompenzálást a vagyoni és személyi károkért, továbbá ragaszkodott a legnagyobb kedvezmény elvéhez, az angol kereskedők „szabad tevékenységének” biztosításához a Szovjetunióban (Daily Herald, 1924. febr. 21.; A. Massardo, *Maiello: Laborismo e Russia Sovietica*. Milano, 1974. 166–167.). Purcell kérése sem teljesült, hogy a TUC is kapjon képviselőt a konferencián (PD 170. k. 505. 1924. febr. 27.).

szovjetekkel. Elvetette az 1922. évi hágai konferencián Litvinov által javasolt formulát, hogy ti. az adósságfizetési és kártérítési feltételekről a szovjet kormány és az érdekelt felek állapodjanak meg. A szövetség március 25-ei „politikai nyilatkozata” az államosított tulajdon visszaadását s az ingóságokért kártérítést követelt. A március 27-ei második előkészületi értekezleten az érdekeltek közvetlen tárgyalását szorgalmazták az LP-kormány csekély közreműködésével. A kötvényesek és a szovjet delegáció közvetlen megegyezésének tervét Cecil Baring is ellenezte az április 3-ai, harmadik előkészítő értekezleten a kötvényeket kibocsátó bankok nevében. Ragaszkodott ahhoz, hogy a szovjet kormány teljes mértékben ismerje el a kötvényesekkel szembeni tartozásokat. A kötvényesek nem voltak egységes nézetben; egy részük pénzüknek valamilyen formában való visszafizetését kívánva hajlékonyabb volt. A bankok azonban az adósságok vállalásáról inkább „elvi nyilatkozatot”, szovjet kapitulációt követeltek, nem akartak megegyezést.⁴⁰

MacDonald az érdekelt brit gazdasági körök ellenállása láttán a konferencián a politikai és gazdasági kérdések szétválasztásával szabaddá kívánta tenni a kormány kezét. A gazdasági megegyezés kudarcát valamilyen politikai eredménnyel lehetett volna szépíteni. Az FO illetékesei, Crowe és Gregory viszont helytelenítették a konferencia felosztását politikai és gazdasági bizottságra, mivel „a politikai és a gazdasági kérdések legnagyobb része egybeesik”, és az FO-nak kell megvédenie a megkötött szerződést vagy megmagyarázni a kudarcot.⁴¹

MacDonald az LP-kormány részéről az exporthitelek és a kereskedelmi kedvezmények Szovjetunióra történő kiterjesztésével akarta megoldani a hitelnyújtás kérdését. Az LP baloldala a haladéktalan kiterjesztés mellett volt. Maxton, az ILP tekintélyes vezetője, John Edmund Mills, W. P. Coates, az „El a kezekkel Oroszországtól”-bizottság tagjai, illetve titkára február 12-én ezért tárgyalt William Lunn „tengerentúli” kereskedelmi miniszterrel. MacDonald az ügy támogatásáról biztosította Lunn. A kereskedelmi kedvezmények megadásáért memorandumot terjesztettek Webb kereskedelmi miniszter elé.⁴² Wallhead, Ben Turner, Smillie és Lansbury levélben sürgették MacDonaldet. Wise, az Arkosz gazdasági tanácsadója, MacDonaldnak készített március 24-ei feljegyzésében kifejtette, hogy az exporthitel törvények érvényének a Szovjetunióra való kiterjesztése esetén a szovjet kormánynak nem kellene a Cityhez fordulnia hosszú lejáratú hitelekért. (A hitelek természetesen az angol cégek használnák fel a szovjet megrendelések teljesítéséhez.) „A brit kormány garanciája valószínűleg lehetővé tenné, hogy előteremtsenek egy tekintélyes összeget még abban az esetben is, ha az általános szerződés nem jönne létre” – írta Wise. Sürgette, hogy az LP-kormány ne tagadja meg a törvények kiterjesztését, mint az előző kormányok, a munkanélküliséget csökkentő szovjet megrendelésektől

⁴⁰ Massardo Maiello : i. m. 169–177.

⁴¹ Massardo Maiello : i. m. 173.

⁴² Fischer : i. m. 481–482.

ne üsse el a brit exportiparágakat, ne kezelje a szovjetekre való nyomás eszközeként. A tárgyalásokat barátian, az együttműködés szellemében folytatva biztosítsa a brit kereskedőknek a legnagyobb kedvezményeket. MacDonald a feljegyzést jóváhagyta. Az FO tisztviselői azonban elleneztek a törvények kiterjesztését a szovjet kereskedelemre, mivel szerintük a tárgyalásokon ezzel fontos fegyvertől fosztanak meg magukat, és hatástalan is lenne a lépés, mert a City e törvények pártolása ellenére sem lenne hajlandó kölcsönt jegyezni. Minden ügylet esetén a törvény alkalmazásáról jórészt üzletemberekből, bankárokból álló tanácsadó bizottság dönt, amely jelenleg, az orosz adósságokat rendező szerződés előtt – az FO szerint – nem tanácsolná a kincstári hivatalnak, hogy vállaljon kezességet az Arkosznak szóló kölcsönért. A hitelkeretek kibővítése sem lehetséges a szerződés előtt. Végül a brit delegáció harmadik előkészítő értekezletén MacDonald lényegében úgy foglalt állást, hogy jelenleg nincs lehetőség „azonnali” hitelnyújtásra. Azt nem mondta ki, hogy ez a lehetőség csak a szerződés megkötése után nyílik meg, hanem kijelentette: mostantól fogva minden huzavona nélkül fel kell tártni, kibővíteni a szovjet exportra szóló hitelkereteket. Így a kincstári hivatalt, a kereskedelmi és a „tengerentúli” kereskedelmi minisztériumot utasították a szükséges lépések megtételére.⁴³

Az exporthitelek kiterjesztése volt minden, amit az LP-kormány a tarso-lyában tartogatott a tárgyalásokra, de ezzel sem rendelkezett szabadon. Úgy vélte, a Citytől kölcsönök vagy hitelek szerzésére a szovjet delegációnak majd azután lesz lehetősége, ha létrejön a megegyezés a vitás kérdésekben, főként a kötvényesek és a korábbi tulajdonosok követeléseiről.

A vezető brit bankárok az angol-szovjet konferencia április 14-ei megnyitására memorandumot tettek közzé. Ebben a kölcsönjegyzés feltételeként követelték a szovjet kormánytól az állami és magánadósságok elismerését, a külföldiek államosított tulajdonának visszaadását, a külkereskedelmi monopólium eltörlését, a polgári törvénykönyv és a „független” bíróságok visszaállítását, a „felforgató” propaganda beszüntetését.⁴⁴ Nemcsak Rakovszkij hangsúlyozta, hogy a szocialista rendszer alapjainak feladását követelik,⁴⁵ hanem az 1920-ban Szovjet-Oroszországban járt munkáspárti és szakszervezeti vezetők nyilatkozata is kifejtette: a bankárok gazdasági beavatkozással azt a célt akarják elérni, amit a fegyveres intervencióval nem sikerült: a kapitalista rendszer rákényszerítését az orosz népre. Oroszországi tapasztalataik alapján jogosnak ítélték a szovjet igényt a brit intervenció okozta károk megtérítésére.⁴⁶

A bankárok memorandumát MacDonald csaknem egy héttel a konferencia megnyitása előtt megkapta. Megnyitó beszéde megírásához ezután „anyagot” kért Owen O'Malleytól, az FO tisztviselőjétől, aki inkább teljes

⁴³ *Massardo Maiello*: i. m. 180–185.

⁴⁴ *Daily Herald*, 1924. ápr. 14.

⁴⁵ *Times*, 1924. ápr. 26.

⁴⁶ *Daily Herald*, 1924. ápr. 15. – Purcell, Ben Turner, Wallhead, Lansbury és Robert Williams írta alá a nyilatkozatot.

beszédet készített. O'Malley szerint „a konferencia sikere alapvetően attól függ, hogy az oroszok elfogadják-e két fő követelésünket: 1. a magánadósságok, 2. az elkobzott tulajdon utáni kártérítés tekintetében”. Úgy vélte, a sikerhez már „kezdetben sokkolni kell az oroszokat”, éreztetni, hogy „ez a legjobb és utolsó alkalom” a megegyezésre, s a nyílt beszéd „jelentősen gyengítené a kudarcot akarók”, az ellenzék pozícióját, kedvező benyomást keltene külföldön stb. MacDonald alaposan átdolgozta a beszédet és újraírta a propagandáról szóló részt. Beszédében utalt arra, hogy a hitelek attól függnének, tudják-e a hitelezők, hogy „a szerződéses megegyezéseket az utolsó betűig tiszteletben tartják”, illetve a hitelek nem a kormánytól, hanem a magánbankoktól szerezhetők be. A konferencia feladatául tűzte ki „a kormányközi kötelezettségek”, a kötvényesek és a korábbi tulajdonosok követeléseiinek megvitatását, az angol–orosz szerződések felülvizsgálását, új kereskedelmi szerződés kötését. A forradalmi „propaganda” megvitatását, nem „formális megállapodás” kötését sürgette. Elvetette „a hamis megkülönböztetést”, hogy a forradalmi propagandát nem a szovjet kormány, hanem a Komintern folytatja. MacDonald az együttműködés szükségességét fejtegette, de megegyezési alapot nem vázolt fel. Jelezte, hogy elfoglaltsága miatt kevésbé tud részt venni a konferencián. Célzott „a kudarc veszélyeire” is, de ezt a részt a Daily Herald jobbnak látta nem közölni.

Rakovszkij válaszában hangsúlyozta, hogy „nem áll leküzdhetetlen akadály egy teljes megegyezés útjában”. „Közös erőfeszítéssel képesek leszünk arra, hogy az országaink közti kereskedelmi kapcsolatok elősegítésével és az angliai munkanélküliség csökkentésével eszközöket találjunk, melyek lehetővé teszik tönkretett mezőgazdaságunk és iparunk gyorsabb helyreállítását” – mondta. A nemzetközi béke elősegítésére javasolta, hogy tárgyaljanak a leszerelésről és a versailles-i békerendszer revíziójáról is. A Népszövetség helyett olyan nemzetközi szervezet létrehozását támogatják, szögezte le, amely „kizárja az erőszak és a megtorlás eszközeit”, és minden állam szabadon és egyenlőként vesz részt benne. A „propaganda” kérdését a belügyekbe való be nem avatkozás és más népek önrendelkezési joga tiszteletben tartásával megoldhatónak tartotta.⁴⁷

Rakovszkij a konzervatív sajtó kételyeit cáfolva hangsúlyozta, hogy a szovjet delegáció széles körű felhatalmazással rendelkezik. A delegáció tagjai közt volt Mihail Tomszkij, a szakszervezetek elnöke, Aron Sejnman, az állami bank elnöke, Preobrazsenszkij és Adolf Joffe, továbbá Litvinov, aki azonban csak júniusban érkezett rövid időre Londonba. A brit küldöttségben külügyi, kereskedelemügyi és pénzügyi főtisztviselők vettek részt, köztük Gregory és Sir Sydney Chapman. MacDonald, a delegáció elnöke, Ponsonbyra bízta az ügyek intézését.

Az eredeti tervtől eltérően nem bontották a konferenciát politikai és

⁴⁷ FO 371/10513. N. 3297. O'Malley feljegyzése, beszédtervezete, kísérőlevele (ápr. 11.), MacDonald fogalmazványa és köszönőlevele (ápr. 13.). A konferencia ápr. 14-ei ülésének jegyzőkönyve.

ne üsse el a brit exportiparágakat, ne kezelje a szovjetekre való nyomás eszközeként. A tárgyalásokat barátian, az együttműködés szellemében folytatva biztosítsa a brit kereskedőknek a legnagyobb kedvezményeket. MacDonald a feljegyzést jóváhagyta. Az FO tisztviselői azonban elleneztek a törvények kiterjesztését a szovjet kereskedelemre, mivel szerintük a tárgyalásokon ezzel fontos fegyvertől fosztanak meg magukat, és hatástalan is lenne e lépés, mert a City e törvények pártolása ellenére sem lenne hajlandó kölcsönt jegyezni. Minden ügylet esetén a törvény alkalmazásáról jórészt üzletemberekből, bankárokból álló tanácsadó bizottság dönt, amely jelenleg, az orosz adósságokat rendező szerződés előtt – az FO szerint – nem tanácsolná a kincstári hivatalnak, hogy vállaljon kezességet az Arkosznak szóló kölcsönért. A hitelkeretek kibővítése sem lehetséges a szerződés előtt. Végül a brit delegáció harmadik előkészítő értekezletén MacDonald lényegében úgy foglalt állást, hogy jelenleg nincs lehetőség „azonnali” hitelnyújtásra. Azt nem mondta ki, hogy ez a lehetőség csak a szerződés megkötése után nyílik meg, hanem kijelentette: mostantól fogva minden huzavona nélkül fel kell tární, kibővíteni a szovjet exportra szóló hitelkereteket. Így a kincstári hivatalt, a kereskedelmi és a „tengerentúli” kereskedelmi minisztériumot utasították a szükséges lépések megtételére.⁴³

Az exporthitelek kiterjesztése volt minden, amit az LP-kormány a tarso-lyában tartogatott a tárgyalásokra, de ezzel sem rendelkezett szabadon. Úgy vélte, a Citytől kölcsönök vagy hitelek szerzésére a szovjet delegációnak majd azután lesz lehetősége, ha létrejön a megegyezés a vitás kérdésekben, főként a kötvényesek és a korábbi tulajdonosok követeléseiről.

A vezető brit bankárok az angol–szovjet konferencia április 14-ei megnyitására memorandumot tettek közzé. Ebben a kölcsönjegyzés feltételeként követelték a szovjet kormánytól az állami és magánadósságok elismerését, a külföldiek államosított tulajdonának visszaadását, a külkereskedelmi monopólium eltörlését, a polgári törvénykönyv és a „független” bíróságok visszaállítását, a „felforgató” propaganda beszüntetését.⁴⁴ Nemcsak Rakovszkij hangsúlyozta, hogy a szocialista rendszer alapjainak feladását követelik,⁴⁵ hanem az 1920-ban Szovjet-Oroszországban járt munkáspárti és szakszervezeti vezetők nyilatkozata is kifejtette: a bankárok gazdasági beavatkozással azt a célt akarják elérni, amit a fegyveres intervencióval nem sikerült: a kapitalista rendszer rákényszerítését az orosz népre. Oroszországi tapasztalataik alapján jogosnak ítélték a szovjet igényt a brit intervenció okozta károk megtérítésére.⁴⁶

A bankárok memorandumát MacDonald csaknem egy héttel a konferencia megnyitása előtt megkapta. Megnyitó beszéde megírásához ezután „anyagot” kért Owen O'Malleytől, az FO tisztviselőjétől, aki inkább teljes

⁴³ *Massardo Maiello*: i. m. 180–185.

⁴⁴ *Daily Herald*, 1924. ápr. 14.

⁴⁵ *Times*, 1924. ápr. 26.

⁴⁶ *Daily Herald*, 1924. ápr. 15. – Purcell, Ben Turner, Wallhead, Lansbury és Robert Williams írta alá a nyilatkozatot.

beszédet készített. O'Malley szerint „a konferencia sikere alapvetően attól függ, hogy az oroszok elfogadják-e két fő követelésünket: 1. a magánadósságok, 2. az elkobzott tulajdon utáni kártérítés tekintetében”. Úgy vélte, a sikerhez már „kezdetben sokkolni kell az oroszokat”, éreztetni, hogy „ez a legjobb és utolsó alkalom” a megegyezésre, s a nyílt beszéd „jelentősen gyengítené a kudarcot akarók”, az ellenzék pozícióját, kedvező benyomást keltene külföldön stb. MacDonald alaposan átdolgozta a beszédet és újraírta a propagandáról szóló részt. Beszédében utalt arra, hogy a hitelek attól függnék, tudják-e a hitelezők, hogy „a szerződéses megegyezéseket az utolsó betűig tiszteletben tartják”, illetve a hitelek nem a kormánytól, hanem a magánbankoktól szerezhetők be. A konferencia feladatául tűzte ki „a kormányközi kötelezettségek”, a kötvényesek és a korábbi tulajdonosok követeléseinek megvitatását, az angol–orosz szerződések felülvizsgálását, új kereskedelmi szerződés kötését. A forradalmi „propaganda” megvitatását, nem „formális megállapodás” kötését sürgette. Elvetette „a hamis megkülönböztetést”, hogy a forradalmi propagandát nem a szovjet kormány, hanem a Komintern folytatja. MacDonald az együttműködés szükségességét fejtegette, de megegyezési alapot nem vázolt fel. Jelezte, hogy elfoglaltsága miatt kevésbé tud részt venni a konferencián. Célzott „a kudarc veszélyeire” is, de ezt a részt a Daily Herald jobbnak látta nem közölni.

Rakovszkij válaszában hangsúlyozta, hogy „nem áll leküzdhetetlen akadály egy teljes megegyezés útjában”. „Közös erőfeszítéssel képesek leszünk arra, hogy az országaink közti kereskedelmi kapcsolatok elősegítésével és az angliai munkanélküliség csökkentésével eszközöket találjunk, melyek lehetővé teszik tönkretett mezőgazdaságunk és iparunk gyorsabb helyreállítását” – mondta. A nemzetközi béke elősegítésére javasolta, hogy tárgyaljanak a leszerelésről és a versailles-i békerendszer revíziójáról is. A Népszövetség helyett olyan nemzetközi szervezet létrehozását támogatják, szögezte le, amely „kizárja az erőszak és a megtorlás eszközeit”, és minden állam szabadon és egyenlőként vesz részt benne. A „propaganda” kérdését a belügyekbe való be nem avatkozás és más népek önrendelkezési joga tiszteletben tartásával megoldhatónak tartotta.⁴⁷

Rakovszkij a konzervatív sajtó kételyeit cáfolva hangsúlyozta, hogy a szovjet delegáció széles körű felhatalmazással rendelkezik. A delegáció tagjai közt volt Mihail Tomszkij, a szakszervezetek elnöke, Aron Sejnman, az állami bank elnöke, Preobrazsenszkij és Adolf Joffe, továbbá Litvinov, aki azonban csak júniusban érkezett rövid időre Londonba. A brit küldöttségben külügyi, kereskedelemügyi és pénzügyi főtisztviselők vettek részt, köztük Gregory és Sir Sydney Chapman. MacDonald, a delegáció elnöke, Ponsonbyra bízta az ügyek intézését.

Az eredeti tervtől eltérően nem bontották a konferenciát politikai és

⁴⁷ FO 371/10513. N. 3297. O'Malley feljegyzése, beszédtervezete, kísérőlevele (ápr. 11.), MacDonald fogalmazványa és köszönőlevele (ápr. 13.). A konferencia ápr. 14-ei ülésének jegyzőkönyve.

gazdasági bizottságra. A szovjet delegáció azt javasolta, hogy a könnyebb, kevésbé vitás kérdések megtárgyalásával kezdve haladjanak a nehezebb felé, nevezetesen a szerződések, a területi vizek, a döntőbíróági szerződés, a nemzetközi munkaügyi törvényhozás, majd a leszerelés megvitatásával lássanak munkához. Elutasította azt a brit felfogást, hogy a korábbi szerződések érvényesek azok kivételével, melyeket felmondtak vagy megváltoztattak, ehelyett ragaszkodott ahhoz, hogy meg kell erősíteni minden szerződést, amit érvényben kívánnak tartani.⁴⁸ Előbb a szerződések, majd a kölcsönös követelések és a hitel, a kereskedelmi és hajózási szerződés, valamint a területi vizek kérdéseinek megvizsgálására bizottságokat hoztak létre. A brit delegáció elutasította, hogy a leszerelést és a nemzetközi munkaügyi törvényhozást a szerződésekkel foglalkozó bizottságban vitassák meg, így ezeket a konferencia plénumára hagyták.⁴⁹

A bizottsági jelentést az érvényüket veszített és érvényesnek tekintett, de módosítandó korábbi szerződésekről már május 15-én elfogadták. A brit delegáció elutasította azt a kérést, hogy vitassanak meg egyes nemzetközi szerződéseket, amennyiben azok az angol-szovjet viszonyt is érintik és a szovjet érdekeket sértik. Ponsonby szerint minden aláíró hatalommal való konzultálás nélkül ez nem lehetséges. Rakovszkij viszont rámutatott, hogy a szerződéseknek nem megváltoztatását, hanem megvitatását kívánják és fenntartotta a jogot, hogy memorandumban fejtsék ki álláspontjukat. Ezután a brit delegáció elővette a legnehezebb kérdést. Leszögezte, hogy a szovjet kormánynak vállalnia kell a korábbi angol tulajdonosok „tisztességes és tényleges” kompenzálását koncessziókkal vagy más formában a velük való megegyezés útján, s ennek meghíúsulása esetén döntőbíróság segítségével. Rakovszkij válaszul rámutatott, hogy az államosításoknak és a cári adósságok eltörlésének törvényes voltát fenntartva, jogi érvényét el nem vitatva kell gyakorlati megegyezésre jutni. A korábbi tulajdonosok helyett előbb a kötvényesek ügyével kívánt foglalkozni. Ponsonby kezdeményezte, hogy a brit állam háborús kölcsöneinek és az angol intervenció okozta károknak a megtérítését tegyék félre későbbi megvitatásra. Az intervenció miatti kártérítés igényét, bármennyire is szerették volna a szélsőséges konzervatív körök, az LP-kormány végül is nem tarthatta jogosulatlannak, de mértékéről nem született megegyezés. A brit delegáció nem tekintette „kielégítőnek” az intervenció károkról szóló szovjet memorandumot, és a félretételrel elkerülte, hogy a követelések mértékéről tárgyaljanak a konferencia plénumán. Az angol fél nem volt hajlandó kölcsönös törlésre, mert ezzel szerinte más adós országok számára precedenst teremtenének. Rakovszkij ellenezte, hogy az egyetlen szovjet követelést félretegyék, de végül beleegyezett.⁵⁰ Az intervenció károk megtérítésének követelését Ponsonby

⁴⁸ FO 371/15013. N. 3588., N. 3589. Az ápr. 15–16-ai 2. és 3. ülés jegyzőkönyve.

⁴⁹ FO 371/15013. N. 3678. Az ápr. 24-ei 4. ülés jegyzőkönyve.

⁵⁰ FO 371/10513. N. 4295. Az 5. ülés jegyzőkönyve. Az intervenció kártérítéséről a szovjet memorandum: DVP 7. k. 243–250.; L. még W. P. Coates: *Russia's Counter-Claims*. London, (1924).

szerint korábban a szovjet delegáció nem állította szembe egyik fajta angol követeléssel sem. Rakovszkij az antant ügyéért hozott orosz háborús áldozatokra, veszteségekre hivatkozott. Ponsonby viszont az orosz háborús adósságokat más országokéihoz hasonlónak minősítette. A háborús adósságok és az intervenciós kártérítés felretételében megegyezve Ponsonby az ülés után kijelentette, hogy a többi kérdés megoldását követően a két ügyről a konferencia befejezése előtt nyilatkozatot tesznek.

Az ülést követően Rakovszkij és Ponsonby abban állapodtak meg, hogy majd ha „az angol–orosz ügyekben” létrejön a megegyezés, a szovjet delegáció nyilatkozatban fejti ki kormánya álláspontját a háború utáni békerendezésekkel kapcsolatos egyes vitás kérdésekről, amelyekben megsértették a szovjet érdekeket (Besszarábia, Kelet-Galícia, Memel, Duna Bizottság, fekete- és márvány-tengeri szorosok). A leszerelésről és a nemzetközi munkaügyi törvényhozás terén való együttműködésről szintén akkor tárgyalnak és memorandumot készítenek. A konferencia sorsdöntő kérdésében Ponsonby elutasította, hogy az LP-kormány „garancia” vállalásával nyújtson segítséget kölcsön szerzéséhez. Rakovszkij a Lloyd's Bankkal és más bankokkal is tárgyalt (3 évre évi 20 millió font kölcsönért). A kölcsöntől tette függővé a kötvényesekkel való megegyezést. Megállapodtak, hogy ha ez közvetlen tárgyalásokon nem sikerül, akkor az ügyet a konferencia elé utalják. Rakovszkij közölte, hogy a szovjet delegáció két–három hónap alatt megkísérli koncessziók útján a megegyezést a korábbi tulajdonosokkal. Ha ez nem sikerül, az ügyet „a két kormány elé” viszik.⁵¹

A háború előtti orosz adósságok ügyében május 20-án Rakovszkij kifejtette, hogy a kötvénnytulajdonosok részleges kielégítéséhez hosszú lejáratú kölcsön szükséges. Az LP-kormány aktív segítsége, szükség esetén garanciája nélkül nem tudnak kedvező feltételű kölcsönt szerezni, hogy elősegítsék vele a szovjet gazdaság helyreállítását, fizetni tudják a kamatokat és egy összeggel kielégítsék a kötvényeseket. Javaslatára szerint ezt az összeget a két kormány képviselői állapítanak meg, részben a kölcsön összegétől és feltételeitől függően, de figyelembe véve a fizetőképességet csökkentő körülményeket (a cári birodalom területének, az állam jövedelmeinek csökkenését stb.). Csak a februári forradalom előtt szerzett kötvények tulajdonosait kívánta kielégíteni, tehát a későbbi spekuláns felvásárlókat, valamint a szovjethatalom ellen „aktívan” harcoló kötvényeseket nem. Kijelentette, a háború előtti kölcsönöket névértékükön a kamatokkal együtt nem tudják megfizetni. A kamatokat leírnák, a kölcsöntőkét is „jelentősen csökkentenék”, figyelembe véve az intervenciós és polgárháborús károkat, az ország pénzügyi helyzetét, fizetőképességét. A kötvényeseket korlátozott mértékben, de azonnal elégítenék ki. A szovjet fél a kölcsönfelvétel, az angliai megrendelések révén a munkásokat, az ipari és kereskedőköröket, az azonnali fizetéssel pedig valamelyest a kötvényeseket igyekezett érdekeltté tenni

⁵¹ Cab 24/167. CP 310., FO 371/10517. N. 4354. Ponsonby 1924. máj. 19-ei beszámolója MacDonaldnek.

a rendezésben. A kölcsönszerzéshez garancia helyett Ponsonby a kormány „jószoigálatait”, erkölcsi támogatását ajánlotta fel. A kormányközi megállapodás egy átalányösszegeiről nem zárja ki – mondta –, hogy a szovjet delegáció közvetlenül tárgyaljon a kötvényesekkel a megegyezésért.⁵²

A Ponsonbyval lezajlott tárgyalás után Rakovszkij úgy vélte, hogy „a háború előtti adósságok csökkentéséről, a kölcsönről és a megrendelésekről” szóló javaslatát az angol delegáció elfogadta, és a konferencia „nem nagy anyagi áldozattal” „sikeresen végződik” számukra.⁵³ A május 27-ei ülésen azonban Ponsonby szerződésclikkelyek formájában ellenjavaslatokat helyezett kilátásba. Rakovszkij egyes korábbi tulajdonosokkal folytatott koncessziós tárgyalásokra hivatkozva javasolta, hogy halasszák el az államosítások utáni kártérítések megvitatását. Ezt az „elhalasztást” Ponsonby szerint a brit közvélemény kudarcként interpretálná.⁵⁴

Az angol fél nem vállalt reális segítségnyújtást (garanciát) a kölcsön megszerzéséhez. Ehelyett május 30-án szerződésclikkelyek formájában megfogalmazott ellenjavaslata a kötvényesek és a korábbi tulajdonosok teljes kompenzálását követelte. Ebben szerepe volt a kötvényesek „orosz bizottságának”, amelynek képviselői május 29-én a brit delegációval folytatott tárgyalás során elutasították a kölcsönnyújtást és ragaszkodtak ahhoz, hogy a szovjet kormány nyilvánítsa ki felelősségét „tartozásaiért”. Az angol fél ennek megfelelően módosította ellenjavaslatát.⁵⁵ Ezt Rakovszkij visszautasította, hangsúlyozva, hogy a brit delegáció álláspontja megváltozott, és általában politikai nyomást gyakorolnak a szovjet delegációra.⁵⁶

Rakovszkij az Observerben június 1-jén közölt interjúban rámutatott, hogy a kölcsön az angliai megrendelésekhez, a szovjet gazdaság helyreállításához, az adósságok részleges törlesztéséhez szükséges. A teljes adósság megfizetése az ország helyzetében lehetetlen. Számos más ország (balkáni, balti) adósságait csökkentették, főként a német, de a francia kötvények is az infláció miatt jórészt elértéktelenedtek. Ezért a brit kötvényesek és a City a teljes orosz adósság megfizetését követelve nem pénzt akarnak kapni, hanem „politikai célt” akarnak elérni, „megbüntetni” a szocialista kormányt. Hangsúlyozta, hogy csak a brit kormány beavatkozása mentheti meg a helyzetet”; „ismeri” a kormány „nehézségeit”, de a garancia „nem kötelezi a kormányt, hogy hozzájáruljon egy kölcsönhöz”. Nem pénzt, hanem kezességvállalást kért a kormánytól.⁵⁷

Brailsford a New Leaderben „Az orosz rendezés felé. A City a munkanél-

⁵² FO 371/10513. N. 4375. A 6. ülés jegyzőkönyve.

⁵³ DVP 7. k. 305. – Rakovszkij 1924. máj. 21-ei Csicserinnek küldött táviratában kedvezőnek tartotta azt is, hogy minden politikai kérdést, amit akartak, sikerül a konferencia elé vinni.

⁵⁴ FO 371/10513. N. 4594. A 7. ülés jegyzőkönyve.

⁵⁵ DVP 7. k. 362–364. A kötvényesek szerepére l. *Massardo Maiello*: i. m. 230–232.

⁵⁶ FO 371/10513 N. 4698. Rakovszkij 1924. máj. 31-ei levele Ponsonbynak.

⁵⁷ Contemporary Review, 1924. júl. 109–115.; *G. Glasgow*: MacDonalcl as Diplomatist. The Foreign Policy of the First Labour Government in Great Britain. London, 1924. 125–129.

küliek ellen” című cikkben elemezte a helyzetet. Abból indult ki, hogy Ponsonby és Rakovszkij viszonya „baráti és szívélyes”, kormányaik megegyezést akarnak, de a bankármemorandum kihívás mindkettőjük ellen. Az LP „hivatalban van”, a pénztőke hatalmon. „A Labour nincs a legjobb helyzetben ahhoz – állította –, hogy befolyást gyakoroljon a bankárokra és kötvénytulajdonosokra, akiknek szükségszerűen részt kell venniük bármilyen megegyezésben.” A szovjet kormány ragaszkodik a cári rendszer adósságait eltörlő forradalmi (1918. évi) alaptörvényhez, amíg a City – Brailsford szerint – joggal ahhoz, hogy a nemzetközi hitelélet lehetetlenné válik, ha az új rendszer megtagadja elődei kötelezettségeit. Ezért „valamilyen formulával” ki kell elégíteni a Cityt. „Teljesen ésszerű” a szovjet javaslat, hogy az adósságtörlesztéshez segíteni kell gazdasága helyreállítását. Csak-hogy az exporthitel és a kereskedelmi kedvezmények, törvények bizottságaiban a City emberei ülnek, a kormány „nem egyedüli úr” az állami hitel ügyében. Az LP-kormánynak „nehéz” a kölcsönt garantálni, mert „nem irányítja sem az alsóházat, sem a Cityt”. Mégis ajánlania kell a kölcsönjegyzést – írta – a legsúlyosabb helyzetű hajóépítő- és gépipar munkanélküliségének csökkentése érdekében. Mivel a Cityt támogató sajtó az adósságról, a követelésekről beszélt, ennek ellensúlyozására azt javasolta, adjanak ki részletes listát a várható szovjet megrendelésekről, hogy jobban megértse az ország, mi forog kockán.⁵⁸

A konzervatív lapok és a szélsőséges tory képviselők a tárgyalások meghiúsítására szovjetellenes támadásokkal, álhírekkel feszült légkört teremtettek. A szovjet delegáció júniusban már kénytelen volt lemondani a Londoni Szakszervezeti Tanács meghívását, igyekezve minél kevesebb alkalmat adni azon vádaskodásra, hogy ellenséges propagandát folytat. A túlzott szovjet követelésekről és a konferencia sikertelenségéről szóló híreszteléseket Rakovszkij és MacDonald május 6–7-ei nyílt levélváltással cáfolta.⁵⁹ Trockij, Kamenyev és Zinovjev sokszor éles bírálatát a labourista vezetők megalkuvó magatartásáról a toryk úgy torzították el, mintha a szovjet politikusok a tárgyalások kudarcát akarnák. Az orosz fehéremigránsok felhasználták angliai kapcsolataikat, hogy a szovjet gazdasági helyzetről, a belső ellentétekről, a kereskedelem lehetetlenségéről hamis közleményeket publikáljanak.⁶⁰

Nagy-Britannia Kommunista Pártja, továbbá az LP számos, főleg baloldali vezetője, a TUC Főtanácsa és a munkássajtó fellépett a tárgyalások sikeréért. A KP sürgette az LP-kormányt, ismerje el, hogy a szovjet fél

⁵⁸ New Leader, 1924. jún. 6.

⁵⁹ Daily Herald, 1924. máj. 10., június 18., DVP 7. k. 250–251.

⁶⁰ Az LP-kormány elismerte a szovjet kormány jogcímét a volt orosz diplomáciai missziók (a cári nagykövetség és főkonzulátus) vagyonára és archívumára, s ezek átadására szólította fel a fehéremigránsokat (DVP 7. k. 156–157.). Képviselőjük, E. V. Szablin ezt május 5-én megtagadta. A cári nagykövetnek mint bérlőnek az özvegye szeptemberben lehetővé tette, hogy a szovjet delegáció birtokba vegye az üres követségi épületet (DBFP 25. k. 653–654.; New Leader, 1924. máj. 9.; Daily Herald, 1924. máj. 12., jún. 10., Times, 1924. máj. 8–9.).

jogosan sajátította ki az Oroszországban befektetett brit tőkét, törölje el a cári háborús adósságokat a szovjet követelések visszavonása fejében, garantsáljon 100 millió font hitelt, nevezze ki moszkvai nagykövetnek a Főtanács jelöltjét és hívjon össze nemzetközi leszerelési konferenciát.⁶¹ Az „El a kezekkel Oroszországtól”-mozgalom által létrehozott Angol–Orosz Parlamenti Bizottság titkára figyelmeztetett arra, hogy a tárgyalásokat folytató köztisztviselők szabotáló tevékenysége esetén vizsgálatot fognak követelni. A rapallói német–szovjet megegyezéshez hasonlóan a követelések kölcsönös törlését ajánlotta. Az 1905–1907-es forradalom elfojtására, majd a háború folytatására a cári kormánynak adott kölcsönök megtérítését és az államosított brit tulajdonokért való kártérítést egyaránt ellenezte. A korábbi brit tulajdonosok nagy része az intervenciót támogatta, márpedig – mutatott rá – az angol kormány sem kártalanította az ellenséges tevékenységet folytató német tulajdonosokat a háború alatti kisajátításért.⁶²

A TUC Főtanácsa május 14-én vendégül látta Tomszkijt, a szovjet szakszervezetek elnökét és a szovjet delegáció többi szakszervezeti tagját. A Főtanács rendszeres tájékoztatást kért és vállalta, hogy segítséget nyújt majd a konferencia kudarcának megakadályozásában. Fred Bramley főtitkár kijelentette, nem engedhetik meg, hogy az adósságok kérdésében felmerült nézeteltérések miatt a tárgyalások megszakadjanak és a brit munkások elveszítsék a kereskedelmi kapcsolatok fejlődéséből származó előnyöket, ami „óriási veszteség” volna. Rámutatott, hogy a szovjet gazdaság fejlődése egyúttal a brit gazdaság fejlődését is elősegítené. Tomszkij, aki „nem várt ily szíves fogadtatást”, úgy vélte, Bramleyval és Ben Tillettel „fél óra alatt” meg tudnának egyezni.⁶³ A PLP szakszervezeti csoportja május 21-én fogadta a szovjet delegáció több szakszervezeti tagját. Közülük ezúttal Andrej Radcsenko, bányászszakszervezeti vezető ismertette a szovjet tárgyalási javaslatokat, köztük a kölcsönre és az angliai megrendelésekre vonatkozó terveket.⁶⁴ A TUC Főtanács delegációja június 26-án kérte a kormányt, hogy a szovjet gazdaság helyreállítását segítő kereskedelem támogatásával enyhítse a brit gép- és hajóépítő-iparban különösen súlyos munkanélküliséget.⁶⁵ Purcell, Hutchinson, Hill szakszervezeti vezetők a parlamentben, illetve a sajtóban síkra szálltak a szovjet kölcsön garantálásáért. Ezt a Daily Herald és a New Leader szerkesztőségi cikkben támogatta.⁶⁶

Az ILP lapja tiltakozott az ellen, hogy a hitelezők érdekeit védve feláldozzák a munkanélküliséget enyhítő szovjet megrendeléseket. Helyeselte az adósságok csökkentését és kölcsön nyújtását a gyorsabb helyreállítás és törlesztés lehetővé tételére. E kölcsönrel Anglia szerinte a vásárlóerők

⁶¹ Workers' Weekly, 1924. máj. 16.; l. még Klugmann : i. m. 293.

⁶² W. P. Coates : The Problems before the Anglo-Russian Conference. Foreign Affairs 1924. május.

⁶³ TUC Archives. Az 1924. máj. 14-ei fogadás jegyzőkönyve.

⁶⁴ TUC Archives. Az 1924. máj. 21-ei fogadás jegyzőkönyve.

⁶⁵ TUCR 1924. 162.

⁶⁶ Lyman : i. m. 188.

lekötése révén uralkodó helyzetet nyerne a szovjet piacon. A kereskedelmi és hitelkedvezmények megadását ellenző citybeli tanácsadók leváltását is sürgette.⁶⁷

A konferencia június és július folyamán nem tartott plenáris ülést. Miután az LP-kormány kisebbségi helyzetére hivatkozva elvetette a kölcsön garantálását, a szovjet delegáció magánbankokkal tárgyalta tovább a kölcsönt, és annak megszerzésétől tett függővé minden megállapodást. Rakovszkij kérésére Ponsonby és Gregory megszervezte a kötvénytulajdonosok képviselőinek közvetlen tárgyalását a delegációval. (Az LP-kormány csak közvetített, nem vett részt a tárgyaláson.) A június 12-ei első tárgyaláson Sejnman, a szovjet állami bank elnöke javasolta, hogy az adott szovjet fizetőképesség figyelembevételével szállítsák le és határozzák meg a kötvényesek követeléseit. Visszautasította, hogy haladékat kapva a jövőben vállalják az összes követelést. „Ha kielégítenék a régi követeléseket, nem volna lehetséges (a gazdaság) helyreállítása” – mondta. Oroszország területének, lakosságának, erőforrásainak stb. csökkenését figyelembe kell venni a fizetőképesség megállapításánál. A tárgyaláson a kötvényesek taktikusan szeretnék volna, ha a szovjet fél tesz ajánlatot, ők maguk tartózkodtak attól, hogy meghatározzák követelésük összegét.⁶⁸

MacDonald június 18-ai parlamenti beszédében még elvetette a kölcsön garantálásának megfontolását. Másnap, a Rakovszkijjal és a Londonba érkezett Litvinovval folytatott tárgyaláson a garancia helyett felajánlotta, hogy latba veti befolyását a Cityben a kölcsön érdekében, mihelyt a szovjet delegáció megállapodásra jutott a kötvénytulajdonosokkal. Kifejtette, hogy a szovjet fél által kívánt nagyobb kölcsönöket csak a jövőben „a bizalom helyreálltával” érhetik el. Ez a segítségajánlat nem volt elegendő a rendezéshez. A tárgyalásokba való francia bekapcsolódási törekvésekkel kapcsolatban MacDonald megnyugtatóan leszögezte, hogy nem vonja be Franciaország képviselőit a konferenciába. Az ellenséges híreszteléseket cáfolva „Litvinov nagyon nyomatékosan kijelentette, hogy a szovjet kormány minden tagja a megegyezést kívánja”. MacDonald utasította Ponsonbyt, hogy a megegyezés elősegítésére még a szovjet delegációval való újabb találkozások előtt tárgyaljon a kötvényesek néhány képviselőjével.⁶⁹

A június 23-ai találkozón a kötvényesek kiindulási alapként 50 millió font követeléssel álltak elő. A szovjet fél azt ajánlotta, hogy a brit kereskedelmi minisztérium által jóváhagyott 39 millió font követelésből induljanak ki, és a kötvények névértékének 16%-át, vagyis 6 millió fontot térítsenek meg, ami a kötvények folyó, piaci értékének két és félszeresét jelentette. Ezt a kötvényesek elutasították, és a június 27-ei utolsó találkozón ellenjavaslatot sem tettek. Végül mégis felmerült egy kezdeményezés. Egyikük, C. Birch Cripps (a Brit Külkereskedelmi Bank és egyúttal az Angol–Orosz

⁶⁷ New Leader, 1924. máj. 23., 6., 20.

⁶⁸ DBFP 25. k. 536–543.

⁶⁹ FO 371/15017. N. 5223. Ponsonby 1924. júl. 19-ei feljegyzése.

Bank elnöke) indítványát, hogy 2,5 %-os kamattal fizessék meg 5 éven belül a kötvények névértékének negyedét (kb. 10 milliót) vagy 50 év alatt a felét, a szovjet fél kész volt elfogadni. Ponsonby és MacDonald is támogatta. Cripps bízott abban, hogy a kötvények felét kézben tartó tulajdonosokat megnyeri javaslatának. Ezen az alapon írta elő az augusztusi végleges szerződés 6. cikkelye, hogy a kötvényesek követelésének legalább felét elégtítsék ki.⁷⁰

A szovjet delegáció tovább tárgyalta a City bankárjaival is, és kiderült, hogy azok a brit kormány garanciája nélkül hallani sem akarnak a Szovjetunióknak szóló kölcsön jegyzéséről. A konferencia kudarcának elkerülése, a megegyezés lehetősége attól függött, hajlandó-e a Labour-kormány beleegyezni e garancia megadásába. A kabinet véleménye megoszlott e kérdésben.

Ponsonby július 18-án memorandumban fejtette ki: a kormány garanciája feltétlen szükséges ahhoz, hogy a Citytől a szovjet delegáció kölcsönhöz jusson és a megegyezés létrejöjjön. A tárgyalások megszakadása viszont veszélyeztetné az európai béke és gazdasági helyreállítás, továbbá a francia-szovjet kapcsolat rendezésének esélyeit, s az LP köreiben, a parlamenti frakcióban és tagságában egyaránt „nagyon keserű elégedetlenséget” váltana ki. Rámutatott arra is, hogy munkaalkalmak teremtése forog kockán. 30 millió font kölcsön garantálását javasolta. A szovjet delegáció vállalta, hogy ennek kétharmadát Angliában költi el. Ponsonby kapcsolatai, információi alapján azzal számolt, hogy a tory vezérkar valószínűleg nem fogja ellenezni a garanciát, a liberálisok pedig támogatják.⁷¹

Snowden pénzügyminiszter ellenezte a garancia megadását. A kabinet kérésére létrejött találkozáson „magánvéleményként” azt javasolta Rakovszkijnak, hogy tárgyaljon tovább a kötvényesekkel és korábbi tulajdonosokkal, s „ha úgy találná, hogy el lehet érni követeléseik kielégítő rendezését”, akkor kérje a kormány garanciáját egy kölcsönhöz. Július 28-án memorandumban fejtette ki ellenvetéseit a brit delegáció által készített angol-szovjet szerződéstervezetekkel szemben. Mivel utolsó változatukat nem látta, Ponsonbynak, az FO-nak könnyebb volt pontról pontra cáfolni Snowden érveit. Mindenekelőtt rámutatott, hogy Snowden nem vette számításba a tárgyalások megszakadásának politikai következményeit. Snowden szerint számottevő szovjet exportnövekedés „nincs kilátásban”, rövid lejáratú kereskedelmi hitelek elegendők, egy „óriási” kölcsön megemelné a kamatlábat, bénítaná a brit ipart, csökkentené a kormány pénzeszközeit a munkanélküliség leküzdésére. Ponsonby véleménye ezzel szemben, hogy az exporthitelekkel és kereskedelmi kedvezményekkel „még semmi nem jött ki”, a kereskedelem fellendítéséhez és a követelések rendezéséhez kölcsön kell, amelyeknek kétharmadát Angliában költik el, így csökkentik a munkanélkü-

⁷⁰ DBFP 25. k. 545. Peters 1924. jún. 23-ai memoranduma; Fischer: i. m. 484–485., Massardo Maiello: i. m. 240–242.; Daily Herald, 1924. aug. 11. (Rakovszkij nyilatkozata).

⁷¹ PRO 30/69/109., FO 371/10517. N. 6035. Ponsonby memoranduma.

liséget. Snowden aggályaival szemben kimutatta: az általános szerződés előírja, hogy újabb szerződésben rendezzék a korábbi tulajdonosok és kötvényesek követeléseit, s ez a kölcsön garatálásának előfeltétele. A jelen szerződéshez, az újabb szerződéshez, a kölcsönhöz, minden stádiumhoz a parlament jóváhagyását kéri. A kölcsön összegét, feltételeit és biztosítékát később vitatják meg, amikor a magánkövetelésekről a megegyezés már létrejött.⁷²

Rakovszkij ellenezte, hogy az új angol szerződéstervezet a kölcsönhöz jutást most már nemcsak a kötvényesek, hanem a korábbi tulajdonosok kompenzálása feltételéhez is köti. Azt javasolta, hogy a kölcsönnek már az is elégséges feltétele legyen, ha lényeges haladást állapítanak meg a korábbi tulajdonosok követeléseinek megvizsgálásában. Gregory július 28-ai memorandumában úgy vélte, hogy lemondtak ugyan a vitás esetekben a döntőbírótság alkalmazásáról, de a kölcsönnel még inkább kikényszeríthetik a kártérítést. A követeléseket megvizsgáló szakértői bizottság jelentésének kézhezvétele után „a brit kormány határozza meg az ésszerű kompenzációt, amit a kölcsön feltételeként megkövetel”. Gregory attól tartott, hogy a szovjet fél a 150-ből csak „5–6 olyan nagyobb tulajdonost, mint Urquhart” akar koncesszióval kielégíteni, ami szerint megengedhetetlen. Azt akarta, hogy a rendelkezésre álló készpénzt a szovjet kormány ne a koncessziósoknak adja, hanem a többi korábbi tulajdonos kártalanítására fordítsa. Ezzel is gátolta volna, hogy a szovjet kormány felhasználhassa a koncessziósokat a gazdaság helyreállításához.⁷³

A kabinet július 30-ai ülése elé került Ponsonby és Snowden memorandum, továbbá Gregorynek a szerződéstervezettel foglalkozó említett július 28-ai memorandum. Ez utóbbiból kiderült, hogy nem jött létre megegyezés Rakovszkijjal a korábbi tulajdonosok kielégítésének ügyében. „A vita során megállapították, hogy míg a kereskedelmi szerződéstervezet legtöbb cikkelyét megvitatták a Szovjetunió képviselőivel, az általános szerződéstervezet kabinet előtt lévő tényleges szövegét nem közölték velük.” A kabinet többsége a garancia mellett döntött. Mivel konzultáció céljából Rakovszkij hazautazott, Ponsonbyt felhatalmazták, küldjön számára táviratot Moszkvába, és abban „közölje a tulajdonosok követelésére vonatkozó javasolt cikkelyek szövegét a következő ajánlattal együtt: Ha a szovjet kormány beleegyezik a tulajdonkövetelésekkel kapcsolatos feltételekbe, elfogadja a szerződéstervezeteket és teljesíti a szerződésekben szabott kötelezettségeket és ha a brit kormány megkapja a domíniumok hozzájárulását szokásos

⁷² Cab 24/168. CP 415. Snowden memorandum; FO 371/10517. N. 6269. Feljegyzés Snowden memorandumáról, 1924. júl. 29.

⁷³ DBFP 25. k. 553–555. Rakovszkij 1924. júl. 22-ei levele Ponsonbynak; PRO 30/69/106. BD 24. Gregory 1924. júl. 28-ai memorandum. – A 180 millió font összkövetelésből az „5–6 nagyobb” korábbi tulajdonosé igen nagy részt jelenthetett, hiszen egyedül Leslie Urquharté egyharmad rész volt belőle. A tárgyalások nehézségét jelzi, hogy július 3-án a korábbi tulajdonosok képviselői megosztottak: tulajdon-visszaadást, a szovjet állami vállalatok részvénytársasággá alakítását és részvényekkel való kártérítést követeltek. Július 7-én azt kívánták, hogy a megállapodáskor a szovjet fél fizessen 20 millió fontot, majd 10 év alatt részletekben további 95 milliót (*Massardo Matello*: i. m. 244–247.).

kötelezettségünknek megfelelően, a kabinet kész javasolni a parlamentnek, hogy garantáljon egy kölcsönt”. A kabinet a garancia fejében engedményt követelt, főként a kártérítés ügyében.⁷⁴

A Moszkvából augusztus 2-án visszatért Rakovszkij előbb Ponsonbyval nézte végig a korábbinál szigorúbb feltételeket tartalmazó angol szerződéstervezeteket. A konferencia augusztus 4–5-ei ülésén hosszú, kemény viták után végül egyedül csak a korábbi tulajdonosok kártérítésében nem sikerült megegyezni. Ebben a kérdésben azonban nem jutottak dűlőre: a szovjet fél elutasította, hogy minden, az angol kormány által érvényesnek tekintett vagyoni követelést kielégítsen. Nem fogadta el, hogy végső soron az angol kormány legyen a döntőbíró e követelések érvényességének megítélésében, hanem ragaszkodott ahhoz, hogy megegyezzenek a kártérítések jogosságának elbírálásában. Ponsonby kezét is megkötötte a kabinet. Így a kimerítő húszórás ülés végén 5-én reggel Ponsonby bejelentette a tárgyalások megszakadását.⁷⁵

A konzervatív sajtó korán örült a kudarcnak. A szovjet delegáció az LP parlamenti bizottságához fordult és elmagyarázta, miért hiúsult meg a megegyezés. A 30 jelen lévő képviselő a szovjet vélemény mellett szavazott. Az LP-képviselők „fel voltak dühödve” – írta Ponsonby naplójában. A kudarc miatt felháborodás és tömegelégedetlenség volt várható a parlament falain túl is, a mozgalom, a szakszervezetek, az LP soraiban. Egy csoport képviselő meghallgatta Ponsonbyt is, aki szerint „Purcell nagyon ellenséges” volt. Morel, Purcell, Lansbury, Wallhead és mások közvetítő szerepet vállaltak Ponsonby és Rakovszkij között. Estére elérték a megállapodást a tárgyalások újrafelvételéről, de 6-án délelőtt újra holtpontra jutottak. Végül Chapman javaslatát Ponsonby előbb Snowdennel és MacDonalddal jóváhagyatta, majd ezt a közvetítő szerepet vállaló Morelékkal elküldte Rakovszkijnak, aki elfogadta. E kompromisszumos formula „megegyezési rendezést” írt elő azon esetekben, ahol a szovjet fél nem közvetlenül állapodik meg a tulajdonossal. A konferencia 6-án fél ötkor összeült és jóváhagyta a megállapodást.⁷⁶

Morel beszámolt a sajtóban arról, hogy a közvetítők hogyan nyújtottak

⁷⁴ PRO 30/69/106. BD 24. Gregory 1924. júl. 28-ai memoranduma; Cab 23/48 44/24/6., FO 371/10517. N. 6312/9. – Az FO által készített és Moszkvába elküldött távirat augusztus 6-át jelölte meg megegyezési határidőül (FO 371/10517. N. 6267.). A szerződést ugyanis ismertetni kellett a parlamentben a nyári szünet előtt. Ponsonby kérte Morelt és Lansburyt is, táviratozzanak Rakovszkijnak, hogy „tegyen meg mindent a megegyezés érdekében” (Morel Papers, F. B. Ponsonby levele Morelnak, 1924. júl. 31.).⁷⁵ FO 371/10513. N. 6555. Az 1924. aug. 4-ei, 8. ülés jegyzőkönyve.

⁷⁵ FO 371/10513. N. 6555. Az 1924. aug. 4-ei, 8. ülés jegyzőkönyve.

⁷⁶ FO 371/10513. N. 6556. A 9. ülés jegyzőkönyve. A közvetítésről l. Morel cikkét (Foreign Affairs 1924. szept.) és feljegyzését (Morel Papers; F. 6.), Ponsonby nyilatkozatát és beszédét (Times, 1924. szept. 2., okt. 6.), Morel és Walter Runciman levélváltását (Times, 1924. szept. 9., 11.); Ponsonby naplójából idéz Marquand: i. m. 362–363.; szovjet forrás a részt vevő Radcsenko írása (Szovremennaja Anglija i anglo-szovjetszkij dogovor. Jekatyerinoszlav, 1924); F. D. Volkov: Anglo-szovjetszkije otnosenyija 1924–1929 gg. Moszkva, 1958. 65–71.

segítséget a félbeszakadt tárgyalások újrafelvételéhez. Nem közölte azonban azt, hogy a megegyezést lehetővé tevő formula Chapmantól, az FO tisztviselőjétől származott. Így a toryk propagandája jobban kihasználhatta a közvetítők szerepét; azt állította, hogy a „szélsőségesek” „kapitulációra” kényszerítették a MacDonald-kabinetet Moszkva előtt. Ezzel szemben Beatrice Webb azt hangsúlyozta, hogy a tárgyalások majdnem megghiúsultak, mert a szovjet fél nem akarta vállalni kivétel nélkül minden brit volt tulajdonossal a megállapodást, de végül engedett. Ponsonby azonban még a tárgyalások félbeszakadása előtt igyekezett megnyugtatni Rakovszkijt, hogy nem kívánják a szovjet kormánytól minden brit volt tulajdonos „kielégítését”. Mivel a szovjet delegáció az ügyben nem fogadott el döntőbírárságot (hiszen ilyen tulajdonvitában aligha lehetett volna pártatlant találni), a konferencián a vita valójában arról folyt, kié legyen a végső, döntő szó, elegendő-e a szovjet fél megállapodása egyes korábbi tulajdonosokkal ahhoz, hogy az LP-kormány által garantált kölcsönt adjanak. A Chapman-féle formula elfogadása után Rakovszkij a Pravdában így értékelte a helyzetet: „Kötelesek vagyunk megegyezésre jutni a korábbi tulajdonosokkal és az angol kormánnyal a nacionalizált vállalatok korábbi tulajdonosai azon követelései kielégítésének módjáról, amelyeket mi jogosnak találunk.” „Az a kérdés, hogy milyen korábbi tulajdonos milyen követeléseit vagyunk kötelesek kielégíteni és a kielégítés milyen módszereit kell elfogadni, nyitva marad, de meg kell oldani a kölcsön megszerzése előtt.”⁷⁷

A szerződéseket már a parlamenti bejelentéskor, 6-án este támadták a konzervatívok, követelve, hogy ne írják alá. MacDonald vállalta az aláírást, megadta a szokásos 21 ülésnapot a megvizsgálásra, és kijelentette, hogy a parlament módosíthatja is a szerződéseket.⁷⁸

Az általános, valamint a kereskedelmi és a hajózási szerződéseket a konferencia augusztus 8-ai ülésén írták alá. A kereskedelmi szerződésben kölcsönösen megadták a legnagyobb kedvezmény elvét, a szovjet kereskedelmi képviselőnek és néhány munkatársának a diplomáciai mentességet. Az export hitel-kedvezményeket kiterjesztették az angol–szovjet kereskedelemre. Az általános szerződésben a szovjet területi vizek határát északon 12 mérföld helyett a brit halászoknak kedvező 3 mérföldben állapították meg. Későbbi megvitatás céljából félretették a brit kormány háborús kölcsönei és az intervenció okozta károk megtérítésének kérdését. Az általános szerződés mint keretszerződés előírta egyfelől a kötvényesek és a korábbi tulajdonosok részleges és bizonyos – később meghatározandó – „kielégítését”, másfelől biztosította a szovjet kormányt, hogy ezért garantált kölcsönt kap. A magánkövetelések rendezésére előírányoztak egy újabb szerződést. Ebben a szovjet kormány, fenntartva a külföldi adósságokat eltörlő dekrétumát, kivételképpen kielégíti az angol magánhitelezők (kötvényesek) követeléseinek legalább felét. Az államosított brit javak, beruházások korábbi

⁷⁷ Passfield Papers. IV. 15:113. 1924. okt. 2. (BLPES); Pravda, 1924. aug. 12.

⁷⁸ PD 176. k. 3138. 1924. aug. 7.

tulajdonosaival ugyancsak kivételként az államosítási dekrétum alól kártérítési megegyezést köt, továbbá átalányösszeget fizet az angol állampolgárok háború alatt és után elszenvedett egyéb káraiért. E megállapodások után kerülhet sor az angol parlamentben a Szovjetuniónak adandó kölcsön kamatainak és törlesztési alapjának garانتálására. E kölcsön összegét, feltételeit és felhasználási céljait szintén ebben az újabb szerződésben határozzák meg. Emellett kölcsönösen kötelezettséget vállaltak a belügyekbe való be nem avatkozásra és az ellenséges propaganda beszüntetésére.⁷⁹

A parlament augusztus 8-ától szeptember 29-éig tartó nyári szünete alatt ellentámadás bontakozott ki a szerződésekkel szemben. Tiltakozott Oroszország Brit Hitelezőinek Szövetsége, a Brit Kereskedelmi Kamarák Szövetsége, a Gyáripárosok Szövetsége, a londoni és számos vidéki kereskedelmi kamara és több más tőkés szervezet.⁸⁰ Lloyd George-ot követve a liberálisok vezetői, különböző frakciói is egymás után szembefordultak a szerződésekkel, támadva fő elemüket, a kölcsön garantálását. Asquith szeptember 22-én csatlakozott a bírálókhoz. Már nem sok kétség maradt a Liberális Párt állásfoglalásáról. Október 1-jén valóban a kölcsönt teljesen elvető bizalmatlansági indítványt jegyeztek elő a szerződések november elejére tervezett parlamenti vitájára.⁸¹

A bírálók a szerződéseket az előírt több stádium és feltételrendszer félremagyarázásával egyrészt jelentéktelennek tüntették fel. (A Times augusztus 8-ai szavaival „szerződés arról, hogy szerződést kötnek, amelynek feltételeiben majd megállapodnak”). Másrészt azzal érveltek, hogy az a baloldal által kikényszerített veszélyes barátsági paktum a bolsevik „gyilkosokkal”, s úgy tüntették fel, mintha a jelen szerződéssel kölcsönt akarnának adni az adófizetők zsebére stb.⁸² Bírálták, hogy „a kölcsöntől tette függővé” a brit követelések kielégítését, nem ragaszkodott az elvi és feltétlen kötelezettségvállaláshoz, elismerte a külkereskedelem állami monopóliumát.⁸³

A Szovjetuniónak adandó kölcsön ellen folytatott támadások az egész megegyezést kérdőjelezték meg. A bírálók egy része semmiképp sem volt hajlandó segítséget nyújtani a szovjet gazdaságnak, sőt azt remélte, hogy az kölcsön híján összeomlik. Mások viszont keveselték a brit követelések részleges kielégítését; nem hitték el az LP-nek, hogy a szovjet kormány nem

⁷⁹ Parliamentary Papers 1924. Cmd 2260., 2261.; I. még The Anglo-Soviet Treaties. Labour Publications Department 1924; A. A. Purcell-E. D. Morel: The Workers and the Anglo-Russian Treaty. Anglo-Russian Parliamentary Committee. London, 1924.

⁸⁰ A. J. Toynbee: Survey of International Affairs, 1924. London, 1926. 245–246.

⁸¹ A Liberális Párt a támogatásért sem együttműködést, sem arányos választási képviselői reformot nem tudott az LP-kormánytól elérni. Az LP a liberálisokat riválisként kezelte. Lloyd George kezdeményezésére a Liberális Párt a szerződések ügyét megfelelőnek látta arra, hogy megvonja támogatását az LP-kormánytól, amelynek huzamosabb fennmaradása, mint a konzervatív uralom alternatívája, a liberálisok politikai jövőjét fenyegette (T. Wilson: The Downfall of the Liberal Party 1914–1935. London, 1966. 270–279.).

⁸² Lyman: i. m. 197–198.

⁸³ Round Table, 1924. szept. 685–687.

hajlandó további engedményekre és igényeik teljes kielégítéséhez ragaszkodva végül semmit sem kapnak.

A TUC szeptember eleji évi kongresszusa határozatban gratulált az LP-kormánynak a szerződések aláírásához, aláhúzta „elsőrendű jelentőségüket a világbéke és a világgazdaság helyreállítása” szempontjából. Utasította a Főtanácsot, hogy az LP VB-vel közösen mindent tegyen meg „a szerződéseket félremagyarázó sajtókampány ellensúlyozására”. A kormánytól és az alsóháztól – pontosabban meg nem nevezett, valószínűleg az eljárást gyorsító – „speciális kedvezményeket” sürgetett a ratifikáláshoz. A négy és fél millió szakszervezeti tag támogatását deklaráló határozatot „késedelem nélkül” eljuttatták MacDonaldhez.⁸⁴

A TUC Főtanácsa kezdeményezésére az LP VB-vel szeptember 9-én közös körlevélben hívták fel a helyi szervezeteket, hogy a ratifikálás érdekében minden lehetséges módon ismertessék a szerződések tényleges javaslatait. Így küzdjenek „a heves félremagyarázási kampány” ellen, amelyet – hangsúlyozták – „sajtóképviselőik támogatásával” azok a politikusok folytatnak, akik 100 millió fontot és nem kevés brit életet „herdáltak el” a cári hatalom visszaállítására törekedve. A szovjet ipar helyreállítását segítve némi „kártérítést” is nyújtanának a brit intervenció okozta károkért, „ösztönöznék a brit kereskedelmet orosz nyersanyagokkal”, s munkaalkalmat teremtenének „a brit munkások számos rétegének”.⁸⁵ A Főtanács szeptember 24-én elhatározta, hogy újabb határozattal támogatja a szerződéseket és delegációt küld az ügyben MacDonaldhez. A. B. Swales, az új elnök kijelentette, hogy mozgósítják „a szakszervezeti mozgalom egész erejét” a szerződésekért.⁸⁶

A minisztereket is beleértve valamennyi jelentős munkásvezető országos propagandakampány során ismertette a szerződések jelentőségét a munkaalkalmak megteremtése és a nemzetközi béke megszilárdítása szempontjából. Hatalmas mennyiségű röpiratot és brosúrát bocsátottak ki. A ratifikációért folytatott kampányt az LP lapja szerint „nagy lelkesedés fogadta még olyan helyeken is, ahol a mozgalom eddig nem ért el jelentős előrehaladást”.⁸⁷

Az LP konferenciáján, október 7-én egyhangúlag elfogadott határozatban helyeselték a szovjet kormány elismerését, s a szovjet rendszert „az orosz köztársaság népei” ügyének tekintették. Megismételték, hogy a „háború, forradalom, ellenforradalom és külföldi intervenció gazdasági következményei” felszámolásában segíteni kívánják a Szovjetuniót, de úgy, hogy egyúttal munkaalkalmat adjon és hasznára váljék Angliának is. Leszögezték, hogy a mozgalom egyöntetűen a jelen szerződések ratifikálása mellett áll.⁸⁸

⁸⁴ TUCR 1924. 434.

⁸⁵ TUCGC Minutes, 1924. aug. 29.; TUC-LP Circular. The Anglo-Russian Treaties. 1924. szept. 9. (TUC Archives); Daily Herald, 1924. szept. 13.

⁸⁶ TUCGC Minutes, 1924. szept. 24.; Daily Herald, 1924. szept. 26.

⁸⁷ Daily Herald, 1924. szept. 27. A röpiratok gyűjteményét I. Proposed Anglo-Russian Treaty 1924. TUC Archives.

⁸⁸ LPCR 1924. 113.

Mielőtt a szerződések alsóházi vitájára sor került volna, az LP-kormány a Campbell-ügy miatt október 8-án megbukott. Az ügy előzménye az volt, hogy még szeptember elején a koronaügyész a kabinet tudta nélkül egy háborúellenes kampány számára készült július 25-ei cikk miatt a fegyveres erők lázításáért vád alá helyeztette John Ross Campbellt, a kommunista Workers' Weekly megbízott szerkesztőjét. A vádat MacDonalddal és a kabinettel való konzultálás után elejtette, hogy leszerelhesse a hevesen tiltakozó baloldaliakat, köztük Maxtont, Lansburyt, John Scurrt. Az ellenzék úgy vélte, hogy a kabinet a „szélsőségesek” nyomására illetéktelenül „beavatkozott” az ügyekbe. A liberálisok vizsgálatot követeltek, amit a toryk is felkaroltak és közösen le-szavazták a kormányt.⁸⁹

A Ház feloszlátására október 9-én került sor és a választásokat október 29-ére írták ki. A választási harc elsősorban a szerződések körül folyt. Az LP választási felhívása szerint a szerződések növelik a halászerületet, új piacot nyitnak az angol gyártmányoknak és a szénnek. A brit polgárok kártérítése után egy harmadik szerződésben gondoskodnak majd a szovjet kölcsönjegyzésről, a kölcsön összegéről, feltételéről, felhasználási céljáról, és a kormány parlamenti jóváhagyást kér, hogy a visszafizetést garantálhas-sa.⁹⁰

A konzervatív választási program szerint az LP-kormányt „a szélsőséges szárny” kényszerítette rá, hogy elejtse a Campbell-ügyben a katonai lázítás vádját, feladja álláspontját, s összecsapjon a szovjetekkel egy szerződést, mely „meghatározatlan mértékig lefaragta” a brit magánköveteléseket, s arra kötelezné a parlamentet, hogy az angol adófizetők fizessék meg a bolsevikok kölcsönét, ha azok „elveiknek és gyakorlatuknak megfelelően” nem hajlandók rá.⁹¹

Az ellenzék, különösen a konzervatív jobbszárny gátlástalan demagóg propagandát folytatott, szovjetellenes légkört, végül pánikhangulatot igyekezett kelteni. Meglehetősen előnyös helyzetben is volt: az LP Daily Heraldjának 300 ezres példányszámával szemben a négy fő konzervatív napilap majdnem 3 milliós összpéldányszámmal rendelkezett, ebből a tory szélső-jobbot támogató bulvárlap, a Daily Mail maga több mint 1,7 millió példányt ért el. E lap – hangnemére jellemzően – „A szocialisták barátja Zinovjev, a bolsevik gyilkos” címmel cikket közölt október 22-én, s ezzel készítette elő a választási „bombát”, a KI elnökének tulajdonított levél közzétételét.⁹²

⁸⁹ A Campbell-ügyről I. Jones: Whitehall Diary. I. k. London, 1969. 287–298. N. D. Siederer: The Campbell Case. Journal of the Contemporary History, 1974. 2. sz. 143–162.; L. MacNeill Weir: The Tragedy of Ramsay MacDonald. London (é. n.). 174–183.; Mar-quand: i. m. 364–377.

⁹⁰ Daily Herald, 1924. okt. 13.; LPCR 1924. 194.

⁹¹ Times, 1924. okt. 13.; Morning Post, 1924. okt. 13.

⁹² MacDonald Papers 5/34. „Zinovjev-levél”.

A „Zinovjev-levél”-ügy

A KI VB-nek a brit KP-hoz intézett állítólagos, szeptember 15-ei keltezésű levelét négy nappal a választás előtt, október 25-én, szombaton jelentették meg az angol lapokban az FO Gregory által aláírt tiltakozó jegyzékével együtt. Ez az ún. Zinovjev-levél küzdelemre szólított a szovjet szerződések ratifikálásáért, a kapcsolatok rendezéséért, ami szerinte segít „forradalmasítani”, „nem kevésbé, mint egy sikeres felkelés Anglia bármely munkáskerületében”. Utasításokat tartalmazott arra, hogy a hadseregben és a hadüzemekben hozzanak létre sejteket, a „katonai szekció” alakítsa meg „a specialisták”, a brit Vörös Hadsereg „jövendő irányítói” csoportját, ami a harc kitörésekor a „párt katonai szervezetének agya” lehet. A levél miatt a jegyzék tiltakozott a brit belügyekbe való beavatkozás ellen, és a szovjet kormány vállalt kötelességének tartotta a KI propagandájának meggátlását, mint a normális kapcsolatok fenntartásának feltételét.

A „Zinovjev-levél” tartalma alapján felmerül a kérdés, hogy a Komintern az angliai helyzetet alkalmasnak tartotta-e egy fegyveres felkelés előkészítésére, és a LP-kormányt úgy ítélte-e meg, hogy ellene célravezetőek a KI elnökének állítólagos utasításai. Nyilvánvaló, hogy a KI határozataiban és utasításaiban az angol-szovjet kapcsolatok rendezésétől nem vártak „forradalmasító” hatást. Igaz viszont, hogy 1924 folyamán a KI egyes köreiből egy ideig élt az újabb közeli forradalmi fellendülés reménye, s a stabilizációról folytatott viták azt mutatják, hogy ennek időtartamát, perspektíváját és ebből eredően a követendő taktikát ellentétesen ítélték meg. Ennek alapján önmagában nem lehetne kizárni a forradalomra való felkészülés napirendre tűzését, ugyanakkor számos jele van annak, hogy 1924 derekától Zinovjev és több más Komintern-vezető realistább helyzetértékelést tanúsított. A KI a LP-kormányt negatívan értékelte. A KI VB már 1924. február 6-ai határozatában túl optimistán számolt azzal, hogy megteremtődnek a brit KP tömegpárttá válásának objektív feltételei, és a tömegek körében „a reformista illúziók” eloszlása sem volt reális célkitűzés. A KI utasításait követve a brit KP az LP-vezetők „megalkuvásainak leleplezése”, a tömegek reformista illúzióktól megszabadítása érdekében egyre élesebb, sokszor túlhajtott kritikát gyakorolt. A KP így nem hangoztatta a konzervatív kabinethez viszonyítva az LP-kormány progresszív jellegét. A KI V. kongresszusának határozata szerint az LP-kormány „az imperialista burzsoázia kormánya, hűséges szolgája őfelségének és a kapitalisták birodalmának”. A birodalom fenntartására és megreformálására irányuló LP-politika sommás, leegyszerűsítő értékelést kapott. Az LP-álláspontnak legalább két antiimperialista komponense elsikkadt: ellenezte egyfelől a brit konzervatív birodalmi politikát, mert a brit iparfejlesztést tőkekivitellel hátráltatja, másfelől bírálta a gyarmati dolgozók kizsákmányolását is, mint amit az angol munkabérek leszorítása eszközének használ fel a brit uralkodó osztály. Maga Zinovjev sem számolt azonban a KI V. kongresszusán közeli brit forradalmi lehetőségekkel, sőt szerinte az LP valamilyen koalícióval évekig

kormányon maradhat. A kongresszusi határozat a brit KP feladatairól nem említette a hadseregbeli munkát, hanem előírta: váljon tömegpárttá hatékony szakszervezeti munkával. A KI VB 1924. október 10-ei levele és utasításai szerint a brit KP egyik fő feladata, hogy a legnagyobb erőfeszítéssel napilapot hozzon létre és a választásokon támogassa az LP jelöltjeit. Szorgalmazta a munkások és katonák baráti kapcsolatait (fraternizálását), és ellenezte a katonaság beavatkozását a sztrájkokba.⁹³ A KI 1924. évi ismert határozatai és utasításai nem valószínűsítik a „Zinovjev-levél” hadseregbeli illegális munkára vonatkozó rendelkezéseit. Ugyanakkor a KI és a brit KP korábbi propagandájának túlzó, éles vonásai, momentumai elősegítették, hogy a közvélemény jelentős része egy kiélezett választási légkörben majd hitelesnek fogadja el a „Zinovjev-levelet”.

Sajtóhíradások elárulták, hogy a tory pártközpontban már a publikálás előtt tudtak a levélről; a hét folyamán felhívták egyes újságírók figyelmét arra, hogy valami készül Zinovjevvel kapcsolatban. Semmi nem szivárgott ki azonban C. Donald im Thurn volt angol titkosügynökről, egy emigráns orosz cég igazgatójáról, aki október 9-én értesült a levélről (előbb, mint az FO), és kapcsolatai révén végigkilincselte a titkosszolgálat különböző szerveit a dokumentum „körözése” végett, amit 21-én Hugh Sinclair, a külföldi hírszerzés feje meg is ígért. Im Thurn 15-én egyezett meg a tory párt pénztárosaival, Lord Youngerrel és elnökével, Stanley Jacksonnal, hogy „informátora” 10 000 fontot kap, amiből a toryk 7500 fontot fedeznek. Im Thurn aznap „úgy értesült”, hogy MacDonald eltitkolja a levelet, valójában – mint látni fogjuk – a kormányfő másnap hallott róla először. Im Thurn tárgyalásai során úgy tett, mintha hozzájutott volna a levélhez, és ezzel a blöffel a publikálást akarta kikényszeríteni.⁹⁴

A Különleges Hírszerző Szolgálat október 9-én küldte el a levél másolatát Sir Eyre Crowe-nak, az FO állandó apparátusa vezetőjének, de a hitelesség vizsgálata miatt azt csak 14-én regisztrálták. Crowe kezdettől a publikálás mellett volt: úgy vélte, hogy csak így gátolható meg a „propaganda”. MacDonald, aki október 13. és 29. között vidéki választási körúton volt, 16-án Manchesterben elfogadta ugyan Crowe javaslatait; hogy tudniillik készítsenek tiltakozó jegyzéket Rakovszkij szovjet ügyvivőhöz és a levéllel együtt publikálják, de kérte ehhez a hitelesség ellenőrzését és azt, hogy a jegyzék „megalapozott és meggyőző” legyen, különben kárt okoz.⁹⁵

A jegyzéktervezetet Gregory osztályvezető készítette, Crowe átjavította,

⁹³ International Press Correspondence, 1924. júl. 16. 402., 409., szept. 5. 68–82.; Parliamentary Papers, 1926. Cmd. 2682. 48–50.

⁹⁴ MacDonald Papers 5/34. Sajtószemle a toryk információiról. C. D. im Thurn szerepére l. *Chester–S. Fay–H. Young*: *The Zinoviev Letter*. London, 1967. 71–90.

⁹⁵ PRO Cab 24/168. CP 484. Az FO 1924. november 11-ei összeállítása a Baldwin-kabinet számára. „History of the Zinoviev Incident”. – E dokumentum közli az ügy során készült fő feljegyzéseket, de nem jelöli meg, hogy Crowe 10-én honnan kapta a „levelet”. A kémiszolgálat október 9-ei levele Crowe-hoz az FO 371/10478. file-ban van. Négy másik minisztériumnak is megküldte akkor a dokumentumot.

és 21-én ezzel a megjegyzéssel küldte el MacDonaldnek: „publikálható, mihelyt Rakovszkij kezébe ért”.⁹⁶ (Nem konzultált az ügyről Ponsonbyval és Lord Parmoorral sem, aki a felsőházban a külügyek szóvivője volt.) MacDonald 23-án jutott a tervezethez, alaposan átírta a szerinte nem eléggé erős részeket. Szokása volt, hogy az elvetett rész áthúzása nélkül írja be javításait, valószínűleg ezért ellentmondásos némileg a jegyzék 3. és 5. szakasza. 24-én reggel visszaküldte a dokumentumot, de még nem látta el kézjeggyével, mert letisztázva, a hitelesség bizonyítékaival együtt visszavárta. Gorodetsky izraeli történész szerint utasítást is írt, hogy küldjék vissza véglegesíteni, ez azonban nem bizonyítható. Az utasítás (ha egyáltalán létezett) és a MacDonald által javított jegyzékpéldány hiányzik az ügy FO-beli iratai közül. Crowe 24-én délben döntött a publikálás mellett. Gregory aláírta a jegyzéket (bár William Strang tisztviselő figyelmeztette MacDonald kézjeggyének hiányára), és késő délután átadták Rakovszkijnak, valamint a levéllel együtt a sajtónak is. Thomas Marlowe, a Daily Mail szerkesztője délután jutott hozzá valahonnan a levélhez, s kefelevonatban megküldte a londoni lapoknak. Néhány szerkesztőségbe azonban az FO küldeménye előbb érkezett meg, mint a Daily Mailé. Marlowe nemcsak ekkor, hanem évekkel később is azt állította ugyan, hogy „a hivatalos publikációt akcióm kényszerítette ki”, de ez kétségszöveg, mert 1928-ban egy vizsgálat megállapította Gregory és társai frankspekulációs ügyében, hogy Crowe már korábban (délben) eldöntötte a publikálást, amit, mint láttuk, kezdettől fogva MacDonaldnek küldött feljegyzésében szorgalmazott. Marlowe azzal vádolta MacDonaldet, hogy a közzétételt el akarta odázní a választások utáni időre. 1928. március 4-én az Observerben közzétett levele szerint ez volt az FO hivatalnokainak a véleménye is: „Egyszerűen közölték velem, hogy ő (MacDonald) visszaküldte a levelet Crowe-nak a hitelesség további bizonyítása végett, és ezt hivatalnokai annak jeleként tekintették, hogy el akarja fektetni; hiszen már meggyőződtek arról, hogy hiteles, és nem pazarolták volna az ő idejét és a sajátjukat azzal, hogy elébe terjesztik, ha bármi kételyük lett volna.” Állítása igaz lehet, mert az FO bizalmas információira hivatkozik. Ennek alapján viszont valószínű a hivatalnokok azon védekezése, hogy nem tudtak MacDonaldnek a publikálás elhalasztására vonatkozó szándékáról. (Másképpen minden jel szerint MacDonald valóban el akarta halasztani a levél publikálását, legalábbis erre vall, hogy várta a hitelesség bizonyítékait az FO-tól és visszatartotta kézjeggyét. Ezeket a bizonyítékokat aligha kaphatta volna meg időben ahhoz, hogy a választás előtt publikálni lehessen a levelet és a jegyzéket.) Marlowe 1928-ban azt állította, hogy két forrásból, két példányban is megszerezte a levelet. Forrásait pontosan nem nevezte meg, de érzékeltette, hogy vagy a titkosszolgálatoktól vagy abból a négy minisztériumból, ahol kö-

⁹⁶ Uo. Az azonnali publikálás megsértette az 1921. évi kereskedelmi szerződés XIII. cikkelyét, amely szerint előbb alkalmat kellett adni a magyarázatra vagy a hiba kijavítására.

rözték a levelet „barátai” informálták, vagyis a kiszivárogtatás gyanújába keverte ezeket.⁹⁷

Az FO nem értesítette döntéséről MacDonaldet, aki telefonon elérhető lett volna. MacDonald 24-én késő este, egy tudósító érdeklődése nyomán megdöbbenve értesült a lépésről. „Haladéktalan” felvilágosítást kérő táviratára 25-én Crowe előbb a jóváhagyást jelentő kézjegyre hivatkozott, majd beismerte annak hiányát, amit úgymond nem vett észre. MacDonald újabb sürgetésére futárt ígért, aki csak este érkezett meg. Közben MacDonaldnek délután beszélnie kellett; az ügyről viszont, pontosabban arról, hogy hitelesnek tartja-e a levelet, naplója szerint „nem tudott mit mondani”. 27-én, hétfőn délutánig nem nyilatkozott, s ezzel meglehetősen nagy bizonytalanságban hagyta pártja képviselőjelöltjeit és szónokait. Hallgatását az ellenzék a hitelesség beismeréseként messzemenően kihasználta.⁹⁸

Crowe magántitkára arról informálta 27-én a királyt, hogy a levelet „egy abszolút megbízható ügynöktől kapták” a Szovjetunióból. (A brit titkosszolgálat szerint az ügynököt ezért rövidesen kivégezték.) Előző nap Crowe MacDonalddal azt közölte: a brit KP soraiba férkőzött „megbízható ügynöktől” az FO 13-án bizonyítékot kapott, hogy a KP KB megtárgyalta a levelet. (A bizonyítékot nem ismerjük.⁹⁹) A KB valóban kapott MacManustól szeptember 12-ei keltezésű levelet, amelyhez mellékelve volt Zinovjevnek az OK(b)P KB kibővített plénumán tartott beszédének szövege. Ezt a mellékletet a KP-központban megsemmisítették.¹⁰⁰ Feltehető, hogy az állítólagos „megbízható ügynök” ezúttal tévedett; nem Zinovjev levelének, hanem beszéde szövegének megérkezéséről adott információt.

A munkásmozgalom ellentámadása a zűrzavar közepette MacDonald várt nyilatkozata nélkül is elkezdődött. Az LP lapja, a Daily Herald 25-én a jegyzék és a levél mellett közölte Rakovszkij nyilatkozatát arról, hogy a levél hamisítvány, és a brit külügyminisztérium a szovjet álláspont megismerése nélkül publikálta azt. A lap ismertette a Moszkvából hazatért Arthur MacManusnak, a KI VB tagjának cáfolatát, aki elmondta, hogy nem írt alá ilyen levelet, továbbá Albert Inkpinét, a kommunista párt főtitkáráét, aki leszögezte, hogy ilyen dokumentumot nem kaptak. Végül közölték a KP nyilatkozatát, amely szerint az FO a Labour Party lejáratása és „a szerződés szabotálása” céljából követte el ezt „a piszkos dolgot”. Ewer, a lap külpolitikai szerkesztője még aznap közölte az FO-val, hogy a levél hamisítvány. John Paton, az ILP szervezőtitkára, aki már délelőtt sorra kapta a képviselőjelöltek információt kérő táviratait, riasztotta a lap igazgatóját, Lansbu-

⁹⁷ Uo. *Gorodetsky* : i. m. 37–38.; *Parliamentary Papers* 1928. Cmd 3037. 17.; 1. *Chester-S. Fay-H. Young* : i. m. 111–113. – *Observer*, 1928. márc. 4.

⁹⁸ PRO 30/69 5/16. Rosenberg beszámolója; *Marquand* : i. m. 384–385.

⁹⁹ *C. Andrew* : *Secret Service. The Making of the British Intelligence Community*. London, 1985. 304., 311.

¹⁰⁰ Zinoviev Letter file. F. Bramley 1925. jan. 2-ai feljegyzése levelezéséről Inkpinnel. TUC Archives.

ryt, hogy hatékonyan állást kell foglalni.¹⁰¹ Erre azonban csak 27-én, hétfőn kerülhetett sor, mert az LP-nek nem volt vasárnapi lapja.

Nagy-Britannia Kommunista Pártjának Trafalgar téri gyűlésén 25-én délután a „fehér cáriaktól” származó hamisítványnak nevezték a levelet, és felszólították a kormányt, bélyegezze meg, mint a brit és a szovjet munkások megosztására irányuló kísérletet, vonja vissza az FO jegyzékét és bocsássa el állásukból az ez ügyben felelős tisztviselőket. MacManus másnap kérte, hogy helyezték vád alá a levél „aláírása” miatt. (Sose indítottak ellene pert.) A KP VB 25-ei nyilatkozata rámutatott, hogy sose használtak „Harmadik Kommunista Internacionálé” fejléctet, nincs katonai szekciója a pártnak, a levél „tipikusan orosz kifejezéseit” a KI VB sose alkalmazta közleményeiben, azok orosz fehéremigráns hamisítókra vallanak. A VB 27-én követelte, hogy vizsgálják ki Gregory és MacDonald „személyes felelősségét” és „az FO-ból az információ kiszivárogtatását” a tory pártközpont és a Daily Mail számára. Hangsúlyozta, hogy MacDonald „jegyzéket készített”, mielőtt Rakovszkijjal tárgyalt volna. Követelte, hogy határolja el magát a jegyzéktől, vonja vissza azt, fejezze ki sajnálkozását, érje el a felelősök megbüntetését, különben „aljasabb csapást mért a munkásmozgalomra, mint amire bármely elismert ellenség képes lett volna”.¹⁰²

A Munkáspárt központja 25-én este nyilatkozatban hangsúlyozta, hogy az FO a Rakovszkijnak szóló jegyzéket MacDonald „távollétében” publikálta. „A Foreign Office ismerte Ramsay MacDonald eltökéltségét a felforgató propaganda meggátlására és a »Zinovjev-levelet« hitelesnek fogadva el, publikálta azt. Ez világosan mutatja, hogy a Labour-kormány sem a szerződés tárgyalásai alatt, sem máskor nem állt kommunista befolyás alatt. Mindegy éber és határozott volt és lesz a brit érdekek védelmében” – mondták. Az LP-központ 26-án este újabb nyilatkozatban cáfolta az ellenzék hétfévi állításait, melyek szerint a kabinet megtárgyalta a „Zinovjev-levelet”, amelyet – úgymond – a postán fogtak el, s csak miután lefotózták, továbbították a kommunista pártnak, illetve hogy az LP képviselőjelöltjei bármiféle utasítást kaptak volna arra, ne beszéljenek a szovjet szerződésről. Úgy vélte, mivel az FO hitelesnek, Rakovszkij pedig hamisítványnak tekinti a levelet, „végre” ezt csak a választás után lehet majd eldönteni. „Különös, hogy a levél példányai a Daily Mail és a konzervatív pártközpont birtokában voltak, mielőtt az FO átadta volna az általános sajtónak.” Felhívta a Daily Mail és a tory párt vezetőit, nyilatkozzanak, hogyan került birtokukba a levél. A hitelesség, mondta az LP-központ, „nyitott” kérdés, de ebből nem arra következtetett, hogy az FO „erőteljes” tiltakozó jegyzéke megalapozatlan, hanem annak cáfolatát látta benne, hogy a kormány kommunista befolyás alatt áll, és garanciának tekintette a szovjet egyezmények betartására.¹⁰³

¹⁰¹ Daily Herald, 1924. okt. 25.; *J. Paton: Left Turn!*

¹⁰² History of the Zinoviev Letter. CPGB. London, 1925. 39–40.; Times, 1924. okt. 27.; Scotsman, 1924. okt. 28.

¹⁰³ Times, 1924. okt. 27.

A nyilatkozat szót sem ejtett MacDonaldnek a jegyzék elkészítésével, illetve a publikálásával kapcsolatos szerepéről.

A hét végén az LP miniszterei, képviselőjelöltjei, szónokai, akik először mindnyájan a sajtóból értesültek a levélről és a jegyzékről, a gyűléseiken jelezték fenntartásaikat a hitelességgel kapcsolatban. Többnyire hangoztaták azt is, hogy a kormány a jegyzékkel megcáfolta azt az ellenzéki vádat, miszerint szovjet vagy kommunista befolyás alatt állna. Néhányan, főként a baloldalhoz közel állók keményebben fogalmaztak. Trevelyan oktatási miniszter a fehérémigránsok szokásos hazugságának nevezte az iratot, John Wheatley egészségügyi miniszter pedig a sajtót a hamisítvány tudatos terjesztésével vádolta, és a Daily Mail információszerzésének kivizsgálását követelte. Thomas gyarmatügyi miniszter viszont 25-én azt közölte, hogy telefonon elérte MacDonaldot, és egyikük sem tudja, hiteles-e a levél vagy sem.¹⁰⁴

Morel már 25-én, Dundee-ben kifejtette: a hamisítvány hisztériakeltő, „tory választási eszköz”. „Az összeesküvést a tory párt érdekében eszelték ki, és felbujtói a Fleet Street (sajtó), a City és az FO háromszögében találhatók.” Példátlan, hogy egy tiltakozó jegyzéket akkor közöljenek, mielőtt az érdekelt fél válaszolhatna rá – mondta –, nem szabad engedni, hogy a megbékítést az FO-hivatalnokok veszélyeztessék. Az LP elvárja külügyminiszterétől, hogy „úr legyen saját házában”. Nemcsak az FO, hanem MacDonald felelősségét is fel akarta tární, de Morel a vita közepette november 12-én szívroham következtében elhunyt.¹⁰⁵

A Daily Herald 27-én közölte Rakovszkij 25-ei válaszjegyzékét. Ebben a szovjet ügyvivő tiltakozott, hogy az angol kormány megsértette azt az 1923-as megállapodást, amely szerint az incidenseket először közvetlen tárgyalással próbálják rendezni. A levél fejlécének és aláírásának szembeötlő hibái és „abszurd” tartalma alapján hangsúlyozta, hogy hamisítványról van szó, és sürgette a „szerző” kiderítését. Maga a lap már egyértelműen az orosz ellenforradalmi emigránsok újabb hamisítványaként kezelte a levelet, s több konkrét hibára is felhívta a figyelmet: így a levélen szereplő aláírás szerint Zinovjev „a KI VB Elnökségének elnöke”; a valódi KI-dokumentumokon a KI VB elnöke címet használták. (Ezt Rakovszkij is hangsúlyozta.) Továbbá: Kuusinen nem írhatta alá titkárként, mert nem volt az; hiányzott az aláírók mindig jelzett utóneve, a KI VB orosz betűrövidítéssel (IKKI), és az angol kommunista párt a címzésben nem a hivatalos néven szerepelt. A lap tudósítója szerint viszont az FO szakértői őszintén hittek a hamisítvány hitelességében, a publikálás rutinszerű eljárásukból származó tévedés volt. Magát a Gregory-jegyzéket pedig megpróbálta úgy feltüntetni, mint Rakovszkijtól „baráti magyarázat kérését”. Egy szerkesztőségi cikk szerint

¹⁰⁴ Times, Daily Herald, 1924. okt. 27.; *Lyman*: i. m. 259–260.

¹⁰⁵ Morel beszédét közli Foreign Affairs, 1924. dec. 129–130.; Morel kézírata a Zinovjev-levelelről: Morel Papers F7/5. (BLPES) – Az ügy megmutatta: „egy Labour-kormány gyenge, ahhoz, hogy ellenőrizze a Foreign Office állandó tisztviselőit és megvédje magát azok alkalmatlanságával vagy még rosszabbal szemben” – írta.

Rakovszkij cáfolatával az incidenst le is lehetett volna zárni, de „az FO-mandarinok ostoba és helytelen lépése ezt nem tette lehetővé”. Az FO-ban résen kellett volna lenni és hagyni, hogy a Daily Mail csak hadd publikálja az orosz emigránsok hamisítványát. „Figyelman kívül hagyták aényt, hogy MacDonald nem hagyta jóvá a jegyzéket végleges formában. Elnézték, hogy súlyos diplomáciai udvariatsátság publikálni egy jegyzéket, mielőtt idő lett volna válaszolni rá. Nem léptek kapcsolatba sem a miniszterelnökkel, sem Ponsonbyval” – írta a cikk.

MacDonald október 27-ei beszédével nem oszlatta el a zűrzavart. Dátumszerűen bemutatta az ügy „gyors” kezelését (az FO-tól kapott memorandum alapján), hogy cáfolja az eltitkolás szándékának a toryktól eredő vádját. Szerinte az FO hivatalnokai hittek a levél hitelességében. Úgy vélték, az ő kívánságának megfelelően jártak el, amikor azonnal publikálták a jegyzéket és a levelet, mert tudták, hogy mennyire ellenzi a felforgató propagandát. Arról viszont hallgatott, hogyan érthették félre szándékát az FO-ban, miért nem tárták elébe a hitelesség kért bizonyítékait és miért nem küldték vissza a jegyzéket végleges jóváhagyásra. Ekkor még kézjegye vizsztatartását sem említette, viszont kételyét fejezte ki a levél hitelességét illetően. Összeesküvést gyanított, mivel egy tory lap is és a konzervatív pártközpont is rendelkezett a levéllel. Mindenesetre az ügy teljes kivizsgálását ígérte. Képes volt ugyanakkor arra, hogy a történeteket annak igazolása-ként tüntesse fel, hogy „új” külpolitikája gyors és határozott minden „képtelenséggel”, beavatkozással, felforgatással szemben. MacDonald az FO és a saját presztízsét védte, bizonygatva antikommunista megbízhatóságát.¹⁰⁶

Bár a választásokon a legtöbbet a liberálisok veszítették, de a szavazatnövelés ellenére az LP mandátumvesztesége sem volt csekély. A levélnek nemcsak publikálását és hitelességét, hanem választási hatását is évekig vitatták. A konzervatív párt 419 helyet szerzett (161-gyel többet, mint 1923-ban), az LP 151-et (veszített 40-et), a Liberális Párt csupán 40-et (veszített 118-at). A konzervatív párt 2,5 millióval, az LP 1,1 millióval növelte szavazatait, míg a Liberális Párt 1,4 milliót veszített. Az LP nemcsak a levél keltette pánikot hibáztatta a vereségért, hanem a tory-liberális helyi választási paktumokat is. A liberálisok százal kevesebb jelöltet indítottak, mint 1923-ban. Megszaporodtak a közvetlen labourista-tory párharcok, ahol a liberális választók jelentős része a torykra szavazott. A levél, a választási finis „bombája”, nyilván növelte a szavazók számát (2,1 millióval többen szavaztak, mint 1923-ban), különösen a szoros küzdelmek kimeneteletét befolyásolta.¹⁰⁷

Az LP-kabinet október 31-ei ülésén úgy vélték, hogy a publikálásig a kilátások jók voltak, legalább 20 mandátumgyarapodásra számíthattak. A publikálással azonban „hirtelen visszaesés” következett be, „az emberek

¹⁰⁶ Daily Herald, 1924. okt. 28.; Times, 1924. okt. 28.

¹⁰⁷ LPCR 1925. 4-6. – L. még G. D. H. Cole: A History of the Labour Party from 1914. London, 1949. 169-171.

elvesztették bennünk a bizalmat, a nők megrémültek, a szónokok megbénultak” – mondták. Heves vita bontakozott ki, és a kabinet megoszlott a MacDonaldet vagy inkább az FO-t hibáztatókra. Lord Haldane és Snowden szerint az FO hivatalnokai joggal hitték, hogy a levelet és a jegyzéket közzétehetik, minthogy MacDonald korábban a publikálás mellett volt, majd átjavítva küldte vissza a jegyzéket. Trevelyan szerint Crowe és Gregory alias csejt szőtt az LP kárára (ezt MacDonald energikusan visszautasította). Lord Parmoor, Trevelyan, Wedgwood a titkosszolgálatra is kiterjedő teljes vizsgálatot követelt. MacDonald kizárta a vizsgálatból „a közalkalmazottak magatartását”, ezt jegyzőkönyvbe sem engedte venni. A hitelesség kivizsgálói közé senkit sem jelölt az FO bírálói közül, de ebben engednie kellett: így MacDonald, Haldane és Henderson mellett Parmoor is tagja lett a vizsgálóbizottságnak.¹⁰⁸

A bizottságnak kevés ideje volt a vizsgálatra a kormány november 4-ei lemondásáig. MacDonald és Beatrice Webb naplója szerint kiderítették, hogy csak az FO, főként Crowe vette komolyan a levelet, a Scotland Yard, a hadügyi, a légügyi és a tengerészeti hírszerzés nem. Webb értesülése szerint a levél másolata Moszkvából, „az FO legmegbízhatóbb ügynökétől jött”. Parmoor memoárja szerint „kitűnt, hogy nincs bizonyíték, mely elfogadható lenne egy pártatlan törvényes vizsgálatban. Az FO lépését kémbizonyítókra alapozták, amit nem lehet feltárni”. A bizottság jelentése nyomán november 4-én a kabinet nyilatkozatot fogadott el: a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján nem tudott dönten a hitelességről. Megállapította, hogy a kormány egyetlen szerve sem látta az eredeti levelet.¹⁰⁹ Másnap a kommunista párt éles hangú nyilatkozatban hiányolta az FO elítélését. Rámutatott, hogy MacManus és Inkipin, aki állítólag aláírta, illetve kapta a levelet, hiába kérte meghallgatását. Hangsúlyozta, hogy MacDonaldnak „része volt az intrikában”. A KP remélte, hogy a munkásság „ragaszkodik saját vizsgálóbizottságának felállításához”. Egyúttal a KP lapja a baloldaliak fellépését sürgette a Gregory-jegyzék visszavonásáért. Hangsúlyozta, hogy a tory klubok véleménye szerint a Baldwin-kormány a kapcsolatok megszakításával fenyegetve a szovjet válaszigjegyzék visszavonását fogja követelni.¹¹⁰

Az LP-kabinet november 4-ei döntéséig és lemondásáig MacDonaldnek nem sikerült lezárnia a Gregory-jegyzékre adott szovjet válaszigjegyzékek ügyét. Rakovszkij október 25-ei, előzőekben ismertetett jegyzékére aznap ráírta, hogy majd Londonba visszatérve információk birtokában foglalkozik vele. Még választási körútja során Walesben személyesen Gregorytól kézhez kapta a szovjet kormány október 27-ei jegyzékét is. Ez leszögezte, hogy a levél az angol-szovjet szerződések és baráti kapcsolatok meghiúsítása céljából készült hamisítvány. Bocsánatkérést, a hitelesség pártatlan döntő-

¹⁰⁸ Jones : i. m. 298–301.

¹⁰⁹ Daily Herald, 1924. nov. 4., 5.; Times, 1924. nov. 4.; Marquand : i. m. 388.; B. Webb's Diaries, 1924–1932. London, 1956. 49.; Lord Parmoor : A Retrospect. London, 1936. 211.

¹¹⁰ Times, 1924. nov. 6.; Workers' Weekly, 1924. nov. 7.

biróság elé vitelét, s a hamisításáért felelős „magán- és hivatalos személyek” megbüntetését követelte. MacDonald elfogadhatatlannak minősítette ezt a jegyzéket a brit közhivatalnokok hamisításának „feltételezése” miatt. Utasítására Gregory személyesen „adta vissza” a jegyzéket, valójában a diplomáciában szokatlan módon erőszakosan otthagyta Rakovszkij lakásán, és elrohant.¹¹¹ A szovjet ügyvivő másnap, 29-én újra elküldte az FO-nak; levélben közölte MacDonalddal, hogy nem veheti vissza a jegyzéket, amíg a Gregory-jegyzéket vissza nem vonják. Az FO 31-én visszaküldte neki. Másnap Rakovszkij megint elküldte az FO-nak, jelezve, hogy a szovjet kormány jegyzékét mindenképpen elfogadottnak tekinti. Kifejtette, hogy a szovjet jegyzéket „félreértik”, célja nem az, hogy gyanúsítson, hanem hogy döntőbíróshoz folyamodást javasoljon. A november 2-ai MacDonalddal folytatott tárgyaláson Rakovszkijnak az volt az álláspontja, hogy a szovjet jegyzék visszavonása egyértelmű lenne a sértett fél bocsánatkérésével. MacDonald viszont továbbra is úgy vélte, nem fogadhatja el az FO-hivatalnokok hamisításának feltételezését. Tárgyalásukból MacDonald – tévesen – arra következtetett, hogy Rakovszkij „feladta” nézetét, de ezt hiába íratta meg a szovjet ügyvivőnek, engedményt nem tudott kicsikarni, semmilyen válasz nem jött. November 6-án az FO-ból való távozása előtt utasítást írt az aktára: „A Rakovszkijnak október 24-én küldött jegyzéket a Zinovjev-levél hitelességének feltételezése alapján készítették, de a kabinet nem fogadta el ezt a nézetet. A jegyzéket vissza kell vonni (feltéve, hogy nem értek el megegyezést Rakovszkijjal).” Ezáltal eléri a szovjet válasz visszavonását. A Gregory-jegyzék visszavonásakor az LP-kabinet november 4-ei döntését idézhetik, írta, továbbá azt, hogy az FO feltételezte a hitelességet, „azután belemenni panaszunk igazi lényegébe: a) nem vagyunk elégedettek propagandájukkal, b) nem hagyhatjuk, hogy nincs kapcsolat a Harmadik Internacionálé tettei és a szovjet kormány felelőssége között. Ha ezt elismétlik, elérjük, amit akarunk”. Utasítását az FO már nem hajtotta végre.¹¹²

A Daily Herald november 18-án tisztes megoldásként a Gregory-jegyzék, majd a szovjet válaszok visszavonását sürgette. Rakovszkij november 8-án megírta, hogy 2-án „MacDonald helytelen következtetéseket vont le” a megbeszélésükből. Hangsúlyozta, hogy a jegyzék nem gyanúsítja az FO-hivatalnokokat, hanem döntőbíróshoz javasol. Austen Chamberlain, a MacDonald helyére lépő Baldwin-kormány külügyminisztere, szándékosan rossz helyre tette a jegyzéket az irattárban. Utasítására Gregory november 21-én jegyzékben értesítette Rakovszkijt, hogy azt „nem találta”, de tartalma ismert a sajtóból, s nem fogadják el. Bemutatva a „nevetséges csalást”, a Daily Herald másnap szellőztette, hogy az FO-nak elküldött jegyzéket Gregory hiába hagyta ott a szovjet követségen, Rakovszkij újra megküldte. Chamberlain szintén november 21-ei jegyzéke szerint a brit kormány „a

¹¹¹ Gregory : i. m. 219–228. A jegyzéket l. DVP 7. k. 513–514.

¹¹² Cab 24/168. CP 484. Rakovszkij 1924. nov. 3-ai táviratát Csicserinnek a MacDonalddal folytatott tárgyalásról l. DVP 7. k. 530.

birtokában lévő információ” alapján kétségtelenül hitelesnek tartja a „Zinovjev-levelet”, és nem hajlandó azt vitatni. A Daily Herald megállapította, hogy ez „egyszerűen a hit deklarálása”, és Chamberlain ugyan semmi bizonyítékot nem tudott felmutatni, mégis újra figyelmeztette a szovjet „vádlottat”. Míg a kormány szeretné eltussolni az ügyet – írta a lap –, az LP ragaszkodik tisztázásához és „azon család teljes leleplezéséhez, mely megnyert egy választást egy nemzetközi válság provokálása árán”.¹¹³

A Baldwin-kormány elutasította a szovjet jegyzékekben követelt pártatlan döntőbírótság útján lefolytatandó, független, legális vizsgálatot. Ehelyett az LP saját vizsgálata került előtérbe. Az LP dundee-i szervezete már november 5-én követelte a PLP-től, „kényszerítse minden információ megadására” MacDonaldet, hogy megtudhassák, „az FO képes volt-e intrikálni az ellenfelekkel az LP sérelmére”. Az LP vezetősége 7-én hallgatta meg MacDonaldet. A volt miniszterelnök közölte, hogy a kormány nem látta az eredeti levelet, s „hitelességét vagy ennek ellenkezőjét nem állapították meg”. A pártvezetőség ennek alapján – Lansbury kezdeményezésére – az ügy kivizsgálását javasolta a frakciónak és kérte a jelentés egy példányát. Az LP nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottsága viszont azt ajánlotta a frakciónak, hogy nyilatkozattal nyugtassa meg a helyi szervezeteket: az LP „a rendelkezésre álló korlátozott idő alatt minden lehetőt megtett az ügy tisztázására”, és „nem lévén már hivatalban, nincs abban a helyzetben, hogy bármilyen további hatékony lépést tegyen, de üdvözlölné bármely további becsületes és pártatlan erőfeszítést a tények kiderítésére”.¹¹⁴

November 26-án a bizottság már arra hívta fel a vezetőség figyelmét, hogy „nagy a nyugtalanság és a gyanú az országban a Zinovjev-levél tekintetében, és az ügyet olyan mélyrehatóan ki kell vizsgálni, amennyire csak lehet”.¹¹⁵ November végén az LP londoni szervezete tiltakozott amiatt, hogy az új Baldwin-kormány nem ratifikáltatta a szovjet szerződéseket, és a „Zinovjev-levél ügyét egyáltalán nem kielégítő módon hagyta félbe”. „Számos küldött” kérte szakszervezetiek bevonását a követelt vizsgálóbizottságba. A londoni szakszervezeti tanács november 27-én és december 13-án az LP, majd a tory kabinet vizsgálatát elégtelennek minősítette és teljes kivizsgálást követelt. 1925. május 28-án újra kérte az LP fellépését a nyilvános vizsgálat érdekében.¹¹⁶

Az ILP vezetősége 8 helyi szervezet levele nyomán december 1-jén kimondta: a párt sajnálja, hogy a Zinovjev-levél publikálását kísérő inci-

¹¹³ Daily Herald, 1924. nov. 18., 22.; A jegyzékek DVP 7. k. 560–561. – A november 28-ai szovjet jegyzék újra a pártatlan döntőbíróági vizsgálat elfogadását sürgette (DVP 7. k. 556–559.).

¹¹⁴ Dundee Advertiser, 1924. nov. 6. (Morel Papers F. 7.); LPEC Minutes, 1924. nov. 7.; LP/IAC/2/1924. N. 332. LP Archives.

¹¹⁵ LPEC Minutes, 32. k. 554.; LP-TUC Joint International Committee Minutes, 1924. dec. 4. LP Archives.

¹¹⁶ Daily Herald, 1924. dec. 2.; London Trades Council. A History. London, 1950. 127–128.

densek az angol–szovjet tárgyalások megszakadására vezettek, és rossz benyomást keltettek a közvéleményben a külügyminisztériumnak a levéllel kapcsolatos eljárását illetően. Igen fontosnak tartotta, hogy a levél hitelességét és a publikálás körülményeit pártatlanul vizsgálják ki, és a vizsgálat eredményeit hozzák nyilvánosságra. Helyeselte azt a gondolatot, hogy a döntésre nemzetközi bíróságot kérjenek föl, és sürgette, hogy a munkásmozgalom gyakoroljon ilyen értelmű nyomást a kormányra. Vita után azt is elfogadta, hogy az LP tartson volt miniszterei bevonásával „teljes vizsgálatot” a kétségek elosztatása végett.¹¹⁷

A mozgalomban egyesek aggodalmukat fejezték ki az ügy kivizsgálásának követelése miatt. Felmerült, hogy ez nem árthat-e az LP jövőjének, s a teljes feltárás esetén MacDonald maradhat-e a pártvezér. MacDonalddel főként a baloldal volt elégedetlen. Hendersont azonban nemcsak Wheatley, hanem Snowden és Bevin is biztatta – hiába –, hogy jelöltesse magát a vezérségre. A frakció december 3-ai ülésén Maxton támadta MacDonald mérsékelt politikáját, Wallhead a Zinovjev-levél ügyének kezelését. Ők Lansburyt jelölték vezérnek, aki azonban szintén nem vállalta, bár hangoztatta, hogy egyetért a bírálattal. Ben Smith azt javasolta, hogy halasszák el az új pártvezér választását, amíg a levél ügyét ki nem vizsgálják. Henderson és MacDonald garantálták a vizsgálatot, s elérték a javaslat visszavonását. Megfelelőbb jelöltet nem találtak, s így MacDonaldet 5 ellenszavazattal és 30 tartózkodással ellenjelölt nélkül újraválasztották. „A balszárny a véremet akarta – írta MacDonald a naplójába. – A párt még fel van bolygatva a Zinovjev-levéllel, és azt hiszi, kaphat valamit egy vizsgálatról.”¹¹⁸

A PLP az alsóházban december 9–18. között számos kérdést tett fel az ügyben. MacDonald javasolta: vizsgálják ki, hogyan került a levél másolata a Daily Mailhez. Thomas sajtóidézetekkel mutatta be, bizonyította, hogy a toryk előre tudtak a publikálásról. Clynes kijelentette: nem elég, ha a toryk azt kérik: higgyék el megállapításaikat bizonyítékok feltárása nélkül. Morgan Jones a hitelesség pártatlan bizottsággal való kivizsgálását kérte. Neil Maclean megkérdezte, hajlandó-e a kabinet a ház elé terjeszteni, minek alapján hisz a hitelességben. A liberális J. M. Kenworthy (aki később csatlakozott az LP-hez), továbbá Clynes, Maclean és mások megkérdezték: miért nem vonják felelősségre MacManust (aki maga kérte vád alá helyezését az ügy tisztázása érdekében), s vajon kihallgatta-e őt a kabinet.¹¹⁹

W. Joynton-Hicks, az új belügyminiszter szerint a kabinet vizsgálóbizottsága, majd maga a kabinet újabb kémbizonyíték alapján meggyőződött a hitelességről, ami azonban az informátorok biztonsága védelmében nem tárható fel. Tehát vagy Zinovjev, vagy a kabinetbizottság szavában hisznek,

¹¹⁷ ILP NAC Minutes, 1924. dec. 1. Hull University Library; a határozatot l. még ILPCR 1925. 15.

¹¹⁸ Daily Herald, 1924. dec. 4.; Westminster Gazette, 1924. dec. 4.; Marquand : i. m. 392.; Lyman : i. m. 272–273.

¹¹⁹ PD 179. k. 65–67., 114–116., 181–182., 245–249. 1924. dec. 9–10.; Anti-Soviet Forgeries. London, 1927. 48–55.

mondta. Austen Chamberlain külügyminiszter szerint a hitelességet négy különböző forrásból erősítették meg, az eredeti levelet viszont a brit kommunista párt megsemmisítette. Chamberlain azonban semmivel sem támasztotta alá állításait; „lényegtelennek” tartotta, hogy MacManus maga látta-e el aláírásával a levelet; s nem tekintette „közérdekűnek” a választ arra, hogy kihallgatták-e vagy sem.¹²⁰

Nagy-Britannia Kommunista Pártja cáfolta a levél „megsemmisítését”, és rámutatott arra, hogy a kabinet sem MacManust, sem más kommunistát nem hallgatott meg. Csicserin szovjet külügyi népbiztos jegyzékben garantálta az informátor sértetlen távozását a Szovjetunióból, csak a brit kabinet tárjon fel valamelyes bizonyítékot.¹²¹

Miután a TUC több szervezete is sürgette a vizsgálatot, a Főtanács november 26-i határozata alapján Walter Citrine főtitkárhelyettes javasolta az LP VB-nek, hogy közösen tárgyalják meg a „Zinovjev-levél” ügyét. Az LP VB megbízásából a PLP ekkor már saját vizsgálóbizottságot állított fel (Thomas, William Graham, Maxton), de persze ennek nem volt hatalma tanúként megidézni az FO, a titkosszolgálatok és a Daily Mail képviselőit. A bizottság együttműködött a Főtanáccsal, amelynek delegációja a Szovjetunióban megvizsgálta az ügyet és meghallgatta MacManust is.¹²²

A TUC Főtanácsa elfogadta Zinovjev október 26-ai távirati ajánlatát, hogy vizsgálja ki a levél hitelességét. Novemberben a Szovjetunióba látogató angol szakszervezeti delegáció tárgyalta Zinovjevvel, és vizsgálatot folytatott a KI archívumában. December 9-ei előzetes jelentésében közölte, nincs bizonyíték, hogy egy ilyen dokumentumot elküldtek volna. „A brit kommunista párt ügyeivel foglalkozó teljes levelezést” megvizsgálták – mondta a küldöttség –, és „semmiféle, az állítólagos Zinovjev-levélre jellegében még csak távolról is hasonlító dokumentum nem hagyta el Moszkvát, sem szovjet, sem más hivatalt, Zinovjev aláírásával”. A delegáció, első távirata szerint, a vizsgálat eredményeként „abszolút” meggyőződött arról, hogy „a dokumentum hamis és az ellenkezőjére semmi bizonyítékot nem lehet felhozni; az orosz döntőbírósi ajánlat elutasítását ezen az alapon lehet csak megmagyarázni”. Leszögezték, hogy tárgyalásai során a delegáció meggyőződött arról: a szovjet kormány Angliával való jó kapcsolatokra törekvése „kizárja” a KI „olyan agresszív lépésének lehetőségét”, mint amilyen a „Zinovjev-levél”.¹²³

¹²⁰ PD 179. k. 307–310. (Joynson-Hicks, dec. 10.), 669–675., 1189–1191. (Chamberlain, dec. 15., 18.); *Anti-Soviet Forgeries*. 55–59.

¹²¹ Daily Herald, 1924. dec. 20.; DVP 7. k. 584.

¹²² Zinovjev letter file. Citrine és Henderson levélváltása, 1924. dec. 1.; H. S. Lindsay levele Bramleyhez, 1924. dec. 19.; Henderson levele Bramleyhez, 1924. dec. 23.; Bramley levele Hendersonhoz, 1924. dec. 30. és Lindsayhoz, 1925. jan. 30. TUC Archives. A bizottság 1925. február 10-én tárgyalta először Bramleyvel és Purcell-lel. (Uo.) Július 30-án hallgatta meg MacManust, aki Maxton kérésére Zinovjev-től nyilatkozatot kért. Ebben a KI elnöke megerősítette, hogy a levél állítólagos aláírásakor (1924. szeptember 15-én) nem is tartózkodott Moszkvában, hanem szabadságát töltötte Kiszlovodszkban (*History of the Zinovjev Letter*. CPGB 44–46.).

¹²³ Daily Herald, 1924. dec. 11., 27.

A delegáció megerősítette a TUC és a szovjet szakszervezetek együttműködését. Ezért és a szovjet fejlődést elismerő nyilatkozatai miatt Angliában és külföldön támadások célpontja lett.¹²⁴

A végső jelentést ismételt átdolgozás után a Főtanács 1925. május 18-án hagyta jóvá és publikálta. Hangsúlyozta a KI archívumában kutatók (Ben Tillett, Harold G. Grenfell, George Young) külügyi szakértelmét, orosz vagy német nyelvtudását; részletezte, hogy átnézték a brit kommunista párttal folytatott levelezést, az elküldött levelek regiszterét, az angol vonatkozású leveleket és a KI VB üléseinek jegyzőkönyveit. Minden csatornát, fórumot megvizsgáltak, ahol a levelet megvitathatták, tervezhették és kiadhatták volna. Megállapították, hogy a Zinovjev beszédeit összegző információs levelekben nem küldhettek utasításokat, csak aláírt levelekben. Erre példaként hivatkoztak egy szeptember 12-ei valódi levelére, melyet MacManus aláírt és a brit KP megsemmisített. Közölték ennek egyik kísérőlevelét, hogy bemutassák, mennyire eltért a hamisítványtól. Ez utóbbi szövegelemzésekor kimutatták az angol-szovjet szerződések ratifikálása érdekében alkotmányos akciót tanácsoló rész értelmetlen összeötvöztetését a más jellegű második résszel, a felkelésre szóló utasításokkal. Rámutattak, hogy a kifogásolható kitételek „értelmet és mondattant sértő betoldások”. A KI fegyveres erőkkel kapcsolatos valódi politikájának bemutatására közölték a VB augusztus 27-ei titkos körlevelét. Kipellengézték a Gregory-jegyzéknek a KI és a szovjet kormány viszonyával kapcsolatos ellentmondásait, hangsúlyozták, hogy a KI nem szegte meg, s nem is tervezte, hogy megszegi a szovjet állam szerződéses kötelezettségeit. A Főtanács nyilatkozatban sürgette, hogy az LP, a kül- és a belügyminisztérium képviselői együtt vizsgálják ki a hitelességet és a publikálást. Ezt nem akadályozhatja a titkosügynökök védelme, mert visszavonásukkal biztonságuk elérhető. Gyanút kelt, hangoztatta, ha a KI archívumát külföldiek kutathatják, az FO-ét, a Scotland Yardét pedig még a parlament se vizsgálhatja meg. A „példa nélküli” kérést Baldwin kormányfő azzal vetette el, hogy a parlamentben már minden „kár nélkül” adható információt megadtak.

A KI archívumában a TUC képviselői valószínűleg nem kutathattak teljesen „szabadon”, feltehető, hogy baráti szándékuk ellenére is bizalmatlansággal kezelték őket vagy legalábbis úgy vélték, bizonyos információk nem tartoznak rájuk. Otto Kuusinen feleségének visszaemlékezése szerint ugyanis a KI archívumát átrendezték és egyes dokumentumokat eltávolítottak onnan a TUC delegátusainak vizsgálódása előtt. Ennek ellenére Aino Kuusinen a „Zinovjev-levelet” hamisítványnak tartja, amelyet egy eredeti dokumentum kiszivárgott részletei felhasználásával állítottak össze. Ez kissé megkérdőjelezi állítását, hogy sikerült a TUC vizsgálóbizottságát félre-

¹²⁴ A munkáspárti kormány idején létrejött angol-szovjet szakszervezeti kapcsolatok tovább erősödtek. A nemzetközi szakszervezeti egység előmozdítására 1925-ben Angol-Orosz Bizottságot hoztak létre, amely 1927-ig működött, l. *Russia and International Unity*, TUC 1925; *D. F. Calhoun: The United Front: The TUC and the Russians 1923-1928*, Cambridge 1976.

vezetni a KI archívumában, mert a bizottság is úgy vélte: a „Zinovjev-levél” készítői átdolgoztak, meghamisítottak egy eredeti dokumentumot. Van több pontatlanság a visszaemlékezésben: a levelet nem olvasták fel a brit parlamentben, nem a TUC követelte ki a vizsgálatot, hanem Zinovjev kezdeményezte és ajánlotta föl.¹²⁵

A baloldal arra gyanakodott, hogy a Zinovjev-levél-ügyet végleg eltussolják. Az ILP 1925. áprilisi konferenciáján az elégedetlen tagság leszavazta a vezetőség jelentését a „Zinovjev-levélről”. Beszámoltatta Maxtont, aki hangsúlyozta, hogy a PLP bizottsága rendszeresen ülészik, tanúkat hallgat ki, és MacDonald nem tart vissza semmilyen dokumentumot. Három szervezet javaslatot nyújtott be, melyben elítélte a párt vezetőit, mert nem léptek fel a teljes, nyilvános bírósági vizsgálatért és főként MacDonaldet, mert a tiltakozó jegyzék elküldésére „felhatalmazást adott”. Ez utóbbi pontatlan kifejezésre hivatkozva Clifford Allen elnök elérte a javaslat visszavonását. A határozatban végül a konzervatív kormányt ítélték el a döntőbíróság elvetéséért, és a mielőbbi rendezés érdekében a tagság „nyomását” sürgették.¹²⁶

A PLP a vizsgálóbizottság jelentése alapján végül megállapította: a levél állítólagos aláírásakor Zinovjev nem tartózkodott Moszkvában, bizonyítékok szerint a dokumentum hamisítvány, és az angol–szovjet szerződések elleni kampányhoz készítették, még a választások napirendre kerülése előtt. Ezt a jelentést 1925. szeptember 30-án, az LP évi konferenciáján elfogadták. A konferencián Aitken Ferguson és T. Llewellyn, a glasgow-i és rhonddai szervezet nevében indítványozta, hogy fejezzék ki sajnálkozásukat a szovjet kormánynak és Zinovjevnek, bojkottálják a parlamentet és folytatásnak országos kampányt a kormány lemondatásáért. A jövő LP-kormány teljesen szakítson a kapitalista diplomáciával, és politikája megfelelő végrehajtása céljából nevezzen ki megbízható munkásképviseleket minden minisztériumba. Ezt a határozati javaslatot elutasították.¹²⁷

A mozgalom maga nem tudott ennél többet feltárni. Ráirányította viszont a figyelmet arra, hogy a Baldwin-kormány nem bizonyítja be a levél hitelességét, elutasítja az ügy pártatlan kivizsgálását és döntőbíróság elé terjesztését. Azóta az ügy több vonatkozása világosabbá vált. A dokumentumhamisító Druzselovszkij 1927. júliusi moszkvai perében elhangzott vallomás és az egyik hamisító, A. A. Bellegarde özvegyének 1966. évi tanúbizonysága szerint a hamisítást egy berlini orosz fehéremigráns csoport követte el. Bár Bellegarde özvegye visszaemlékezésének több pontjával kapcsolatban van-

¹²⁵ The „Zinoviev Letter”. Report of Investigation by British Delegation to Russia for the Trades Union Congress General Council. Nov-Dec. 1924. London, 1925; *Aino Kuusinen: Before and After Stalin*. London, 1974. 50–53.

¹²⁶ ILPCR 1925. 99–100., 102–103., 161–162. – Az angol–szovjet szerződések ratifikálásának elutasítása miatt tiltakozó határozatban a tárgyalások újrakezdését, új angol–szovjet konferenciát követeltek a kormánytól, továbbá az exporthitel és a kereskedelmi kedvezmények kiterjesztését, munkásképviselek bevonásával a tanácsadó bizottságokba (uo. 161.).

¹²⁷ LPCR 1925. 89., 210–211.

nak fenntartások, de más források, illetve adatok is orosz fehéremigránsok hamisítását támasztják alá. Druzselszovszkijnak és az 1928. januári lipcsei dokumentumhamisító per egyik tanújának a vallomásából, továbbá Maciej Ratajnak, a lengyel szejm elnökének 1924. novemberi naplóbejegyzéséből arra lehet következtetni, hogy nemcsak a brit, hanem a lengyel titkosszolgálatnak is szerepe volt az ügyben.¹²⁸

Baldwin az ügyben egy újabb vizsgálatot elhárított Marlowe-nak az Observerben 1928. március 4-én közzétett – már említett – „leleplezései” után. A kormányfő felolvasta a parlamenti vitában a közvélemény előtt teljesen ismeretlen im Thurn „üzletember” nyilatkozatát. Eszerint im Thurn brit kommunistá forrásból jutott a „Zinovjev-levél” másolatához, és ő juttatta el egy citybeli barátja révén a Daily Mailnek. (Arról, hogy a Daily Mail a második példányt honnan szerezte, szó sem esett.) A nyilatkozat teljesen félrevezető volt. Előkerült feljegyzéseiből (1967-ben) ismertté vált im Thurn tényleges – a korábbiakban bemutatott – szerepe. Sose volt birtokában a levél másolata, továbbá a titkosszolgálattal és az orosz fehéremigránsokkal állt kapcsolatban.¹²⁹

Még a parlamenti vita, im Thurn felbukkanása előtt március 8-án MacDonald ezt írta: „A Foreign Office-nek soha semmilyen bizonyítéka nem volt a levél hitelességére. Elképzelésem szerint valaki (nem egy, hanem több együttműködő személy) elhelyezte azt titkosszolgálatunk csatornáiban, és ugyanakkor informálta az érdekelt politikai feleket a levél létezéséről, és néhánynak másolatokat adott. Semmi bizonyíték nem került hozzám, ami azt mutatná, hogy a levél ebben az országban keletkezett, ténylegesen bizonyos dolgok az ellenkezőjére (külföldre – S. R.) utalnak... Titkosszolgálatunk és a Daily Mail közötti kapcsolat jól megalapozott.” MacDonald úgy vélte, hogy „nagyon kevés az esély kideríteni az igazságot a levél eredetéről, kivéve ha a körözése titkát kinyomozzák”.¹³⁰ Ezt a vizsgálatot az LP hiába követelte, Baldwin elhárította im Thurn nyilatkozatával.

¹²⁸ Erre és a konzervatívok részvételére l. Chester, Fay és Young idézett művét. Azóta a „Zinovjev-levél” orosz nyelvű szövege is előkerült a Harvard Egyetem Könyvtárából. Közli és elemzi W. E. Butler (Harvard Library Bulletin, 1970. január). Az újabb irodalmat l. S. Crowe: The Zinovjev Letter: A Reappraisal. Journal of Contemporary History, 1975. 10. k.; C. Andrew: The British Secret Service and Anglo-Soviet Relations in the 1920s: I. r. From Trade Negotiations to the Zinovjev Letter. The Historical Journal, 1977. 20. k. 3. sz.; C. Andrew: More on the Zinovjev Letter. The Historical Journal, 1979. 22. k. 1. sz.; E. H. Carr: The Zinovjev Letter. Uo.

¹²⁹ C. L. Mowat: The Zinovjev Letter. A Case Study. In: Great Britain Since 1914. New York, 1971.; Chester-Fay-Young: i. m. 166–168.

¹³⁰ PRO 30/69. 1612. MacDonald levele Clifford Sharphoz, a New Statesman szerkesztőjéhez, 1928. márc. 8. MacDonald két testvérre utalt, egyikük a hadügyi „információs osztályon”, másikat a Daily Mailnél dolgozott.

A „Zinovjev-levél” ügye tovább rontotta az LP és a KP viszonyát, az LP jobbszárnyát a kommunistáktól még határozottabb elhatárolódásra ösztönözte. Akik a vereség okozójának a „Zinovjev-levelet” hitték, nem néztek szembe az LP-kormány kudarcának számos okával, a szakszervezetekhez való viszonyának és a munkanélküliségnek a megoldatlan problémáival. Az ügy ösztönözhetett volna a munkáspárti stratégia felülvizsgálására is, ehelyett inkább gátolta azt. Maradt a bizakodás a fokozatos reformok sikerében, csak a választások tisztaságát kell hozzá biztosítani – gondolták.

Nemcsak a konzervatívok választási győzelméhez járult hozzá az ügy, hanem az angol–szovjet megegyezés megghiúsításához és a viszony kiélezéséhez is. A Baldwin-kormány az 1924. augusztus 8-ai szerződéseket nem terjesztette parlamenti vitára, ratifikálásukat nem javasolta a királynak. Így a két ország közötti vitás kérdések megoldatlanok maradtak.

A szerződéseket elutasító brit gazdasági-politikai körök megghiúsították az LP kísérletét, az angol–szovjet megegyezést. Ezzel elősegítették a Szovjetunió elszigetelését. A külföldi tőke számottevően nem kapcsolódott be a szovjet gazdaságba. Azok a folyamatok erősödtek, amelyek a NEP-korszakból nem a szovjetrendszer demokratizálódásához, egy többszektorú, kapitalizálódó gazdasághoz, hanem a sztálinista diktatúrához és túlcentralizált gazdasághoz vezettek.

A szovjet kormány de jure elismerését azonban nem lehetett visszavonni. A munkáspárti kormánynak ez a lépése nemcsak a két ország kapcsolatainak rendeződését segítette elő hosszabb távlatban, hanem példát mutatott, utat nyitott még 1924-ben egy sor állam számára is a Szovjetunió diplomáciai elismeréséhez.

Rövidítések jegyzéke

AFL	American Federation of Labour, Amerikai Munkásszövetség
BLPES	British Library of Political and Economic Science, Politika- és Gazdaságtudományi Brit Könyvtár
BSP	British Socialist Party, Brit Szocialista Párt
BSPCR	British Socialist Party Annual Conference Report, a Brit Szocialista Párt évi konferenciájának jegyzőkönyve
BWL	British Workers' League, Brit Munkások Ligája
CA	Council of Action, Akciótanács
CGAOR	Centralnij Goszudarsztvennij Arhiv Oktyabrszkaj Revolucii, Az Októberi Forradalom Központi Állami Levéltára
CGL	Confederazione Generale del Lavoro, Általános Munkásszövetség
CGT	Confédération Générale du Travail, Általános Munkásszövetség
DBFP	Documents on British Foreign Policy, A brit külpolitika dokumentumai
DLB	Dictionary of Labour Biography, Munkásmozgalmi életrajzi lexikon
DVP	Dokumenti vnyesnej polityiki SZSZSZR, A Szovjetunió külpolitikájának dokumentumai
FO	Foreign Office, Külügyminisztérium
GFTU	General Federation of Trade Unions, Szakszervezetek Általános Szövetsége
IAC	Advisory Committee on International Questions, Nemzetközi kérdésekről tanácsadó bizottság
ILP	Independent Labour Party, Független Munkáspárt
ILPCR	Independent Labour Party Annual Conference Report, a Független Munkáspárt évi konferenciájának jegyzőkönyve
ILPNAC	National Administrative Council of the ILP, az ILP Országos Irányító Bizottsága, vezetősége
KI	Kommunista Internacionálé
LP	Labour Party, Munkáspárt
LPCR	Labour Party Annual Conference Report, a Munkáspárt évi konferenciájának jegyzőkönyve
LPEC	Labour Party National Executive Committee, LP Országos Végrehajtó Bizottsága (VB)
NHOC	National Hands Off Russia Committee, Az El a kezekkel Oroszországtól Országos Bizottság
NJC	National Joint Council, Országos Közös Tanács
NMTÉ	A nemzetközi munkásmozgalmak történetéből Évkönyv
NSP	National Socialist Party, Nemzeti Szocialista Párt
NSSZ	Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség
NUWCM	National Unemployed Workers' Committee Movement, Országos Munkanélküli Munkás Bizottság Mozgalom

PD	Parliamentary Debates, House of Commons, Parlamenti jegyzőkönyv, alsóházi napló
PLP	Parliamentary Labour Party, LP parlamenti frakció
PPS	Polska Partia Socjalistyczna, Lengyel Szocialista Párt
PTK	Párttörténeti Közlemények
SDF	Social Democratic Federation, Szociáldemokrata Szövetség
SLP	Socialist Labour Party, Szocialista Munkáspárt
SZMI	Szocialista Munkás Internacionálé
TUC	Trades Union Congress, Szakszervezeti Szövetség
TUCGC	General Council of the TUC, Főtanács
TUCPC	Parliamentary Committee of the TUC, TUC Parlamenti Bizottsága
TUCR	Annual Proceedings Report of the TUC, a Szakszervezeti Szövetség évi kongresszusának jegyzőkönyve
UDC	Union of Democratic Control, A Demokratikus Ellenőrzés Szövetsége
USC	United Socialist Council, Egyesült Szocialista Tanács
VSZI	Vörös Szakszervezeti Internacionálé
WSF	Workers' Socialist Federation, Munkások Szocialista Szövetsége

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

- Public Record Office, London (PRO)
 - Cabinet Minutes és Papers (Cab)
 - Foreign Office Papers (FO 371)
 - Home Office Papers (HO 45)
 - J. R. MacDonald Papers
- Labour Party Library, Archives, London (LP)
 - National Executive Committee Minutes (EC)
 - National Joint Council Minutes (NJC)
 - Advisory Committee on International Questions Papers (IAC)
 - A. Henderson Papers (HEN)
 - J. S. Middleton Papers (JSM)
 - W. Gillies Papers
 - Council of Action Papers (CA)
 - General Correspondance. Russia
 - Labour and Socialist International Papers (LSI)
- Trades Union Congress Library, Archives, London (TUC)
 - Parliamentary Committee Minutes (PC)
 - General Council Minutes (GC)
 - TUCGC-LPEC-PLPEC Joint Minutes
 - TUC-LP Joint International Committee Papers
 - Financial and General Purposes Committee Papers
 - Russian Files
 - egyres szakszervezetek iratai
- Bodleian Library, Oxford
 - C. R. Attlee Papers
 - J. L. Hammond Papers
 - Lord Milner Papers
 - A. Ponsonby Papers
- British Library of Political and Economic Science, London (BLPES)
 - Independent Labour Party Papers
 - W. Citrine Papers
 - H. Dalton Diaries Papers
 - G. Lansbury Papers
 - J. R. MacDonald Collection
 - E. D. Morel Papers
 - Passfield (Beatrice és Sidney Webb) Papers
- Hull University Library
 - ILP NAC és Parliamentary Committee Papers
 - UDC Executive Committee és General Council Papers

Nuffield College Library, Oxford
 G. D. H. Cole Papers
 S. Cripps Papers
 Fabian Society Papers
 H. Morrison Papers
 J. Tanner Papers (Shop Stewards; Minority Movement, Friends of Soviet Russia)
 Centralnij Goszudarsztvennij Arhiv Oktyabrszkoj Revoljucii, Moszkva (CGAOR)
 Szovjet Szakszervezetek Központi Tanácsa (VCSZPSZ) és egyes szovjet szakszervezetek
 iratai
 Centralnij Partijijnij Arhiv Insztituta Marksizma Lenyinyizma, Moszkva (CPA IML)
 Vörös Szakszervezeti Internacionálé (VSZI) iratai
 Országos Levéltár, Budapest (OL)
 Belügyminisztériumi iratok
 Külügyminisztériumi iratok
 Sajtólevéltár
 Politikatörténeti Intézet Archívuma, Budapest (PIA)
 Ágoston Péter, Bresztovszki Ede és Ernő, Buchinger Manó, Garami Ernő, Károlyi Mihály,
 Peidl Gyula, Propper Sándor, Révész Mihály, Weltner Jakab stb. személyi fondjai
 A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Titkárságának és parlamenti frakciójának iratai
 A Népszava szerkesztőségének iratai
 A Külügyi Népbiztosság sajtóosztályának iratai

2. Sajtó

The British Trade Union Review
 The Call (BSP)
 The Communist
 The Communist Review
 The Daily Herald
 Fabian News
 Foreign Affairs (UDC)
 The Herald
 The Labour Leader (ILP)
 The Labour Magazine (LP-TUC)
 The Labour Monthly
 The Labour News
 The Labour News/Press Service
 Labour Research Department Monthly Circular
 The Labour Woman
 The New Leader (ILP)
 The New Statesman
 The Socialist Review (ILP)
 The Workers' Weekly

*

Contemporary Review
 The Daily Telegraph
 The Nation (London)
 The Times

International Press Correspondence
Kommunizsziyicseskij Intyernacional
Bjulletyeny Narodnoy Komisszariata Inosztrannih Gyel
Mezsdunarodnoje Rabocseje Dvizsenyije
Vesztnyik NKID

*

Népszava
Szocializmus
Világosság (Bécs)

3. Dokumentumgyűjtemények, korabeli kiadványok és írások

Antyi-szovjetszkije podlogi. Moszkva, NKID. 1926. Angolul: Anti-Soviet Forgeries. London, 1927
Communist International. Documents. J. Degras ed. London, 1956
Gyelegacija britanszkih rabocsih v krasznom Petrogragye. Petrograd, 1920
Documents on British Foreign Policy 1. ser. 11., 12., 18–20., 25. k. London, 1961–1984
Dokumenti vnyesnyei polityiki SZSZSZR. 1–7. k. Moszkva, 1957–1963
Dokumenti i matyeriali po isztorii szovjetszko-polszkih otnosenyij, 1–3. k. Moszkva, 1963–1965
Iz isztorii mezsdunarodnoj proletarszkoi szolidarnosztyi. Dokumenti i matyeriali. 2. k. Moszkva, 1958
A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Szerk. Csonka R., Harsányi I., Székely G. Budapest, 1975
Soviet Documents on Foreign Policy. J. Degras ed. 1. k. 1917–1924. New York, 1978
Szovjetszko-afganszkije otnosenyija 1919–1969 gg. Dokumenti i matyeriali. Moszkva, 1971
Parliamentary Debates. House of Commons, 1917–1924
Parliamentary Papers (Cmd), 1917–1924
G. V. Csicserin: Sztatyji i recsi. Moszkva, 1961
V. I. Lenin Összes Művei 31–45., 49–54. k. Budapest, 1972–1980
Lenyinszkij szbornyik 2–4., 8., 14., 17–18., 20–24., 34–39. k. Moszkva (Leningrád), 1924–1980
Tomsky, M.: Getting Together. Speeches... London, 1926
The Trotsky Papers. Meijer, J. M. ed. 1–2. k. The Hague–Paris, 1964–71

*

British Socialist Party:

Annual Conference Reports, 1917–1920

Communist Party of Great Britain:

- Sixth Conference Speeches...1924
- History of the Zinoviev Letter. Facts about the Infamous Letter. London, 1925

Independent Labour Party:

Annual conference Reports. 1917–1925

Labour Party:

- Annual Conference Reports, 1917–1925
- Control of Foreign Policy. London, 1921
- Labour and the European Situation. London, 1923
- Labour and the Unemployment Crisis. London, 1921

- Labour's Russian Policy: Peace with Soviet Russia. London, 1920
- Memorandum on Unemployment and the International Situation. Reparations and Russia. London, 1921

Trades Union Congress - Labour Party:

- British Labour Delegation to Russia 1920. Report. London, 1921
- Unemployment: a Labour Policy. London, 1921
- Unemployment, Peace and the Indemnity. London, 1921

Trades Union Congress:

- Report of the Annual Proceedings, 1917-1924
- Report of the British Trade Union Delegation to Russia. 1924. London, 1925
- The „Zinoviev Letter”. Report of Investigation. London, 1925

National Hands Off Russia Committee (NHORC):

- Attack on Russia during 1921. London, 1922
- Economic Importance of Russia. London, 1922
- Export Credit Schemes and Anglo-Russian Trade. London, 1923
- Japanese Rule in Siberia. An Appeal to the Labour Party Conference. London, 1922
- Peace with Russia: Organised Labour's Demand. London, 1920
- Russia's Protest against the British Government's Unwarranted Interference in the Republic's Internal Affairs (1923)
- The Arrest of British Trawlers (1923)
- The British Ultimatum to Russia. London, 1923
- The Hague Conference. Interview with the Russian Delegation. London, 1922
- Trade with Russia: the Facts. London, 1921

*

The Book of the Labour Party. Tracey, H. ed.

1-3. k. London, 1925

The Encyclopaedia of the Labour Movement.

Lees-Smith, H. B. ed. 1-3. k. London (1925)

Labour Speakers' Handbook. London (1922)

The Labour Year Book 1916, 1919, 1924

The Labour International Handbook. London, 1921

*

Attlee, C.: The Labour Party in Perspective. London, 1937

Beaverbrook, Lord: Men and Power 1917-1918. London, 1937

Bell, T.: The British Communist Party. London, 1937

Berlovics, E.: Anglija i SZSZSZR. Leningrad, 1927

Brailsford, H. N.:

- The Russian Workers' Republic. London, 1921
- After the Peace. London, 1921

Bramley, F.-Middleton, J. S.: The Anglo-Russian Treaties. London, 1924

Churchill, W. S.: The Aftermath. London, 1929

Coates, W. P.:

- The Anglo-Russian Treaties. London, 1924
- Export Credit Schemes and Anglo-Russian Trade. London, 1923
- The Present Position of Anglo-Russian Relations. London, 1923
- Russia's Counter-claims, London, 1924
- Why Russia should be Recognized. London, 1924

Cole, G. D. H.: Out of Work. London, 1923

- Dutt, R. P.: The Two Internationals. London, 1920
- Farbman, M.: Bolshevism in Retreat. London, 1923
- Fisher, H. H. ed.: The Famine in Soviet Russia. Stanford, 1927
- Ganyeckij, Ja.: Anglijszkij imperializm i SZSZSZR. Moszkva, 1927
- Glasgow, G.: MacDonald as Diplomatist. London, 1924
- Goode, W. T.: Bolshevism at Work. London, 1920
- Gould, G.: The Coming Revolution in Great Britain. London, 1920
- Henderson, A.:
 - A World Safe for Democracy. London, 1917
 - Labour and Foreign Affairs. London, 1922
 - The Aims of Labour. London, 1918
- Hogue, R. W. ed.: British Labour Speaks. New York, 1924
- Joffe, A. A.:
 - Mirnoje nasztuplenyje. Petrograd, 1921
 - Ot Genui do Gaagi: szbornyik sztatyej. Moszkva, 1923
- Kellog, P. U.-Gleason, A.: British Labor and the War. New York, 1919
- Kincsik, A.: K isztorii anglo-szovjetszkih otnosenij. Moszkva, 1928
- King, J.:
 - Bolshevism and the Bolsheviks. London, 1919
 - Our Policy towards Russia. London, 1919
- Leon Trotsky on Britain. New York, 1973
- Litvinov, M. M.: The Bolshevik Revolution, its Rise and Meaning. London, 1918
- MacDonald, J. R.:
 - The Foreign Policy of the Labour Party. London, 1923
 - Parliament and Democracy. London, 1920
 - Parliament and Revolution. Manchester, 1919
 - Socialism, Critical and Constructive. London, 1924
 - The Story of the ILP; and What it Stands for. London, 1924
 - Why Socialism Must Come. London, 1924
 - Maclean, J.: In the Rapids of Revolution. Milton, N. ed. London, 1978
- Malone, E.: The Russian Republic. London, 1920
- McCurdy, Ch. A.: A Clean Peace. The War Aims of British Labour. New York, 1918
- McShane, H.: John Maclean. London, 1940
- Mills, J. S.: The Genoa Conference. London, 1922
- Misztiszlavszkij, S.: Rabocsaja Anglija. Moszkva, 1924
- Morel, E. D.: Labour's National Ideal. London, 1921
- Morel, E. D.-Lees-Smith, H. B.: Foreign Policy and the People. ILP Study Courses No. 5. é. n.
- Newbold, J. T. W.: Bankers, Bandholders and Bolsheviks. Glasgow, 1919
- Paul, W.: Hands off Russia. Glasgow, 1919
- Pavlovics, M. P.:
 - Russzkij voprosz v anglijszkoi vnyesnej polityike (1922-24). Moszkva, 1924
 - Szovjetszkaja Rosszija i kapitaliszticzeszkaja Anglija. Moszkva, 1925
- Ponsonby, A.: The Anglo-Soviet Treaties. London, 1920
- Price, M. P.:
 - Capitalist Europe and Socialist Russia. London, 1919
 - The Origins and Growth of the Russian Soviets. London, 1919
 - The Truth about Allied Intervention in Russia. Moszkva, 1918
 - Az entente oroszországi aknamunkája. Budapest, 1919
- Rafail, A.: Anglo-szovjetszkij dogovor. Moszkva, 1924
- Ransome, A.:
 - Six Weeks in Russia in 1919. London, 1919
 - The Crisis in Russia. London, 1921
 - The Truth about Russia. London, 1918

- Rotstein, F. A. (szerk.): Mirovaja politika v 1924 g. Szbornyik sztatyej. Moszkva, 1925
- Russell, B.: The Theory and Practice of Bolshevism. London, 1920
- Russia Free! Ten Speeches delivered at the Royal Albert Hall, London, on 31 March 1917. London, 1917
- Shaw, (G.) B.: What I Really Wrote about the War. London, 1931
- Snowden, E.: Through Bolshevik Russia. London, 1920
- Snowden, P.:
 - If Labour Rules. London, 1923
 - Labour and the New World. London, 1921
 - Socialism Made Plain. London, 1920
- Swanwick, H. M.: Builders of Peace. London, 1924
- Tajgin, I. (Majszkij): Anglija i SZSZSZR. Leningrád, 1926
- Tanyin, M.:
 - Gyeszjaty let vnyesnyej polityiki SZSZSZR, Moszkva, 1927
 - Mezsdunarodnaja politika SZSZSZR (1917–1924). Moszkva, 1925
- Thomas, J. H.: When Labour Rules. London, 1920
- Trevelyan, C. P.: From Liberalism to Labour. London, 1921
- Webb, S.:
 - The New Constitution of the Labour Party. London, 1918
 - Principles of the Labour Party. London, 1919
- Webb, S. and B.: A History of Trade Unionism. London, 1926
- Wells, H. G.: Russia in the Shadows. London, 1920
- What Happened at Leeds. London, 1917
- Williams, R.: The New Labour Outlook. London, 1920
- Zangwill, I.: Hands off Russia. London, 1919

4. Naplók, emlékiratok, életrajzok

- Ascher, A.: Pavel Axelrod and the Development of Menshevism, Cambridge, Mass. 1972
- Anderson, M.: Noel Buxton. London, 1951
- Asquith, H. H.: Memories and Reflections. 2. k. London, 1928
- Attlee, C.: As It Happened. London, 1954
- Baron, S. H.: Plekhanov The Father of Russian Marxism. Stanford, 1963
- Beaverbrook, Lord: The Decline and Fall of Lloyd George. London, 1963
- Bell, T.: Pioneering Days. London, 1941
- Blake, R.: The Unknown Prime Minister. London, 1953
- Brockway, A. F.:
 - Inside the Left. London, 1942
 - Socialism over Sixty Years. London, 1946
- Buchanan, Sir G.: My Mission to Russia. 2. k. London, 1923
- Bullock, A.: The Life and Times of Ernest Bevin, 1. k. London, 1960
- Buxton, C. R.: A Memoir. London, 1948
- Childs, Sir Wyndham: Episodes and Reflections. London, 1930
- Clynes, J. R.: Memoirs. 2. k. London, 1937–38
- Cline, C. A.: E. D. Morel 1873–1924. Belfast, 1980
- Conte, F.: Un revolutionnaire-diplomate. Christian Rakovski. Paris, 1978
- Cross, C.: Philip Snowden. London, 1966
- Elton, G.: The Life of James Ramsay MacDonald. London, 1939
- Gallacher, W.:
 - Revolt on the Clyde. London, 1936
 - Vihar készül. Budapest, 1950

Gilbert, M.:

- Plough my own Furrow. The Story of Lord Allen of Hurtwood. London, 1965
- Winston S. Churchill. 4-5. k. London, 1974, 1976

Gletzer, I.: Martov. A Political Biography. Cambridge-Melbourne, 1967

Gregory, J. D.: On the Edge of Diplomacy. London, 1928

Hamilton, M. A.:

- Arthur Henderson. London, 1938
- J. Ramsay MacDonald. London, 1935
- The Man of Tomorrow: Ramsay MacDonald. London, 1923
- Remembering My Good Friends. London, 1944

Hannington, W.: Unemployed Struggles 1919-1936. London, 1936

James, R. R., ed.: Memoirs of a Conservative: J. C. C. Davidson's Memoirs and Papers 1910-1937. London, 1969

Jedrzejewicz, W.: Pilsudski: A Life for Poland. New York, 1982

Karpova, R. F.: L. B. Kraszin - szovjetszkij gyiplomat. Moszkva, 1962

Kerensky, A. F.: Russia and History's Turning Point. New York, 1965

Kettle, M.: Sidney Reilly. The True Story. London, 1983

Kirkwood, D.: My Life of Revolt. London, 1936

Knox, W.: James Maxton. Manchester, 1987

Krassin, L.: Leonid Krassin: His Life and Work. London, 1929

Kraszin, L. B.: Szbornyik vospominanyij. Moszkva-Leningrád, 1926

Kuusinen, A.: Before and After Stalin. London, 1974

Lansbury, G.:

- My Life. London, 1928
- What I Saw in Russia. London, 1920
- The Miracle of Fhet Street. London, 1925

Leventhal, F. M.: The Last Dissenter. H. N. Brailsford and His World. Oxford, 1985

Lloyd George, D.:

- The Truth about the Peace Treaties. London, 1938
- War Memoirs. 2. k. London, 1938

Lockhart, R. H. B.: Egy brit diplomata emlékei. Révai, é. n.

Lockhart, R. B.: Ace of Spies. London, 1967

Mahon, J.: Harry Pollitt. A Biography. London, 1976

Majszkij, I. M.:

- Egy szovjet diplomata visszaemlékezései. Budapest, 1975
- Utazás a múltba. Budapest, 1967

Marquand, D.: Ramsay MacDonald. London, 1977

Marwick, A.: Clifford Allen. The Open Conspirator. Edinburgh-London, 1964

Middlemas, K.-Barnes, J.: Baldwin. London, 1969

Morgan, A.: J. Ramsay MacDonald. Manchester, 1987

Morris, A. J. A.: C. P. Trevelyan 1870-1958. Portrait of a Radical. Belfast, 1977

Murphy, J. T.:

- New Horizons. London, 1941
- Preparing for Power. London, 1934

Nabokov, K. D.: The Ordeal of a Diplomat. London, 1921

Nicolson, H.: Curzon: the Last Phase. London, 1934

O'Connor, T. E.: Diplomacy and Revolution. G. V. Chicherin and Soviet Foreign Affairs, 1918-1930. Ames, 1988

Parmoor, Lord: A Retrospect. London, 1936

Petrie, Sir C.: Austen Chamberlain. London, 1940

Pimlott, B.: Hugh Dalton. London, 1985

Pollitt, H.: Serving My Time. London, 1940

Pope, A. U.: Maxim Litvinoff. London, 1943

Postgate, R.: Life of George Lansbury. London, 1951

Radice, L.: Beatrice and Sidney Webb. London, 1984

- Lloyd, T. O.: *Empire to Welfare State. English History 1906–1967*. Oxford, 1970
- Lowe, C. J.–Dockrill, M. L.: *The Mirage of Power 2. k. British Foreign Policy 1914–22. 3. k. The Documents. 1902–22*. London–Boston, 1972
- Lozovszkij, A.: *Lejborisztszkaja Partijija i fevral'szkaja revolucija. Voproszi Isztorii*, 1948. 2. sz.
- Lyman, R. W.:
 – *The First Labour Government 1924*. London, 1957
 – *James Ramsay MacDonald and the Leadership of the Labour Party. 1918–1922. Journal of British Studies*, 1963
- Macfarlane, L. J.:
 – *The British Communist Party: Its Origin and Development until 1929*. London, 1966
 – *Hands Off Russia. British Labour and the Russo-Polish War. Past and Present*, 1967 38. sz.
- Maddox, W. P.: *Foreign Relations in British Labour Politics 1900–1924*. Cambridge, Mass. 1934
- Massardo Maiello, A.: *Labourismo e Russia Sovietica*. Milano, 1974
- Mayer, A. J.:
 – *Political Origins of the New Diplomacy 1917–1918*. New Haven, 1959
 – *Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles 1918–1919*. New York, 1967
- Maynell, H.: *The Stockholm Conference of 1917. International Review of Social History*, 1960. 1–2. rész.
- McKibbin, R.: *The Evolution of the Labour Party 1910–1924*. Oxford, 1974
- Miliband, R.: *Parliamentary Socialism*. London, 1961
- Miller, K. E.: *Socialism and Foreign Policy. Theory and Practice in Britain to 1931*. The Hague, 1967
- Minc, I. I.: *Isztorija Velikovo Oktyabnja. 3. k. Moszkva*, 1967–68
- Morgan, K. O.: *Consensus and Disunity. The Lloyd George Coalition Government 1918–1922*. Oxford, 1979
- Morton, A. L.–Tate, G.: *The British Labour Movement 1770–1920*. New York, 1957
- Mowat, C. L.:
 – *Britain between the Wars 1918–1940*. London, 1955
 – *Great Britain since 1914*. New York, 1971
- Pelling, H.:
 – *A History of British Trade Unionism*. London, 1963
 – *The Communist Party. Historical Profile*. London, 1958
 – *A Short History of the Labour Party*. London, 1961
- Popov, V. I.: *Normalizacija szovjetszko-anglijszkijh odnoszenij. In: Lenjinszkaja gyiplomatija mira i szotrudnyicsesztva. Moszkva*, 1965
- Rabocseje dvizsenyije Velikobritanyii XIX–XX. vv. Moszkva, 1979
- Raymond, J. ed.: *Baldwin Age*. London, 1960
- Roberts, B. C.: *The Trades Union Congress 1868–1921*. London, 1958
- Rothwell, V. H.: *British War Aims and Peace Diplomacy 1914–1918*. Oxford, 1971
- Ruban, N. V.: *Oktyabrszkaja revolucija i krah menysevizma. Moszkva*, 1968
- Sipos P.: *A Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség és az 1920. évi lengyel–szovjet háború. In: El a kezeket Szovjet-Oroszországtól! Budapest*, 1979
- Siskin, V. A.:
 – *Polosza priznanyij i vnyesnyeeconomiczeszkaja polityika SZSZSZR (1924–1928 gg.)*. Leningrád, 1983
 – *Szovjetszkoje goszudarsztvo i sztrani Zapada v 1917–1923 gg. Leningrad*, 1969
- Swartz, M.: *The Union of Democratic Control in British Politics during the First World War*. Oxford, 1971
- Szavcsuk, P. O.: *Borba tudjascsihszja Anglii protyiv antiszovjetszkoj intyervencii 1919–1920 gg. Novaja i Novejsaja Isztorija*, 1958. 1. sz.
- Szokolaj, K.: *A lengyel munkásmozgalom Szovjet-Oroszorszáért. In: El a kezeket Szovjet-Oroszországtól! Budapest*, 1979

Szolovjev, O. F.: Iz isztorii borbi szovjetszkovo pravityelsztva za mirnoje szoszuscesztvovanyije sz Anglije. Voproszi Isztorii, 1965. 2. sz.

Taylor, A. J. P.:

- Az első világháború képes krónikája. Budapest, 1988
- English History 1914-1945. London, 1965
- The Troublemakers. London, 1969

Truhanovszkij, V. G.: Vnyesnyaja polityika Anglii. Moszkva, 1962

Trus, M. I.: Lenin és a szovjet külpolitika, Budapest-Uzsgorod, 1982

Tsuzuki, Ch.: H. M. Hyndman and the British Socialism. Oxford, 1961

Tucker, W. R.: The Attitude of the British Labour Party towards European and Collective Security Problems. Geneve, 1950

Ullman, R. H.:

- Intervention and the War. Princeton, 1961
- Britain and the Russian Civil War. Princeton, 1968
- The Anglo-Soviet Accord. Princeton, 1972 (Anglo-Soviet Relations 1917-1921. 1-3. k.)

Undaszinov, I. N.: Kommunizszi i Lejborisztszkaja Partyija 1919-1923. Moszkva, 1979

Vadász, S.:

- Az 1917-es oroszországi forradalmak nemzetközi visszhangja. Ptk, 1977. 3. sz.
- Az 1917-es stockholmi szocialista konferencia terve. Ptk, 1969. 2. sz.
- Lenin és a zimmerwaldi baloldal. Budapest, 1971

Van der Slice, A.: International Labour. Diplomacy and Peace 1914-1919. Philadelphia, 1941

Vaszjukov, V. Sz.: Vnyesnyaja polityika Vremennovo pravityelsztva. Moszkva, 1966

Volkov, F. D.:

- Krah anglijszkoi polityiki, intyervencii i gyiplomatyicseszkoi izoljacii szovjetszkovo goszudarsztva (1917-1924 gg.). Moszkva, 1954
- Anglo-szovjetszkije odnosenyija 1924-29. gg. Moszkva, 1958
- Secrets from Whitehall and Downing Street. Moszkva, 1986

Vigodszkij, Sz. Ju.: Vnyesnyaja polityika SZSZSZR 1924-1929 gg. Moszkva, 1963

Wade, R. A.: The Russian Search for Peace. February-October 1917. Stanford, 1969

Webb, S.: The First Labour Government. The Political Quarterly, 1961. jan.-márc.

White, S.:

- Britain and the Bolshevik Revolution 1920-1924. London, 1979
- Labours Council of Action. Journal of Contemporary History, 1974. 4. sz. 99-121.
- Soviets in Britain: The Leeds Convention of 1917. International Review Social History, 1974. 2. rész 165-193.

Williams, F.: Fifty Years' March. London, 1949

Winkler, H. R.: The Emergence of a Labour Foreign Policy in Great Britain 1918-1929. Journal of Modern History, 1956. szept.

Winter, J. M.: Socialism and the Challenge of War. London, 1974

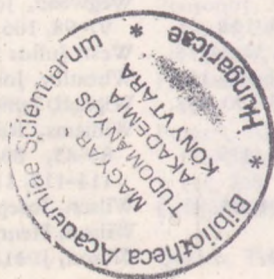
Zeman, Z. A. B.: A Diplomatic History of the First World War. London, 1971

Névmutató

- Adamson, William 70, 73–75, 79, 84, 90, 98, 106, 124–126
 Adler, Friedrich 67
 Akszelrod, Pavel Boriszovics 65
 Alekszinszkij, Grigorij Alekszejevics 92
 Alexander, H. 82
 Allen, Reginald Clifford 64, 111, 113–115, 133, 157, 208
 Ammon, Charles George 18, 59
 Anderson, William Crawford 31, 48
 Angell, Norman 7
 Asquith, Herbert Henry 17, 33, 70, 145, 153, 164, 169, 192
 Attlee, Clement Richard 132–133, 160
 Balabanova, Angelica 107
 Baldwin, Stanley 7, 15, 152, 165–167, 169–170, 177, 196, 202–204, 207–210
 Balfour, Arthur James 33, 42, 44, 122, 130
 Baring, Cecil 179
 Barnes, George Nicoll 36, 38–39, 47–48, 64
 Bellegarde, A. A. 208
 Bevin, Ernest 18, 30, 92, 112, 119, 122, 205
 Bianchi, D. 115
 Birkenhead, Lord 130
 Blatchford, Robert Peel Glanville 19
 Bondfield, Margaret Grace 108, 111, 119
 Bowerman, Charles William 20, 35, 49, 88, 106, 119
 Brace, William 89, 106
 Brailsford, Henry Noel 41, 57, 131, 133, 137, 139, 143, 153, 157, 160–161, 171–173, 184–185
 Bramley, Fred 18, 40, 117, 127, 186, 198, 206
 Branting, Karl Hjalmar 67
 Briand, Aristide 129, 141
 Brockway, Archibald Fenner 111, 133, 151, 157
 Bromley, John 89, 96, 101, 118, 138
 Brownlie, James Thomas 106
 Buchanan, George William 19, 28, 33, 39, 48
 Buharin, Nyikolaj Ivanovics 114
 Bullitt, William Christian 70, 77, 97–98
 Butkevics püspök 158–159
 Buxton, Charles Roden 47, 57, 60, 69, 80, 111, 115, 131
 Campbell, John Ross 194
 Carmichael, Duncan 174
 Cecil, Lord Robert 33
 Cereteli, Irakli 25, 35, 40
 Chamberlain, Austen 130, 141, 143, 152, 203–204, 206
 Chamberlain, Neville 169
 Chapman, Sidney 181, 190–191
 Churchill, Winston Spencer 63, 72, 74, 77, 79, 85, 95, 97, 101, 103–104, 123, 125, 130, 143, 150, 160
 Cieplak érsek 159
 Ciperovics, Grigorij 115
 Citrine, Walter McLennan 9–10, 206
 Clemenceau, Georges 63, 94
 Clynes, John Robert 64, 71, 73–74, 78, 89, 92, 102, 106, 119–120, 138–139, 142–143, 148–149, 154, 157, 170, 205
 Coates, William Peyton 13, 21, 100, 107–108, 135, 179, 186
 Coates, Zelda Kahan 12, 21
 Cole, George Douglas Howard 11, 57, 157
 Colombino, E. 115
 Connolly, James 29
 Cramp, Concemore Thomas 88–89, 100, 118–119
 Crawford, Helen 111
 Cripps, Birch C. 187–188
 Cromie, F. N. A. 59
 Crowe, Eyre 173–174, 176, 179, 196–198, 202

- Curzon of Kedleston, Earl 39, 86, 103–104, 113, 118–119, 125, 129–130, 138, 143–144, 150, 155, 157–158, 160–166, 173, 177
- Csheidze, Nyikolaj Szemjonovics 19
- Csicserin, Georgij Vasziljevics 15, 20, 22, 24, 42, 48, 70, 91, 107, 114, 126, 144, 153, 155, 167, 171, 176–178, 184, 203, 206
- Dalton, Hugh 10, 172–173
- D'Arragona, Ludovico 87–88
- Daszynski, Ignacy 125
- Davison, C. F. 162, 164–165
- Debski, Aleksander 125
- Deer, George 89
- DeLeon, Daniel 29
- Dmowski, Roman 104
- Druzelovszkij 208–209
- Dugoni, Enrico 115
- Dumoulin, Georges 88
- Dutt, Rajani Palme 146
- Dzerzinszkij, Feliks Edmundovics 167
- Ehrlich, Henrik 35
- Emmott, Lord 177
- Ensor, Robert Charles Kirkwood 57
- Ewer, William Norman 146, 171, 173
- Fairchild, Edwin Charles 21, 33, 51, 54–55, 69, 76, 81–82
- Farbman, Michael 154
- Ferguson, Aitken 208
- Fineberg, Joseph 20, 107
- Foch, Ferdinand 63, 104
- Frossard, Louis Oscar 88
- Gallacher, William 31, 71, 109, 111, 118
- Gavronszkij, J. O. 49–50, 65
- Gillies, William 9, 117
- Glasier, John Bruce 51, 56, 60
- Glasier, Kate 156
- Gorkij, Alekszej Makszimovics 70
- Gosling, Harry 124–125
- Gossip, Alex 118
- Graham, William 98, 206
- Gregory, J. D. 13, 154, 158, 168, 175–176, 179, 181, 187, 189–190, 195–197, 199–200, 202–203, 207
- Grenfell, Harold G. 207
- Goldenberg, Joszip Petrovics 35
- Guest, Leslie Haden 111, 114
- Gyenyikin, Anton Ivanovics 77, 86, 98, 101–102, 104, 113
- V. György 26, 173
- Haldane, Lord 202
- Hannington, Wal 133
- Harding, Mrs. Stan 162, 164–165
- Hartshorn, Vernon 74, 96
- Haye, P. 133
- Henderson, Arthur 17, 19–20, 27–28, 33–40, 43–44, 46–48, 50–51, 53–54, 56, 60, 65, 70, 75, 87–88, 92, 99, 105, 111, 119, 131–132, 140, 150, 159–160, 165, 167, 170, 202, 205–206
- Hill, John 34, 41, 118, 186
- Hobson, John Atkinson 157, 160
- Hodge, John 64, 106
- Hodges, Frank 82, 89, 93, 96
- Hodgson, Robert 129, 158–160, 162, 171, 176, 178
- Holt, Jack 133
- Horne, Robert 103, 113
- Hutchinson, W. H. 117, 186
- Hyndman, Henry Mayers 19–21, 26, 49, 54
- Im Thurn, Conrad Donald 196, 209
- Inkpin, Albert 69, 93, 119, 198, 202
- Jackson, Stanley 196
- Jerome, Jerome K. 69
- Joffe, Adolf 181
- Jones, Morgan 205
- Jones, Tom 38
- Jouhaux, Leon 88
- Joynson-Hicks, William 205–206
- Jowett, Frederick William 23–24, 33, 70, 81, 133, 149
- Jugenyics, Nyikolaj Nyikolajevics 98–100
- Kamenyev, Lev Boriszovics 50, 107, 114, 121–123, 125–126, 163, 167, 185
- Kenworthy, Joseph Montague (Lord Strabolgi) 159, 205
- Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics 19, 24, 26–27, 29, 33, 36, 38–41, 43–44, 48, 55–56, 59
- Keynes, John Maynard 131
- King, Joseph 22, 58, 76
- Kirkwood, David 71, 89, 110, 118
- Kolcsak, Alekszandr Vasziljevics 60, 62, 70, 72, 75, 77, 84, 86, 98, 101–102, 104
- Kornyllov, Lavr Georgijevics 40–42, 44
- Kraszin, Leonyid Boriszovics 103, 113, 116, 126–128, 135–137, 142, 153–155, 164–167, 177–178
- Kuusinen, Aino 207
- Kuusinen, Otto Wilhelm 200, 207

- Wilson, Woodrow 23, 47, 51, 63, 74, 77-78, 83
 Wise, Edward Frank 113, 157, 171, 179
 Woolf, Leonard Sidney 57, 131, 139
 Worthington-Evans, Laming 144
 Young, D. 70, 78
 Young, George 207
 Younger, Lord 141, 196
 Zangwill, Israel Z. 69
 Zinovjev, Grigorij Jevszejevics 13-14, 107, 123, 163, 177, 185, 194-195, 198-200, 203-210
 Zsordaniija, Noj Nyikolajevics 135

A szerző könyvében bemutatja, hogy a brit Munkáspárt Szovjetunióval kapcsolatos törekvései mennyiben tértek el a Lloyd George vezette koalíciós kormány, majd a Bonar Law—Baldwin irányította konzervatív kormányok fő célkitűzéseitől, és végül az első munkáspárti kormány 1924-ben mit tudott elképzelései közül megvalósítani.

A Munkáspárt a szovjetellenes intervenció és blokád megszüntetéséért és az államközi kapcsolatok normalizálásáért folytatott küzdelmével nemzetközi méretekben a feszültség enyhülését, a béke megszilárdulását, az európai gazdasági élet stabilizálását kívánta elősegíteni. A Munkáspárt különböző irányzatainak képviselői a szovjet kormány teljes elismeréséért, a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatokért folytatott küzdelem során (nem illúziók nélkül) azt is remélték, hogy a békés együttműködés feltételei megteremtésével a szovjet rendszer módosul, demokratizálódik, a mérsékeltebb, realistább politikai erők kerülnek előtérbe.

A munkáspártiak ugyanis a szovjet fejlődés több vonását, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés felosztatását, a többpártrendszer felszámolását, a bolsevik párt diktatúráját, a túlcentralizálást és bürokratizálódást bírálták és elutasították. E negatív tapasztalatok hozzájárultak ahhoz, hogy saját szocializmusmodelljüket erőteljesen elhatárolták a szovjet úttól, és ezzel példát mutattak más szociáldemokrata pártoknak is.

Ára: 380,— Ft áfával

Akadémiai Kiadó, Budapest